

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Снежана Т. Милић

СТИЛИСТИКА ФИГУРАТИВНИХ ИЗРАЗА
У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ

докторска дисертација

Београд, 2021.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Snežana T. Milić

STYLISTICS OF FIGURATIVE EXPRESSIONS
IN PRIMARY SCHOOL

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2021

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Снежана Т. Милич

СТИЛИСТИКА ФИГУРАЛЬНЫХ ВЫРАЖЕНИЙ
В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Докторская диссертация

Белград, 2021.

Ментор:

проф. др Милош Ковачевић, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду

Чланови комисије:

Датум одбране:

Стилистика фигуративних израза у основној школи

Сажетак

Предмет рада *Стилистика фигуративних израза у основној школи* јесте попис и опис само оних стилских фигуративних јединица које се обрађују у уџбеницима књижевности и језика (како читанкама и граматикама, тако и у радним свескама и/или наставним листовима) у основним школама у Србији. У анализу је био укључен већи број уџбеника и теми се приступало и са *дијахронијске* и са *синхронијске* стране (посматрани су и старији и савремени уџбеници) како би се показале разноврсности у слободи обраде програмом предвиђених садржаја о *фигуративним изразима*.

Праћена је поступност увођења појединих типова *фигуративних израза* у одређене разреде с обзиром на сложеност њихове језичке и семантичке структуре. Такође, анализиран је и начин упознавања ученика са одређеним *фигуративним изразом*, посебно кад је реч о *стилским фигурама*, тако да је праћено на ком је ученичком узрасту описно упућивано на значење дате *фигуре*, а на ком су ученици упознавани са самим термином, и његовим местом у терминосистему сродних *фигуративних израза*. Разматран је редослед појављивања *стилских фигура*, извршена оцена његове „утемељености” и анализиран међуоднос наставних програма и уџбеника.

Анализа *фигуративних израза* вршена је с обзиром на *двопланску вредност сваке стилеме*, па је тако и свака од *стилских фигура* анализирана с обзиром на своју *стилематичност* и своју *стилогеност*.

Врло битан аспект анализе била је и дисциплинарна припадност уведеног *фигуративног израза*: да ли је он обрађиван унутар садржаја књижевности, језика или садржаја културе изражавања. У анализи је посебна пажња посвећена разматрању типова књижевних текстова за основну школу с циљем да се утврди колико они представљају репрезентативне примере за упознавање ученика са *стилогеним* и *стилематичним* аспектима *фигуративних израза*.

Кључне речи: стилски фигуративни изрази, стилска изражајна средства, стилске фигуре, терминологизирани фигуре, нетерминологизирани фигуре, стил, стилогеност, стилематичност, богаћење речника.

Научна област: лингвистика.

Ужа научна област: синтакса, стилистика, лексикологија, методика.

УДК број:

Stylistics of figurative expressions in primary school

Abstract

The subject of the work *Stylistics of figurative expressions in primary school* represents a list and a description of *only those stylistic figurative units that are processed in textbooks of literature and language* (both textbooks and grammars, and in workbooks and/or worksheets) in primary schools in Serbia. A large number of textbooks were included in the analysis, and the topic was approached from both the *diachronic* and *synchronic* sides (both older and modern textbooks were observed) in order to show the diversity in the freedom of processing the content of *figurative expressions* planned by the curriculum.

There was monitored the gradual introduction of certain types of *figurative expressions* into the certain grades considering the complexity of their linguistic and semantic structure. Also, the way of introducing a certain *figurative expression* to the students was analysed, especially when we talk about *stylistic figures*, so it was monitored at which student's age the meaning of a given figure was descriptively referred to, and at which age the students were introduced to the term itself and its place in the system of terms of related *figurative expressions*. The order of appearance of *stylistic figures* was also considered, the assessment of its "foundation" was conducted, as well as the analysis of the interrelation of curriculum and the textbooks.

The analysis of *figurative expressions* was performed considering *the two-dimensional value of each stylistics*, so each of *the stylistic figures* was analyzed with regard to its *stylematicity* and *stylogenity*.

A very important aspect of the analysis was the disciplinary affiliation of the introduced *figurative expression*: whether it was processed within the contents of literature, language or the content of the culture of expression. In the analysis, special attention is paid to considering the types of literary texts for primary school with a goal to determine how well they represent the good examples of introducing students to the *stylogenic* and *stylematic* aspects of *figurative expressions*.

Keywords: Stylistic figurative expressions, stylistic means of expression, stylistic figures, terminologized figures, non-terminologized figures, style, stylogenity, stylematisity, vocabulary enrichment.

Scientific field of study: Linguistics

Scientific sub-field of study: syntax, stylistics, lexicology, methodology.

UDC number:

Садржај

I Уводне напомене и избор теме	1
II Предмет научног истраживања	3
III Циљеви и методе истраживања	5
IV Хипотезе и очекивани резултати	6
V Корпус за истраживање и начин анализе	7
VI Досадашњи начини посматрања, проучавања и дефинисања	8
VII Стање у српским уџбеницима	14
1. Млађи разреди	14
1.1. Први разред	14
1.1.1. Нетерминологизирани стилске фигуре	14
1.1.2. Терминологизирани стилске фигуре	16
1.1.3. Богаћење речника	16
1.1.4. Закључне напомене о првом разреду	24
1.2. Други разред	26
1.2.1. Нетерминологизирани стилске фигуре	26
1.2.2. Терминологизирани стилске фигуре	32
1.2.3. Богаћење речника	33
1.2.4. Закључне напомене о другом разреду	39
1.3. Трећи разред	41
1.3.1. Нетерминологизирани стилске фигуре	41
1.3.2. Терминологизирани стилске фигуре	49
1.3.3. Богаћење речника	51
1.3.4. Закључне напомене о трећем разреду	61
1.4. Четврти разред	63
1.4.1. Нетерминологизирани стилске фигуре	63
1.4.2. Терминологизирани стилске фигуре	65
1.4.3. Богаћење речника	68
1.4.4. Закључне напомене о четвртном разреду	83

2. Старији разреди	86
2.1. Пети разред	86
2.1.1. Нетерминологизирани стилске фигуре	87
2.1.2. Терминологизирани стилске фигуре	88
2.1.3. Богаћење речника	129
2.1.4. Закључне напомене о петом разреду	164
2.2. Шести разред	166
2.2.1. Нетерминологизирани стилске фигуре	166
2.2.2. Терминологизирани стилске фигуре	167
2.2.3. Богаћење речника	188
2.2.4. Закључне напомене о шестом разреду	201
2.3. Седми разред	203
2.3.1. Нетерминологизирани стилске фигуре	204
2.3.2. Терминологизирани стилске фигуре	205
2.3.3. Богаћење речника	249
2.3.4. Закључне напомене о седмом разреду	267
2.4. Осми разред	269
2.4.1. Нетерминологизирани стилске фигуре	269
2.4.2. Терминологизирани стилске фигуре	269
2.4.3. Богаћење речника	286
2.4.4. Закључне напомене о осмом разреду	302
VIII Стање у српским приручницима	303
1. Закључне напомене у српским приручницима	307
IX Закључак	309
Извори	318
Приручници	323
Литература	323
Биографија	330

Стилистика фигуративних израза у основној школи

I Уводне напомене и избор теме

Ова тема представља резултат бављења посебном *стилистичком* проблематиком која је у вези са решавањем многих актуелних питања и недоумица у настави језика и књижевности у основној школи с обзиром на то да „*stilistika povezuje lingvistiku i teoriju književnosti*” (Solar ²1977: 29) и да је (било) неопходно утврдити критеријуме за вредновање уџбеника који су (били) одобрени од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја.

Читанка је, засигурно, „специфичан тип уџбеника” (Петровачки 2008: 187) и као таква – „доминантни део уџбеничког комплета” (Мркаљ 2011: 7), али поставља се питање какво је место граматике у том истом комплету и какав њен садржај треба да буде. „Граматике су нам пријекно потребне, али оне нису уџбеници, оне нису основна него допунска литература која се повинује другачијим критеријумима израде него граматика. Граматика само из нужде може бити надомјестак уџбенику”. (Ковачевић ²1999г: 45) Овом приликом није нам било неопходно разматрати квалитет уџбеника¹, већ је било потребно разматрати место *стилских фигуративних израза* у настави предмета Српски језик и књижевност, па опет – како другачије ако не посредством основних средстава за рад на часовима. Ова се тема јавила као потреба аутора који 22 године ради у старијим разредима основне школе да одговори на најсуштинскије питање које се наметнуло током овог дугог низа година – како се и да ли се, уопште, може унапредити настава *стилистика* у основној школи.

У време када се јавност дели на оне који се залажу да уџбеници буду бесплатни и доступни свима и на оне који су против тога, и када исто тако бурно реагује на садржаје школских читанки, па са свих страна пристижу сугестије чији би текстови требало да буду у њима, односно које би требало заменити неким другим, сматрамо да познавање појединих дела (попут великог броја лирских и епских народних песама, али и оних ауторских: *Отаџбина* Ђуре Јакшића, *Светли гробови* Јована Јовановића Змаја, *Плава гробница* Милутина Бојића или *Крвава бајка* Десанке Максимовић; потом приповедака:

¹ О истом је већ неколико пута говорио и писао Милош Ковачевић (в. *Проблем уџбеника српског језика у српским земљама*, у: Знамен 1/2, Петриња, 1995, 81–85; *За јединствене али добре уџбенике српског језика* (241–246); *(Ни)какви су нам уџбеници српског језика* (247–252) и *О (анти)уџбеницима српског језика* (253–260), у: У одбрану језика српског – и даље са Словом о српском језику, Београд: ²1999г).

Прича о кмету Симану Иве Андрића, *Све ће то народ позлатити* Лазе Лазаревића, *Пилипенда Симе Матавуља* или *Мртво море* Радоја Домановића; те (одломака из) драма: *Јазавац пред судом* Петра Кочића, *Власт* Бранислава Нушића, *Покондирена тиква* Јована Стерије Поповића; и крајње неразумљивих житија и текстова Доситеја, Вука и Његоша) представља основу српске, па самим тим и опште културе без обзира на то што су многа (од горенаведених) дела ученицима неретко далека, како са књижевне и граматичке, тако и са лексичке и, уопште, језичке стране. Без обзира на то, мислимо да је потребно очувати овакву врсту књижевности у (средњо)школским и касније универзитетским програмима, јер се она тако доводи у интертекстуални однос са делима савремене књижевности, те задржати традицију појављивања ових дела у читанкама и њихове анализе у граматикама, а уједно пронаћи начин како да их ученици лакше и боље схвате што, у време ере обиља садржаја на различитим електронским медијима данас уопште није лак посао, ни за кога.

Обим прикупљене грађе није дозвољавао детаљнију анализу свих *стилских* *фигуративних израза*, али је омогућавао и омогућава повезивање наставе језика и књижевности.

II Предмет научног истраживања

Предмет овог истраживања у потпуности припада области *стилистика*, и то како *лингвостилистике* и *књижевне стилистике*, тако и *стилистика текста*, с тим што ће се приоритетним сматрати *лингвостилистички домен анализе*.

У истраживању ће бити пописане и описане *стилске фигуративне јединице* које се обрађују у основним школама у Србији, у уџбеницима Српског језика и књижевности (читанкама, граматикама, радним свескама и/или наставним листовима и приручницима). Како би се показале разноврсности у слободи обраде планом и програмом предвиђених садржаја о *фигуративним изразима*, биће анализиран већи број уџбеника – и старијег и новијег датума.

Пратиће се поступност увођења појединих типова *фигуративних израза* у одређене разреде с обзиром на сложеност њихове језичке и семантичке структуре. Такође, биће анализиран и начин упознавања ученика са одређеним *фигуративним изразом*, посебно кад је реч о *стилским фигурама*, тако да ће се пратити на ком ученичком узрасту, односно у ком разреду се *описно* упућује на значење дате *фигуре*, а на ком се узрасту ученици *упознају* са самим термином и његовим местом у терминосистему сродних *фигуративних израза*.

Будући да сви *фигуративни изрази* имају различите семичке структуре (на пример, *метафора* у себе укључује *поређење*, а *градација* – *компарацију*), потребно је утврдити који *фигуративни израз* одговара ком узрастном нивоу ученика. Биће разматран редослед појављивања *стилских фигура*, и извршена оцена његове „утемељености”, као нпр. да ли се ученици прво срећу са оним једноставнијим, лакше уочљивим и памтљивим изразима, са изразима чија је нека од семичких компоненти садржана у сложенијим *фигуративним изразима* или, пак, у усвајању *фигуративних израза* није испоштован принцип поступности с обзиром на сложеност семичке структуре самог *фигуративног израза*. С тим у вези, биће анализиран и међуоднос планова и програмā наставе и учењā и уџбеникā, као и стандардā и исходā (реалних постигнућа ученика).

Анализа *фигуративних израза* вршиће се с обзиром на *двопланску вредност* сваке *стилеме*, као основне јединице *стилистика*, будући да су сви *фигуративни изрази* *стилеме*, али све *стилеме* нису нужно *фигуративни изрази*. Тако ће се сваки од *фигуративних израза*, пре свега – свака од *стилских фигура*, анализирати с обзиром на своју *стилематичност* и своју *стилогеност*, с тим да *стилематичност* представља језичку структуру, односно језичко „ткање” саме *фигуре*, а *стилогеност* – уметничку вредност дате *фигуре* у одређеном контексту, односно тексту. Из тих разлога врло битан аспект анализе тицаће се и дисциплинарне припадности уведеног *фигуративног израза*: да ли се он обрађује унутар садржаја *језика*, садржаја *књижевности* или, пак, садржаја *културе изражавања* јер не постоји нити једна друга област осим ове, која је предмет нашег рада, да повезује сва три наведена дела. У анализи ће посебна пажња бити

посвећена разматрању типова књижевних текстова за основну школу, с циљем да се утврди колико они представљају репрезентативне примере за упознавање ученика са *стилогеним* и *стилематичним аспектима фигуративних израза* и колико су та два аспекта међусобно комплементарна у датим текстовима.

Уз све претходнонаведено, поред *стилистичке* и *лексичке*, имаће се у виду и *методичка* тачка гледишта на *стилске фигуре* уз анализирање приступа и начина за тумачење пишчевих поступака од стране аутора уџбеника.

III Циљеви и методе истраживања

Циљ овог истраживања јесте осветљење структуре система *фигуративних израза* (ако се имају у виду време појављивања и разлози „симултаног” и „сукцесивног” појављивања појединих типова *фигуративних израза*). Уз наведено, истраживање има за циљ да утврди одступања која постоје у уџбеницима и радним уџбеницима како за млађе, тако и за старије разреде основне школе у односу на (раније и нове) планове и програме наставе и учења.

Очекивало би се да, рецимо, *фигуративни изрази* постоје као посебне наставне јединице, али их (са изузетком *метонимије* у неколико уџбеника осмог разреда), заправо, нема иако су поменути у плановима и програмима наставе и учења, стандардима и исходима за (готово) све разреде. С друге стране, неки се *фигуративни изрази* (као што је *синестезија*) појављују у појединим уџбеницима мада нису предвиђени плановима и програмима наставе и учења. Зато је један од битних циљева истраживање (дис)хармоније између планова и програма наставе и учења и уџбеника књижевности, језика и културе изражавања у основној школи.

Циљ научног истраживања *Стилистика фигуративних израза у основној школи* јесте да се покаже на које се све начине узрасном статусу ученика у основним школама приближава проблем *фигуративних израза*, а из овога произлази још један веома важан циљ – на ком се узрасту ученици упознају са појединим *стилским фигурама* и зашто је то баш тако (сасвим је извесно да ће постојати одређена хијерархија у усвајању одређених *израза*, као на пример – преко којих ће се *фигура* ученици упознати са *симболом*). Задатак је и да се установи како ученици разликују *стилске фигуре* једне од других (рецимо – како се поменути *симбол* одваја од *метафоре* кад је *симболизација* увек *метафора*).

Један од циљева дисертације јесте и да се утврди колико *фигуративни изрази* и на који начин доприносе стваралачком и истраживачком духу ученика; колико они заиста оплемењују и богате ученички писани, односно (раз)говорни језик, тј. колика је њихова применљивост у ученичкој пракси ван часова обраде и утврђивања. Језик је жива категорија, управо „она 'grāda' od koje se gradi (и) književno delo” (Solar ²1977: 9), па се поставља питање колико планом и програмом предвиђени наставни садржаји из *стилистике* и њихова реализација стварно утичу на вредности ученичког говорног и писаног израза.

Сама тематика дисертације као основну намеће *стилистичку* методу, и то ону „интегралну” – *лингвостилистичку* и *књижевностилистичку* методу, с тим да ће се као секундарне (помоћне) методе примењивати још и *deskriptivna* и *иманентнокњижевна* метода.

IV Хипотезе и очекивани резултати

Истраживање полази од основне хипотезе да актуелни планови и програми наставе и учења за извођење наставе Српског језика и књижевности не дају довољно простора *стилским изражајним средствима* како би она била адекватно приближена, прихваћена, препозната и усвојена од стране ученика. Тој хипотези комплементарна је друга темељна хипотеза – да планови и програми наставе и учења *фигуративне изразе* не посматрају *системски, у целини целокупног образовања*, него пре свега *појединачно* у вези са одређеним тематским језичким или књижевним садржајима.

Овим двама основним хипотезама придружујемо и четири конкретније хипотезе:

1. међу *стилским фигурама* у основној школи неупоредиво се чешће сусрећу оне које потпадају под *тропе (значењске фигуре)* него оне које су *чисте (формалне, несемантичке) стилске фигуре*;

2. у уџбеницима (посебно у читанкама), појављује се знатно већи број *стилских фигура* од оних предвиђених планом и програмом наставе и учења;

3. не постоји ни у плановима и програмима наставе и учења ни у уџбеницима јасна системска „хијерархизација” *фигуративних израза*;

4. планови и програми наставе и учења и сами уџбеници, према (неписаном) правилу, не издвајају у *фигуративне изразе стилеме* које нису *стилске фигуре*.

V Корпус за истраживање и начин анализе

Грађа за истраживање *Стилистика фигуративних израза у основној школи* доста је обимна. Ова докторска дисертација заснована је на материјалу прикупљеном из 94 штампана уџбеника од првог до осмог разреда основне школе (читанке, граматике, радне свеске и/или наставни листови и приручници), углавном XXI века, а најстарији уџбеник је из 1995. године (прво издање – 1987), како би се показале разноврсности у слободи обраде планом и програмом предвиђених садржаја о *фигуративним изразима*. Корпус за ову дисертацију могао је бити и у знатно већем обиму, али би анализа свих штампаних уџбеника далеко надмашила потребе ове дисертације и као таква не би могла детаљније узети у обзир анализу свих *стилских фигуративних израза*. Овај обим анализираних грађа може послужити као *основа* за наредне истраживачке радове на тему повезивања наставе језика и књижевности.

Ексерцирана уџбеничка грађа разврстана је у три категорије – *млађи разреди*, *старији разреди* и *приручници*. У оквиру сваке категорије издвојене су области *нетерминологизираних стилских фигура*, *терминологизираних стилских фигура* и *богаћења речника*.

Оваква класификација последица је дефинисаности појма *терминологија*, односно свега онога што није у контексту *термина*, као и области у чијем је домену проучавање значења речи и *богаћење* (ученичког језичког) *фонда* – *лексикологије* (у оквиру које смо издвојили и оне појаве које заиста богате фонд и оне које кваре ученички фонд: *деминутиве*, *хипокористике*, *аугментативе*, *пејоративе*; *синониме*, *антониме*, *парониме*, *хомониме*; *позајмљенице/туђице*; *турцизме*; *архаизме*; *дијалектизме*; *анахронизме*; *неологизме*; *жаргонизме*; *плеоназме*; *поштапалице/узречице*; *фразеологизме*).

Термине можемо дефинисати као речи или групе речи чији се језички знак поклапа са одговарајућим појмом одређене научне, техничке или уметничке области, што њихов тип семантичког садржаја чини специфичним (Гортан-Премк 1990: 15–21), јер реч *термин* потиче од латинске речи *terminus* (свршетак, крај), па данас има примарно значење „научни или стручни назив, име одређеног појма”, и грчке речи *logos* (говор, ум, разум) од којих је настала сложеница *терминологија* – „скуп назива, термина из одређене научне области, струке, професије и сл.” (Клајн и Шипка: 711; 1229).

Супротно овоме, можемо рећи да се под *нетерминолошким* називом сврставају све остале врсте изражавања – говори свакодневице, оне неозбиљне конверзације и дискусије (Терзић 2005: 267).

Трећа област – област именована као *богаћење речника*, потпору налази у *лексикологији* као „делу науке о језику који проучава значење речи, као и синтагматске, парадигматске и деривационе везе међу речима” (Драгићевић 2007: 17).

VI Досадашњи начини посматрања, проучавања и дефинисања

Комуникација међу људима може бити *вербална* и *невербална*.

Невербалну комуникацију срећемо свакодневно, готово на сваком кораку, чим изађемо напоље – почев од одласка у природу (маркационе тачке) или мимоилажења са неким на улици, преко поштовања саобраћајних правила (знакова и семафора), па све до држања тела, геста, мимике и погледа којима испољавамо своје ставове, намере, жеље, расположења, емоције... Подразумева се да се људи служе и гестовима и мимиком, а они при спонтаном изражавању још јаче долазе до изражаја. „Pomoću njih jezički izrazi postaju vizuelno slikovitiji” (Ćorac 1974: 25) .

Она *вербална комуникација* почива на два вида – *писаном* и *усменом*. Захваљујући јединственом фонетском писму, омогућено нам је да се, у оквиру ограничења од 30 словних знакова и „нешто више” речи (још у XIX веку их је Вук забележио око 26.000, у првом издању свог *Рјечника*), бескрајном комбинаториком једног и другог, изражавамо како уметом и знамо или мислимо да је исправно. Од фонда говорникових речи и њихових облика зависи говорникова експресивност у изражавању. Више се води рачуна при писаном, но при усменом изражавању, па је отуда књижевни стил „нешто више од обичног говора; нарочито подешено изражавање”. (Димитријевић 1962: 72) Са овим се слаже и Крунослав Прањић који тврди да „svrhe su u jeziku dvije temeljne: komunikativna i ekspresivna” (Pranjić 1968: 31).

Дакле, попут разлике у вербалној и невербалној комуникацији, постоје јасне разлике и између *свакодневног (разговорног)* и *књижевног* језика. Ова разлика огледа се у општим принципима и нормама које књижевни језик има. У најширем смислу речи, то су „правилност, чистота и јасност” књижевног језика, који подразумевају поштовање фонетских, морфолошких, синтаксичких и правописних правила, ослобађање језика од свих застарелих и речи које нису у духу једног језика и, оно најважније – јасност мисли приликом изражавања, „један од првих захтева говора, односно језика. Колико је то општа језичка категорија, толико је, и још више, стилистичка категорија”. (Димитријевић 1962: 68–69) С друге стране, књижевни језик не мора бити обавезно језик књижевности (романа, приповедака, песама, књижевних критика и сл.), већ је то „jezik kulture ili (чешће), standardni jezik” (Pranjić 1968: 5).

Осим наведених начина *комуникације* и *изражавања*, постоји још једна додатна употреба језика која, „поред стандардних, користи и неке додатне ефекте, односно додатна средства. Та средства се називају *стилским фигурама*. То су изражајна средства која се граде по препознатљивим моделима (парадигмама)” (Милосављевић 2009: 236) и она, заправо, не подлежу нормама (граматичким, правописним, лексичким и ортоепским) јер „ako smo prihvatili da je stil – i z b o r i z r a ž a j n i h s r e d s t a v a, onda norme stilističke ne može biti. Izbor je sloboda. Kad je propisan, kad je normiran – onda nit' je izbor niti sloboda” (Pranjić 1968: 31).

Свака теорија књижевности или речник *стилских фигура* садржи дефиницију саме синтагме *стилска фигура*, а углавном су речничке и приручничке дефиниције *стилских фигура* готово подударне. Но, да бисмо уопште могли изнети неки општи закључак у вези са предметом нашег рада, потребно је да видимо како су поједини истраживачи дефинисали првенствено сам појам *стила*, а потом и *стилистика*. Посматраћемо како је питање наведених термина представљено у неким речницима.

У једнотомном *Речнику* Матице српске под одредницом *стил* стоји наведено као примарно значење „карактеристичан начин писменог и усменог изражавања”; даље се каже да је *стилистика* – „наука о стилу” (РСЈ 2007: 1271).

Иван Клајн и Милан Шипка на исти начин дефинишу *стил* док одредницу *стилистика* допуњавају са „наука која проучава правила и својства доброг језичког и књижевног стила”. У Клајновом и Шипкином *Великом речнику страних речи и израза* наводи се и термин *стилем* који се, под својим секундарним значењем, односи на стилску особину неког писца; примарно значење му је „језичка јединица (реч, израз или конструкција) као основни елемент стила” (Клајн и Шипка 2006: 1175).

Под секундарним значењем у *Лексикону страних речи и израза* Милана Вујаклије стоји да је *стил* „начин писања и изражавања мисли (прозни, песнички, беседнички пословни, званични стил)”, те да *стилистика*, поред тога што означава науку о стилу, тј. о добром и правилном писању, значи и „ствари које су у вези са науком о добром и правилном писању или се односе на науку о добром и правилном писању” (Вујаклија 1997: 847–848).

Занимљиво је и виђење Павла Ћосића који сматра да су следеће речи *синонимне* одреднице *стил*: „схема, приступ, метода, систем, поступак, начин, модалитет, правило, облик, методологија, план, пут, процедура, техника, средство, програм, пракса” и даље упућује на још две одреднице – техника и углађеност (Ћосић 2008: 588).

Јасну разлику између *језика* и *стила* наводи Крунослав Прањић који каже да „pod pojmom JEZIK razumijevamo **skupnost izražajnih sredstava kojima raspolažemo kad oblikujemo jedan iskaz**, a pod terminom STIL razumijevamo **aspekt i kvalitet toga iskaza koji rezultiraju iz izbora** među izražajnim sredstvima, aspekt i kvalitet koji su determinirani govornikovim ili pišćevim intencijama” (Pranjić 1968: 49).

Теорија књижевности Миливоја Солара бележи подробно објашњење како речи *стил*, тако и науке која се њиме бави:

Stil znači ili dobar način pisanja odnosno govorenja ili pak takav način govorenja odnosno pisanja koji je svojstven nekoj književnoj epohi, nekoj književnoj školi, nekom piscu ili nekom pojedinom djelu. O stilu se stoga govori, s jedne strane, u okviru razmatranja o relativno dobrom odnosno ispravnom načinu pisanja, dok se, s druge strane, razlikuju vrste stilova (npr. razgovorni, znanstveni stil) i raspravlja o stilu na razini individualnog izraza”. Стога *модерна стилистика*, као наука која се бави *стилом*, „polazi od shvaćanja stila kao izraza pojedinca ili kolektiva i zanimaju je

uglavnom sredstva i postupci kojima se postiže osobita kvaliteta iskaza. Moderna stilistika nastoji opisati sredstva i postupke jezičnog izražavanja koji su karakteristični za pojedina djela, autore ili razdoblja, dok je stara retorika utvrđivala obavezna sredstva i postupke jezičnog izražavanja, takva sredstva i postupke upotreba kojih je, prema njenom mišljenju, morala nužno dovesti do vrijednih književnih djela.

(Solar ²1977: 56–57)

Петар Милосављевић дефинише стил као „одступање од норме или стандарда” и истиче да су заслуге претходнопоменутих старе реторике огромне за данашње стање по питању *стилских фигура* (с обзиром на то да су својевремено стари реторичари разликовали око 250 стилских фигура), али и да је њено време прошло оног тренутка када је само једна реченица обележила Бифонов *Трактат о говору*: „Стил – то је човек сам”. Ова реченица наговештава промену призме посматрања књижевних дела јер су писци/аутори ти који постају критеријум *стила*, а не публика/читаоци. „Нова концепција стила је после тог обрта постала ближа платоновској концепцији него аристотеловској. Од аутора се више није очекивало да бира између разних могућности израза, већ да нађе једини адекватан лични израз”. (Милосављевић 2009: 229)

Стилистика не би могла постојати као посебна дисциплина да није заснована на лингвистичким основама. Тако је настала *лингвостилика* са својим термилошким ознакама: *фоностилема* (присутне су у *асонанци* и *алитераацији*), *морфостилема* (када је у тексту истакнута повезаност одређених врста речи), *семантостилема* (ако је уочено присуство, на пример, *метафора* и *метонимија*). „Стилема би, према томе, била најмањи стилски израз који се да уочити и издвојити. (...) Кад у неком изразу приметимо присуство стилских елемената, кажемо да је тај израз *стилематичан* (има стилема); кад говоримо о вредности или функцији стилема обраћамо пажњу на њихову *стилогеност*”. (Милосављевић 2009: 232)

Радмило Димитријевић је писао о *стилским фигурама* као о веома важној појави која може објаснити нечији стил. Покушаји да се оне дефинишу и поделе на поједине групе – „најчешће су само школска нужност и релативне су вредности” јер настају као последица субјективних доживљаја, али и објективног посматрања онога о чему се говори/пише. (Димитријевић 1962: 136)

О *стилским фигурама* детаљно је писао и Драгиша Живковић (Živković ¹⁰1992: 57–85), чији садржај приручника за наставнике и ученике *Теорија књижевности са теоријом ристености* садржи и *фигуративне изразе* чије термилошко одређивање није према плану и програму наставе и учења у основној школи (поменули бисмо *перифразу*; подврсте *метонимије* – *синегдоху* и *еуфемизам*; подврсту *ироније* – *литоту*, *парадокс*, *таутологију*, *елипсу*, *асиндет* и *полисиндет*; и *лирске паралелизме* – *симплоху*, *палилогију* и *рефрен*). Истичући евидентну разлику између свакодневног и песничког језика и резимирајући све пређашње детаљно аргументоване *стилске фигуративне изразе*, Живковић закључује: „Stilske figure su posebni oblici i načini izražavanja u pesničkom jeziku koji se ogledaju u novim i neobičnim spregovima reči, u upotrebi reči s prenesenim značenjem (takozvani tropi), u izmenjenoj rečeničkoj intonaciji, kao i u zvukovnom saglašavanju reči s misaono –

emocionalnim značenjem sadržine što sve dolazi kao posledica pesnikove težnje da kondenzovanim i sugestivnim jezikom što konkretnije i dublje izrazi svoje misaono-emocionalne sadržaje”. (Živković ¹⁰1992: 85)

Постоје две класификације *стилских фигура* које међусобно нису сагласне, али нису ни супротстављене. Оне су – комплементарне. Једна класификација је она стара реторичка на: *фигуре дикције*, *фигуре конструкције* и *фигуре мисли*, код којих посебну групу чине *тропи* као *фигуре речи*. Друга је Персова подела на *фигуре индексне*, *иконичке* и *симболичке природе*. *Фигуре индексне природе* изједначавају се са *фигурама дикције*, *фигурама конструкције* и *фигурама мисли*; *фигурама иконичке природе* одговарају *метафора* и *алегорија*, а *фигурама заснованим на основама симболичког знака* одговарају *симбол*, *метонимија* и *синегдоха*. (Милосављевић 2009: 236)

С друге стране, Милош Ковачевић дефинише *стилске фигуре* као:

поетска ефектна одступања у чијој основи је својеврстан регуларитет што га омогућава језички систем. Према типу језичке јединице која се наведеним језичким поступцима онеобичајава, све стилске фигуре могу се подијелити на: фонетске фигуре (одн. фигуре фонетског нивоа језика), морфолошке фигуре (одн. фигуре морфолошко-творбеног нивоа), синтаксичке фигуре (тј. фигуре синтаксичког нивоа језика) и тропе (или фигуре семантичког нивоа језика). Лингвостилистика стилемом сматра минималну јединицу стилистичке анализе. *А под стилемом подразумева стилистички структурарну форму језичке јединице*. Стилем је носилац стилистичке или структурно-стилистичке информације језичке јединице, а та информација обавјештава о стилистичком потенцијалу форме, о њеној стилистичкој уређености, обојености, изражајности, експресивности.

(Ковачевић ⁴2015а: 322–323)

Радоје Симић види *стилистику* као део науке о језику који изучава избор и употребу речи и њихових облика у одређеним стилевима језика, али и у односу различитих стилова унутар једнога језика (Симић ²2010: 11).

Рене Велек и Остин Ворен сматрају да је језик, у правом смислу те речи и дословно, „građa književnog umetnika”, те да „proučavanje jezika postaje vanredno važno za onog ko proučava poeziju”, а „stilistikom se, naravno, ne može uspešno baviti onaj ko nije temeljito upućen u opštu lingvistiku” док „'uporedna' stilistika, čini se, predstavlja nauku daleke budućnosti” (Velek i Voren 2004: 225–228).

И Миливој Солар сматра да је књижевно дело „jezična tvorevina” и да „proučavanje književnosti počinje kada analiziramo one osobine književnog teksta koje omogućuju da ga u određenom kontekstu razumijemo ne kao bilo kakav jezični izraz, nego kao umjetnički jezični izraz” (Solar ²1977: 10).

Изучавањем *стилских фигура* и језика у књижевним текстовима током претходна два века бавили су се многи, почев од Шарла Бајија, Бенедета Крочеа, Пјера Гироа, преко

Луке Зиме, Петра Губерине, Зденка Лешића, па све до Богдана Поповића, Живојина Станојчића, Радоја Симића, Бранка Тошовића, Милосава Ж. Чаркића и других.

Нека од најзанимљивијих виђења, па самим тим и дефинисања појединих *стилских фигура*, дали су стилистичари XX века и наши најпознатији савременици попут Милоша Ковачевића који је посебну пажњу посветио *метафорама* и то оним израженим читавим синтагмама, а не само лексемама.

Сликовни (иконички) карактер *метафоре* огледа се у томе што „свака метафора, без обзира у којој језичкој форми је изражена нужно је сликовит израз, јер метафора као израз с пренесеним значењем увијек има за циљ да евоцира и изазове слику” (Ковачевић 2000: 36). Метафора би се зато могла дефинисати као „лексички, синтагматски и реченични језички израз у коме нужно постоји сукоб између једнакости и разлике, који се разрјешава превладавањем разлике за рачун једнакости” (Ковачевић 2000: 39). Даље Ковачевић каже:

Метафора може бити остварена као именски предикат у форми копулативне конструкције, затим у форми апозитивне синтагме, па у форми полусложенице, у форми зависне, најчешће генитивне беспредлошке синтагме, и у форми реченице. Све то показује да метафору није могуће, како је то чинила античка реторика, везати само за фигуру ријечи. Она се остварује у свим формама знаковних јединица од којих је управо најспорнија лексичка форма, јер ако без њеног синтагматског или реченичног 'оквира' у њој препознајемо метафору, онда то и није поетска него тзв. језичка метафора или полисемија. Полисемија, међутим, у поетском смислу (и) није метафора, него, довршена лексикализација ради (о)богаћења рјечника. А у рјечнику, поновимо то још једном, нема метафора, или бар поетских метафора, за које је једино и примјерено везивати тај данас тако семантички (пре)оптерећен термин.

(Ковачевић 2000: 39)

У свему наведеном у вези са *метафором*, на шта је указао Милош Ковачевић, леже оправдања што су *метафору* неки теоретичари сматрали „крунском фигуром значења” (Лешић ²2010: 228) и једном од најкомплекснијих стилских фигура (Živković ¹⁰1992: 64), а поједини лексиколози – најузвишенијим обликом испуњавања метафоричке матрице с којом живимо, помоћу које мислимо и говоримо (Драгићевић 2007: 147).

Тамо где су *метафоре* – пут ће нас непогрешиво даље одвести и ка *алегорији*. Алегорија је таква стилска фигура која „у свом саставу нема ниједне лексеме која није употребијелана у метафоричком значењу. Другачије речено, алегорија, за разлику од метафоре, нема неметафоричког оквира.” (Ковачевић 2000: 38)

Затим, о једној од *фигура мисли*, рецимо, Рене Велек и Остин Ворен кажу следеће: „Hiperbola može biti tragična ili patetična, ali može biti i groteskna i komična” (Velek i Voren 2004: 230–231). За *полисемичну реч* (па самим тим и *стилску фигуру*) *симбол* сматрају да се разликује од *слике* и *метафоре* јер „kao metafora 'slika' može biti prizvana jednom, no ako

se postojano ponavlja – kako kao predstava, tako i kao prikaz – ona postaje simbol, pa čak može postati i deo simboličnog (ili mitskog) sistema“ (Velek i Voren 2004: 243).

Поједини методичари и лингвисти такође сматрају да је *метафора* динамичнија од *симбола* и да, као многозначна, упућује на шире контексте (Петровачки и Штасни 2010: 44).

Димитријевић сматра да „сваки придев може да буде епитет“ (Димитријевић 1962: 142). Заправо је обрнуто – сваки епитет може бити придев, а сваки придев не мора нужно бити епитет, што потврђује и Рикард Симеон: „Nazivom 'epitet' ne označuje se nikakva služba jer epiteti su oni atributi koji se u pjesmama često nalaze bez prave potrebe, već poradi pjesničkoga nakita (...) svaki je epitet atribut, ali svaki atribut nije epitet“ (Simeon: 315).

Само смо „загребали“ по површини неких од најфреквентнијих и уједно најдискутабилнијих *језичко-стилских средстава* како бисмо доказали да је у *стилским фигурама* укрштено неколико аспеката, почев од оног лингвистичког, преко књижевнотеоријског, па све до *стилистичког*. „Задатак ученика је да откривају језичко-стилска средства којима су обликоване слике и изазвани утисци о књижевном делу и да образложе њихове функције“ (Петровачки и Штасни 2010: 42), али и да после завршеног основношколског или образовања у средњој школи, те након стечене књижевне културе, покажу и своју општу културу на којој се темељи укупно образовање сваког школованог човека.

Сматрамо да је један је од најважнијих задатака наставе матерњег језика развијање језичке културе и да је овај наставни процес у уској вези и са обрадом књижевних текстова као најбољим обрасцима изражавања, и са граматиком и правописом који нормирају правила и дефинишу језичке законе. Са свим видовима (писмених и усмених облика) изражавања потребно је интегрисати рад на *богаћењу језичке културе*. На овај начин остварује се један од најважнијих циљева наставе – конкретна примена знања о језику и граматици српског језика у извантекстовној стварности, а када је реч о предмету нашега рада – откривање *стилема* као интензификатора израза при тумачењу естетских и идејних вредности књижевних дела.

VII Стање у српским уџбеницима

1. Млађи разреди

1.1. Први разред

Анализа обухвата следеће уџбенике: *Нови буквар за први разред основне школе* – Бранка Матијевић, Љиљана Вдовић, и Ранка Јанаћковић; *Реч по реч, Читанка за српски језик за први разред основне школе* – Наташа Станковић-Шошо и Маја Костић; *Читанка I за први разред основне школе* – Симеон Маринковић и Славица Марковић; *Радна свеска уз буквар и читанку за први разред основне школе* – Ивана Јухас; *Радна свеска уз читанку са поукама о језику за први разред основне школе* – Моња Јовић.

Најмлађи ученици основне школе сусрећу се са многим проблемима на почетку школског изучавања српског језика. Један од највећих је како класификовати презентовано градиво да би се оно исправно и лако могло применити онда када је то потребно. За то мора постојати неки систем. Познавање терминологије умногоме олакшава, али интелектуални ниво ученика првог разреда није довољно висок, па се зато наставни садржаји морају прилагођавати њиховом узрасту, али тако да се не промене научно доказане чињенице. Наредни примери грађе ексцерпирани из садржаја наведених уџбеника потврђују да ученици не само у првом, већ и у другом разреду, у оквиру вежби слушања, говорења, читања и писања, запажају језичке појаве без њиховог именовања, међу којима су и „стилске функције фразеолошких јединица у уметничком тексту” јер се сматра да „когнитивни ниво детета још на старијем предшколском нивоу омогућава да дете схвати основну карактеристику фразеологизама, а то је идиоматичност његовог значења” (Николић и Петковић 2018: 103).

1.1.1. Нетерминологизирани стилске фигуре

На самом крају *буквара*, уџбеника за први разред основне школе, ауторџа Бранке Матијевић, Љиљане Вдовић и Ранке Јанаћковић, ученици треба да, након приче *Кројачица и маказе* Драгана Лукића, подвуку део текста у коме се дешава нешто што није могуће². Тај део текста који ће ученици подвући заправо би требало да представља оригиналан начин за спонтано и ненаметљиво увођење ученика у област *фигура речи* (конкретно – *персонификације*) и *фигура дикције* (*ономатопеје*), уз благо постојање и *фигура мисли*

² Мисли се на следећи део приче: „Зато што су *маказе* биле *неваљале*. Ја сам се њима лепо играла, а *онда су се оне посвађале* са мном, *скочиле на* моју *хаљиницу и штриц, штриц... искекле је*.” Очигледно је реч о нечему немогућем, односно *преувеличаном* – како је то могуће да *маказе* буду *неваљале*, да се *свађају* и *скачу*? Ово *штриц, штриц* треба да *опонаша* звук *маказа* које секу тканину. Девојчица, главни лик приче, вероватно је покушала да нађе оправдање за свој немарни поступак, па је стога целу ситуацију *предимензионирала*.

(хиперболе), а са којима ће се ученици срести тек касније, у старијим разредима. (Матијевић и др. ⁸2017: 170)

Још од првог разреда аутори *читанки* дидактичко-методичком апаратуром скрећу ученицима пажњу на особине ликова (људи, али и животиња, биљака и предмета) са којима се ђаци срећу и које кроз текстове постепено упознају. Најчешће, захтеви су сведени на најједноставније формулације:

* Шта мислиш, које особине има овај пас? Пронађи у песми речи које показују како изгледају санке. Пронађи у тексту реченице којима се описује изглед Снежане, краљице зиме. Које особине има лав из ове басне? Шта мислиш, које особине има мама коза, а које јарићи? Сети се још неких речи које означавају људске особине. Објасни њихово значење. Како је изгледао мачак из приче? Опиши. Опиши изглед жабе из приче. Којим је речима описано дрво у дворишту? Наведи речи којима је описана сеница. Смисли и напиши у свесци које особине има цврчак. Напиши чрчкове особине. и сл.

(Маринковић и Марковић 2013: 15–90)

Паралелно са горенаведеним питањима, која недвосмислено воде ка скретању пажње на *епитете*, „свакако најчешће стилске фигуре” (Лешић ²2010: 236), појављују се и извесне смернице ка *ономатопеји*. Симеон Маринковић и Славица Марковић стављају акценат на питање *који се звуци чују* у песмама које наводе³ илуструјући *ономатопејске речи* сликама којима се карактеришу њихови субјекти (*пас – тас – трас*; *кум – друм – бум*; *шип – Штип – шкриип*; *зврк – шмрк – крк*; *куп – ћуп – буп* и *брус – ђус – пљус*), односно тражећи од ученика да објасне шта се све догађа и да изговоре звуке које у песми чују (*трепће – треп*; *лепеће – леп*; *капље – кап*; *шљап*; *трчка – трк*; *фркће – фрк*; *шмркће – шмрк*), а све наведено бива пренето на још виши ниво оног тренутка кад ђаци и сами треба да осмисле стихове сличне онима из песме. Пружена им је мала помоћ у виду глагола *трескати* и *пљескати*. У оквиру исте теме, ученици треба да, следећи наведени пример изведеног глагола *маукати* од *ономатопејских речи мау, мау*, изговоре и глаголе настале од *кре, кре; га, га; мее, мее; му, му; уа, уа* и *бе, бе* (Маринковић и Марковић ⁴2013: 4).

Предвиђено је да се ученици на овај начин постепено упознају са *стилским изражајним средствима*, дакле – прво кроз њихове садржаје, а потом и појмовно. Стога је разумљива чињеница да је евидентно да у књигама за ученике првог разреда нема именовања ни *поређења* ни *персонификације*. Међутим, уочавамо да се, већ на овом узрасту, ђацима скреће пажња и на ове *фигуративне изразе*, кроз следећа питања: Како то ветар дува *као луд*? Зашто је ветар у овој песми *сејач*? Шта све *ветар сеје*? (Маринковић и Марковић ⁴2013: 54) Зашто се каже да санке *лете*? (Маринковић и Марковић ⁴2013: 18) Објасни шта значи: ... и у том топлом оку / *станује* и мој лик (Маринковић и Марковић ⁴2013: 62).

³ Влада Стојиљковић: „Много звукова” (Маринковић и Марковић ⁴2013: 9) и Божидар Тимотијевић: „Шта ко ради у досади” (Маринковић и Марковић ⁴2013: 79).

Ивана Јухас скреће пажњу ученицима на *поређење* као *стилску фигуру*, али га таквим не назива. Потребно је да ученици на линијама испишу *устаљена поређења*:

* Каже се:

Вредан као _____

Лукав као _____

Румен као _____

(Јухас ¹¹2017: 112)

Наредна два задатка јасно су сведочанство да Ивана Јухас припрема ученике да, кад за то дође време, савладају *ономатопеју* одговоривши на следеће захтеве аутора радне свеске:

* У овим двома песмама подвуци речи које означавају звукове. Препиши:

1. како се оглашавају мишеви: _____;

2. како се оглашавају патке: _____.

* Прочитај наредну строфу из једне песме Десанке Максимовић. Размисли о коме говори песма. Које се животиње оглашавају?

Зри, зри, зри,
свирачи чудни смо ми,
уз нашу свирку све зри,
трњина, купина и ти,
кукурузе зелени.

Тако се оглашавају _____

(Јухас ¹¹2017: 23)

1.1.2. Терминологизирани стилски фигури

У анализираним уџбеницима за први разред нису запажене терминологизирани стилски фигури.

1.1.3. Богаћење речника

Иако још увек неедуковани да читају и пишу, уз помоћ својих професора разредне наставе (учитеља), ученици се одмалена усмеравају ка развоју своје говорне и писане културе изражавања. Уколико не знају нешто да прочитају, учитељ је ту да ђацима свог

одељења прочита захтеве ауторā и припређивачā уџбеникā, као и да одговоре на постављена питања испише на табли тако да деца могу да их „прецртају”. Овако, најчешће, функционише рад на релацији учитељ – ученик у првом разреду основне школе.

Имајући то у виду, Бранка Матијевић, Љиљана Вдовић и Ранка Јанаћковић, аутори једног од букварā за први разред основне школе, захтевају од првака да напишу *речи супротног значења* речима *топло, храпаво, весела* и *бојажљив*. (Матијевић и др. ⁸2017: 70) На овај начин ученици се уводе у лексику која се формира око *антонима*.

Према истом принципу – допуне речи као одговора на већ задату реч, ученици треба да напишу *речи сличног значења* речима *врећа, ученик, смеће, пекмез, тепих* и *димњак*. (Матијевић и др. ⁸2017: 143) Тако ученици бивају уведени и у област *синонима*.

Своја знања у вези са *антонимима* и *синонимима*, за које још дуго неће сазнати да их таквим називамо, ученици ће проверити веома лако – решавајући задатке према принципу „избацити уљеза”:

* Заокружи реч која не припада скупу речи: *изненађен, зачуђен, намриштен, запањен*

(Матијевић и др. ⁸2017: 143)

односно:

* Заокружи речи које не припадају скуповима:

а) *вредан, радан, сналажљив, марљив*;

б) *наиван, лаковеран, лакомислен, знатижсељан*.

(Матијевић и др. ⁸2017: 144)

* Како се још каже? Допиши.⁴

(Матијевић и др. ⁸2017: 148)

Када је реч о богаћењу речника, примећујемо да уџбенике за први разред карактеришу примери *деминутива/хипокористика* и *аугментатива/пејоратива*: „Речи са умањеним значењем: нога – ножица, рука – ручица. Речи са увећаним значењем: мачка – мачкетина; камен – каменчина” (Маринковић и Марковић ⁴2013: 74), објашњени на најсведенији могући начин: „Реч *ветрић* означава мали ветар. То је *реч са умањеним значењем*. За велики ветар рекли бисмо *ветрина* или *ветруштина*. То су *речи са увећаним значењем*”. (Маринковић и Марковић ⁴2013: 48)

⁴ Дат је глагол *говорити* у облику *говоре*, од кога је повучена једна линија ка глаголу *казивати* у облику *казују* и потребно је да ученици допишу још три глагола у траженим облицима који ће, истим таквим линијама, бити спојени са основним глаголом *говорити* у презенту 3. л. мн.

Примери неких задатака:

* Следеће реченице допуни речима са умањеним и речима са увећаним значењем. Мала глава је ..., а велика Мала торба је ..., а велика Мали коњ је ..., а велики Мали лонац је ..., а велики

(Маринковић и Марковић ⁴2013: 48)

* Следеће речи допуни речима са умањеним значењем. Напиши их у свесци. Кућа – ...; рука – ручица; пиле – ...; цвет – ...

* Следеће речи допуни речима са увећаним значењем. Напиши их у свесци. Птица – ...; кућа – кућетина; глава – ...; јунак – ...

* Пронађи у песми све речи са умањеним значењем.

(Маринковић и Марковић ²⁴013: 71)

* Пронађи у причи⁵ све речи са умањеним значењем.

(Маринковић и Марковић ⁴2013: 77)

Ове примере прате *синоними* и *антоними*, свуда доследно поменути као *речи са сличним значењем* „Тама – мрак, снажан – јак, рекао – казао, појео – смазао”, (Маринковић и Марковић ⁴2013: 60) и *речи са супротним значењем*: „Нешто је горко, нешто је слатко! Нешто је храпаво, нешто је глатко! Нешто је слабо, нешто је јако! Нешто је тешко, нешто је лако!” (Маринковић и Марковић ⁴2013: 65)

Од ученика се даље захтева:

* У песми „Била је тама, био је мрак, / а он је био снажан и јак, / тако је био храбар и смео, / целу питу је смазао, појео!”, речи са сличним значењем подвучене су истом бојом. Пронађи преостале парове речи са истим или сличним значењем.

* У чинији се налазе парови речи које имају слично значење. Дате су речи: *ватра, рекао, ходам, леп, галама, огањ, радостан, идем, ђак, диван, казао, другачије, ученик, бука, весео и различито*. Пронађи их и напиши у свесци.

* Пронађи међу овим речима парове који имају супротно значење:

весео	ружан
врућ	хладан
сит	светао
мрачан	мршав

⁵ Народна прича „Лисица и миш”.

леп	гладан
дебео	тужан
* Препиши у свеску дате речи, па их допуни речима са супротним значењем:	
здрав	пун
сув	спор
кратак	вредан

(Маринковић и Марковић ⁴2013: 55)

* Наведи неке речи које имају исто или слично значење: ученик – ђак...

(Маринковић и Марковић ⁴2013: 65)

* Допуни речима са супротним значењем: мали – ...; нов – ...; дуг – ...; болестан – ...

(Маринковић и Марковић ⁴2013: 78)

У читанци Наташе Станковић Шошо и Маје Костић јављају се и назнаке о *полисемији* јер аутори упућују ученике на коришћење стандардизованих речника у којима се, заправо, налазе објашњења значења речи. С обзиром на то да „реч може имати и више различитих значења”, аутори наводе пример именице *јато* која се може односити и на јато птица (више птица које лете у групи заједно) и на јато риба (скуп риба које пливају заједно). (Шошо и Костић 2018: 67)

Не називајући их правим именом, и без обзира на то што нису у потпуности савладали вештину писања, аутор радне свеске Ивана Јухас ставља пред ученике захтев да напишу *деминутиве* одређених речи према унапред утврђеном шаблону: „Каже се: мали кључ – кључић...”⁶ (Јухас 2017: 39)

Ту је још низ задатака за ученике, осмишљених тако да кроз њих вежбају писање слова, рукопис, али и да развијају когнитивне процесе јер је потребно претходно добро размислити пре него што се траженим речима попуне празна поља или, пак, осмисли и напише цели текст.

* Поред написаних речи напиши речи које значе нешто умањено.⁷

* Поред написаних речи напиши речи које значе нешто увећано.⁸

(Јухас ¹¹2017: 83)

⁶ Треба написати речи за синтагме: *мали воз, мали шешир, мали зуб, мали ауто, мали сат, мали чамац, мали миш*.

⁷ Дате су речи *шума, риба, чамац и чизма*.

⁸ Дате су речи *капа, кућа, мачка и птица*.

* Препиши текст писаним словима тако да подвучене речи замениш речима које значе нешто умањено.

Јован је отишао на пецање. Сео је у чамац. Забацио је удицу и чекао. Таласи су љуљали чамац. Јован је заспао. Одједном је чуо звоно на штапу. Снажно је повукао штап. Извукао је рибу. Јован се вратио кући срећан.

* Препиши текст писаним словима тако да подвучене речи замениш речима које значе нешто увећано.

Мачка је лежала у сенци великог дрвета. Посматрала је грану на којој се налазило гнездо. У гнезду су биле птице. У том часу је из куће изашао Јовица. Видео је шта се спрема. Узео је камен и уплашио мачку. Мачка је побегла у суседно двориште.

(Јухас ¹¹2017: 84)

У оквиру посебне области под називом *Богатимо свој речник*, Ивана Јухас је припремила још неколико задатака који ће, кад за то дође време, ученицима помоћи да лакше схвате и савладају наставне јединице у вези са *синонимима* и *антонимима*:

* Пронађи и линијама повежи речи које имају слично значење.

Наш пример: дебео	_____	пуначак
срећан		мокар
вредан		истрајан
упоран		радостан
влажан		радан

* Подвучене речи у реченицама замени речима које имају слично значење.

Љиљана је срећна.

Љиљана је _____.

Мрав је вредан.

Мрав је _____.

* Линијама повежи речи са супротним значењем.

Наш пример: срећан	_____	тужан
дан		бео
црн		стар
млад		лењ
вредан		ноћ

* Подвучене речи у реченицама замени речима које имају супротно значење.

Волим да једем црни хлеб.

Волим да једем _____.

Цврчак је вредан.

Цврчак је _____.

* За оне који желе да знају више: Сада сам/сама уради задатак по угледу на претходни.⁹

(Јухас ¹¹2017: 116–117)

Доста простора је дато вежбањима у вези са *синонимима*, *антонимима*, *деминутивима* и *аугментативима* и у *Радној свесци уз читанку са поукама о језику* Моње Јовић:

* Поред сваке од наредних речи из прве приче напиши одговарајућу реч из друге приче¹⁰:

највећи – најзначајнији;

храбар – _____; праведан – _____;

љут – _____; бесних – _____;

великих – _____; много – _____;

волео – _____; брз – _____;

⁹ Овај задатак има везе са закључком аутора да *једна реч може имати више значења*. Том приликом, захваљујући принципу очигледности, ученици из једног разгранатог табеларног приказа могу видети да је са глаголом *кретати се*, који је постављен у самом средишту овог табеларног графикона, повезано још неколико других глагола: *пузати*, *корачати*, *ходати*, *трчати*, *шетати* и *газити*. Зато ученици самостално треба да на исти начин излистају што више глагола који су у вези са глаголом *говорити*.

¹⁰ Реч је о два идентичним причама о Краљевићу Марку у којима ученици треба да запазе само поједине речи на основу којих се приче разликују.

ватрене – _____; нарави – _____.

* Наредну причу препиши тако да промениш у њој неке речи. Употреби речи из оквира: одважни, пријатељима, брдо, дома, заставу, горд, голема, пријатељству, дивној¹¹.

* За сваку реч пронађи у примерима реч супротног значења:

волим – _____;

касно – _____;

весели – _____.

* Линијама спој речи супротног значења:

млад	узети
досадан	глуп
паметан	тама
светлост	занимљив
топао	узбуђен
смирен	хладан
дати	стар

* Препиши наредну причу тако да у њој употребиш речи супротног значења које се налазе у оквиру: тешко, великог, спуштао, уморне, силазак, мали, полако, после, сели, доле, брзим, низбрдо¹².

* Прочитај пажљиво песме Десанке Максимовић. У првој песми¹³ подвучи речи са умањеним значењем, а у другој¹⁴ по једну реч са умањеним и увећаним значењем.

* Од наредних речи из песама начини речи са умањеним значењем:

рупа – _____; шала – _____;

¹¹ Ове речи треба написати на одговарајућим местима приче *Мој деда планинар*: „Мој деда је храбар планинар. Јуче је са својим друговима пензионерима освојио велики брег близу наше куће. На врху су поставили барјак са знаком свог планинарског друштва. Деда је био веома поносан. Није нека велика планина, али је уживао у другарству и лепој природи”.

¹² Ове речи треба написати на одговарајућим местима следеће приче: „Веома лако смо стигли до малог брда, одакле се пут подизао. Ноге су нам биле одморне и били смо спремни на успон. Одједном смо видели велики камен како се брзо котрља према нама. Сви смо одмах скочили увис. Пошли смо затим спорим кораком узбрдо”.

¹³ Десанка Максимовић: „Страх”. Питање се односи на речи *мишићи* и *репиће*.

¹⁴ Десанка Максимовић: „Хвалисава патка”. Питање се односи на речи *синак* и *момчина*.

мачка – _____; река – _____.

* Попуни наредну табелу:

ОСНОВНА РЕЧ	РЕЧ СА УМАЊЕНИМ ЗНАЧЕЊЕМ	РЕЧ СА УВЕЋАНИМ ЗНАЧЕЊЕМ
син		синчина
момак		
шака	шачица	
реп		

* Уместо речи са увећаним значењем употреби речи са умањеним значењем из оквира: јастучић, мачкица, главица, брчићи, моторчић, тракторчић¹⁵.

* Прочитај пажљиво одломак песме Душка Радовића. Запази речи које су одштампане црвеном бојом. Потом песму препиши тако што ћеш у њој употребити речи умањеног значења:

ЧЕКАЊЕ
(одломак)

Седели смо за *столом*,
по један *тањир* сваком
– поље је певало под маком.
(...)
Седели смо за *столом*,
по један салвет *сваком*
– поље је јечало под маком.

Чекали смо за *столом*,
по једно чекање сваком
а нигде *штрудле* са маком!
а нигде *штрудле* са маком!

(Јовић ⁵2017: 16–25)

Моња Јовић вежбама које се односе на потврдне и одричне реченице придружује и оне које су у вези са *антонимима*:

* Замисли какве особине поседује Турчин, какве хајдук, а какве Турчинов друг¹⁶. Наброј барем три особине за сваки од ликова. (...) За сваку од тих особина пронађи одговарајућу реч супротног значења.

(Јовић ⁵2017: 70)

¹⁵ Ове речи треба написати на одговарајућим местима следеће приче: „На белој јастучини спавала је црна мачкетица. Главурда јој је била округла, а брчине дугачке. Прела је као моторчина неког тракторчине”.

¹⁶ Шаљива народна прича „Пустио бих ја њега, али неће он мене”.

* Твој задатак је да напишеш два различита описа. Обавезно у сваком од описа употреби по две одричне реченице. Труди се да употребиш што више речи са супротним значењем¹⁷.

(Јовић⁵2017: 71)

* За сваку од наредних речи напиши реч сличног значења употребљену у песми¹⁸:

изнад – _____; говорила – _____;

необичне – _____; нарави – _____;

воли – _____; бундоглава – _____;

господин – _____.

(Јовић⁵2017: 72)

* Наредни текст препиши користећи најпре речи са умањеним, а затим речи са увећаним значењем. Слободно се играј речима!

У шуми на пању седи сова. Изнад ње, на дрвету, чучи орао. Сова и орао су птице које лове мишеве и зечеве. Орао лови дању, кад сија сунце, а сова ноћу, кад падне мрак. Зато је немогуће да се орао заљуби у сову¹⁹!

(Јовић⁵2017: 73)

1.1.4. Закључне напомене о првом разреду

Након анализе уџбеника за *први* разред основне школе дошли смо до закључка да ни у једној књизи (буквару, читанци, граматички, радној свесци или наставном листу) нема именована *фигуративних израза*, већ се ученици са њима упознају само садржајно, кроз различиту језичко-дидактичко-методичку апаратуру, односно потврдили смо да на нивоу првог разреда, ученици само запажају језичке појаве без њиховог именовања и да то чине у оквиру вежби слушања, говорења, читања и писања.

За *ономатопеју* је карактеристично да је аутори одређују као *речи које означавају звукове*, односно ученицима се сугерише да и сами одреде *како се ко оглашава*.

¹⁷ Потребно је да ученици напишу приче на две различите теме: *Летња ноћ у граду* и *Зимско јутро у граду*. Сугестија Моње Јовић јесте да ученици замисле како град изгледа ноћу, лети, да опишу које боје замишљају, да ли је топло или хладно, да ли је много или мало људи на улицама и какву одећу они носе, односно – да замисле како изгледа град у рано зимско јутро и које боје у њему виде, како су људи обучени и какви су кровови и крошње дрвећа.

¹⁸ Шаљива народна песма „Сова и орао”.

¹⁹ Ученици ове речи треба да испишу тако што ће на линијама написати следеће речи са умањеним и увећаним значењем: *шуми, пању, дрвету, сова, орао, мишеве, зечеве, сунце, мрак, орао и сову*.

Код *поређења* дати су *устаљени поредбени изрази* / *устаљена поређења* и од ученика се захтевају објашњења ових изрази.

Деминутиви и *аугментативи* појашњени су на најсведенији могући начин, рецимо: *ветрић* је *мали ветар* и то је *реч са умањеним значењем*, а *велики ветар* био би *ветрушина* и то је *реч са увећаним значењем*. О синонимима се говори као о *речима са сличним значењем*, а о антонимима – као о *речима са супротним значењем*. За полисемију се најчешће јавља следеће појашњење: *реч може имати више различитих значења*. Сви наведени садржаји остварени су у оквиру наставе књижевности, приликом анализе књижевних дела.

Дидактичко-методичка апаратура уједначена је код готово свих аутора уџбеника првог разреда. Захтеви су врло јасни и исказани кроз следеће императиве: *пронађи*, *повежи*, *заокружи*, *подвуци* и, иако ученици првог разреда још увек не знају да пишу – *наведи*, *допуни*, *допиши*, *препиши*, *напиши*. Оваква дидактичко-методичка апаратура „не делује” на лингвистички садржај, односно ученици се, тиме што нису „оптерећени” језичком терминологијом, ипак не удаљавају од научне тачности. Начин на који аутори уџбеничких комплета формулишу наставне садржаје и задатке за самосталну израду прилагођен је нивоу језичког и когнитивног развоја ученика.

1.2. Други разред

Анализа обухвата следеће уџбенике: *Маша и Раша, Царство речи, Читанка за други разред основне школе* – Радмила Жежељ Ралић; *Читанка 2 за други разред основне школе* – Миланка Јузбашић и Натали Тркуља; *Читанка за други разред основне школе* – Марела Манојловић и Снежана Бабуновић; *Читанка за други разред основне школе* – Симеон Маринковић, Љиљана Маринковић и Славица Марковић; *Маша и Раша, О језику, Српски језик за други разред основне школе* – Радмила Жежељ Ралић; *Радна свеска за српски језик за други разред основне школе* – Мирјана Ковачевић; *Маша и Раша, Наставни листови за други разред основне школе* – Радмила Жежељ Ралић.

И на нивоу другог разреда, у оквиру вежби слушања, говорења, читања и писања, потребно је само да ученици запазе *стилске фигуративне изразе* и друге језичке појаве, дакле – упознаће се са многим терминима који су предмет нашег рада, али без њиховог именовања. Примери који следе потврђују да је на овом узрасном нивоу карактеристична следећа формулација захтева који се пред ученике стављају: запажање, уочавање, усвајање, појам, препознавање, разликовање, информативно, употреба, обнављање, систематизација... Одабир и распоред наставних садржаја није увек адекватан.

1.2.1. Нетерминологизирани стилски фигуре

Ученицима је већ у другом разреду понуђено да, на примеру песме *Мрак* Јована Јовановића Змаја, подвуку речи којима се описује *какав је мрак*, те да опишу *како се* главни лик – *дечак осећао* у мраку, а како када је упалио светло и *како се сами ученици осећају* када су у мраку:

Мрак

Мислио би човек
Кад погледа мрак
Да је *страшно моћан*,
Да је *силно јак*.
То би било наопако –
Ал' на срећу није тако:
Свећицу зажежи,
Мрак од тебе бежи.

(Маринковић и др. ⁵2009: 20)

Иако нигде децидирано не стоји да је потребно потражити *епитете*, ученицима се још у најранијем школском периоду пажња усмерава у правцу придева или именица који одређују особину неке друге именице, односно прилога којима се одређују глаголи, па тако поступно овладавају нормативном граматиком, али и стилским могућностима српског језика. Зато приређивачи читанки инсистирају:

* Пронађи и подвуди једном бојом речи којима се описује како изгледа нилски коњ²⁰. Другом бојом подвуди реченице у којима се говори каква је и како изгледа антилопа.

(Маринковић и др. ⁵2009: 15)

* Опиши главне ликове из ове приче²¹ – девојчицу и тигра. Приликом описивања сети се речи којима их писац описује и објасни како их замишљаш. Опиши како изгледају, како се понашају, које су њихове особине.

(Маринковић и др. ⁵2009: 34)

* Која је особина гушчета из ове приче²²?

(Маринковић и др. ⁵2009: 36)

* Напиши које особине красе Марка Краљевића.

(Маринковић и др. ⁵2009: 53)

* Пронађи у песми²³ и подвуди оне речи које сликају суву зиму, то јест зиму без снега. То су, на пример, речи: *стазе празне, јаке слане* и др. Објасни како замишљаш те слике.

(Маринковић и др. ⁵2009: 62)

* Напиши какав Јова²⁴ треба да постане. Ко му помаже да добије те особине?

(Маринковић и др. ⁵2009: 82)

* Напиши које су Машине²⁵ особине.

(Маринковић и др. ⁵2009: 91)

* Подвуди опис ливаде²⁶. А како ти замишљаш ливаду? Наведи Бамбијеве особине.

(Маринковић и др. ⁵2009: 96)

²⁰ Радомир Путниковић: „Нилски коњ и антилопа”.

²¹ Гроздана Олујић: „Шаренорепа”.

²² Андра Франичевић: „Забринуте родитељи.”.

²³ Русомир Арсић: „Нестрпљење”.

²⁴ Народна песма „Мајка Јова у ружи родила”.

²⁵ Руска народна прича: „Медвед и девојчица”.

²⁶ Феликс Салтен: „Ено где лети цвет”.

* Напиши којим речима се у песми²⁷ описују: дрвеће у шуми, срна, птице, сунце.

(Маринковић и др. ⁵2009: 116)

* Подвуци у песми²⁸ стихове који говоре о особинама дечака.

(Маринковић и др. ⁵2009: 122)

Попут садржаја у првом разреду, и у читанкама за други разред уочавамо питања која су у вези са *ономатопејом* из које ће се касније развити и питања о *персонификацији*:

* Објасни зашто песник каже да ливада *зриче*, *жубори* и *пућпуриче*? Напиши који звуци теби највише пријају.

(Маринковић и др. ⁵2009: 35)

Један за другим, ненаметљиво, смењују се и други примери који ученички фокус воде ка *поређењу* иако ни оно није предмет Плана и програма наставе и учења за други разред основне школе.

Мајка Јову у ружи родила,
ружица га на лист дочекала,
бела вила у свилу повила
а пчелица медом задојила,
ластавица крилом покривала:
нек је *румен кô ружа румена*,
нек је *бијел кô бијела вила*,
нек је *радин кô пчела малена*,
нек је *хитар као ластавица*.²⁹

Након ове песме, ученици се наводе да упоређују:

* *румен као ружа, румен као јабука, бео као бела вила, јак као див и сјајан као роса*, али и да осмисле сопствена поређења за речи *бео, вредан, хитар, јак и сјајан*.

(Маринковић и др. ⁵2009: 82)

Остала питања кроз која се ученицима скреће пажња на ово, још увек неименовано, *стилско изражајно средство*:

* Зашто се у песми³⁰ каже да су *школе као велике мирне овце*? Зашто су *школе као велике и добре маме*? Зашто су *школе као велики и чудни дворци*? Смисли

²⁷ Момчило Тешћ: „Пролећно јутро у шуми”.

²⁸ Бранко Ћопић: „Огласи *Купусног листа*”.

²⁹ Народна песма: „Мајка Јова у ружи родила”.

и напиши са чим би ти упоредио школу. *Школа је као...* Ова поређења даље неминовно воде ка *метафори* кроз питање: Зашто су *школске клупе жути мали авиони*?

(Маринковић и др. ⁵2009: 117)

Најкомплекснији су они захтеви аутора који изискују да ученици објасне преносно значење следећих стихова³¹:

Ко је био миран
јој, недељу дана
по њему је, туго,
попанула слана

На њему је, јаде,
кило паучине
шта сад родитељи
са њим да учине

Ко је био миран
две недеље дана
његово је срце
пуно љутих рана

Његов живот то су
трице и кучине
шта сад школске власти
са њим да учине

Такав јунак мора
бар до Златибора
на зраку и трави
да се опорави.

(Маринковић и др. ⁵2009: 150)

У читанци Радмиле Жежељ Ралић, приликом анализе песме *Чуо сам Добрице Ерића*, поред експлицитно објашњеног и дефинисаног *поређења*, наговештавају се још две стилске фигуре ка којима аутор усмерава пажњу ученика кроз питања која се односе на звукове у природи и људске особине дате како неживим бићима, тако и самој природи:

³⁰ Драган Лукић: „Школа”.

³¹ Владимир Андрић: „Предлог”.

Koji su zvukovi iz prirode očarali pesnika? Šta pesnik ne voli da čuje? Koji mu je zvuk najmiliji? Pronađi i pročitaj stihove koji govore o tome. Koji zvuk iz prirode najviše prija tvome uhu? (...) Od zvukova koji se mogu čuti u prirodi nastale su reči koje označavaju radnju. Na primer, od zvukova puć-puruć nastala je reč pućpurikati, a od reči gra-gra – reč graktati. Koje su reči nastale od zvukova: gu-gu, cvr-cvr, šu-šu, zvec-zvec, huu-huu, fiju-fiju i pljus-pljus? Zašto pesnik kaže da livade zriču, žubore i pućpuriču? Kako bi se to još moglo reći? Kada tvojoj majci „sunce sine u duši”? A kada se otac „naoblači”? Pesnik kaže da mu najviše prija starinska svirka majčinog glasa. Kako to razumeš?

(Ралић 2016: 33)

Недвосмислено закључујемо да Радмила Жежељ Ралић ученике води ка упознавању и схватању *ономатопеје* и *персонификације*.

Такође, аутор читанке *Царство речи* скреће пажњу ученицима и на могућност да детаљније опишу неку личност, предмет, појаву... уз помоћ брижљиво бираних речи: „Речима ластари, храст, срца, ноћ и арија додај речи које их описују”. (Ралић 2016: 34) Сматрамо да је ово добра припрема за *епитет* са чијим ће се термином ученици срести тек кроз две године – у петом разреду.

Марела Манојловић и Снежана Бабуновић имају сличан систем представљања оних *стилских фигура* са којима ће се ученици упознати тек у старијим разредима. Међутим, нису баш увек примери адекватни ставовима и закључцима које аутори износе. На пример, у песми *Школа* Драгана Лукића нигде се не помиње поредбена веза *као*, а Марела Манојловић и Снежана Бабуновић питају ученике које им се песниково *поређење* највише свиђа и зашто је то тако. (Манојловић и Бабуновић ³²2009: 9) Заправо, песма садржи примере за *метафоре* с обзиром на то да се може ставити знак једнакости између школа и: мирних оваца, великих и добрих мама и чудних двораца. Други примери са задацима више упућују на *поређења*:

* У стиховима у којима мајка казује жељу да јој син има особине руже, виле, пчеле и ластавице³² налазе се лепа народна *поређења*. Пронађи их и подвучи. Која кратка реч се појављује у сваком *поређењу*? – _____

* Присети се још неких народних *поређења* које знаш и напиши их.

* Сисли и напиши занимљива и духовита *поређења* којима ћеш описати своје другаре из одељења. Видећеш да није тешко ако пажљиво посматраш своје другове и размишљао о њима³³.

³² Народна успаванка: „Мајка Јову у ружи родила”.

³³ Као помоћ је, за почетак, ученицима дата реченица *Немања је немиран као веверица*.

* Нађи одговарајућа поређења:

малена као шумска јагода

малецко као

мајушно као

сићушна као

мален као

ситан као

(Манојловић и Бабуновић ³2009: 108)

Након одломка из приповетке *Октобар* Божидара Тимотијевића, у једном делу своје методичке апаратуре, Марела Манојловић и Снежана Бабуновић траже од ученика да објасне израз „сунце утањило и зацицијашило” и наводе их да размисле како се то може другачије рећи. (Манојловић и Бабуновић ³2009: 13) Недвосмислено, оваква питања упућују на *персонификоване слике*, али и на *синонимне односе* међу речима.

Нису само *поређења* и *персонификације* у секундарном углу задатака које осмишљавају Марела Манојловић и Снежана Бабуновић. Питањима која следе након песме *Чуо сам* Добрице Ерића и ови аутори упућују ученике на то да ливаде *зричу*, *жуборе* и *пућпурићу* и питају их зашто је то тако. Такође, Марелу Манојловић и Снежану Бабуновић интересује и који звукови из песме не чине песника срећним, односно који му је звук најмилији. Дакле, требало би да скретање ученичке пажње на звукове из природе одведе ученике ка усвајању *ономатопеје* кад дође време за њено именовање. (Манојловић и Бабуновић ³2009: 105)

Паралелно са *ономатопејским речима* аутори нуде и *синонимна* решења за одређене појмове које ученици сами треба да открију.

* Природа је пуна звукова, само их треба послушквати и препознавати. У овој песми³⁴ киша пљушти. Како још киша може да пада? Пченица шушти. Шта још у природи може да шушти?

(Манојловић и Бабуновић ³2009: 106)

Миланка Јузбашић и Натали Тркуља, као и многи други приређивачи читанки за други разред основне школе, на основу *Школе* Драгана Лукића омогућавају ученицима да побољшају своја запажања скрећући им пажњу на начине којима песник описује школу и ђаке, односно са чиме пореди школу. (Јузбашић и Тркуља ³2015: 5) Тако ће се касније, из ових описа и упоређивања, развити осећај за *епитете* и *поређења*, као што се баснама боље и лакше усвајају *персонификације* јер су животињама у баснама дате особине људи, дакле оне говоре. (Јузбашић и Тркуља ³2015: 19) Скретањем пажње ученицима на необичне звукове које можемо чути у природи, а потом и самосталним осмишљавањем речи које су настале опонашањем звукова из природе (попут: киша *пљушти*, пшченица *шушти*, поток *жубори*), савладаће се и *ономатопеје*. (Јузбашић и Тркуља ³2015: 45)

³⁴ Добрица Ерић: „Чуо сам”.

Без конкретног именовања *стилске фигуре*, али са добро осмишљеним скретањем пажње на *поређење* – *стилско изражајно средство* које ће ученици обрађивати у каснијим разредима, аутор наставних листова Радмила Жежељ Ралић усмерава ученике да упоређују животиње, конкретно: пса и вука. (Жежељ Ралић ³2016: 58) Из ових упоредних анализа и реченица којима ће ученици описати ове две животиње према њиховим *сличностима* и *разликама*, једноставније ће бити да ученици, на каснијем основношколском нивоу, усвоје *поређење* и још касније – *контраст*.

Истим принципом руководила се и Мирјана Ковачевић која, наводећи ученике на размишљање шта значи када кажемо да је неко као мрав – јак, опасан или вредан, омогућава усвајање *поређења* као *стилског изражајног средства*. Такође, у циљу проверавања датих смерница, потребно је да ученици и сами допуне *устаљена народна поређења* попут тврдоглав као... и паметан као... (Ковачевић 2004: 11)

1.2.2. Терминологизиране стилске фигуре

Када је реч о именовањима стилских изражајних средстава, прво конкретно и јасно дефинисање почиње од *поређења* као *фигуре мисли*. Поставља се питање зашто је то тако.

Радмила Жежељ Ралић, аутор читанке *Царство речи*, обрађујући песму Чуо сам Добрице Ерића, кроз методичку апаратуру под називом *Учимо наш српски језик*, дефинише *поређење*. Начин на који аутор ово ради:

U poslednjoj strofi majčin glas je upoređen sa žuborom rečnih talasa. Poređenjem se nešto što je manje poznato upoređuje sa nečim poznatijim. Porediti možemo po sličnosti i po suprotnosti. (...) Опиши особу из свог окружења која има мек и топао глас. Користи разне врсте поређења. (Ралић 2016: 33)

Ово је први пример усмеравања ученичке пажње не само на *поређење* као *стилско изражајно средство*, већ и на *контраст*, односно на *антониме*.

Пошто су се упознали са *стилском фигуром поређења*, ученици ће *поређења* потражити у још неким наставним јединицама, као што је песма *Школа* Драгана Лукића:

Са чим је упоређена школа на почетку песме? А са чим је упоређена у осталим строфама? Које поређење ти се највише допада? Зашто? Шта је у тим поређењима занимљиво и необично?

(Ралић 2016: 11)

и народна успаванка *Мајка Јова у ружји родила*:

Са ким бисмо упоредили Јову ако бисмо желели да буде мудар, спретан, умиљат, музикалан?

(Ралић 2016: 13)

Ова друга песма послужила је Радмили Жежељ Ралић да ученицима укаже на кратке фолклорне форме попут изрека које у себи крију *поређења* (са акцентом на поредбену везу *као*), а која ученици треба да објасне:

Висок *као* бор. Окретан *као* чигра. Јак *као* земља. Витка *као* јела. Кротка *као* јагње. Марљива *као* пчела.

(Ралић 2016: 13)

1.2.3. Богађење речника

Иако је у другом разреду низ вежбања у вези са *стилским фигурама* које још увек немају термине за оно што значе, има и оних вежбања која се не односе децидирано на *стилску фигуру*, али кроз чије скретање пажње ученицима на одређене речи и изразе може бити могуће увести их у сферу *стилских изражајних средстава*.

Напореда са поменутиим захтевима, примећујемо да се ученици постепено уводе и у област *речи које имају слично значење* с обзиром на то да се од њих захтева да иза речи: *страх ме је, бојим се, мрак, бежи и јак* допишу исправан редослед понуђених речи: *плашим се, помрчина, бриши, моћан, одлази, тама и силан*. Исти захтев их очекује и када је потребно дописати *речи са сличним значењем* речима *насути и почастити*. (Маринковић и др. ⁵2009: 44)

Иако су *право и пренесено значење речи*, као и *синонимија* и *антонимија* – сложенији садржаји који су предмет изучавања у старијим разредима основне школе, запажамо да је адекватним примерима могуће утицати на то да ученици *спонтано* усвоје знатни број појмова који их очекује у плановима и програмима наставе и учења старијих разреда. Ова благовремена припрема подразумева да ученици у предтеоријском поступку открију изражајност песничког језика тако што ће садржаје казивати напамет и носити их са собом као уметничке доживљаје. Тако се ђаци кроз примере *мрак – тама – помрчина* уче *речима са сличним значењем* (Маринковић и др. ⁵2009: 38), а онда се њихово знање проверава кроз вежбања различитих захтева и тежина:

* Заокружи зеленом бојом речи у низу које имају слично значење – *тих, бистар, мудар, страшан и паметан*.

(Маринковић и др. ⁵2009: 138)

* Која још реч има слично значење као реч *нестрпљење*? Заокружи је – *лењост, узнемиреност, досада*.

(Маринковић и др. ⁵2009: 62)

* Напиши још неку реч која има слично значење као реч *лаком*.

(Маринковић и др. ⁵2009: 47)

Зато не чуди потреба ауторā да на овако раном узрасном периоду понуде ученицима и увод у *контраст* задајући им да напишу *речи са значењем супротним* речима: *јак, оштар, паметан, непријатељ, вредан, нежан и светлост* (Маринковић и др. ⁵2009: 132), односно наводећи их да кроз причу *О дечаку који је много знао* Леополда Суходолчана (Маринковић и др. ⁵2009: 128) уоче *контрастне радње* при томе, опет, не дефинишући сām појам *контраста*.

Не дефинишући ни *деминутиве* (и *хипокористике*), односно *аугментативе* (и *пејоративе*), аутори указују на „речи којима се нешто умањује” и да се „некада те речи говоре и из милоште” (Маринковић и др. ⁵2009: 43). Потребно је да ученици, према већ постојећем моделу *кум – кумић, голуб – голубић* (Маринковић и др. ⁵2009: 43), *јарац – јарчић* (Маринковић и др. ⁵2009: 51), доврше парове речи *цвет, кућа, лист* (Маринковић и др. ⁵2009: 43), *рука, мачка, камен, нога, буба* (Маринковић и др. ⁵2009: 51), *оловка, жаба, четка, чаша, киша, кофа* (Маринковић и др. ⁵2009: 145) и да допишу по још два своја примера ради провере разумевања предочене појаве, односно да подвуку *речи са умањеним значењем* у загонетки:

Црн *капутић*,
шилџат *ретић*,
кратак *кљунић*.
Овде летује,
тамо зимује?

(Маринковић и др. ⁵2009: 85)

Неки од поменутих примера налазе се и у задацима код којих је потребно написати *увећано значење* речи – *оловка, жаба, четка, чаша, киша, кофа* (Маринковић и др. ⁵2009: 145), те *мачка, камен, нога, буба* (Маринковић и др. ⁵2009: 51), односно код којих је потребно повезати основну реч која је у средини са *умањеним* или *увећаним значењем* речи које се налазе са стране: *сукњица – сукња – сукњетина, супица – супа – супетина, торбица – торба – торбетина, флашица – флаша – флашетина*. (Маринковић и др. ⁵2009: 154)

Истичући да речи могу имати *право и преносно значење*: „На пример, реч *гвозден*. Њено *право значење* је: направљен од гвожђа, а *преносно*: чврст, јак као гвожђе” (Маринковић и др. ⁵2009: 111), аутори постепено наговештавају комплексније садржаје попут *фразеологизама, жаргонизама и полисемије*, а који ученике очекују у старијим разредима. Планом и програмом наставе и учења за други разред предвиђено је да се ученици, у оквиру лексичких и семантичких вежби, упознају са *основним* и(ли) *пренесеним/фигуративним значењем речи*, потом са облашћу грађења речи – формирањем *породица речи, синонимима и хомонимима*, као и са *некњижевним речима* и њиховом заменом језичким стандардом и другим, па тако у уџбеницима уочавамо вежбања налик овоме:

* У квадратићима испред одговора упиши број за који мислиш да одговара изразима: *радити испод жита, добити зелено светло, прећи пуну линију, вући неког за нос, прочитати лекцију, обрати зелен бостан, дати некоме по њушци, дићи све четири увис.*

* Испиши преносна значења за изразе: *гвоздени мишићи, бистра глава, глава породице, камено срце.*

(Маринковић и др. ⁵2009: 111)

Ученици ово треба да ураде на начин на који сами схватају наведене синтагме.

Запажамо и да поједини аутори од ученика очекују веома висок ниво маште с обзиром на то да је потребно објаснити значење речи *давеж* (Маринковић и др. ⁵2009: 109), или уочити који је израз употребљен у *преносном значењу* код парова: *оштар нож – оштар језик, бистар човек – бистар поток, зелена трава – зелен момак.* (Маринковић и др. ⁵2009: 118)

У читанци Радмиле Жежељ Ралић такође има примера који упућују на *деминутиве* (*хипокористике*) са чијим именовањима ће се ученици срести у старијим разредима. Након песме *Лепо је све што је мало* Душана Радовића, аутор објашњава да *речи које значе нешто мало* буде у нама нежна осећања и даје примере за то:

Малу птицу зовемо и *птичица*, малу звезду *звездица*, малу грану *гранчица*, малу руку *ручица*. Настави да пишеш у свесци како се још каже за: мали одмор, мали прозор, мали круг, мали облак, мали стомак, мали качкет. Такође се каже да је: помало бело – *беличасто*, помало зелено – *зеленкасто*, помало румено – *руменкасто*... напиши у свесци како се још каже кад је нешто: помало плаво, помало хладно, помало бледо, помало споро, помало празно, помало слатко.

(Жежељ Ралић 2016: 9)

Такође, Љиљана Жежељ Ралић припрема ученике за усвајање још једног новог, али још увек неименованог појма – појма *синонима*. Аутор читанке ставља пред ученике задатак који ће им помоћи да открију у песми³⁵ речи које казују на које све начине киша може да пада.

(Жежељ Ралић 2016: 23)

Марела Манојловић и Снежана Бабуновић стављају пред ученике доста захтева који се тичу *синонимности*:

³⁵ Стеван Раичковић: „Кад почне киша да пада”.

* Како би се још могло рећи:

занемарити – _____

себичан – _____

рђав – _____

грабити – _____

нејако – _____

* Следећим речима пронађи речи сличног значења:

одан – _____, мудар – _____, вешт – _____

истрајан – _____, храбар – _____, ваљан – _____

(Манојловић и Бабуновић ³2009: 62)

* Сада треба да пронађеш речи супротног значења.

искрен – _____, себичан – _____, вредан – _____

слога – _____, љубав – _____, задовољство – _____

* Када за некога кажемо да је тајанствен, мислимо да је:

1. уображен

2. груб

3. поносан

4. неко о коме не знамо ништа, или знамо врло мало.

Ако неко нешто таји, то значи да он:

1. шапуће

2. измишља

3. скрива

4. не говори истину

(Манојловић и Бабуновић ³2009: 71)

Након обраде песме *Шта Голијат може*, Марела Манојловић и Снежана Бабуновић задају ученицима још неколико речи за размишљање, овога пута оне су у домену антонима и аугментатива:

* 1) Otkrij reči suprotnog značenja.

grub – _____

moćan – _____

ogroman – _____

džin – _____

saditi – _____

dići – _____

2) Napiši reči uvećanog značenja.

ruka – _____

glava – _____

noga – _____

nos – _____

stomak – _____

brada – _____

(Манојловић и Бабуновић ³2009: 81)

На самом крају читанке, Марела Манојловић и Снежана Бабуновић предочавају ученицима другог разреда још једну појаву у језику која се односи на *деминутиве*, али ни ову појаву не објашњавају и не именују, већ само од ученика траже да наставе започети ред речи умањеног значења:

буба – бубица

камен – _____

грana – _____

вода – _____

птица – _____

риба – _____

срце – _____

(Манојловић и Бабуновић ³2009: 118)

На крају граматике за други разред основне школе, Радмила Жежељ Ралић ученицима приређује тест провере знања. Иако нигде у граматички није објаснила нити навела примере за *синониме* и *деминутиве*, у оквиру првог теста налазе се и два питања која се односе управо на ове речи којима се богати ученички речник:

* Напиши на линијама речи које имају слично значење као задате речи.

радост – _____ херој – _____

отац – _____ стаза – _____

* Напиши речи које имају умањено значење.

прст – _____ зуб – _____

чамац – _____ школа – _____

(Жежељ Ралић 2018: 66)

Радна свеска Мирјане Ковачевић садржи доста занимљивих задатака чијим решавањем, осим што се могу припремити за увођење појма *епитета* у петом разреду, ученици могу лако савладати и *синонине* и *антонине*, према каснијим плановима и програмима наставе и учења:

* Сунцокрети су *велики*, а маслачак је *мали*. Напиши супротне речи:

крупни – _____

високи – _____

топло – _____

весео – _____

* Сунцокрет је *послушан*, а маслачак *непослушан*. Напиши и ти како се каже супротно од:

пажљив – _____

_____ немиран

_____ неразуман

обичан – _____

* Напиши речи истог или сличног значења:

пут – _____

рећи – _____

ђак – _____

тихо – _____

врећа – _____

* Напиши речи супротног значења:

гласно – _____

топло – _____

срећан – _____

изгубљено – _____

свеже – _____

(Ковачевић 2004: 14; 59)

1.2.4. Закључне напомене о другом разреду

С обзиром на то да се подразумева да ученици другог разреда основне школе знају да читају и пишу, олакшани су и захтеви ауторā који су стављени пред ученике. Уз помоћ једнаке дидактичко-методичке апаратуре у облику императива, карактеристичне за први разред основне школе, ученици треба да одговоре на различите врсте питања и дођу до тачно одређених врста сазнања. Рецимо, ученици могу спознавати *епитете* кроз захтеве ауторā да подвуку *речи којима се описује* (какво је) *нешто*, преко захтева да на тексту нешто пронађу: како неко изгледа, како се понаша, какве су му особине (нпр. како изгледа нилски коњ, а каква је антилопа; каква је природа). Аутори наводе ученике у правцу именица или придева који одређују особину неке друге именице, односно прилога којима се одређују глаголи. На овај начин ученици се постепено упознају са нормативном граматиком и овладавају како њом, тако и *стилским* могућностима српског језика.

Осим на *епитетима*, акценат ауторā уџбеника за други разред основне школе јесте и на начину на који *звуче* књижевни текстови. Овим акцентом на звуцима постиже се скретање ученичке пажње на радње (глаголе) приписане предметима и другим (нељудским) бићима, попут оних да *ливаде зричу, жуборе, пућпурићу...* Осим на нетерминологизираним *ономатопејским речима* које носе звук, овде је акценат и на неименованим *персонификацијама*.

Право конкретно и јасно *именовање стилских фигуративних израза* потиче, заправо, од *поређења*. Ученицима су, углавном, понуђена она *уврежена народна поређења* (нпр. *румен као ружа/јабука, бео као бела вила, јак као див, сјајан као роса*).

Када им аутори обрате пажњу на поједине речи и изразе, ученици треба да објасне њихова *преносна значења*, па се тако недвосмислено упућују на *метафоре* (рецимо, потребно је да ученици размисле зашто су *школске клупе – жути, мали авиони, а школе – мирне овце, велике и добре маме, чудни дворци*).

Доста сличности претходнонаведеном (*поређењима и метафорама*) има и навођење *правог и преносног значења*. Ову тврдњу илустроваћемо примерима: *гвозден – од гвожђа (право значење); гвозден – чврст, јак као гвожђе (преносно значење)*. Већ су овде наговештени *фразеологизми и полисемија*.

На *синониме* аутори уџбеника најчешће упућују задацима са реченичним конструкцијама: *како би се још могло рећи...*

Деминутиви и хипокористици објашњени су као *речи којима се нешто умањује* и које се некада *говоре из милоште*. Ове тврдње образложене су тиме да, осим што значе

нешто мало, ове речи буде у нама нежна осећања, а све је увек поткрепљено примерима (рецимо, *мала птица* је *птичица*, *мала звезда* – *звездица*, *мала грана* – *гранчица*, а *мала рука* – *ручица*). Међутим, овде не треба стављати знак једнакости између *деминутива* и *хипокористика* јер су *деминутиви* и *аугментативи*, за чије ће називе ученици сазнати у четвртом разреду, заправо, морфолошке категорије, а *хипокористици* и *пејоративи*, за које ће ученици такође сазнати тек у четвртом разреду – чисто *стилистичке* категорије. Сви ови садржаји који се односе на *лексикологију* нису дати у оквиру наставе језика, већ само у виду *лексичких вежби* унутар културе изражавања.

И у другом разреду испоштовани су принципи научности и примерености узрасту с обзиром на то да су аутори водили рачуна о начинима приближавања и основних и допунских текстова могућностима ученика и њиховим сазнајним потребама.

1.3. Трећи разред

Анализа обухвата следеће уџбенике: *Читанка са основним појмовима о језику за трећи разред основне школе* – Вук Милатовић; *Маиа и Раиа, Река речи, Читанка за трећи разред основне школе* – Радмила Жежељ Ралић; *Читанка за трећи разред основне школе* – Весна Шојић и Мира Касаповић; *Српски језик 3, Уџбеник за трећи разред основне школе* – Ана Пејовић; *Маиа и Раиа, О језику, Српски језик за трећи разред основне школе* – Радмила Жежељ Ралић; *Маиа и Раиа, Језичка ризница, Српски језик и језичка култура у трећем разреду основне школе* – Зона Мркаљ; *Огледалце знања, Српски језик 3, Радна свеска за трећи разред основне школе* – Светлана Миленковић; *Језичка радионица, Радна свеска из српског језика за трећи разред* – Александра Тадијин; *Српски језик, Наставни листови за трећи разред основне школе* – Мира Касаповић, Весна Шојић и Ана Пејовић; *Српски језик, Наставни листови за трећи разред основне школе* – Симеон Маринковић.

Грађа ексцерпирана из наведених уџбеника илуструје не тако ретку праксу у уџбеничким комплетима за основну школу почев управо од уџбеника за трећи разред. По први пут је примећена дискутабилна примереност задатака узрасту ученика. С друге стране, многим наведеним примерима се, рецимо, иако се жели истаћи *компаративност* израза, а не његова *предикативност*, постиже сасвим супротно. Овде запажамо и да нема јасног и поступног увођења термина *стилских фигура*тивних израза, заправо – не постоји јасна условљеност појављивања и именовања *фигура*, већ су њихове обраде засноване на неким суштинским карактеристикама, управо – на њиховим битним својствима и *стилским функцијама* које ће занемарити „формалности” попут увођења термина за садржаје о којима се говори. Тек у овом разреду ће *лексиколошки* садржаји бити укључени у наставу језика, уместо да остану у домену културе изражавања као што је то до овог разреда било.

1.3.1. Нетерминологизирани стилски фигуре

Преласком у трећи разред, пред ученике бивају стављени сложенији захтеви, па тако аутори неких уџбеника наводе примере попут „имитирања птичијих напева”:

* Како птице певају:

Рода кљуном *клепеће*:

клепе – клепе,

жабе моје баш сте лепе!

(Шојић и Касаповић 2015: 91)

Под горенаведеном синтагмом (имитирање птичијих напева), може се наћи и пример:

* Врбац *цвркуће, живче, жвргољи, чивка, цивциче, живжиче: жив-жив, чив-чив, жив-чи- цив*, што сам мален нисам крив – ја сам врбац жив и сив.

(Шојић и Касаповић 2015: 111)

Наставни листови појединих аутора (Маринковић 2011: 25–28) омогућавају ученицима да успешно савладају оне појмове са чијим ће се називима тек доста касније, у старијим разредима, детаљније упознати.

На пример, док покушавају да пронађу што више несвакидашњих речи којима могу описати своју косу, своје очи и лице, као и одећу коју носе, ученичка пажња усмерава се на „речи којима се нешто улепшава”, односно на *епитете* у чијој се служби, како је већ претходно истакнуто, могу наћи не само описни придеви, већ и именице. Акценат није само на сопственом изгледу. Од ученика се тражи и да посматрају и опишу мачку (како изгледа, спава, једе, вреба птицу или миша, преде у наручју, како се умива, протеже, пење уз дрво, игра, брани од пса, љути, радује итд), биљку – ружу (како јој је стабло, лист, гране, цвет; како мирише; шта се осети када се додирне), друга/другарицу (како изгледа, колико је висок/висока, које су му/јој боје очи и коса, како се облачи; да се наведу лоше и добре особине, шта им се у понашању допада или не; шта осећају према њему/њој и шта им значи дружење са њим/њом), животиње-манекене (модел њихове одеће, какав је, од чега је, за коју сезону итд).

Најстарија анализирана читанка за трећи разред основне школе Вука Милатовића садржи примере којима аутор наводи ученике на живописност израза која се постиже *епитетима*. Ученицима су понуђене синтагме *млеко море*, *бело море* и *снежно море* и од њих се тражи да наведу још неки придев којим би се могла украсити именица *море*. На примеру истог текста (једног ученичког рада), ученицима се приближава и *персонификација* кроз следеће примере: *достојанствени борови*, *ветар подсећа на свирање оргуља*, *подрхтавање пахуља око сребрних плесачица* (имамо прикривено и *метафорично* значење). Трећи неименовани *фигуративни израз* крије се иза навођења *ономатопејских речи* које се односе на ветар и помоћу којих се даље богати ученички речник – *фијукање ветра* (од глагола *фијукати* у реченици *Ветар је својим фијукањем подсећао на свирање оргуља*) наводи се наспрам глагола *дувати*, *звиждати*, *лахорити*, *хујати*, *ћарлијати*, *хукати*, *пиркати*, *вихорити*, *витлати*, *пирити*. Потребно је да ученици, ради усвајања нових речи и израза, наведу и своје примере у којима ће глагол(ску именицу) замењивати другим глаголом, али и мењати даљи контекст реченице, као у примеру: „Ветар је својим ћарлијањем подсећао на благо жуборење потока”. (Милатовић⁹1995: 9)

Вук Милатовић упућује ученике на још неке примере са *епитетима* и *поређењима*, а који садрже испреплетане *персонификоване* слике са оним *метафоричним*:

Sa čime pisac upoređuje kovitlac snega? Šta to znači da se sneg „prosipao iz ogromne pukotine neba”? (...) Kako shvataš piščeva zapazanja da „sneg kao lavina ponire, ruši se iz nebeskih planina”? Zašto pisac kaže „Krpe oblaka...”? Pisac kaže: golo drveće, naježene stabljike, snežno jezero. Pronađi u tekstu još neki lep izraz.

(Милатовић⁹1995: 11)

Попут многих других аутора, и Вук Милатовић користи пример магарца да појасни *поређење*, односно да даље развије *метафорична значења* која ова животиња добија у *народним поређењима*, у зависности од контекста у коме се јавља:

Каже се: „глуп као магарац”, што значи „врло глуп”; „пристаје некоме нешто као магарцу седло”, што значи да му никако не пристаје; 'разуме се као магаре у кантар', што значи да се уопште не разуме. Питај некога шта значи: „појео вук магарца”.

(Милатовић ⁹1995: 95)

Међу наведеним примерима уочавају се и они који су увертира за једну од *фигура мисли*, ону коју ученици према плану и програму наставе и учења савладавају тек у завршном разреду основне школе – *иронију*.

Како би показао да нису само магарци били инспиративни за народног приповедача, па самим тим и за изреке као део кратких фолклорних врста, Вук Милатовић наводи и *народна поређења* која су у вези са зецом:

Зец је брз, а корњача је спора. (...) У народу се каже: Брз као зец, што значи – врло брз, хитар. Плашљив као зец, што значи – врло плашљив, страшљив. Спавати као зец, што значи – спавати лаким сном, бити на опрезу.

(Милатовић ⁹1995: 97)

Видимо да су у првом примеру присутни и елементи *контраста* (нарочито ако се има у виду да „онај који је на опрезу”, заправо, не може чврсто спавати).

И Александра Тадијин бира примере који се односе на *епитете* испреплетане са примерима *контраста*, а обрађене кроз вежбања која су у вези са описним придевима:

* Уз сваку именицу допиши описни придев: лептир, море, сунце и ћилим.

* У облацима су различите врсте речи³⁶. Заокружи описне придеве: *лишће, отац, сићушни, висibaba, драга, блистави, пролеће, прасе, пронашао, нежан, парк, опрезно, велика, шије и нежно*.

* Напиши на листове шта све може бити: *љуто, жуто и велико*³⁷.

* Из песме *Маслачак*, Добрице Ерића, издвој именице и описне придеве који стоје уз њих:

³⁶ Дата је илустрација облака.

³⁷ Дата је илустрација цветова који су у црвеној, жутој и плавој боји.

Жуте очи
крупне и веселе
Гледале су ме
па су зажмуреле
Остадоше
трепавице беле
Које плави
поветарац крадом
Развејава
зеленом ливадам.

* Следеће реченице улепшај придевима:

... пас весело трчи.

Сања је обукла ... хаљину.

Мама је направила ... торту.

... мачка је појела ... миша.

* Од именица направи придеве. Обој трешњице³⁸. Именице су: *вода, сјај, бес, бисер и сунце*.

* Од глагола направи придеве. Обој машинице³⁹. Глаголи су: *ћутати, брбља, ради, гладује и лагати*.

(Тадијин 2006: 60–62)

С друге стране, на самом крају своје радне свеске, Светлана Миленковић доноси вежбања у којима се преплићу *епитети* са примерима *контрастних* речи, односно *антонима*:

* Са што више речи опиши следеће слике⁴⁰.

* Поред следећих именица напиши што више описних придева: *мама, тата, друг и башта*.

* Подвуци описне придеве у следећим реченицама:

Мали несташни Миша је ухватио сивог миша.

Мирисна црвена ружа је процветала у башти.

³⁸ Дата је илустрација трешања са натписима.

³⁹ Дата је илустрација машиница са једном половином обојеном у зелену, жуту, љубичасту, плаву и наранџасту боју.

⁴⁰ Дате су илустрације црвеног цвета, жутог сунца и шареног пса.

Шарени лептир шири крила.

Вредна пчела лети са цвета на цвет.

* Од следећих именица направи описне придеве: *ветар, облак, срећа* и *љубав*.

* Напиши *придеве супротног значења*: *мали, дебео, млад* и *срећан*.

(Миленковић ²2011: 12–14)

Иако нису сви наставни листови обавезујући, уз помоћ њих ученици могу веома успешно савладати појмове *деминутивности* и *аугментативности*, односно *хипокористика* и *пејоратива* са чијим терминима ће се тек доста касније у старијим разредима термилошки детаљније упознати. (Маринковић 2011: 25–28)

Предност *речима истог гласовног облика, а различитог значења*, односно *речима различитог гласовног облика, а истог или сличног значења*, као и *речима које значе нешто умањено и увећано*, дају и аутори наставних листова за трећи разред у којима је могуће наћи примере са изузетно јасним смерницама које карактеришу њихова вежбања:

* Голубица је раширила *крила* и полетела. / Сестра је увек *крила* своја писма.

Баба на пијаци продаје *лук*. / Деда унуку прави *лук*.

* Којим речима бисмо могли да заменимо истакнуте речи, а да реченице не промене своје значење: Он се труди да буде најбољи *ћак* у разреду⁴¹. Та информација је веома *значајна*⁴². Кад он *прича*, ми пажљиво слушамо⁴³?

(Касаповић и др. ⁵2015: 29–30):

Истичемо да се у наставним листовима за трећи разред основне школе аутора Симеона Маринковића могу пронаћи заиста занимљива идејна решења за *систематизацију речи са супротним значењем* типа загонетки:

* Иде патка
с Паткинграда,
носи уста
пуна злата. (Сунце)

⁴¹ Понуђени су одговори: *дечак, момак, ученик, другар*.

⁴² Понуђени су одговори: *важна, лепа, црвена, намењана*.

⁴³ Понуђени су одговори: *пева, пише, говори, мисли*.

- * Наврх куће
сукће, букће,
плете гаће,
путоваће. (Димњак)
- * Криво, кривудало,
а кад би се исправило,
цео свет би обавило. (Клупко)
- * Пола хлеба на планини стоји. (Месец)
- * Расте честа шумица, под шумицом пољана. (Коса)
- * Из планине мицала,
па у море тицала. (Река)
- * Највише зна, најмање говори. (Књига)
- * Мукну крава на Морави
— чу се теле на Брзави. (Пушка)
- * На једна врата уђох, на друга изађох. (Мајица)
- * Беле пчеле на тло селе
— огањ паде,
њих нестане. (Пахуље и сунце)

(Маринковић 2011: 17)

Ученицима је понуђено и да сами осмисле загонетку (за нос) и да реше укрштеницу.

Овде су дати и неки једноставнији примери за вежбање *речи са супротним значењем* које треба повезати као што је започето: *човек – нечовек (пливач, пријатељ, ред, правда, истина, уморан, јасан, миран, зрео, весео, искрен)*, дакле уз помоћ одричне речце *не*, а које представљају увертиру за *контраст* који ће се обрађивати у старијим разредима.

У наставним листовима Симеона Маринковића има доста примера и за утврђивање *речи које имају различит облик, а исто или слично значење*, као и за *речи које имају исти облик, а различито значење*. И ови садржаји, термилошки познати као *синонимија* и *хомонимија*, конкретније ће бити обрађивани тек у старијим разредима. Примери подразумевају различите врсте речи, па ево само неких: *ђак, кућа, прут, друм, мрак, спавати, викати, трчати, ићи, писати*, а које треба повезати са синонимним: *шиба, пут, тама, дом, ученик, јурити, шкрабати, урлати, дремати, ходати*. (Маринковић 2011: 23–24)

Интересантно је и вежбање у коме ученици од речи наведених у првој (*поветарац, згодан, олуја, љубити, кикотати се, измишљотина, красан*) и другој колони (*вихор, брод,*

осмехивати се, неистина, диван, обожавати, смешкати се) треба да издвоје оне са истим или сличним значењем које највише одговарају речима у трећој колони (*леп, лађа, ветар, волећи, смешићи се, лаж*).

Од ученика се тражи и да сами осмисле што више речи које имају различит облик, а исто или слично значење, као што су то следеће речи: *брдо, кућа, трапав, ходати, гледати, плакати, причати, ташина*.

Симеон Маринковић у стиху олакшава деци запамћивање будућег термина познатог као *хомоним*: „Једнако се пише, а значења има више” и од ученика захтева да напишу која различита значења имају речи истог облика, као што је он то започео: *лук – поврће, град – насеље, кључ – кључање воде, бити – постојати, виле – пољопривредна алатка*. Додатно је потребно одредити и оба значења речи: *пара, маца, коса, купити и гора*. (Маринковић 2011: 24)

Такође, код ове области постоје и вежбања у којима долази до преклапања са *епитетима* с обзиром на то да се од ученика тражи да напишу шта све може бити *зелено, плаво, храпаво, добро и високо*.

Интересантно је да све претходно наведено представља одличан начин да се ђацима предочи и једна огромна и неисцрпна област познатија као *полисемија*, а у њиховим наставним листовима у почетку помињана само кроз синтагму *вишезначност речи*.

Примери задатака за вежбање:

* Потребно је у квадратиће уписати бројеве израза који одговарају значењу. Дати су изрази: *носити главу у торби, обесити нос, имати пуне руке посла, спадаћи с ногу и упадати у око*, а понуђени су: *снуждити се (покуњити се), бити у опасности, много се уморити, бити веома уочљив (примећивати се) и бити веома заузет*.

* Дате су три реченице: *Ујео сам се за језик. Он зна много језика. Жуља ме језик на ципели*. На линијама треба исписати која значења има именица *језик* у свакој од реченица.

* Ученици треба да саставе што више реченица користећи речи које имају више значења, а понуђене полисемичне речи у овом задатку јесу: *глава, рука, нога и срце*.

* У једном од задатака инсистира се на класификацији, а потом и појашњавању *љубазних речи*, односно онога шта њима изражавамо, а низ је следећи: *захвалност, извини, жеља, честитам, хвала, извињење, све најбоље, молба, честитка, добар дан, молим и поздрав*.

* Можда најинтересантније вежбање из ове области подразумева да ученици речи којима се изражава *нељубазност* замене *љубазним речима* које имају исто

или слично значење: *буљити, лупетати, церекати се, бубати, цмиздрити и блејати.*

* Слично првом вежбању, потребно је повезати изразе и њихова значења као што је започето, али је овога пута акценат на полисемичној речи *глава*. Примери су дати кроз поређења и фразеологизме, али и кроз стилску фигуру *хиперболу*: *бити као без главе, имати главу у торби, дићи кућу на главу, мотати се по глави, бити замазан од главе до пете и памет у главу*, а понуђена решења јесу: *направити велики наред, мислити о некоме/нечему, досадити некоме, бити потпуно упрљан, радити нешто без размишљања, пази шта радиш! и бити у великој опасности.*

* Последњи захтев односи се на неке устаљене изразе који су настали од изузетно захвалне полисемичне речи *срце*. Ученици треба да размисле и напишу, као што је започето, шта значе изрази: *бити каменог срца (бити неосетљив, непопустљив), златно срце, имати меко срце, зло срце, лавље срце, зечје срце, бити тврдог срца, бити без срца, бити некоме срце, давати некоме од срца, лежати некоме на срцу и бити далеко од срца.*

На самом крају наставних листова Симеона Маринковића налазе се задаци у вези са *деминутивима* и *аугментативима*. И овога пута они су шаролики и, превасходно – занимљиви:

* Заокружи речи које означавају нешто *умањено*: *столица, полица, птичица, гумица, кутијица, детлић, фесић, чекић, носић и царић.*

* Равном линијом подвучи речи са *умањеним значењем*, а таласастом – оне са *увећаним*: *главурда, облачић, ручетина, снежић, советина, носина, кашичетина, кученце и сточић.*

* Попуни празна места у табели. Исписани су *нос, ручица, кућица, ножурда* и *књижурина*.

* Шта је *мало*, а шта *велико*? Дат је пример *мали зец је зечић*, а треба дописати *велики је...* Ту су и примери: *медвед, кућа и капа* са истим захтевом.

* Напиши *умањенице* од наглашених речи: *мала жаба је..., мала рода је..., мали лептир је..., мали медвед је..., мало село је..., мало ћебе је..., када је помало жут, тада је жућкаст, када је помало сив, тада је..., кад помало гризем, ја тада грицкам, кад помало певам, ја тада...*

* У табели допиши *умањенице* и *увећанице* од задатих речи: *кућа, капа, птица, зграда, вода, глава, нога, момак, зец, медвед, буба и комад* (започете су: *кућица, кућетина, птичурина и главурда*).

(Маринковић 2011: 49–50)

Око полисемичних речи (попут неких које су већ наведене, као што су: *глава, рад, пут и лист*), Симеон Маринковић формира вежбања која су у вези са још једном

неисцрпном облашћу – *грађењем речи*, а о којој ће бити говора на једном другом месту у овом раду. (Маринковић 2011: 51)

1.3.2. Терминологизирани стилске фигуре

Весна Шојић и Мира Касаповић, иако нигде у читанци не наводе *терминологију* која се односи на *фигуру понављања гласова*, односно *ономатопеју*, на крају уџбеника, ипак, наводе сâм појам и дефинишу га – и даље га нигде више не помињући у уџбенику (граматици) или наставним листовима за трећи разред: „Ономатопеја је опонашање (имитирање) гласова, звукова из природе”. (Шојић и Касаповић 2015: 145)

Приређивач текстова за читанку трећег разреда Радмила Жежељ Ралић на само једном месту у читанци помиње термин *поређење* и то у вези са песмом *Какве је боје поток* Григора Витеза – „Stihovi: *potok je kao šuma zelen i potok je kao nebo plav* primeri su književnog poređenja. Upoređivanje se vrši prema nekoj zajedničkoj osobini onoga što se poredi. Između onoga što se upoređuje uvek stoji reč *kao*. **Poređenjem** se grade lepe pesničke slike i postiže zanimljivost izraza”. (Жежељ Ралић ²2015: 159)

Аутори предност дају *речима истог гласовног склопа, а различитог значења*⁴⁴, односно *речима различитог гласовног облика, а истог или сличног значења* (Пејовић ⁴2015: 25), као и *речима које значе нешто умањено и увећано* (Пејовић ⁴2015: 26).

У уџбенику Зоне Мркаљ, лекција о *поређењу* налази се непосредно иза оне о опису природе чији централни део заузима песма *Септембар* Душана Костића. Очекивало би се да, с обзиром на наслов лекције (*Опис природе*), овде акценат буде на *епитетима*. Уместо тога, Зона Мркаљ инсистира на томе да ученици нацртају у свесци и обоје пејзаж на основу описа из поетског текста који у себи садржи и *епитете*, и *поређења* и *персонификоване* слике, карактеристичне и за горенаведену песму: „Била је то велика прекрасна башта, пуна меке, зелене траве, из које је ту и тамо вирио по који цвет, леп као звезда. А у пролеће би процветале крошње и расуле се у цветиће сличне ружичастим бисерима, и тако би башта блистала у шаренилу које би сменила тек јесен, богата плодовима”. (Мркаљ 2015: 82)

Дакле, иако се нигде у читанкама, граматикама или радним листовима не помиње *терминологија* која је у вези са овом врстом *фигуре речи* познатијом као *персонификација*, примери који се срећу у наведеним училима веома недвосмислено скрећу пажњу ученицима на неки други свет који, иако се чини мртвим на први поглед, заправо – и те како живи поред људи, хтели они то да примете или не.

Пратећи читанку своје претходнице и покушавајући да исправи њене грешке, Зона Мркаљ нешто више простора даје *поређењу* као *стилском изражајном средству* у оквиру истоимене лекције у уџбенику за српски језик и језичку културу у трећем разреду:

⁴⁴ Пејовић ⁴2015: „Има речи које се исто пишу, али немају исто значење. За њих кажемо да су речи које имају *исти гласовни склоп, а различито значење*”, стр. 24.

Да бисмо у свакодневном говору и писању што лепше и животније дочарали изглед неке особе, предмета или природе, често користимо поређење. То је језичко-стилско средство које користе писци, а често и у народној књижевности. (...)

Добар као добар дан у години.

Сиромах као црквени миш.

Ћути као оловом заливен.

Седи као на иглама.

Заплео се као пиле у кучину.

Примећујеш да се у свим пословичким поређењима појављује реч *као*. Помоћу ње се један појам упоређује са другим.

(Мркаљ 2015: 84)

Зона Мркаљ проширује даље лекцију о поређењу уводећи још две поредбене речи: *попут* и *налик*⁴⁵ и инсистира на увежбавању новоусвојеног појма кроз следеће задатке:

* Допуни следећа поређења речима које недостају. Ми смо ти мало помогли:

Вредан као мрав.

Лепа као ...

Витка као...

... као мед.

Жут као...

... као оса.

* У следећој реченици подвуци поређења која се односе на траву: Коњић обори главу и својим ноздрвама помириса траву, жуту као шафран, горку као пелин.

* На основу следећег текста одреди шта се са чим пореди, па одговоре напиши на линијама: Кит Били је био велик као брод, а брод је био велик као десет чамаца. Били је морао да једе као ала, или као мећава, да би се заситио. Већи део дана био је гладан као вук.

Кит Били (велик као) ...

Брод (велик као) ...

⁴⁵ Мркаљ 2015: „Снежана постаде бела попут снега на престолу краљице зиме; Његова *фризура* налик је птичијем гнезду; Очи су јој као дубока плава језера”, стр. 84.

... (једе) као ала.

Кит Били (гладан као)...

(Мркаљ 2015: 85)

И ово би било све када је реч о овој врсти *фигура мисли* у једном од уџбеника за трећи разред. Треба истаћи да се лекција о *поређењу* у поменутом уџбенику налази непосредно иза оне о опису природе чији централни део заузима песма *Септембар* Душана Костића:

У жутом ауту дође
јесен, донесе грожђе.
И лишће мог јаблана
позлати јесен рана.
Прођоше дани врели,
миришу плодови зрели.
Јесен је, јесен рана
од бакра сва исткана.
Са гране ластва вели:
„Скоро ћу да се селим”.
У клупи ђаче пише:
„Брзо ће магле, кише.
Позна ме јесен љути –
волим септембар жути!”
Јесен се, јесен рана,
прострла преко грана.
У жутом ауту стиже
и жуто лишће ниже.

(Мркаљ 2015: 82)

1.3.3. Богаћење речника

Након народне басне *Вук и јагње*, из које издваја речи *младунчићи* и *јагњићи*, Вук Милатовић упућује ученике на паралелу између ових и речи као што су: *ручица*, *травица*, *кућица*, *листић*. Принципом очигледности ученици су наведени да уоче сличност између свих ових *речи које значе нешто умањено* и наспрам којих стоје речи: *птичурина*, *књижурина*, *ручетина*, а које значе нешто *увећано*. Како би ученици проверили своје знање, потребно је да према већ урађеном моделу *глава – главица – главурда* испишу *деминутиве* и *аугментативе* именица изведених од речи *камен*, *коса* и *свеска*. (Милатовић⁹199: 90)

Поред *увећаница* и *умањеница* Вук Милатовић открива ученицима и свет *синонима*. То чини наводећи их на размишљање о значењу појединих речи и инсистирајући да за неку наведену речи сами пронађу што више других, њој сличних речи, те да објасне

поједине изразе којима се *основно значење* разликује од оног *секундарног* или *пренесеног*: „За онога ко има природне способности каже се да је талентован, да је обдарен. За онога ко доста ради каже се да је вредан, радан и марљив. (...) Речи брз, хитар и муњевит сличне су по значењу. Шта значи брзоног, брзоплет, стреловит, вратоломан, нагао, вртоглав, ужурбан? Шта значи брз на језику; на брзу руку?” (Милатовић ⁹1995: 97)

„У српском језику постоје *речи које имају различит гласовни облик, а исто или слично значење*. Што више таквих речи знамо, утолико боље познајемо матерњи језик и богато речник” (Пејовић ⁴2015: 25).

Примери који поткрепљују ове тврдње су следећи:

Краћа *брадица* него брада. / *Брадурина* дужа него брада.

Мања *главица* него глава. / *Главетина* већа него глава.

Тањи *пањић* него пањ. / *Пањина* дебља него пањ.

Топлија *кућица* него кућа. / *Кућетина* хладнија него кућа.

Ана Пејовић истиче и то да су од речи *брада, глава, пањ* и *кућа* настале: *брадица, главица, пањић, кућица, брадурина, главетина, пањина* и *кућетина*, те да се *речи које значе нешто умањено* називају *умањенице*, а *речи које означавају нешто увећано* – *увећанице*. (Пејовић ⁴2015: 26)

Истом аутору учинило се пригодним да овде наведе, опет без употребе терминологије, и речи којима се у српском језику исказује нежност, односно оне које се употребљавају од милоште (одмила): *сека, сеја, бака, маца, куца*, као и оне којима се исказује да је неко или нешто ружно, гломазно или одвратно: *селендра, главурда, бабетина, женетина*, те да се све *умањенице* могу употребљавати *одмила*, а да скоро све *увећанице* могу имати *погрдно значење*.

Уколико су ученици добро савладали наведене примере, моћи ће да провере усвојено градиво кроз вежбања која их очекују у наставним листовима:

* Пронађи парове речи који имају исто или слично значење:

Није *тмина*, него *мрак*,
није *игра*, него *плес*,
није *врећа*, него *џак*,
није *сриба*, него *бес*.
Није *шија*, него *врат*,
није *нарав*, него *ћуд*,
није *час*, него *сат*,
није *шашав*, него *луд*.
Није *брдо*, него *брег*,
није *кућа*, него *дом*,
није *барјак*, него *стег*,

није *трунтав*, него *тром*.
Није *блесак*, него *сјај*,
ал' је *конац*, ал' је *крај*!⁴⁶

(Касаповић и др. ⁵2015: 29–30)

Наравно, има и оних сложенијих задатака попут примера у којима ђаци треба да у конкретним реченицама употребе реч *крај* са различитим значењима, или да исправно повежу речи *кола*, *сат*, *хлеб*, *сањати* и *кикотати* се са *крех*, *аутомобил*, *сневати*, *часовник* и *смејати се*. (Касаповић и др. ⁵2015: 30)

Захтеви су дати и у облику табела тако да, у зависности од постављене речи, у табелу треба уписати њен основни облик, односно умањеницу или увећаницу: *нос*, *капица*, *свеска*, *коњина*, *мачка*, *ветрић*, *кљун*, *прозорчина*, *буба*, *човек*.

Има и задатака попут заокруживања *умањеница* и подвлачења *увећаница* међу којима су и оне које садрже *ономатопејски* призвук: *шаренкаст*, *змијурин*, *куцкати*, *орлушина*, *жмиркати*, *зградетина*, *варошица*, *шумица*.

Ученицима се постепено скреће пажња на *гласовни склоп речи* с обзиром на то да се од њих тражи да, када напишу *умањенице* – гласно изговарају те речи водећи рачуна о томе да се чују сви гласови: *поток*, *картон*, *ђак*, *мајица*, *јак*, *кућа*, *чун*, *рука*.

Поред задатака код којих се захтева да ученици напишу *речи истог или сличног значења* (*друг*, *двориште*, *блато*, *пас*), има и оних тежих који изискују дописивање конкретних *речи супротног значења* речима: *дизати*, *скинути*, *отопити*, *грејати*, *јачи*, *чврсто*, *привезати*, *ведро*.

Занимљиви су и задаци које Зона Мркаљ даје ученицима на крају лекције о *речима које значе нешто умањено и увећано*. На концу подужег списка речи уз помоћ којих инсистира да ученици запазе начин на који су се речи промениле како би се створиле *умањенице* (*прст* – *прстић*, *грана* – *гранчица*, *цвет* – *цветић*, *црвено* – *црвенкасто*, *лопта* – *лоптица*, *део* – *делић*, *башта* – *баштица*, *вирити* – *виркати*, *ограда* – *оградица*, *пролаз* – *пролашчић*, *место* – *месташице*, *трешња* – *трешњица* и *дугме* – *дугменце*), аутор веома амбициозно задаје ученицима да напишу како је исправно рећи мало *око*, а како мало *окно*. (Мркаљ 2015: 45)

Примери других задатака са различитим захтевима:

* Која реч из следећег низа није *умањеница*? Заокружи је – *птичица*, *бубица*, *мишица*, *пчелица*, *травица*.

* Следећи глаголи, кад их преобликујеш, такође могу значити нешто *умањено*. Допуни табелу како је започето (дат је глагол *скакати* – *скакутати*, а ученици треба да допишу своје примере поред: *куцати*, *смејати се* и *трчати*).

⁴⁶ Миле Станковић: „Бајаги нешто друго”.

* Направи речи са увећаним значењем од следећих речи: кућа, крпа, јунак, момак и базен.

Најинтересантнији пример узет је из *Гуливерових путовања* јер на њему ученици, захваљујући принципу очигледности, могу веома лако препозна(ва)ти речи које имају увећано значење наспрам оних са умањеним:

* „У зависности од тога да ли је боравио у Лилипуту или Бробдингнану, Гуливер је био Гуливерчић или Гуливерчина. Лилипутанци су волели пшеничне хлебчиће, а Бробдингжани кукурузне хлебине. Док су Лилипутанци носили ципелице с копчом, Бробдингжани су обували кожне ципелчине”.

У области речи истог облика, а различитог значења, Зона Мркаљ сугерише ученицима да *хомоними*, заправо, исто изгледају, али да им значење зависи од смисла реченице и наводи следеће примере:

* Мира није имала мира да седи и учи.

Влада се увек лепо влада.

Зора је сванула кад је Зора кренула на пут.

Дуга је била дуга неколико километара.

Ружа и Јагода су купиле букет ружа и килограм јагода.

Лука се најео лука, па сад не излази из куће.

Питао се да ли да му да лопту.

На крају следи захтев да ученици смисле и напишу три реченице у којима ће употребити речи *град* и *коса*, али тако да се свака реч појављује у по једној реченици два пута и у различитом значењу. (Мркаљ 2015: 46)

Сличне примере наводи и Радмила Жежељ Ралић у своме уџбенику указујући само насловом вежбања на то да у нашем језику постоје речи које имају исти облик, а различито значење, односно не дефинишући их термилошки:

* Бака Дуња има пуну корпу дуња.

Бака Ружа гаји много ружа.

Бака Јагода прави слатко од јагода.

Бака Нада мом писму се нада.

(Жежељ Ралић ³2015: 70):

Међу захтевима за вежбање, могу се наћи и они које ученици треба да илуструју, те да и на тај начин покажу како су усвојили ново градиво. Рецимо, потребно је да ученици нацртају шта значи именица *крило* у следећим реченицама: Голуб је повредио лево *крило*. / Марко игра лево *крило* у нашем тиму.

Примери осталих вежбања:

* Допуни следеће реченице одговарајућим именицама из облачића:

Написао је поруку на белом *листу* ...

Мића је повредио *лист* леве ...

Лист ... има игличаст облик.

Лист ... је цењен зачин.

Међу понуђеним одговорима нашли су се: *бора*, *ноге*, *ловора* и *хартије*.

* Објасни шта значи именица *глава* у следећим реченицама:

Он је *глава* куће.

Милана је заболела *глава*.

Трећа *глава* књиге је најзанимљивија.

* Напиши латиницом реченицу у којој ћеш употребити речи *град* (врста насеља) и *град* (врста падавине); *Зора* (женско име) и *зора* (део дана).

(Жежељ Ралић ³2015: 71).

У вези са *синонимима*, Зона Мркаљ наводи примере: Аца је срдит, љутит, пргав набусит од јутра до вечери; Милан брбља, тртља, меље, прича по цео дан; Весна се смејуљи, церака, кикоће, клибери се без престанка; У том граду ветар пири, ћарлија, лахори, дува, не престаје, а потом од ученика захтева да замене подвучене речи сличним у следећим реченицама:

* Сместа сам *умукнуо*.

Мама је са тезге *пробрала* свеже воће.

У *сутон* све другачије изгледа.

(Мркаљ 2015: 47)

У овој области Радмила Жежељ Ралић такође не дефинише *синониме*, али истиче да „коришћење речи које имају различит облик, а исто или слично значење – доприноси

богатству језика”, те да „наше причање о неком догађају или појави постаје занимљивије и изражајније” (Жежељ Ралић ³2015: 72). Као доказ за своју тврдњу наводи уместо глагола *причати* – друге њему синонимне речи: говорити, казивати, зборити, беседити, излагати, објашњавати, држати говор.

Радмила Жежељ Ралић даље од ученика захтева:

* Повежи речи из леве колоне са речима које имају исто или слично значење у десној колони (дате су речи: *стомак, кућа, стаза, џак, оловка и неистина*, односно: *писаљка, врећа, лаж, пут, зграда и трбух*).

* Упиши у празна поља речи које имају исто или слично значење као дате речи (дате су речи *говорити* и *јести* и остављено је места за још четири синонимна облика).

* Заокружи речи које имају исто или слично значење као реч *кућа* (понуђени су одговори: *прозор, палата, чардак, барака, друм, димњак, дворац, цреп, зграда, замак, кров и брвнара*).

* Уз наведене речи допиши речи истог или сличног значења (дате су речи: *брод, вика, несташко, срдити се, дувати и кикотати се*).

* Препиши латиницом дате реченице тако што ћеш подвучене речи заменити речима истог или сличног значења:

Миљан је проглашен за *шампиона*.

Он је спретан и *јак*.

Марљиво тренира тенис. (Жежељ Ралић ³2015: 73)

Када је реч о богаћењу (ученичког) речника и богатству нашег језика, а у вези са наставном јединицом *Именице које значе нешто умањено и именице које значе нешто увећано*, Зона Мркаљ ове појмове појашњава ученицима кроз примере *травица, ручица и птичица* истичући да су то именице које означавају нешто мало, односно кроз њихове опозитне примере *траветина, ручерда и птичурина*, који представљају нешто огромно. (Ралић ³2015: 40) Такође, излиставајући примере који разликују моцију рода (*градић, зубић, патуљчић, мајмунчић; кућица, рибица, птичица, гранчица; пиленце, теленце, врапче, жапче*), ученицима скреће пажњу на то да се велики број *умањеница* мушког рода завршава на -ић и -чић (*путић, лавић, трбушчић, каменчић*), женског рода – на -ица и -чица (*луткица, шумица, травчица, цевчица*), а средњег – на -це и -че (*стабаоце, звонце, гушче, врапче*) (Мркаљ ³2015: 41). Мотивацију за ову лекцију о *деминутивима* и *аугментативима* Зона Мркаљ налази у одломку песме Драгана Радуловића *Слон на сокаку*:

* Наређује	Збиља имам
слончић	траумице
слон	трауме
слончина	трауметине
нек дође	због те
авиончић	прашумице
авион	прашуме
авиончина	прашуметине.

Систематизацију објашњеног градива Радмила Жежељ Ралић спроводи кроз следеће задатке:

* Од именица које именују бића, предмете и појаве на сликама⁴⁷ направи умањенице и увећанице.

(Жежељ Ралић ³2015: 42)

* Међу понуђеним примерима заокружи умањенице: *птица, јутро, гранчица, ветрић, лист, љуљашка, гнездаице, пад, црвић, падобранчић*.

* Разврстај у табелу следеће именице: *пруга, трамвај, гужветина, торбица, ручица, оградетина, мост, звонце, водурина*.

* Следеће увећанице претвори у умањенице: *кућерина, ветрина, путина, зидина, облачина, чизметина*.

* Напиши реченицу у којој ћеш користити две умањенице.

* „Стави знак Т поред тврдње која је тачна: 1. Велики број умањеница мушког рода завршава се на -ић. 2 Умањенице женског рода завршавају се на -ица и -чица. 3. Именице *стабаоце* и *звонце* су увећанице. 4. Именица *огледалце* је умањеница”.

(Жежељ Ралић ³2015: 43)

Радмила Жежељ Ралић, поред *именица* које се могу појављивати у *деминутивима* и *аугментативима*, наводи и неке друге променљиве врсте речи:

Придеви и глаголи такође могу означавати нешто што је мало. Придеви могу означавати умањену особину некога или нечега (белкасто, свиленасто, плавкасто). Глаголи могу означавати умањену радњу, стање или збивање (глоцкати, спавуцкати, падуцкати).

Мотивацију за ученике представља и причица *Напуштено кученце*:

Марко и Ива су пронашли напуштено *жућкасто* кученце. *Дремуцкало* је у *сивкастој* кутији од ципела. Решили су да га усвоје. – Може ли куца да грицка

⁴⁷ Нацртани су: *кућа, лептир, јагода, лопта, облак и јеж*.

коске? – питала је Ива. – Не може, то је још *мајушино* биће – одговорио је Марко. – Значи да још *пијуџка* на цуцлу – досетила се Ива. – Погледај како *зевуџка*, пожури са тим млеком! – додао је Марко.

(Жежељ Ралић ³2015: 44)

Вежбање је засновано на следећим задацима:

* Повежи слике и речи које их именују⁴⁸.

* Заокружи именице које значе нешто увећано: собетина, оловчица, кишурина, ветрина, путић, прут, зградетина.

* Поред датих придева напиши одговарајуће умањенице: *мало, плаво, танко, розе, слатко и кисело*.

* Реченицу *Маиа ије плав сукњу* препиши тако што ћеш уместо подвучених речи користити умањенице.

* У реченици *Фудбалер даје голове* све именице замени увећаницама.

* Препиши латиницом следеће реченице: 1. *Пада киша*. 2. *Маја пије чај и гризе сендвич*. 3. *Бака гледа старе фотографије*. 4. *Раиа црта стрип*. Све глаголе замени одговарајућим умањеницама.

Напредни ниво у разумевању обрађене лекције представља следећи задатак:

* Смисли и напиши реченицу у којој ћеш употребити глагол и придев са умањеним значењем.

(Жежељ Ралић ³2015: 45)

Доста је аутора који на нивоу трећег разреда обрађују садржаје који су предмет нашег рада. Једна од њих је и Александра Тадијин код које можемо запазити следећа вежбања:

* Напиши умањено значење датих речи: *орак, књига, топ, дечак, рука, хлеб, срце, сунце, клупа и грана*.

Прва реч у низу тежак је захтев за ученике трећег разреда, те би требало повести рачуна о примерености задатака узрасту.

* Поред речи напиши њихово увећано значење: *риба, змија, кромпир, снег, нос, птица, во, глава, торба и мотор*.

* Допуни песму *Зуб и зубић*, Душка Радовића:

⁴⁸ Наведене су речи и нацртани су њихови појмови: *ципела, кућа, јабучица, кућица, ципелица и јабука*.

Мањи...
него зуб.
Тањи...
него прут.
Нижи...
него стуб.
Ужи...
него пут.
Краћи...
него клин.
Млађи...
него син.

* Повежи стрелицом речи супротног значења: сув, дебео, хладан, знање и срећа. Понуђени одговори јесу: топао, несрећа, мршав, мокар и незнање.

* Пронађи парове. Парови треба да буду речи супротног значења⁴⁹. Вагоне који чине пар, обој истом бојом као што је започето: истина, брз, гладан, паметан, непоштен, тих, плашљив, неистина, гласан, глуп, поштен, сит, спор и храбар.

* Допуни песму *Почетак и крај*, Душка Радовића, речима супротног значења:

Почетак дана – ј _ _ _ о,
крај дана – в _ _ е.
Почетак реке – и _ _ _ р,
крај реке – у _ _ е.
Почетак тунела – у _ _ з,
крај тунела – и _ _ _ з.
Почетак трке – с _ _ _ т,
крај трке – ц _ љ.
Почетак жетве – с _ _ _ а,
крај сетве – ж _ _ _ а.

* Неке речи имају исто значење, али се различито пишу, на пример: брат, бата, браца. Пронађи речи које имају исто значење као дате речи, али се различито пишу: вика, сестра, ћебе, мрља, деда и одјек.

* Поред датих придева упиши оне супротног значења: добар, мутан, слатка, груб, бео, спор, бучан и плитак.

⁴⁹ Дата је илустрација вагона.

* Допуни текст датим придевима: Дан је био ... и Кренули смо на ... плажу. ... сунце је немилосрдно пржило. Чим смо стигли, ускочили смо у ..., ... воду. Изашли смо из воде ... и легли на ... песак⁵⁰. Придеви су: *свежа, расхлађени, оближња, топли, врео, бистра, сунчан и ужарено*.

(Тадијин 2006: 32–33)

Аутор Светлана Миленковић такође предлаже вежбања за систематизацију пређашњепоменутог градива. Највише је оних која се односе на *богаћење речника*:

* Напиши *речи које имају умањено и увећано значење*: *кућа, камен, капа, мачка, риба и кромпир*.

Речи у следећем вежбању, које се односе на *синонимију*, тешке за узраст ученика трећег разреда.

* Напиши *речи које имају слично значење*: *чун, луг, ђердан, буре, мочвара, астал, јава и остава*.

* Напиши *речи које имају супротно значење*: *бео, млад, тужан, дебео, сит, мали, ноћ и уско*.

* Препиши написане реченице тако да обележене *речи имају умањено значење*: *Киша је падала цео дан. Птице су биле мокре и гладне. Сакриле су се под стрехе. Мачке су се завукле у шупу*. Све то је посматрао мали Јова кроз *прозор* своје собе.

* Речи могу имати *исти облик, а различито значење*. Објасни шта значе обележене речи: *Мала Јела је јела. Ружа бере руже. Коса је пустила косу*.

* Напиши *што више речи које имају слично значење*: *кућа, дете, гледати и певати*.

Неки задаци имају исте захтеве, али и па долази до понављања примера. На овај начин се значај усвајања новог градива знатно умањује.

* Напиши *речи супротног значења*: *ноћ, бело, старо, вредан, тужан и висок*.

* Напиши *речи умањеног и увећаног значења*: *глава, рука, кућа, птица и чамац*.

* Напиши *речи које имају различит облик, а слично значење*: *леп, хода, поклон, брег, торба и врећа*.

⁵⁰ Дата је илустрација црвених јагода на којима су исписани понуђени одговори.

* Напиши речи које имају различит облик, а слично значење: ходати и говорити.

(Миленковић ²2011: 12–14)

1.3.4. Закључне напомене о трећем разреду

Ако се има у виду да је наш најстарији извор који нам је послужио за анализу била *Читанка са основним појмовима о језику за трећи разред основне школе* Вука Милатовића, може се сматрати да наше истраживање има дијахронијски карактер. Кроз све анализиране актуелне уџбенике, али и оне који су некада били одобрени за школску употребу од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја попут претходноведеног, намеће се закључак да се *стилска изражајна средства* попут *епитетā*, *контрастā* и *поређења* ученицима млађих разреда основне школе предочавају кроз описне придеве и *фразеологизме*, а *ономатопејā* – кроз стихове познатих песника и реченичне склопове у којима доминирају узвици и глаголи, и глаголске именице изведене од њих.

О *епитетима* се говори као о *речима којима се нешто улепшава* (на пример, нека животиња – мачка; биљка – ружа; другарица...).

У великом броју примера појединих аутора испреплетано је више *стилских фигуративних израза*; рецимо, на само неколико стихова могу се уочити и *епитети*, и *персонификације*, и *ономатопеје*, и *метафоре*.

Многи аутори именицу *магарац* наводе као пример за *поређење* и даље – за *метафору*, а уочавају се и наговештаји *ироније* (као што је то у примеру *разуме се као магаре у кантар*). Оваква *поређења* већ улазе у домен *фразеологизама* и то оних који се односе на зоониме: човек ће себе пре упоредити са неком од животиња него са, на пример, неком од биљака. У случају горепоменутог магарца, у народу је уврежено мишљење да је магарац интелектуално ограничена животиња, што потврђује и наведени пример *метафоричног поређења*.

Такође заједничко великом броју аутора уџбеника за трећи разред јесте закључак који већ има облик дефиниције – да се *поређењима* граде лепе песничке слике и постиже занимљивост израза. Апропо наведеног, једна од првих (усамљених) дефиниција *стилских фигуративних израза* изречена је управо на нивоу трећег разреда, а односи се на *ономатопеју* као на *опонашање (имитирање) гласова, звукова из природе*. Дакле, наведени појмови дефинишу се на нивоу препознавања, што управо и јесте једна од смерница Плана и програма наставе и учења за трећи разред.

Поменуто препознавање уочава се и приликом појашњавања *деминутивā* и *аугментативā*, односно *синонимā* и *хомонимā* – доста аутора од ученикā захтева да на питања у вези са овим наведу што више других, њима сличних речи. О прва два аутори говоре као о *речима којима се исказује нежност*, које се употребљавају *од милоште*

(бака), односно као о онима којима се *исказује да је неко или нешто ружно, гломазно или одвратно (бабускера)*, те да све *умањенице* могу бити употребљене као *речи од мила*, а све *увећанице* – са својим *погрдним значењем*; о друга два термина аутори уџбеника говоре као о *речима које имају различит облик, а исто или слично значење*, односно као о *речима које имају исти облик, а различито значење*. О *полисемији* се у граматикама, у највећем броју случајева, пише као о *вишезначности речи* која је, с друге стране, обавезно у директној вези са *фразеологизмима* као неизоставним *лексиколошким* садржајем. Наша анализа показала је да су аутори код већег дела *лексичких* садржаја пронашли одговарајуће начине како да осмисле и ученицима објасне и дефинишу одређене појмове – потврдили смо да се не користе наведени термини, већ се уместо њих употребљавају описни називи.

Дидактичко-методичка апаратура ауторā уџбеникā трећег разреда подразумева различите врсте инструкција и „навигација” како да се ученици служе уџбеницима и како да уче, те су стога у налозима за рад неизоставни следећи *императиви*: *наведи, заокружи, подвуци, повежи, пронађи, допиши*. Присуство бројних табела ученицима пружа бољу могућност самоевалуације.

У готово свим анализираним уџбеницима прихватљива је дидактичко-методичка апаратура којом се обрађују садржаји који су предмет овог истраживања, а постоји и неколицина случајева код којих треба унети измене. Рецимо, поједини аутори стављају поприлично амбициозне захтеве пред ученике трећег разреда. На пример, у једном од вежбања потребно је написати како гласи реч која је продукт синтагме *мало око*, а у другом – *мало окно*; или – како гласи *умањено значење речи орах*. Стога закључујемо да нису сви аутори испоштовали принципе поступности, систематичности и прилагођености узрасту, што у неком даљем периоду може довести и до неиспуњавања принципа трајности знања.

1.4. Четврти разред

Анализа обухвата следеће уџбенике: *Читанка за 4. разред основне школе* – Миленко Ратковић; *Бескрајне речи*, *Читанка за четврти разред основне школе* – Наташа Станковић-Шошо и Соња Чабрић; *Маша и Раша*, *Речи чаробнице*, *Читанка за четврти разред основне школе* – Радмила Жежељ Ралић; *Свет маште и знања*, *Читанка за четврти разред основне школе са основним појмовима из књижевности, граматике и правописа* – Милица Ђук, Вера Петровић Периц; *Читанка за четврти разред основне школе* – Мирјана Ј. Аранђеловић; *Дар речи 4*, *Грамматика за четврти разред основне школе* – Јелена Срдић, Зорана Петковић-Живановић; *Српски језик и језичка култура за четврти разред основне школе* – Рајна Драгићевић; *Маша и Раша*, *О језику*, *Српски језик за четврти разред основне школе* – Радмила Жежељ Ралић; *Поуке о језику за 4. разред основне школе* – Милован Б. Цветковић, Борислав Првуловић; *Језичка радионица*, *Радна свеска из српског језика за четврти разред* – Александра Тадијин; *Радна свеска уз уџбенички комплет српског језика за четврти разред основне школе* – Наташа Станковић-Шошо, Јелена Срдић, Зорана Петковић-Живановић и Соња Чабрић.

Завршни разред првог циклуса обавезног основношколског образовања веома је захтеван – како за ауторе уџбеничких комплеката, тако и за ученике којима је, у оквиру предмета Српски језик и књижевност, потребно омогућити да се несметано прилагоде захтевима са којима ће се сусрести у старијим разредима. Очекује се да ће ученици на крају четвртог разреда поседовати сва потребна знања за прелазак са разредне наставе на предметну. Садржаји поменутих комплеката све су обимнији и сложенији, па се њихово савладавање углавном проверава кроз самостални рад ученика који се огледа у решавању задатака за вежбање.

Предстојећи примери из наведене грађе недвосмислено упућују на неусклађеност планова и програма наставе и учења са (некадашњим) стандардима и (данашњим) исходима (који на крају основношколског узраста треба да доведу ученике до остварености поменутих стандарда). У многим сегментима недостаје хијерархија критеријума у обради садржаја о *стилским фигуративним изразима* и *лексици* којом се богати (ученички) речник. Дакле, уџбеници се, најчешће, придржавају Плана и програма наставе и учења за четврти разред, али су уочена и извесна одступања.

1.4.1. Нетерминологизирани стилски фигуре

Немогуће је не приметити да су нека старија издања читанки за четврти разред основне школе⁵¹ имала садржаје уз помоћ којих су ученици могли боље и брже усвајати градиво. Рецимо, кроз песму *Јесен* Добрише Цесарића могуће је уочити: *јесен приказану као живо биће, тужну кишу како хода и пење се, медведа желиног сна, узбуњене травке, слутњу снега и чавки, зачуђени лист који скаче...* али и оне *речи којима се oponашају звукови из природе* и слоге које даље упућују на асонанцу. (Ратковић¹¹1998: 20–21)

⁵¹ Миленко Ратковић, *Читанка за 4. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства 1998.

Овако је и код песме *Слушајте* Десанке Максимовић у којој је могуће опазити звукове које песникиња чује у шуми чији *цвркулт, крик* и *цијук птица* стварају пластичне слике у њеној машти. (Ратковић ¹¹1998: 24)

У већ помињаном *Грџду* Јанка Веселиновића, аутор ученицима скреће пажњу на реченицу: „Њене речи су звониле у пространој соби”, а за чији овако сликовит израз сматра да „буди машту, упућује на живо замишљање нечега што смо већ видели или чули, да се одмах присећамо звука звона и тако лакше замишљамо какав је тај звонки глас, како то звоне речи”. У истој приповеци нарочито је могуће уочити *персонификоване слике* природе: „Спусти се ноћ. Хладан ветрић пирка. Небо се изведрило. Са њега сјаји месец, пун и светао, и звезде трепере. Као и да не виде јада, као да не осећају туге!... Њих као да не боле оне сузе толиких јадника. Та они би исто тако светлели и тако треперили – и да је сав овај свет заспао вечним сном...” (Ратковић ¹¹1998: 28) Наведени пример упућује даље на присуство *поређења* и *метафора*.

Питања аутора на крају приче *Позно јесење јутро* Десанке Максимовић скрећу ђацима пажњу на слику „А по друму пролазе само ветар и студ”. Од ученика се тражи да ту слику замисле и да уоче *како писац види траву*. (Ратковић ¹¹1998: 23–24) Није тешко установити да је и у овим примерима могуће назрети *персонификацију*.

Веома лако уочавају се и *поређења* која Миленко Ратковић презентује деци кроз изреке које нам је народ оставио у наслеђе: Ћути као риба. Хладан као стена. Окидио се као гора листом. Чист као сунце. Заруменео се кô јабука. Шепури се као ћуран. (Ратковић ¹¹1998: 23) Исти аутор истиче и да ова народна *поређења* могу бити *са супротним значењем*: Миран као јаре. Стоји као у решету вода. Пун памети као пијавица костију. Хаје као за лански снег. *и са правим значењем*: Дочекао га као озебао сунце. Крије као змија ноге. Мути као риба у плиткој води. Обилази као мачак око вруће каше. Живи као бубрег у лоју. (Ратковић ¹¹1998: 42)

Не служи се Миленко Ратковић само народним *поређењима*. На врло конкретним примерима – песми Ивана Цековића *Валцер пшеница најљепших кикица*, Миленко Ратковић ученике пита: Са чиме песник упоређује пшенични клас? На шта му личе јата птица винута високо к сунцу? и Зашто стабљику пшенице назива витком балерином? скрећући овим последњим питањем ученицима пажњу и на онај други вид (*скраћеног*) *поређења* које се ни овде не именује својим правим називом, тј. на *метафору*.

Остајући и даље у домену народних мудрости, Миленко Ратковић упућује ученике на још један облик *поређења* (*по супротности*), још увек га не називајући *контрастом*: Више ум замисли него море понесе. Боље празна кеса него празна глава. Зло је ко не зна, а учити се не да. Ко код куће чучи, мало научи. (Ратковић ¹¹1998: 37)

О овим оваквим *поређењима* пише и Радмила Жежељ Ралић приказујући их на дну наставних јединица у читанци као лајт-мотив или поруку/идеју обрађиваног дела: После кише сунце сине. (Жежељ Ралић ⁴2015: 25) Боље је поштење но драго камење. (Жежељ Ралић ⁴2015: 87) Уста су да зборе, а руке да творе. (Жежељ Ралић ⁴2015: 91) Више ум замисли него море понесе. (Жежељ Ралић ⁴2015: 111)

Запазили смо и да код аутора неких других читанки уопште нема дубље *стилистичке* анализе, која би се очекивала код неких књижевних текстова, већ само површних питања којима се ученицима скреће пажња на *стилске изразе* који нису транспарентно именовани. Тако је у примеру песме *Јесен* Војислава Илића, која је изузетно захвална за дубљу *стилску анализу*, али је оваква анализа код аутора једне од читанки за четврти разред – изостала. *Епитет, оноματοпеја, поређење и персонификација*, сасвим евидентно, постоје, али Мирјана Ј. Аранђеловић поставља ученицима само површна питања, на пример: са ким песник пореди јесен, како описује њен изглед и ћуд (нарав) и које звукове ученици чују. Нигде нема ни помена *епитетима* – *горда, бајна, златног, дражесне, чаробно..., персонификацији* – *јесен је горда бајна царица и оноματοпеји* – *пуцкара, бруји, проиштити*. (Аранђеловић ⁴2015: 15)

У одломку из романа *Хајди* Јохане Шпири аутор читанке сугерише ученицима да, „Кад писац жели нешто да опише, употребљава доста придева уз именице. На пример, уз именицу *небо* могу се додати придеви: широко, звездано, ведро, плаво, јасно, блиставо, олујно...” и ставља пред ученике захтев: „Потражи и испиши речи које је списатељица додала именицама снег, стење, брегови, цвеће, руже, благо, колиба” (Аранђеловић ⁴2015: 18). Овакви примери треба да усмере ученичку пажњу ка *епитетима*.

1.4.2. Терминологизирани стилски фигуре

Иако су Планом и програмом наставе и учења у четвртм разреду аутори уџбеника у обавези да ученицима предоче *поређење* као *стилски фигуративни израз* и да га јасно дефинишу, ова *фигура мисли* се у неким уџбеницима, чак, и не помиње. Могло би се рећи да право именовање *стилских изражајних средстава*, заправо, почиње од *персонификације*, али није тако у свим уџбеницима четвртог разреда.

Радмила Жежељ Ралић на примеру песме *Јесен*, Војислава Илића, класификујући саму песму као лирску и описну, објашњава *персонификацију* наводећи: „У њој се помоћу слика природе приказују унутрашњи доживљај песника, његова осећања и мисли. Док слика речима (ствара песничке слике), песник опажа боје, звукове, мирисе, додире и покрете. Јесен је у овој песми приказана као поносна царица – дате су јој људске особине и моћи. Такво приказивање природних појава и предмета назива се персонификација”. (Жежељ Ралић ⁴2015: 27)

На примеру исте песме Наташа Станковић-Шошо и Соња Чабрић објашњавају истовремено и *поређење*: „Поређење је стилска фигура којом се доводе у везу два појма или две појаве са истим или сличним особинама. Песници користе поређење да би лепше дочарали оно што описују” и *персонификацију*: „У Илићевој песми јесен је представљена као живо биће које стоји у пољу, једном руком подиже грозд и смеши се. Употребом тих речи песник је оживео јесен. Песници често неживим стварима и природним појавама дају особине живих бића. Такав поступак се назива персонификација”. (Станковић-Шошо и Чабрић 2014: 49) Оба *стилска фигуративна израз* аутори истичу и кроз песму *Позно јесење јутро* Исидоре Секулић (Станковић-Шошо и Чабрић 2014: 50–52), односно само *поређење* – кроз причу *Грџа* Јанка Веселиновића (Станковић-Шошо и Чабрић 2014: 66–68)

иако је, заправо, цела приповетка исприповедана у *персонификованом тону* попут већ поменуто *Јесени* Војислава Илића, а само *персонификацију* – кроз песму *Мјесец и његова бака* Бранка Ћопића (Станковић-Шошо и Чабрић 2014: 100–103). На крају текста о граду, аутори напомињу да дужина изговорених самогласника може утицати на значење речи, тако да једна реч, која је исто написана, у ствари, може имати више различитих значења (и то је *једино место* на коме аутори на један посредан начин помињу *хомониме*). Наведена су значења речи која је тема Веселиновићеве приповетке. Поред њеног основног, да је то падавина у виду ледених зрна, дата су још два – веће насељено место и мера за јачину алкохолног пића: „Мој друг Града живи у граду. Град величине јајета је пао у граду. Ракија је јака преко 22 града”. (Станковић-Шошо и Чабрић 2014: 68)

Сличну дефиницију у вези са истом песмом⁵² дају и аутори Милица Ћук и Вера Петровић Периц: „У овој песми јесени су приписане људске особине. Песнички израз којим се особине људи дају предметима, природним појавама, животињама и биљкама зове се персонификација” (Ћук и Петровић Периц 2006: 4), али више ни на једном месту у својој читанци не скрећу ученицима пажњу на дефинисани појам (иако је много прилика за то: *Позно јесење јутро* Исидоре Секулић, *Јесенски дани* Станислава Феменића, *Позна јесен* Иве Андрића, *Зимски цртеж* Владимира Ковачића, *Бреза* Видое Подгореца, *Пауково дело* Десанке Максимовић, *Град* Јанка Веселиновића, *Трешиња у цвету* Милована Данојлића, *Тиха, тиха пјесма* Григора Витеза, *Свитац пшеничар и воденичар* Добрице Ерића, *Ко да то буде* Стевана Раичковића и многе друге). Уместо тога, без неке посебне класификације и потребе да се детаљније објасни *поређење* као *стилско изражајно средство*, исти аутори наводе *народна поређења* и исто таква *супротна поређења*, запазићемо – као благи увод у *контраст* и *иронију*:

Поређења

Бистар као суза.

Здрав као дрен.

Лако као перо.

Меље као празна воденица.

Љут као рис.

Румен као ружа.

Ради као кртица.

Црн као гавран.

Умиљава се као мачка.

Ћути као риба.

Супротна поређења

Воле се као око и со.

Пазе се као мачка и миш.

Провео се као бос по трњу.

Држи ријеч као решето воду.

Слажу се као рогови у врећи.

Тврдо као паучина.

Добро му је као овци међу вуцима.

Радују му се као кокоши лисцу.

(Ћук и Петровић Периц 2006: 37)

⁵² Војислав Илић: „Јесен”.

Уместо објашњавања самог појма *поређења*, Милица Ћук и Вера Петровић Периц скрећу ученицима пажњу на речи „злато моје”⁵³, којима се мајка обраћа детету и питајући их шта тиме мајка жели да изрази, односно тражећи од ђака да наведу још неки сличан израз, недвосмислено им ширећи видике ка још једном *фигуративном изразу* под називом *метафора*. (Ћук и Петровић Периц 2006: 60)

С циљем обнављања градива претходних разреда, код горенаведених аутора могу се срести и захтеви типа:

* Којим изразима се могу описати звукови каквим се оглашавају локомотива, воз и брод?

(Ћук и Петровић Периц 2006: 51)

* Како се изражавају ликови? Пронађи изразе којима се опонашају звукови из природе? Шта је тиме песник дочарао?

(Ћук и Петровић Периц 2006: 130)

Недвосмислено је реч о скретању пажње на *ономатопеју* са чијим ће се правим и јасним одређивањем ученици упознати тек у петом разреду.

Међутим, на самом крају обрађиваних текстова, на неколико места, Радмила Жежељ Ралић износиће *народне изреке* којима ће ученике постепено упућивати на *поређења* и то најчешће она *по супротности*: „Уста су да зборе, а руке да творе” (Жежељ Ралић ⁴2015: 91), „Више ум замисли него море понесе” (Жежељ Ралић ⁴2015: 111), „Боље је поштење но драго камење” (Жежељ Ралић ⁴2015: 87), „После кише сунце сине” (Жежељ Ралић ⁴2015: 25).

Не обазирјући се много на законску обавезу да појасне одређене термине, неки аутори од ученика захтевају да пронађу *поређења* и да објасне шта је све сликовито у њима, као што је то случај са Мирјаном Ј. Аранђеловић. Она уз песму *Пауково дело* Десанке Максимовић, само кратко наводи да се помоћу *поређења* може веома сликовито нешто написати, али при томе не објашњава шта је то сликовито у самој песми сем што је „паук газдински стао / као сељак на њиви / коју је узорао” (Аранђеловић ⁴2015: 19) не наводећи, чак, ни ове стихове као репрезентативне за појам *поређења*, али ипак тражећи од ученика да пронађу четири слике у песми у којима је песникиња са неким упоредила паука и питајући их са ким га је упоредила, те шта је све сликовито у том *поређењу*.

Дакле, иако није дефинисала *поређење* као стилско изражајно средство, готово у целој читанци Мирјана Ј. Аранђеловић инсистира на *проналажењима: поређења* – којима се најчешће описује предмет/тема неког текста (*Позно јесење јутро* и *Ближи се, ближи лето* Десанке Максимовић, народна песма *Јеленче*, *Сусрет са Деда Мразом* Николе Дреновца, *Кроз васиону и векове* Милутина Миланковића, *Лица* Иве Андрића), потом *персонификациј* (*Ружно паче* Ханса Кристијана Андерсена, народна бајка *Пепељуга*, *Плави зец* Душана Радовића, *Леси се враћа кући* Ерика Најта, *Мјесец и његова бака* Бранка

⁵³ Федерико Гарсија Лорка: „Луцкаста песма”.

Топића, *Трешња у цвету* Милована Данојлића, *Прва љубав* Мирослава Антића, *Грџа* Војислава Илића, *Бескрајна прича* Михаела Ендеа) и на самом крају – *и поређења и персонификација* (*Ода врапцу* Бошка Ломовића и *Недеља у школи* Стевана Раичковића), а да је при том на крају читанке дала само штуру дефиницију *персонификације* и ничег више: „*Персонификација* је приказивање ствари, природних појава, биљака и животиња као бића с људским особинама”. (Аранђеловић ⁴2015: 135) Стога су нелогични захтеви Мирјане Ј. Аранђеловић, који се јављају уз песму *Свитац пшеничар и воденичар* Добрице Ерића, у којима пита ученике: „Ко је персонификован и којим се изразима то може потврдити?” (Аранђеловић ⁴2015: 21)

Исто је и код Радмиле Жежељ Ралић која на само једном месту, и то на крају песме *Јесен* Војислава Илића, помиње *персонификацију* објашњавајући је на следећи начин: „Јесен је у овој песми приказана као поносна царица – дате су јој људске особине и моћи. Такво приказивање природних појава и предмета назива се персонификација”. (Жежељ Ралић ⁴2015: 27)

Једно од првих стилских изражајних средстава са којима се ученици термилошки сусрећу јесте *ономатопеја*. О њој са аспекта именица пише и Рајна Драгићевић потенцирајући невелико присуство ове подврсте речи у српском језику, али и веома лако препознавање на основу наставака *-ат*, *-ет*, *-от* и *-ут*: „Сигурно су ти занимљиве подвучене речи у следећим примерима: *цвркулт* птица, *шапат* усана, *топот* коња, *звекет* наруквице, *лепет* крила, *шкркулт* зуба. (...) *Свим овим речима опонашају се звукови*. Такве речи зову се *ономатопеје*”. (Драгићевић ²2011: 76)

1.4.3. Богаћење речника

На по једном месту у читанци⁵⁴ Мирјана Ј. Аранђеловић помиње *умањенице*, и то кроз питање постављено ученицима, а при томе не дефинише сâм појам: „Која је разлика између речи јелен и умањенице јеленче?” (Аранђеловић ⁴2015: 47), односно речи супротног значења: „Шта значи када за некога кажемо да је пакостан? Зашто ти се не допада та особина код других? Која особина је супротног значења?” (Аранђеловић ⁴2015: 74). Мислимо да је врло захтевно од ученика четвртог разреда тражити појашњење наведеног појма, па се стога овде уочава непоштовање принципа примерености узрасту.

Нешто више простора Радмила Жежељ Ралић даје *значењима речи* – *синонимима*, *антонимима*, *хомонимима*, *деминутивима* и *аугментативима*, али и даље остајући само у домену појашњавања наведених појмова уз помоћ синтагми које их карактеришу. (Жежељ Ралић 2015: 23–27)

Тако, у области значења речи, Радмила Жежељ Ралић наводи репрезентативне примере уз живописне илустрације:

* Излечио сам повређено ластино крило.

⁵⁴ Народна песма „Јеленче” и Бранко В. Радичевић „Бајка о дечаку и месецу”.

Миша у тиму игра лево крило.

Најмекше је бакино крило.

Гледали смо бело крило авиона.

Онда следе захтеви и објашњење:

Реч је скуп гласова или само један глас који има одређено значење. Исте речи у различитим реченицама могу имати различито значење. Тада кажемо да су те речи *вишезначне*. Вишезначне речи имају једно основно или главно значење и од њега се развијају сва остала значења. На пример: глава човека, глава куће, глава књиге и сл.

(Жежељ Ралић 2015: 23)

* Која је реч посебно истакнута у свим реченицама? У којој реченици реч *крило* има *основно* значење? Како бисмо објаснили шта је *ластино* крило? Може ли реч *крило* стајати уз још неке именице? Сети се које.

На самом крају вежбања, дат је задатак:

* Реч *сладак* везујемо за укус који је сваком детету добро познат. Слатки су шећер, чоколада, грожђе... Размисли и објасни каква је то *слатка девојчица* или *слатка кућица*.

Иако првенствено намењена вежбањима и проверама усвојеног градива, наведена граматика има и едукативни карактер с обзиром на то да Радмила Жежељ Ралић истиче: „Речи које имају само једно значење називају се *једнозначне речи*”.

Ученици треба да ураде неколико задатака у вези са овом облашћу:

* Поред сваке једнозначне речи напиши слово Ј, а поред сваке вишезначне речи слово В⁵⁵.

* Сети се још неколико примера једнозначних речи и напиши их на линији.

* Објасни својим речима шта значи реч *лист* у следећим реченицама.

Данас је пао први жути *лист*.

Прочитала сам тек пола *листа*.

Окренула сам нови *лист* у животу.

(Жежељ Ралић 2015: 25)

Запажамо да веома шароликом језичком апаратуром аутор од ученика даље захтева:

⁵⁵ Наведене су: *веверица, кућица, паприка, стабло, каиш, копачка, Шумадинац, цуцла и трактор*.

- * Напиши именице и глаголе *супротног значења*⁵⁶.
- * Повежи *речи које имају исто или слично значење* као што је започето⁵⁷.
- * Попуни табелу *умањеним и увећаним*, као и *основним значењем речи*⁵⁸.
- * Из текста који следи препиши све речи које значе *умањено* и одреди њихову врсту⁵⁹.
- * Нацртај шта значи реч *град*⁶⁰.
- * Одреди шта значе (и како се изговарају) речи истакнуте у реченицама: „Бака је засадила црни лук. Деда је направио лук од дрвета. Дуга се састоји од седам боја. Ова зима је била дуга”.
- * Напиши три реченице у којима ћеш користити реч *коса*, али тако да сваки пут има другачије значење и да се другачије изговара.

(Жежељ Ралић 2015: 26–27)

Најдетаљнија објашњења у вези са *вишезначношћу* речи доноси Рајна Драгићевић. На примеру само једне именице (*крило*), Рајна Драгићевић објашњава ученицима зашто су неке речи *вишезначне*: „Обично имају једно основно, главно значење, из којег се развијају остала”. Аутор помиње још две вишезначне речи (љут и језик) и од ученика захтева да објасне како оне својим истим обликом значе нешто различито. (Драгићевић ²2011: 6–8)

Поред ове именице, у српском језику постоје и неке друге именице које су настале од бројева, па самим тим имају више значења: „Тако, је, на пример, реч *четворка* вишезначна. Та реч означава: 1. број четири; 2. оцену у школи; 3. карту која има вредност од четири јединице; 4. скуп од четири човека, коња, авиона и слично, повезана истим задатком”. (Драгићевић ²2011: 55)

У вези са *речима истог облика, а различитог значења* Рајна Драгићевић, опет на свега неколико примера (*коса, кључ, град и лук*), доказује да *хомоними и вишезначне речи* нису исто:

Не постоји никаква веза између кључа и који служи за откључавање браве и кључа који означава мехуриће при врењу. То су две речи које су сасвим случајно истог облика. (...) У случају вишезначности значења су у међусобној вези. У примерима које сад наводимо не говоримо о више значења једне речи, већ о двама речима! Речи истог облика, а различитог значења које смо навели у примерима

⁵⁶ Наведени су: *јутро, пријатељ, дан, висија, сан и мир*; односно: *гледати, волети, имати, причати, градити и мирити*.

⁵⁷ Тама – *мрак, друм, џак, кућа, шија, плот, сокак, ђак, извор, дукат, дом, врећа, врат, пут, улица, ограда, врело, ученик и златник*.

⁵⁸ Задате су: *ручица, кућа, авион, травуљина и ципелетина*.

⁵⁹ Текст гласи: *Девојчице су често шетуцкале паркићем. Виркале су кроз зеленкасту оградицу и остављале на капијици венчиће од жућкастих маслачака, а издвојена је реч шетуцкале – глагол*.

⁶⁰ Дате су реченице: *Мој град је леп и чист. и: Падао је град величине јајета*.

пишу се и изговарају на исти начин, међутим, у нашем језику има и примера за речи које имају исти облик, различито значење и различито се изговарају.

(Драгићевић ²2011: 10)

Нешто другачијим методичким приступом Рајна Драгићевић појашњава *речи супротног значења*. На примеру дијалога деце, аутор граматике за четврти разред тражи од ученика да издвоје *парове речи супротног значења*, а потом да објасне у чему је разлика између неких од парова. Постепеном анализом утврђује се да, заправо, многе речи у нашем језику, иако се то не чини таквим на први поглед, немају наспрам себи *речи супротног значења*. Такве су речи, на пример, *кућа*, *завеса* и *травнат*. С друге стране, веома је лако пронаћи *антониме* речима *млад*, *мек*, *висок*, *вредан* и *крив*. (Драгићевић ²2011: 11–13)

У домену *речи различитог облика, а истог или сличног значења*, као према неком неписаном правилу – без правог именовања самог појма, задатим речима ученици треба да допишу оне речи које значе исто што и те наведене речи (*неистина*, *ћак*, *запазити*, *трбух*, *дом*, *врећа*). Уколико ученици наведу што више речи које могу заменити глаголе *рећи* и *ићи*, имаће прилике да се увере зашто се српски језик сматра једним од најбогатијих језика у свету:

За неке предмете и појаве понекад у језику има више имена. Речи различитог састава, а сличног или истог значења показују језичко богатство. Због тога, када говоримо или пишемо о некој појави која има више назива, треба да се трудимо да користимо сва њена имена. Тако ће наше изражавање бити занимљивије и изражајније.

(Драгићевић ²2011: 14)

Такође на основу дијалога деце, ученицима је предочен не редак случај у српском језику да две *речи различитог облика* могу имати *исто* и *слично значење*. Овде Рајна Драгићевић скреће пажњу на једну веома битну разлику између *синонима* и осталих речи:

Речи које имају исто значење зову се *истозначнице* (рећи – казати, ићи – ходати), а речи сличног значења зову се *блискозначнице* (рећи – објаснити, ићи – пешачити). *Врло је мало парова речи које имају сасвим исто значење*. За две речи можемо рећи да су истозначнице ако једну од њих можемо да заменим другом у истој реченици, а да се значење те реченице не промени. На пример: Он је најбољи *ћак* у одељењу = Он је најбољи *ученик* у одељењу. Он је *љут* на мене = Он је *бесан* на мене.

(Драгићевић ²2011: 14–15)

Како би били сигурни да су схватили разлику, потребно је да ученици на примеру реченице у којој је могуће заменити речи *домовина* и *отаџбина*, утврде да ли су те речи *истозначнице* или *блискозначнице*. На исти начин ученици треба да размисле и о именицама *друм* и *пут*.

Угледањем на дати пример (*глава – главица – главурда*) и осмишљавањем сопствених примера речи које значе нешто умањено и нешто увећано (*рука, нога, нос, коса*), ученицима ће бити објашњени још увек неименовани појмови *деминутива* (*хипокористика*) и *аугментатива* (*пејоратива*), уз неизоставно скретање пажње да не мора увек постојати знак једнакости између наведених термина:

Није увек лако оценити да ли речи као *главетина, ножурде, косурдача* обавезно означавају нешто увећано или се њима означава нешто увредљиво и непожељно. Такође, речи које означавају нешто умањено могу имати и значење од миља, њима се може тепати и показивати симпатија и нежност.

(Драгићевић ²2011: 16)

Наводећи ученике на размишљање да ли увек мора бити правило да именица *ручица* значи *малу руку* или, ипак, у исто време може означавати и *малу руку* и *руку према којој мајка осећа нежност*, Рајна Драгићевић доказује да не можемо знати *право значење* одређене речи, па самим тим ни утврдити које њено значење преовладава (премало или превелико, пожељно или непожељно) док не чујемо или не прочитамо целу реченицу.

Иако се речи које значе нешто увећано обично користе да означе и нешто негативно, а речи које значе нешто умањено користе се да означе и нешто позитивно, понекад се догађа управо супротно. (...) Из ових примера⁶¹ закључујемо да се понекад похвалан однос исказује речима које значе нешто увећано, а презрив однос, ниподаштавање, речима које значе нешто умањено.

(Драгићевић ²2011: 17)

Рајна Драгићевић истиче и то да нису само именице те које могу служити за настајање *деминутива*, *хипокористика*, *аугментатива* и *пејоратива*, већ да су ту и друге врсте речи од којих можемо градити нешто умањено, односно нешто увећано. Према унапред задатом моделу *сив – сивкаст* и *пити – пијуцкати*, потребно је да ученици нађу парове придевима *округао, розе* и *плав*, односно *шетати се, дремати* и *писати*. (Драгићевић ²2011: 18)

На самом крају, Рајна Драгићевић наводи и неке устаљене скупове речи који само у таквом поретку имају своја пренесена значења. Ово је добар увод за *фразеологизме*, па тако Рајна Драгићевић око само једне именице гради скупове речи за које ученици треба да образложе шта значе:

Бацила је око на Петра. Он ми је трн у оку. Далеко од очију, далеко од срца. Он ми је само замазивао очи. Он ми је запао за око. Разговарали смо о томе у четири ока.

(Драгићевић ²2011: 52)

⁶¹ Наведени су примери: *Моја синчина, моја јуначина!* и *Он је некакав бедни писарчић.*

У области *богаћења речника*, поједини аутори граматика озбиљно се баве обрадом „речи умањеног и увећаног, истог и сличног, супротног, основног и пренесеног значења”, али и анализом „речи које се исто пишу, а различито значе”. (Срдић и Петковић-Живановић 2014: 139–157)

Тако, на пример, напомињу да се „речи *умањеног значења* зову *умањенице*” и да се „често користе када се неком обраћамо од миља, када му тепамо”. (Срдић и Петковић-Живановић 2014: 139–141) Ове тврдње аргументују примерима именица (*кравица, сточић, маглица*), придева (*лепушкаст, зеленкаст, врућкаст*) и глагола (*певуцкати, свируцкати, спавуцкати*).

За *аугментативе* Јелена Срдић и Зорана Петковић-Живановић кажу: „Речи увећаног значења зову се *увећанице*” и наводе низ именица које могу бити и пејоративног типа: *косурда, косурдача; главетина, главурда; носина; баретина; точкетина* и *мајмунчина* (Срдић и Петковић-Живановић 2014: 141–142) .

Синониме Јелена Срдић и Зорана Петковић-Живановић дефинишу кроз следећу реченицу: „У српском језику постоје речи које имају *исто* или *слично значење* са неким другим речима”. (Срдић и Петковић-Живановић 2014: 143–145) За сваку похвалу је и то што аутори истичу порекло страних речи које су се одомаћиле у нашем језику и наспрам њих наводе наше речи којима је могуће заменити туђе, рецимо: *флаша (немачка реч) – боца (српска); компјутер (енглеска) – рачунар; шофер (француска) – возач; оџак (турска) – димњак; бандера (италијанска) – стуб; и кеџеља (мађарска) – прегача*, али и што скрећу пажњу ученицима да је за неке речи (попут речи *робот*) немогуће наћи замену у нашем језику.

Код *антонима* су се аутори такође послужили нашим народним наслеђем: „У српском језику постоје речи које имају *супротно значење* од неких других речи: Ко *високо* лети, *ниско* пада. Чувај *беле* паре за *црне* дане. Уста *има*, језик *нема*. *Највише* зна, ко *најмање* говори. Док једном не *смркне*, другом не *сване*. Чег се *паметан* стиди, тиме се *глуп* поноси. *Лако* је говорити, ал’ је *тешко* творити. У ратара *црне* руке, а *бела* погача. Бадава је *добро* семе кад је *рђаво* орање. Боље је *ситом* у раду, него *гладном* у хладу”. (Срдић и Петковић-Живановић 2014: 146–148) И овде аутори истичу да супротни могу бити: глаголи (*градити – рушити; ући – изаћи; пунити – празнити*), придеви (*нежан – груб; хладан – топао; присутан – одсутан*) и именице (*штета – корист; врлина – мана; бука – тишина*).

Код *хомонима* аутори, између осталог, наводе да „у српском језику постоје *речи* које се *исто пишу*, али *различито значе*” (Срдић и Петковић-Живановић 2014: 149–151).

Колико је ова лекција добро обрађена најбоље илуструје пример с њеног почетка о томе како су се мобилним телефоном дописивали Милош и Александра:

- Здраво, Милоше! Где си? Кувам се у суду.
- Не разумем. Ти си у лонцу и кувају те?
- Ма, Александра, није важно. Управо сам гледао моју баку док је била *млада*.

- Шта! Твоја баба се удала?!
- Ма, нема везе. Него, јако сам се изненадио када сам угледао *виле* испред.
- Извини?! Рекао си: вилу?
- Опет ме ниси разумела. А само да знаш да сам видео и *лисице*!
- Молим? Праве лисице? Из шуме?
- Ти баш ништа не разумеш. Дај ми реци *бар*, да ли је стигао Јанко у онај *бар*, у *Бар*?
- Е, сад ми, стварно, ништа није јасно.
- Није важно! Не треба да гледам у *звезде* да бих сазнао шта се дешава у свету *звезда*. Прочитаћу у недељним *новинама* о данашњим *новинама*.
- Ти стварно као да си пао са друге планете. Чујемо се сутра”.

(Срдић и Петковић-Живановић 2014: 149)

На самом крају, Јелена Срдић и Зорана Петковић-Живановић истичу да „неке речи имају и *основно* и *пренесено* значење”:

Када се каже да се човек (жена, дете) *осмехује*, глагол *ОСМЕХИВАТИ СЕ* употребљен је у свом *основном* значењу. Када се каже да се *осмехује* *небо*, *сунце* *цвет*, *срећа*, глагол *ОСМЕХИВАТИ СЕ* употребљен је у *пренесеном* значењу. Када се каже да је вода бистра, придев *БИСТАР* употребљен је у свом *основном* значењу. Када се каже да је *неко дете (човек, жена) бистро*, придев *БИСТАР* употребљен је у *пренесеном* значењу. (Срдић и Петковић-Живановић 2014: 152–154).

Сходно поштовању принципа од једноставнијег ка тежем, ученици на самом крају лекције треба да, уз помоћ наставника, објасне значења неких *фразеологизама* у примерима:

„Пао је на ниске гране. Дошао му је црни петак. У свакој је чорби мирођија. Тражи длаку у јајету. Нису му све козе на броју.

(Срдић и Петковић-Живановић 2014: 153)

Неке од радних свезака за четврти разред инсистирају на систематизацији нечега што уопште није децидирано дато у уџбеницима или читанкама. Реч је о *богаћењу речника*. Рецимо:

* Упиши наведене именице у балоне, али тако да означавају нешто умањено: *деда*, *џак*, *песма* и *прут* (акценат је на *деминутивима/хипокористицима*).

* У квадратиће упиши придеве супротног значења: *бело*, *низак*, *весео*, *мали*, *уско*, *прљаво*, *суво* и *храпаво* (примери за *антонимију*).

* У заставице упиши речи супротног значења: *плач*, *мржња*, *срећа*, *тама* и *ватра* (опет *антонимија*).

* Упиши на листове речи које имају исто или слично значење са датим именицама: *жалост*, *ученик*, *мрак* и *радост* (примери за *синонимију*).

* Подвуци речи које се могу употребити уместо речи тврдица: *завидљивац, себичњак, шкртица, циција, пакосник и стипса* (опет синонимија).

* Заокружи слово испред речи која означава особину супротну особини тврдице: *даровит, дарежљив и далековид* (примери за *антониме* као увод за *контраст* као *стилско изражајно средство*).

* Од пет датих речи подвуци оне које су по значењу најсличније речи *спретни*: *вешти, сигурни, вредни, умешни и паметни* (опет синонимија).

* Испод сваке речи напиши реч супротног значења: *далеки, намерно и дуго* (поново *антонимија*).

* Ако парови речи имају исто значење, у кућицу поред њих напиши *да*, а ако немају – напиши *не*: *исплатила – наплатила, значајно – важно, бескрај – бесконачност, намерно – хотимично, љубитељ – љубимац и решили – одлучили*.

(Тадијин 2006: 8–11; 73–74)

Треба напоменути и то да су сва ова вежбања дата на самом крају радне свеске и то као комплетна систематизација градива четвртог разреда с обзиром на то да се налазе у оквиру поглавља: *Шта си научио од I до IV разреда?*

Милован Б. Цветковић и Борислав Првуловић у свом уџбенику за обнављање⁶² инсистирају само на богаћењу речи, заправо – нигде не помињу стилска изражајна средства. Код ауторā је систематизација градива сведена само на то да „именице могу значити нешто умањено (*врапчић, колачић*), нешто увећано (*кућерда, ручерда*) и могу имати више значења (*коса, лист*) и исто и супротно значење (*бодља – трн, дан – ноћ*)”, а вежбања су им сведена на *деминутиве, аугментативе* и *антониме*:

* Напиши умањено значење за следеће именице: *камен, рука и књига*.

* Поред наведених именица напиши њихово увећано значење: *глава, кућа и нога*.

* Поједине именице у српском језику имају више значења. На линијама испиши значења именица: *лук, зора, коса и крило*.

* Именице са екрана препиши тако да имају супротно значење⁶³.

* Поред наведених придева упиши њихово супротно значење: *бели, тамни, пуни, љути, мокри, голи, меки и топли*.

(Цветковић и Првуловић 2012: 5–7)

⁶² Милован Б. Цветковић, Борислав Првуловић, *Поуке о језику: за 4. разред основне школе*, Београд, Eduka 2012.

⁶³ На илустрацији рачунара исписане су: *време, срећа, рад, моћ, радник, пријатељ, мир и знање*.

Адекватна вежбања практикују и други аутори радних свезака⁶⁴.

* Када за некога кажемо да му је ПАЛА СЕКИРА У МЕД, то значи: а) да је он пчелар; б) да се усрећио; в) да се он секира; г) да обожава мед.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 9)

* Допуни реченице одговарајућом именицом тако да добијеш народне изреке, а затим објасни значење тог израза: а) Превео га жедног преко... ; б) Млати празну...⁶⁵

(Станковић-Шошо и др. 2014: 20)

* Повежи линијом речи супротног значења, као што је започето⁶⁶.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 20)

* Додавањем одговарајућег наставка осмисли именицу и напиши је на линију⁶⁷.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 21)

* Заокружи слово испред речи која има слично значење као подвучена реч:

„Кад би мени дали један дан,

Ја га не бих потрошио сам”⁶⁸.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 21)

* Када за некога кажемо да је ОБРАО ЗЕЛЕН БОСТАН, то значи: а) да је баштован; б) да гаји лубенице; в) да је лоше прошао; г) да је крао бостан.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 64)

* Допуни реченице одговарајућом именицом тако да добијеш народне изреке: а) Потонуле му све...; б) Бити на...; в) Пао је с коња на...

(Станковић-Шошо и др. 2014: 64)

⁶⁴ Станковић-Шошо и др. 2014: Наташа Станковић-Шошо, Јелена Срдић, Зорана Петковић-Живановић, Соња Чабрић, *Радна свеска уз уџбенички комплет српског језика за четврти разред основне школе*, Београд: Нови Логос 2014.

⁶⁵ Понуђени су одговори: *прага, воде и снега*, односно *вуну, сламу и торбу*.

⁶⁶ Понуђени су: *вредан, себичан, радостан, спор и храпав* од којих је овај последњи повезан са *гладак*, а још су дати: *тужан, хитар, великодушан и лењ*.

⁶⁷ Нацртани су мали медвед, кенгур и мајмун, а понуђени су наставци: *-ић; -че и -ић; и -че и -ић*.

⁶⁸ Понуђени су: а) *изгубио*; б) *купио*; в) *провео*; и г) *употребио*.

* Препиши реченице тако да подвучене речи замениш речима које имају супротно значење: а) Маза је миран и послушан пас. б) Мачка воли да се купа и радо иде у воду.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 65)

* Попуни празна поља у табели⁶⁹.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 89)

* Уз дате речи напиши речи: а) сличног значења б) супротног значења⁷⁰.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 90)

* Напиши речи умањеног значења од подвучених именица:

Поток је плав – ...,
облак је сив –
У њему риба – ...,
гледа је мачка –
Врти свој реп – ...,
удара цвет –
Поред је бара – ...,
а у њој вода –
Пролете лептир – ...,
отпаде лист –
Да није мачка задремала, ...,
ручак би богат имала

(Станковић-Шошо и др. 2014: 140)

* Препиши из текста речи умањеног значења и одреди којој врсти речи припадају⁷¹.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 140)

⁶⁹ Табела се састоји из три колоне. У првој колони стоје *вредан* и *брз*. У другој, у коју треба уписати *реч истог значења*, налазе се *учтив* и *хитар*. У трећу је потребно уписати *реч супротног значења* поред већ постојећих речи *непристојан* и *лењ*.

⁷⁰ Понуђене су: *големи*, *зора* и *вели*, односно *снене*, *младић* и *занемео*.

⁷¹ Дат је текст: *Тата је дремуцао на креветићу, док је читуцао жућкасте новине. Мама је радуцкала за зеленкастим столом и месила хлечић.* одабрана је реч *дремуцао* и дефинисана као *глагол*, а остављено је простора за издвајање још седам речи.

* Запиши речи увећаног значења од речи *жаба, брада, јунак* и *књига*.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 140)

* Допуни реченице речима које имају увећано значење од речи датих у заградама: Спустила се густа је пролетела. ... је ухватио ... за Замало да упадну у ...⁷².

(Станковић-Шошо и др. 2014: 140)

* Разврстај глаголе са истим или сличним значењем у три групе: *кусати, галамити, кикотати се, глодати, дречати, кесерити се, викати, грицнути и клиберити се*.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 141)

* Подвучене речи замени речима са сличним значењем, а затим препиши промењен одломак српске народне бајке „Златна јабука и девет пауница”: „Кад уђе у змајеве дворе, нађе своју љубу и обоје се врло обрадују кад се састану, па се стану разговарати шта ће сад – како ће се избавити. Најпосле се договоре да беже”.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 141)

* На линији напиши речи које имају исто или слично значење као глагол *јести*: У току је ручак у школској трпезарији. Вања ... супу. Тања ... купус. Милан халапљиво Аца стрпљиво ... жилаво месо. Сања ... пилећи батак. Јеца је ... парче хлеба”.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 141)

* Препиши стихове тако да уместо подвучених речи напишеш речи супротног значења:

У плиткој трави
живе тужни мрави,
лењи, нерадни,
увек сити.
Неуредни им
мравињаци,
мравчићи су
лоши ђаци.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 142)

⁷² Понуђене су речи: *магла, птица, човек, сина, рука* и *рупа*.

* Попуни празна поља у табели⁷³.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 142)

* Напиши по једну реченицу: а) о храни, у којој ћеш употребити два глагола супротног значења; б) о лопти, у којој ћеш употребити два придева супротног значења.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 142)

* Подвуци у песми *Цветић – репић* Драгомира Ћулафића две речи које се исто пишу, а различито значе:

Једног јутра, једног маја
процветала једна Маја.
Баш је чудан овај цветић,
место цвета има репић!

(Станковић-Шошо и др. 2014: 143)

* Препиши из наведене песме⁷⁴ две речи умањеног значења.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 143)

* Подвуци речи у следећим реченицама које се исто пишу, а различито значе. Објасни значење тих речи: а) Џеки је намирисао кртицу и сада све време њушка по дворишту. б) Њушка прасенцета је сућушна.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 143)

* Повежи линијама дате реченице са одговарајућим значењем подвучених речи:

а) Бојана ће сутра купити воће.	купити нешто за новац
б) Сутра ће сељаци купити сено.	сакупљати
в) Срце оловке је од графита.	орган у телу
г) Боли ме срце због сирочића.	средина оловке

(Станковић-Шошо и др. 2014: 143)

⁷³ Табела се састоји из три колоне. У првој колони написана је реч *весела*. У другој, у коју треба уписати речи истог значења, налази се *тмина*. У трећу је потребно уписати речи супротног значења поред већ постојеће речи *ћутати*.

⁷⁴ Реч је о поменутој песми „Цветић – репић” Драгомира Ћулафића.

* Напиши по једну реченицу у којој ћеш употребити: а) реч ПЕРО у значењу „дела тела птице”; б) реч ПЕРО у значењу „властитог имена”.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 143)

* Попуни празна поља примерима за наведене речи: код речи истог облика, а различитог значења, потребно је дописати речи са обе стране речи *коса*; код речи истог или сличног значења, потребно је дописати нешто налик на *марљив – вредан*; код речи супротног значења, потребно је дописати парове налик на *вредан – лењ*; код умањеница стоји наведено *слон – слончић* и потребно је дописати још две речи; код увећаница је наведена *кућа – кућерина* и такође је потребно дописати још две речи.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 151)

* Напиши једну реченицу у којој ћеш употребити израз *обрати бостан*.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 152)

* Шта значи израз *ићи као по јајима*?

(Станковић-Шошо и др. 2014: 152)

* У првој реченици напиши реч у основном значењу, а у другој реченици у пренесеном значењу: а) Коста је за ужину, у сласт ... јабуку; б) ... вук магарца.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 152)

* Повежи реченице са њиховим значењем:

а) Лупати главом о зид.

Није расположен.

б) Млатити празну сламу.

Причати нешто узалуд.

в) Нису му све козе на броју.

Бити тврдоглав.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 152)

* Објасни значење израза: а) Увукао се у мишју рупу; б) Ставила је главу у торбу.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 152)

* Подвуци у сваком низу само изразе који имају пренесено значење: а) Миша је од папира направио лабуда. – Миша је од комарца направио слона. б) Често га је дизао у облаке. – Спортиста је дизао тегове. в) Гледала је запањено. – Гледала ме је као теле у шарена врата. г) Појео коњ сено. – Појео вук магарца.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 152)

Иако у граматички ауторџ Јелене Срдић и Зоране Петковић Живановић не постоје лекције које су у вези са *персонификацијом* која се, попут *поређења*, помиње и у читанци Наташе Станковић – Шошо и Соње Чабрић, у оквиру истог уџбеничког комплета за четврти разред Наташе Станковић- Шошо, Јелене Срдић, Зоране Петковић-Живановић и Соње Чабрић постоје врло јасни захтеви за уочавањем ових појмова:

* Повежи почетак реченице са њеним завршетком тако да добијеш поређење:

а) Држи га	као теле у шарена врата.
б) Седи	као бос по трњу.
в) Гледа	као мало воде на длану.
г) Провео се	као на иглама.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 20)

* Служећи се поређењем, допуни следеће реченице: а) облаци су били слични...; б) Брзо је трчала као...; в) Другарство је драгоцено као...; г) Дуга је светлела као...; д) Обрадовала сам се као...

* Повежи речи тако да добијеш реченице:

а) Шири се	као слон.
б) Памти	као кртица.
в) Ради	као врба.
г) Расте	као паун.
д) Лети	као мува без главе.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 20)

* Подвуци поређење у стиховима из песме „Вожња” Десанке Максимовић:

Возимо се. Покрај пута
разасута
села леже.
Кô потоци после буре

Коњи јуре,
Лете, беже.

* Шта је песникиња постигла употребом поређења? Заокружи слово испред тачног одговора: а) Сливовито је представила брзину коња; б) Сливовито је описала изглед пута; в) Сливовито је описала изглед села⁷⁵.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 64)

* Подвуци речи којима је песник оживео железничку рампу:

Кроз ваздух, затим, почну да лете птице.

Подбочена о лактове, спава железничка рампа⁷⁶.

* На овај начин песник је: а) сликовито дочарао ноћ у граду; б) описао како ради железничка рампа; в) представио градску вреву; г) оживео град. Заокружи слово испред тачног одговора⁷⁷.

* Подвуци речи којима је оживљен град у одломку из бајке „Олданини вртови” Гроздане Олујић: „Растао град, порастао, у свом се расту осилио. Растерао цвеће и дрвеће, птице и веверице. Пустио градске куле да се такмиче која ће до неба прва стићи, заклонити сунце и звезде!”

(Станковић-Шошо и др. 2014: 48)

* Шта је ауторка постигла употребом персонификације⁷⁸?

* Допиши глагол уз именицу и тако направи персонификације. Један пример је урађен: а) Сунце се осмехује. б) Месец...; в) Брези...; г) Ветар...

* Допиши придев испред именице и тако направи персонификацију. Један пример је урађен: а) Замишљени борови. б) ... поље. в) ... звезде. г) ... море. д) ... месец. ђ) ... ципеле.

* Опиши своју собу, али тако што ћеш је оживети.

(Станковић-Шошо и др. 2014: 49)

⁷⁵ Питање се односи на већ поменућу песму „Вожња” Десанке Максимовић.

⁷⁶ Милован Данојлић: „Шта сунце вечера”.

⁷⁷ Питање се односи на већ поменућу песму „Шта сунце вечера” Милована Данојлића.

⁷⁸ Питања се односи на већ поменућу одломак из бајке „Олданини вртови” Гроздане Олујић.

1.4.4. Закључне напомене о четвртом разреду

У годишњем плану образовно-васпитног рада, као један од оперативних задатака за ученике четвртог разреда, наводи се и *поступно оспособљавање ученика за самостално тумачење основне предметности књижевног текста и сценских дела (осећања, фабула, радња, ликови, поруке и оно што је интересантно за наш предмет истраживања – стилогеност сценског израза)*. Аутори уџбеника (читанки, граматика, радних свезака и/или наставних листова и других образовних помагала) за четврти разред, дужни су да приликом израде истих испоштују образовне стандарде за овај ниво образовања. Међутим, то, најчешће, није тако. Примери стандарда који недвосмислено јасно указују на потребу да у уџбеницима буду заступљени и садржаји који су предмет нашег рада: Ученици треба да: препознају *фигуративно значење* у тексту (1.CJ.2.2.6), употребљавају *синониме* како би избегли понављање (1.CJ.2.3.8), (у односу на узраст) користе *богат фонд речи* (1.CJ.3.3.5), познају *значења речи и фразеологизама* који се јављају у школским текстовима и правилно их употребљавају (1.CJ.2.4.9), одређују *значење непознатих речи и фразеологизама* на основу ситуације и текста/контекста у којем су употребљени (1.CJ.3.4.4), употребљавају *речи у основном и пренесеном/фигуративном значењу* (1.CJ.3.4.5), разумеју *фигуративну употребу језика* у књижевно-уметничком тексту (1.CJ.2.5.7).

Оперативним плановима предвиђено је да ученици, када је реч о *књижевности* и домену *читања текста*, уочавају језичко-стилске слике, односно да, код *тумачења текста*, указују на значајна места, изразе и речи којима су изазвани поједини утисци у поетским, прозним и драмским текстовима. Тако залазимо и у домен *функционалних појмова* код којих је потребно, када је реч о *стилским изражајним средствима*, подстицати ученике да схвате и усвоје само један појам, а то је *поређење*.

Нешто је боља ситуација када је реч о *језичкој култури*, заправо – у области *усмених и писмених вежбања*. У оквиру *лексичких и семантичких вежбања* ученици, приликом *грађења речи*, воде рачуна о: формирању породица речи, изналажењу *синонима* и *антонима*, *некњижевним речима* и *туђицама* (њиховој замени језичким стандардом) и о *основним и пренесеним значењима речи*. С друге стране, у оквиру *синтаксичких и стилских вежби*: воде рачуна о састављању и писању реченица према посматраним предметима, слици и заданим речима (о чему је било говора и у ранијим разредима). Ту су и неизоставне вежбе за *богаћење речника* и тражење погодног израза, те покушаји отклањања празнословља и *туђица*, нејасности и двосмислености.

Потребно је напоменути да су Планом и програмом наставе и учења за четврти разред основне школе дате смернице у оквиру лирике као тематског дела шире области као што је књижевност. Наиме, неопходно је обрадити само *персонализацију* као стилско средство јер се подразумева да су ученици већ имали детаљнијег контакта са *поређењем*, те да сада, на много лакши начин, могу уочавати сликовитост као обележје песничког језика.

С друге стране, истим Планом наводи се да ће упознавање *метафоре* бити погодно тек када су ученици у претходном и предтеоријском поступку откривали изражајност извесног броја *метафоричких слика*, кад неке од њих већ знају напамет и носе их као

уметничке доживљаје. Дакле, битно је да се *језичко-стилским изражајним средствима* прилази са доживљајног становишта, те да се приликом анализа књижевних дела полази од изазваних уметничких утисака и естетичке сугестије, како би се тек након тога истраживала њихова језичко-стилска условљеност.

Наша анализа примера ексцерпираних из уџбеника четвртог разреда показује да долази до несклада између онога што се прописује Планом и садржаја који се налазе у уџбеницима.

Уочено је да су нека старија издања (рецимо, читанки) имала садржаје уз помоћ којих су ученици боље и брже усвајали градива. Тадашњи захтеви омогућавали су ученицима да на примеру само једне песме уоче све њене *звукове* (што ће на старијем узрасту бити именовано као *ономатопеја*), запазе *учестало појављивање вокала* (које ће их једног дана одвести ка *асонанци*) и примете *особине и радње приписане неживим бићима или природи* (као што су, на пример, *персонификоване слике тужне кише, узбуњених травки, зачуђених листова, слутњи снега и чавки, жељних медведа* и сл.).

Поређења су излистана кроз народне изреке чији би примери ученике старијих разреда недвосмислено одвели ка *контрасту* и *иронији*, а још даље – ка *фразеологизмима* (*чист као сунце, миран као јаре, крије као змија ноге, пун као пијавица костију...*). Неки аутори, и не објашњавајући сама *поређења*, усмеравају ученике на *метафоре* (као у примеру када се мајка обраћа детету синтагмом *злато моје*).

Право именовање *стилских изражајних средстава* у четвртом разреду заправо почиње од *персонификације*. Аутори дефинишу овај појам тако што упућују ученике на давање људских особина и моћи природним појавама и предметима.

На један посредан начин, аутори појединих уџбеника наговештавају ученицима и постојање *хомонима* (ово је, рецимо, учињено кроз именицу *грђд/грђд* која може имати *значење насељеног места, падавине или мере за јачину алкохолног пића*).

Поједини аутори, иако нису јасно дефинисали одређене *стилске фигуре*, захтевају од ученика да их *пронађу, подвуку, заокруже, образложе...* што ствара несклад између оваквих захтева и онога што су аутори били у обавези да ученицима објасне.

Осим у уџбенику Рајне Драгићевић, није довољно јасно дефинисана ни *ономатопеја* – на постојање ове *фигуре дикције* готово сви аутори сугеришу скретањем ученичке пажње на *звукове* којима се неко (нешто) оглашава (ликови, неко из природе, локомотива, воз, брод...), а поменути аутор на овај *стилски израз* гледа са становишта лексикологије.

Под непримереношћу узрасту ученика можемо сматрати и поједине захтеве и питања аутора који се односе на *деминутиве* и *антониме* – без детаљног појашњавања и дефинисања ових појмова, од ученика се захтева да објасне разлику између *основних облика речи* и њихових *умањеница* (рецимо *јелен – јеленче*), или да напишу одређене *речи супротног значења* (попут примера *пакостан*).

О речима којима се *богати језик* и побољшава језички фонд сви аутори пишу потпомажући се истим синтагмама или, чак, идентичним целим реченицама које их карактеришу тако да су, на један нетерминолошки начин, предмет изучавања у четвртом разреду и сами синоними [*речи* (различитог облика, а) *истог или сличног значења*], антоними (*речи које имају супротно значење од неких других речи*), хомоними (*речи које се исто пишу, али различито значе*), деминутиви (*речи које значе нешто умањено*) и аугментативи (*речи које значе нешто увећано*), а о речима се говори и са становишта једнозначности и вишезначности (најчешћи примери су *крило, глава, срце...*), па поједини аутори уносе јасну дистинкцију између хомонима и вишезначности (рецимо, реч *четворка* није хомоним, већ је вишезначна реч јер може означавати *број четири, оцелу у школи, карту која има вредност од четири јединице и скуп од четири човека, коња, авиона* и слично, *повезана истим задатком*; такве су и речи *љут* и *језик*, за разлику од, на пример, речи *коса, кључ, град* и *лук*). Такође су ретки аутори, попут поменуте Рајне Драгићевић, који објашњавају и појмове *истозначница* и *блискозначница* (*ђак – ученик, љут – бесан*), а *фразеологизме* приказују као речи које одликују специфична значења, тако да ће ученицима, на крају четвртог разреда основне школе, бити омогућено да препознају *фразеологизме* не само у књижевним текстовима, већ и у свакодневной говорној пракси јер ће проширити свој лексички фонд усвојивши *идиоматичност* као основну особину *фразеологизама*. Овде је важно напоменути и то да се не морају увек речи које значе нешто увећано користити да означе и нешто негативно, односно да се речи које значе нешто умањено не морају се увек користити да означе и нешто позитивно, и да се понекад догађа управо супротно, као што је то у примерима *Моја синчина, моја јуначина* и *Он је некакав бедни писарчић*. Закључујемо да се понекад похвалан однос може исказивати и речима које значе нешто увећано, а да се презрив однос и ниподаштавање могу исказивати речима које значе нешто умањено.

Анализирани уџбеници четвртог разреда показују да је могуће применити лингвостилистички приступ, односно стилистички критеријум, при обради наставних јединица из граматике, тј. језика и то баш у домену претходнонаведених речи којима се богати ученички речник, а да је то могуће учинити и у домену књижевности и културе изражавања јер су ученици у таквом узрасту да могу да схвате да у језику постоје многе могућности избора које зависе од ситуације, односно контекста.

2. Старији разреди

2.1. Пети разред

Анализа обухвата следеће уџбенике: *Ризница 5, Читанка за пети разред основне школе* – Милорад Савић, Дарко Јованетић и Драган Кувелјић; *Од злата јабука, Читанка, Српски језик и књижевност за пети разред основне школе* – Оливера Радуловић, Мирјана Станић и Оливера Ћурчић; *Похвала, Читанка за пети разред основне школе* – Снежана Божић, Снежана Милосављевић Милић, Јелена Јовановић и Мирјана Бојанић Ћирковић; *Расковник, Читанка за пети разред основне школе* – Зона Мркаљ и Зорица Несторовић; *Уметност речи, Читанка за пети разред основне школе* – Наташа Станковић Шошо и Бошко Сувајџић; *Чаролија стварања, Читанка за пети разред основне школе* – Наташа Станковић Шошо и Бошко Сувајџић; *Читанка 5, Српски језик и књижевност за пети разред основне школе* – Зорана Бошковић и Милан Шиповац; *Граматика, Српски језик за пети разред основне школе* – Владо Ђукановић; *Граматика 5, Српски језик и књижевност за пети разред основне школе* – Весна Ломпар; *Дар речи, Граматика за пети разред основне школе* – Јелена Срдић; *Жубор језика, Српски језик и језичка култура, Уџбеник за пети разред основне школе* – Јелена Журић и Јелена Ангеловска; *Језичко благо, Граматика за пети разред основне школе* – Светлана Слијепчевић, Наташа Станковић Шошо и Бошко Сувајџић; *Похвала језику, Уџбеник српског језика за пети разред основне школе* – Маја Вукић, Сузана Петровић, Снежана Савић и Јулијана Ћоровић; *С речи на дела, Граматика српског језика за пети разред основне школе* – Слободан Новокмет, Весна Ђорђевић и Ива Златић; *Радна свеска 5 уз уџбенички комплет српски језик и књижевност за пети разред основне школе* – Весна Ломпар, Зорица Несторовић и Зона Мркаљ; *Радна свеска уз читанку и граматику за 5. разред основне школе* – Милка Цанић, Наташа Антонић и Сандра Софронић; *Радна свеска 5 уз уџбенички комплет српског језика и књижевности за пети разред основне школе* – Наташа Станковић-Шошо, Бошко Сувајџић и Јелена Срдић; *У потрази за језичким и књижевним благом, Радна свеска за пети разред основне школе* – Наташа Станковић Шошо, Светлана Слијепчевић и Бошко Сувајџић; *Радна свеска 5 уз уџбенички комплет српског језика и књижевности за пети разред основне школе* – Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајџић и Јелена Срдић; *Радна свеска, Српски језик и књижевност за пети разред основне школе* – Владо Ђукановић, Ивана Андрић, Дина Томић Анић и Оливера Радуловић.

Нешто пре преласка у старије разреде, ученици у концентричним круговима и континуираним низовима изучавају и постепено усвајају понеки терминологизирани појам и, чешће, нетерминологизирани језичке садржаје који су предмет нашег рада. Та поступност и селективност требало би да буде у уској вези са узрастом ученика и са плановима и програмима наставе и учења које садржаји уџбеничких комплета ипак не прате у потпуности ни у старијим разредима. Наиме, уочено је да се већ од петог разреда основне школе у уџбеницима (нарочито у читанкама) појављује знатно већи број *стилских фигура* од оног који је предвиђен Планом и програмом наставе и учења у петом разреду, а међу *фигуративним изразима* нема оних *стилема* које нису *стилске фигуре*. У старијим разредима, па самим тим и у петом разреду, има примера код којих *стилистика* излази

изван оквира језичко-стилских вежби на часовима културе изражавања, а у оквиру којих се кретала у млађем узрасту. Од петог разреда могуће је ученицима и у области књижевности и језика пружити садржаје који су у вези са *стилским фигуративним изразима* и *богаћењем речника*. Очекује се да је ниво когнитивног и језичког развоја виши но што је био у млађим разредима, па је тако лакше у исто време остварити принципе научности и примерености узрасту иако и овде долази до извесних одступања.

2.1.1. Нетерминологизиране стилске фигуре

Аутори читанке *Похвала* на једном месту питају ученике зашто се за облаке каже да су страшни, без објашњења како је то могуће да облаци буду страшни, дакле не појашњавајући *персонификацију* као стилско изражајно средство. (Божић и др. 2018: 15)

Аутори читанке *Од злата јабука*, у методичкој апаратури након митолошке народне епске песме *Вила зида град*, ученицима скрећу пажњу на то како су поређане чудесне слике које нам дочаравају свадбено весеље у вилином граду алудирајући при томе на *градацију*. Ту је и обраћање пажње ученицима на гласове и речи који се понављају, а који ће их, неоспорно, једног тренутка довести до *асонанце* и *алитерације*. (Радуловић и др. 2018: 9) Након приповетке *Поход на Мјесец* Бранка Ћопића, Оливера Радуловић, Мирјана Станић и Оливера Ћурчић сугеришу ученицима на појмове *дедине ватрице* и *страшног Месечевог пожара* који представљају својеврсне супротности које ће ученици откривати кроз *антониме* и кроз *фигуру мисли* која се заснива управо на *поређењу по супротности*, односно кроз *контраст* (*антитезу*). (Радуловић и др. 2018: 55) Све исписано након одломака из приче *Месец над тепсијом* Горана Петровића упућује на *метафору* коју ће ученици обрађивати у наредном разреду: „Горан Петровић је у својој причи многе речи употребио у пренесеном значењу. Подвуци их у тексту. (...) Објасни како разумеш реченицу *Свет је тепсија обрубљена приповедањем*”. (Радуловић и др. 2018: 62) После песме *Зимско јутро* Војислава Илића ученици се усмеравају на стихове последње строфе: „Сликом ноћних кандила која се гасе песник је дочарао тренутак одвајања ноћи од дана. Шта је кандило? Шта у њему гори? Покушај да закључиш на основу тога шта представљају ноћна кандила која помиње месник”. (Радуловић и др. 2018: 76) На овај начин аутори скрећу пажњу ученицима на скривено значење *фигуре речи* која им је изузетно тешка за разумевање, односно на *метафору*. Након одломка из приповетке *Чича Јордан* Стевана Сремца, а у циљу одређивања карактеризације ликова, ученицима се скреће пажња и на *архаизме* који се у читанци *Од злата јабука* такође не именују: „У тексту има много непознатих речи. Наброј неке од речи које нису данас у употреби због тога што су ишчезли појмови или занимања која су те речи означавале. Који лик у овом одломку користи застареле и некњижевне речи? Покушај да неке реченице које он изговара пребациш у савремени књижевни језик. Шта запажаш? Како говор овог јунака утиче на нашу представу о њему?” (Радуловић и др. 2018: 141)

2.1.2. Терминологизирани стилске фигуре

При прелиставању неких старијих уџбеника за пети разред, можемо уочити да је прва именована стилска фигура са којом су се ученици сусретали била *ономатопеја*:

Користећи поменуте речи које опонашају звукове из природе, песник је употребио стилско изражајно средство које се назива *ономатопеја*.

(Савић и др. 2008: 23)

На примеру песме *Вашар у Тополи* Добрице Ерића, аутори читанке Милорад Савић, Дарко Јованетић и Драган Кувелић питају ученике да уоче „звук у основама подвучених речи: чим сунце прхне; рика; јека; дрека; звони звоно”.

(Савић и др. 2008: 23)

Већ на следећој страници, у оквиру приче *Девојчица и крчаг* Лава Толстоја, објашњена је *градација*. Ово објашњење долази након скретања пажње да је девојчица због својих племенитих поступака награђена тако што јој крчаг најпре постаје сребрн, па златан, а на крају – украшен драгим камењем:

Овакав уметнички поступак у књижевности називамо *градација*. Градација је, дакле, стилска фигура у којој се постепено, по јачини, ређају осећања или слике и то тако да је прва слика најслабија, а последња најјача.

(Савић и др. 2008: 25)

Убрзо затим, на примеру *Ђачког растанка* Бранка Радичевића, дефинишу се *епитети*:

У овом, као и у било ком другом прозном или поетском делу, речи које приповедач или песник употребљава у књижевноуметничком поступку постају сликовитије захваљујући додацима који стоје уз њих или се на њих односе (Виногради умиљати, селе босонога, берба клета). Ти додаци речима називају се *епитети*. Епитети су речи које најчешће стоје уз именицу и сликовито је описују. Најчешће су то придеви (као врста речи), а могу бити и именице, нпр. у народним песмама („пшеница *бјелица*”, „лепота *дјевојка*”...).

(Савић и др. 2008: 28)

Овде ученицима бива, чак, скренута пажња и на постојање *сталних епитета*:

„Неки епитети се у народним песмама појављују уз именице, па је „љуба” увек „*вјерна* љуба”, „двори” су увек „*бели* двори”, а „соко” је увек „*сиви* соко”. Такви епитети се зову *стални епитети*”.

(Савић и др. 2008: 28)

Динамичним ритмом, на неким наредним страницама читанке, ученицима ће, кроз песме Бранка В. Радичевића бити предочене још две *стилске фигуре* и то кроз песму *Кад мати меси медањаке – поређење*:

Језичко средство којим се нека особина, појам или предмет доводи у везу с неким другим, познатијим појмом назива се *поређење*. Појмови који се пореде најчешће су везани речима: „попут”, „као”, „налик на”, „сличан” итд.

а кроз песму *Кад отац бије – метафора*:

Помоћу *метафоре* значење неке речи се преноси (...) из једне области у неку другу, њој туђу област. (...) Метафора се заснива на некој особини двају предмета, која може бити заједничка. За разлику од поређења, метафором се не помиње предмет који се пореди, већ се само именује онај други предмет с којим се пореди. На тај начин се упућује на први предмет. Зато се метафора назива и *скраћено поређење*.

(Савић и др. 2008: 30)

Персонификацију исти аутори објашњавају на примеру *Зимског јутра* Војислава Илића:

Стилска је фигура којом се људске особине преносе на неживе ствари, природу, предмете или на апстрактне појмове. На пример: *будан петао поздравља дан*.

(Савић и др. 2008: 47)

На самом крају, можемо приметити и то да су последњи стихови народне песме *Женидба краља Вукашина* узети као пример за *контраст*:

Описи ликова у овој песми, као и описи Скадра и Дурмитора, међусобно су супротстављени. Такво стилско изражајно средство (стилска фигура) у коме се два или више појмова пореде по супротности назива се *контраст*.

(Савић и др. 2008: 91)

Можда једину дискутабилност у вези са *стилским појмовима* у читанци Милорада Савића, Дарка Јованетића и Драгана Кувелјића доноси увођење појма *ироније*, али не због начина њене дефинисаности:

Иронија је стилско изражајно средство којим се речима придаје супротно значење од онога које оне иначе имају. Када се писац истовремено користи хумором и иронијом, кажемо да је то *ироничан хумор*

(Савић и др. 2008: 187)

већ због њеног непостојања у Плану и програму наставе и учења за пети разред. Искуствено, онако како се увек на крају испостави да је најбоље, налазимо извесно

оправдање у овом поступку приређивача читанке јер што су ученици млађи – боље и брже усвајају термине са којима се први пут сусрећу, ако ни због чега другог, у највећој мери због звучности нових израза.

Како је, према најновијем Плану и програму наставе и учења за пети разред, промењен велики број текстова, пред ауторе уџбеника стављено је доста нових изазова за дефинисање *стилских изражајних средстава*. Рецимо, аутори Зона Мркаљ и Зорица Несторовић почињу именовање и дефинисање *стилских фигура персонификације* и *хиперболе* кроз одломак из текста *Херакле* Густава Шваба:

Људи из далеке прошлости покушавали су да себи приближе и протумаче непознати свет – одакле потиче олуја, како долази до заласка или помрачења сунца, како настају метеори и звезде падалице. Тако, Сунце, Месец и звезде нису представљали обична небеска тела, већ бића са сопственим животом умногоме слична човеку. Тиме је и сунце човековом маштом бивало оживљено, персонификовано, те је могло да греши и тугује. Оваква стилска фигура назива се *персонификација*. „Хелиос је 'сав у рујној светлости'. Такво изразито присуство светлосних боја постигнуто је средством за преувеличавање, тј. *хиперболом*, која има задатак да нас 'пренесе' у боравиште Сунца, а тиме и у сам уметнички свет.

(Мркаљ и Несторовић 2018: 15)

Епитете, и то оне сталне (устаљене) исти аутори не дефинишу, већ само набрајају неколицину синтагми из одломка народне епске песме *Женидба Душанова* (Мркаљ и Несторовић 2018: 68) којима поткрепљују своје тврдње да је управо народни певач тај који је често користио у различитим народним песмама *сталне изразе* и инсистирају на подвлачењу *сталних епитета* у народној епској песми *Зидање Скадра*. Ово би се, ипак, могло сматрати методичким пропустом упркос примени принципа очигледности.

Знак једнакости између *поређења* и *компарације* може се наћи код Зоне Мркаљ и Зорице Несторовић приликом појашњавања успаванке *Мајка Јова у ружји родила*. Међутим, ни овде није задовољавајућ начин дефинисања поменутих термина: „У успаванци *Мајка Јова у ружји родила* запажаш да се поређењем чеда у колевци са ружом, вилом, пчелом и ластавицом малом Јову жели све најбоље у животу, да одрасте уз најлепше особине које ће га красити: здравље, лепота, отменост, марљивост, хитрост итд. Такав језичкостилски поступак (стилска фигура) назива се *поређење* или *компарација*”. (Мркаљ и Несторовић 2018: 93) Делимично оправдање за овакав пропуст можемо наћи у фокусирању ученичке пажње на то да се песнички језик у поезији обликује у песничке слике помоћу *језичко-стилских изражајних средстава* – *стилских фигура* јер је, заправо, ово једино место на коме се предмет нашег рада ваљано дефинише.

Последњи *стилски фигуративни израз* којим се исти аутори баве односи се на *персонификацију*, објашњену на примеру *Сребрних плесачица* Десанке Максимовић. Кроз питање: „Да ли је могуће да јеле трче на сребрним прстима или да се смеју?”, ученици треба да дођу до закључка да је могуће неким живим бићима приписати људске особине и да ову *стилску фигуру* користимо и када желимо да сликовито прикажемо нешто што је неживо тако што му приписујемо особине живих бића. (Мркаљ и Несторовић 2018: 131)

У чак четири теста за самопроцењивање на крају читанке, Зона Мркаљ и Зорица Несторовић дају ученицима прилику да обнове и утврде знања у вези са *стилским изражајним средствима*, али кроз свега четири питања:

* У следећем примеру подвучи поређење. Замрла од туге, мала река је ћутала, а дани су се крунили као зневље кукуруза. Затим допуни следећу реченицу: Први члан поређења су... , а други...

(Мркаљ и Несторовић 2018: 238)

* На линији напиши назив стилске фигуре којом се појачава утисак и наглашава доживљај народног певача према описаном епском јунаку:

Коса му је до земљице црне
полу стере полом се покрива;
нокти су му – орати би мог'о;
убила га мемла од камена.

* Пронађи у следећој реченици делове у којима препознајеш стилску фигуру поређење. „Ракови су се пропињали као оклопници и при покрету изводили шум налик на звекет гвожђа, а страшни полипи су пружали пипке као живо шибље од змија”. У леву колону препиши појмове који се пореде, а у десну са чим се пореде (као што је започето).

... као оклопници

шум као...

... као...

* Одреди које се стилске фигуре појављују у следећим стиховима, па заокружи слово испред правилне комбинације:

Ово ми је пришапнула једна дугорепа птица,
Брбљива, свезнајућа, прозрачна као светлост.

а) епитети, персонификација, хипербола;

б) персонификација, епитети, поређење;

в) поређење, ономатопеја, епитети.

Не тако појмовно богато као Зона Мркаљ и Зорица Несторовић, аутори неких других читанки наводе само три стилска средства – *епитет* (стални *епитет*), *ономатопеју* (ономатопејску реч) и *персонификацију*.

У *Похвали*, читанци за пети разред Снежане Божић, Снежане Милосављевић Милић, Јелене Јовановић и Мирјане Бојанић Ћирковић дефинише се *епитет*:

Епитет је стилска фигура; назив је добила по грчкој речи *epitethon*, што значи додато односно припојено. То је реч или група речи која се додаје главној да би се нагласило поједино својство или вредност означеног бића, ствари или појаве и да би се израз учинио снажнијим, уверљивијим и сликовитијим. У улози епитета су најчешће придеви (*бесне* олује). Међутим, имај у виду да придев који указује на неко опште и познато својство предмета или бића није епитет (*јак*е олује)!

(Божић и др. 2018: 18)

Потом се од ученика захтева да на неким местима одговоре на одређена питања у складу са усвојеним појмом (примећујемо да је наставна јединица уз коју је дефинисан појам *епитета* методички врло добро изабрана с обзиром на то да је реч о тексту *Мостови* Иве Андрића). Такође, аутори инсистирају на томе да *епитети* доприносе изразитој сликовитости текста, па траже од ученика да објасне на који се начин њима то постиже.

Посебну врсту *епитета* која се често појављује у народној књижевности Снежана Божић, Снежана Милосављевић Милић, Јелена Јовановић, Мирјана Бојанић Ћирковић такође дефинишу као *сталне епитете* кроз песму *Зидање Скадра*:

Обрати пажњу на епитете којима су описана браћа, љуба, двори, платно, руке. Исти епитети најчешће су везани за исти појам. И у другим епским песмама љуба је *вјерна*, двори *бијели*, гуја *љута*, вера *тврда*. То су *стални епитети* чести у народној књижевности. Поред естетске функције они су, као устаљени начин изражавања, народном епском певачу помагали да лакше упамти и казује песму. Нека те не зачуди када у неким песмама наиђеш на нелогичности, нпр. епитет *вјерна* и за љубу која је неверна.

(Божић и др. 2018: 92)

Није усамљен случај да су примери попут овог неадекватни узрасту ученика.

Персонификацију исти аутори објашњавају на примеру *Леденог танга* Виолете В. Јовић:

Персонификација је стилска фигура којом се неживим стварима, биљном и животињском свету или апстрактним појмовима приписују људске особине, мисли и осећања. Име је добила по речи старих Латина *personificatio*, што значи утеловљење. Персонификација обогаћује доживљај и појачава емоционалност песничке слике.

(Божић и др. 2018: 49)

Код неких других књижевних текстова⁷⁹, пак, аутори инсистирају да се само пронађу и подвуку речи или стихови који упућују на ову *фигуру речи*, односно скрећу

⁷⁹ Десанка Максимовић: „Сребрне плесачице”.

пажњу на то да дрво има стомак, вода може да дише, знатижеља није никад сита, а квочка има момка, али он није квочак, већ певач⁸⁰. (Божих и др. 2018: 29)

На примеру приповетке *Десетица* Ивана Цанкара, Снежана Божић, Снежана Милосављевић Милић, Јелена Јовановић и Мирјана Бојанић Ћирковић објашњавају ученицима и (после *епитета*) једну од најпрепознатљивијих *фигура дикције* – *ономатопеју*:

Туга пса због расанка са дечаком додатно је истакнута његовим завијањем. Стилска фигура која настаје када се речима опонашају гласови и звуци из природе (цвркатати, шуштати; ау, плас, фију...) назива се *ономатопеја*.

(Божих и др. 2018: 165)

Приликом обраде одломка романа *Мокрински патуљци* Радивоја Раше Попова, аутори *Похвале* инсистирају на проналажењу *ономатопејских речи*:

Издвој ономатопејске речи које најављују преокрет у овој причи.

(Божих и др. 2018: 52)

Говорећи о *сталним епитетима*, претходно не дефинишући сам појам *епитета*, као ни *стилских фигура*, аутори *Расковиника* Зона Мркаљ и Зорица Несторовић упућују ученике на песму *Женидба Душанова* из које издвајају неколико *сталних епитета* (*чаши позлаћене, помамни кулаш, бијела кула, златни шестоперац*). Према датом моделу, потребно је да ученици самостално пронађу и подвуку *сталне епитете* у народној песми *Зидање Скадра*.

О *стилским фигурама* Зона Мркаљ и Зорица Несторовић пишу на једном другом месту у читанци ослањајући се на *поређење* или *компарацију*:

У успаванци *Мајка Јова у ружи родила* запажаш да се поређењем чеда у колевци са ружом, вилом, пчелом и ластавицом малом Јову жели све најбоље у животу, да одрасте уз најлепше особине које ће га красити: здравље, лепота, отменост, марљивост, хитрост итд. Такав језичкостилски поступак (стилска фигура) назива се *поређење* или *компарација*. *Песнички језик* је посебан начин употребе језика, чији посебан облик треба да изрази што већи утисак сликовито и изражајно, уз изазивање осећања (емоција). У поезији се песнички језик обликује у *песничке слике* помоћу језичкостилских изражајних средстава, *стилских фигура*.

(Мркаљ и Несторовић 2018: 93)

Ослањајући се на *Сребрне плесачице* Десанке Максимовић, изузетно захвалну песму за *стилску анализу*, Зона Мркаљ и Зорица Несторовић, најпре кроз питања, а потом и кроз недвосмислене одговоре, објашњавају *персонификацију*:

⁸⁰ Дејан Алексић: „Знатижеља”.

Да ли је могуће да јеле трче на сребрним прстима или да се смеју? Могуће је само уколико смо употребили једну посебну **стилску фигуру** којом смо неким живим бићима приписали људске особине. Та фигура се зове *персонификација*. Користимо је и када желимо да сликовито прикажемо нешто што је неживо тако што му приписујемо особине живих бића.

(Мркаљ и Несторовић 2018: 131)

Кроз један наласе занимљив методички приступ аутори *Расковника* уводе у ученички вокабулар појам *ономатопеје*. Након песме *Кокошка* Владимира Андрића, кроз језичку радионицу, задају ученицима да направе списак речи које представљају гласове животиња и потом такве речи именују као *ономатопејске речи*. Поред принципа очигледности, овом вежбом задовољава се и корелација са другим предметима:

На пример: кокошка – ко-ко-ко; пиле – пију-пију... Ми смо започели, а ви наставите. Када саставите списак ономатопејских речи у српком језику, пронађите речи у страном језику који учите које им одговарају. Нека вам у томе помогне наставник страног језика.

(Мркаљ и Несторовић 2018: 137)

На крају *Расковника* Зоне Мркаљ и Зорице Несторовић дата су и четири теста за самооцењивање у којима је, између осталих, садржан и невелики број питања који се односи на *стилска изражајна средства*:

* У следећем примеру подвуци поређење.

Замрла од туге, мала река је ћутала, а дани су се крунили као зрневље кукуруза.

Затим допуни следећу реченицу:

Први члан поређења су _____, а други _____.

(Мркаљ и Несторовић 2018: 238)

* У следећим стиховима из песме *Сребрне плесачице* Десанке Максимовић подвуци епитете. (Има их два.)

Једноноге плесачице јеле
смеју се, нишу, смеју,
ломе у танким крстима.

(Мркаљ и Несторовић 2018: 239)

* Одреди назив стилске фигуре коју препознајеш у следећем стиху из песме Милована Данојлића. Одговор напиши на линији.

„Шљива се буди крајем априла...” _____ (назив стилске фигуре)

(Мркаљ и Несторовић 2018: 242)

* На линији напиши назив стилске фигуре којом се појачава утисак и наглашава доживљај народног певача према описаном епском јунаку.

„Коса му је до земљице црне
Полу стере полом се покрива;
Нокти су му – орати би мог'о;
Убила га мемла од камена.”

Назив стилске фигуре је _____

(Мркаљ и Несторовић 2018: 244)

* Пронађи у следећој реченици делове у којима препознајеш стилску фигуру поређење.

„Ракови су се пропињали као оклопници и при покрету изводили шум налик на звекет гвожђа, а страшни полипи су пружали пипке као живо шибље од змија.”

У леву колону препиши појмове који се пореде, а у десну са чим се пореде (као што је започето).

_____ као оклопници

Шум _____ као _____

_____ као _____

* Одреди које се стилске фигуре појављују у следећим стиховима, па заокружи слово испред правилне комбинације.

„Ово ми је пришапнула једна дугорепа птица,
Брбљива, свезнајућа, прозрачна као светлост.”

а) епитети, персонификација, хипербола

б) персонификација, епитети, поређење

в) поређење, ономатопеја, епитети.

(Мркаљ и Несторовић 2018: 247)

У читанци *Уметност речи* аутора Наташе Станковић Шошо и Бошка Сувајџића ученици се упознају са појмом *персонификације* кроз митолошку народну песму Вила зида град:

Персонификација је стилска фигура којом се неживим бићима, стварима и појавама, преко радње коју врше, дају особине и својства живих бића. (...) У народној поезији небеска тела и појаве из природе представљени су као жива бића која се рађају, стварају, играју, венчавају. Месец је Сунчев брат или стриц, жени се муњом од облака или звездом Даницом, Муња и гром су представљени као брат и сестра, а звезда Даница као Сунчева или Месечева сестра.

(Станковић Шошо и Сувајџић 2018а: 10)

Бајка о цветовима и дуги омогућила је Наташи Станковић Шошо и Бошку Сувајџићу да на примеру неколико реченица овог књижевног текста објасне *епитете*:

Епитет је стилска фигура којом се на оригиналан и сликовит начин појединим врстама речи дочаравају битне особине бића, ствари и радњи које се описују⁸¹.

(Станковић Шошо и Сувајџић 2018а: 32)

На примеру песме *Шљива* Милована Данојлића, након разговора о књижевном делу у коме се од ученика тражи да у песми пронађу *персонификацију* и објасне њену улогу, ученицима је појашњена и једна од *фигура мисли* – *поређење*:

Поређење је стилска фигура којом се два појма или две ствари доводе у везу и упоређују. Поредбени однос истиче се речима као, слично, попут, налик, исто, али може да се наслути и без њих. Поређењем се у лирској описној песми сликовито дочарава пејзаж (опис природе). На пример: 'Криве се стабла, *кô во сред вуче*'. Поређења су честа и у народном говору. Висок *као бор*. Витак *као јела*. Шупаљ *као буква*. Хладан *као стена*. Тврд *као камен*. Слободан *као птица на грани*. Чист *као сунце*. Добар *као добар дан у години*.

(Станковић Шошо и Сувајџић 2018а: 70)

Мостови Иве Андрића послужили су ауторима читанке *Уметност речи* да ученицима појасне *ономатопејске речи* и *ономатопеју* као прву од *фигура дикције* са којима се упознају ученици на основношколском нивоу:

⁸¹ Дат је следећи пример: „Погдегде, из *ниске* траве, беласа се неки *овећи* белутак. Посвуда штрчи каква *висока* влат чије се *свиленкасто* стабаоце пресијава у *сунчаној* светлости”.

Поједине речи настају имитирањем (опонашањем) звукова из природе. Петао *кукуриче*, мачка *мјауче*, вода *жубори*, лишће *шушти*, а точкови *шкрипе*. Такве речи се зову *ономатопејске речи*. Када се оне употребе у књижевном делу, настаје стилска фигура која се зове *ономатопеја*. *Ономатопеја* је стилска фигура којом се подражавају (имитирањем, опонашањем) гласови и звуци из природе.

(Станковић Шошо и Сувајцић 2018а: 39)

Обнављање наученог у вези са *стилским фигуративним* изразима ученицима је омогућено на готово сваком месту читанке предвиђеном за разговор о делу, као и у оквиру методичке апаратуре ауторā под називом *Креативна слагалица*, а кроз коју треба да наведу називе *стилских фигура* заступљених у подвученим примерима: *Ливада крај реке спава*, *Зрикавци тужно зричу*, односно да препознају *стилску фигуру* у подвученим примерима: *Јутро је. Оштар мраз спалио зелено лисје, / А танак и бео снег покрио поља и равни, / И сниски тричани кров*. (Станковић Шошо и Сувајцић 2018а: 76) *Персонификације* и *епитете* потребно је пронаћи и у песми *Сребрне плесачице* Десанке Максимовић (Шошо и Сувајцић 2018а: 68), односно анализирати *поређења* кроз народну успаванку *Мајка Јова у ружи родила* (Шошо и Сувајцић 2018а: 157–158), приповетку *Десетица* Ивана Цанкара (Станковић Шошо и Сувајцић 2018а: 166–169) и песму *Кад мати меси медањаке* Бранка В. Радичевића (Станковић Шошо и Сувајцић 2018а: 216).

Преседан у свим анализираним уџбеницима за пети разред основне школе, па самим тим и у читанкама, чини појава, а потом и терминолошко одређивање још једне *фигуре мисли*:

Алузија је посредно упућивање на неки познати догађај из митологије, друштвену, историјску или политичку ситуацију, књижевни лик или дело. За њено разумевање потребно је познавање одређених чињеница. У песми *Међу јавом и мед сном* Лазе Костића постоји алузија на Пенелопу, Одисејеву супругу.

(Станковић Шошо и Сувајцић 2018а: 215)

Аутори читанке *Уметност речи* ово објашњење у вези са *алузијом* дали су након одломка из мита *Одисејева лутања* Роберта Гревса.

У другој читанци ауторā Наташе Станковић Шошо и Бошка Сувајцића – *Чаролија стварања*, ученици се такође упознају са појмом *ономатопеје*, али за разлику од претходне читанке, овога пута то чине кроз песму *Мој отац трамвај вози* Александра Вуча:

У српском језику постоје речи које кад изговоримо, имамо утисак да чујемо звукове који су у њих уткани. Неке од њих су настале опонашањем животињских гласова (*крекетање* жабе, *кукурикање* петла, *лајање*, *кевтање* или *режање* пса, *њиштање* или *рзање* коња, *роктање* или *скичање* свиње, *блејање* овце, *мекетање* козе, *кокодакање* или *квоцање* кокошке, *пијукање* пилета, *пућпурикање* ћурана). Такве речи називају се *ономатопејске речи*. Њима се опонашају и ветар (*хуји*, *бруји*, *звизди*), киша (*ишшшш*, *пљушшш*), ватра (*пуцкета*, *хукти* или *букти*), али и лишће док *шушти*. Стилска фигура којом се подражавају (имитирањем, опонашањем)

гласови и звуци из природе и живота назива се *ономатопеја*. Њом се постиже посебна мелодичност и ритмичност песничког језика. У песми *Мој отац трамвај вози* живост кретања трамваја сликовито се дочарава честом употребом ономатопејског глагола звонити: он *звони, звони и звони*.

(Станковић Шошо и Сувајдић 2018б: 35)

Аутори ће одмах овде, на примеру наведене песме, тражити од ученика да докажу да су усвојили нови појам тако што ће запазити *стилску фигуру* којом се дочарава кретање трамваја.

Кроз *Сребрне плесачице* Десанке Максимовић ученици се упознају са *персонификацијом* и *епитетом*:

Стилска фигура којом се природним појавама, неживим стварима, небеским телима, животињама или биљкама, преко радње коју врше, приписују људске особине, способности или осећања назива се *персонификација*.

Борова шума цела,
Шума ћути и гледа.

Персонификацијом се постиже сликовитост песничког језика.

(Станковић Шошо и Сувајдић 2018б: 19)

Горенаведену песму аутори читанке *Чаролија стварања* дефинишу као дескриптивну, а као допуну овој констатацији износе још једну дефиницију – ону у вези са најфреквентнијом међу фигурама речи, а то је, свакако, *епитет*:

Епитет је стилска фигура, реч или група речи, која живо и сликовито истиче основно својство или карактеристичну особину неког појма, ствари или појаве која се описује. Епитет доприноси изражајности стваралачког израза. Ако би се из песме изоставили епитети, она би изгубила своју живост и лепоту. У граматичком смислу, епитет је најчешће придев који се налази уз именицу⁸².

(Станковић Шошо и Сувајдић 2018б: 19)

Допуну пређашњој дефиницији чини и упућивање аутора *Чаролије стварања* на посебну врсту *епитета* који се јављају у усменој поезији и прози као устаљени обрасци:

⁸² Ово је аргументовано различитим стиховима: „Пољана *сребрна, бела*”, „*Снежне* велове *беле*”, „На челу *сребрна круна*”.

У народној песми исти придеви најчешће стоје уз одређене именице (сека мила, јела зелена, бијела свила, црне очи, дрво шимиширово, ситни зуби, морске пијавице, млада Ђурђевица, ручни ђевер, брат рођени). Такви епитети називају се *сталним епитетима*.

(Станковић Шошо и Сувајџић 2018б: 38)

И у својој другој читанци, кроз исти пример – песму *Шљива* Милована Данојлића, Наташа Станковић Шошо и Бошко Сувајџић уводе ученике у свет *фигура мисли* у коме је најчешће сретани члан *поређење*:

Поређење је стилска фигура којом се два појма доводе у везу и упоређују на основу неке од њихових заједничких особина. Поредбени однос истиче се речима као, попут, налик. поређењем се даје сликовит опис природе⁸³.

(Станковић Шошо и Сувајџић 2018б: 21)

На следећим страницама читанке Наташе Станковић Шошо и Бошка Сувајџића уследиће примери који чине допуну горенаведеној дефиницији:

У народном говору се често користи *поређење*. Најчешће се упоређују особине и поступци људи са живим и неживим светом. На пример: Расте као *врба*. Румен као *ружа*. Здрав као *дрен*. Вредан као *пчела*. Подмеће као *кукавица јаје*. Кука као *кукавица*. Пева као *славуј*. Добро му као *риби у води*. Хладан је као *стена*. Тресе се као *прут*. Леп као *слика*. Тврд као *камен*⁸⁴.

(Станковић Шошо и Сувајџић 2018б: 42)

Прва *стилска фигура* са којом се ученици срећу кроз читанку *Од злата јабука* аутора Оливере Радуловић, Мирјане Станић и Оливере Ђурчић јесте *персонификација* и то одмах након митолошке народне лирске песме *Вила зида град*:

Персонификација је стилска фигура којом се биљкама, животињама, предметима и појавама приписују људске особине.

(Радуловић и др. 2018: 9)

Аутори ово образлажу стиховима *Муња грома надиграла*.

За разлику од претходника, у читанци горенаведених аутора нема појашњења за *анахронизме* кроз епску народну песму *Свети Саво*. Њоме се аутори служе да ученицима скрену пажњу на најчешће заступљено *стилско изражајно средство*:

⁸³ Аргументација за ове тврдње налази се у стиховима: „Криве се стабла, *ко во сред вуче*” и „Одскочи крошња увис, *ко да је / побегла из загушљиве неке одаје*”.

⁸⁴ Наташа Станковић Шошо и Бошко Сувајџић скрећу ученицима пажњу и на шалвива *народна поређења*, попут *сигуран као врбов клин*, како би ученици на овај начин, док покушавају да образложе сентенцу, проверили своје познавање *поређења*, али и схватили његово право значење.

Епитет је стилска фигура којом се постиже живост и сликовитост изражавања. Посреди је реч или група речи која се додаје главној речи и открива неку њену карактеристичну особину (нпр. „*Красну славну* мајци задужбину”). У служби епитета најчешће се јављају придеви, прилози или апстрактне именице.

(Радуловић и др. 2018: 17)

Након одломка из приповетке Дечак и пас Данила Киша, аутори читанке *Од злата јабука* дефинишу најпопуларнију фигуру дикције:

Ономатопеја је стилска фигура којом се подражавају гласови и звукови из природе (*кукурикање* петла, *лајање* пса, *мучање* краве, *фијукање* ветра, *жубор* воде, *шуштање* лишћа). Изражајност се постиже захваљујући вези између звучања и значења речи. Ономатопеја се може дефинисати и као стварање звучних слика помоћу речи.

(Радуловић и др. 2018: 135)

На песми *Кад књиге буду у моди* Пеђе Трајковића аутори читанке *Од злата јабука* Оливера Радуловић, Мирјана Станић и Оливера Ћурчић базирају своје тврдње у вези са најфреквентнијом фигуром мисли:

Поређење или *компарација* је стилска фигура код које се два појма доводе у везу преко заједничке особине („редови дуги вијугају као пруге”). *Поређење* увек има три члана: два појма која се пореде (*редови дуги* и *пруге*) и заједничку особину (*вијугају*). Повезивање се врши речима: *као, попут, налик на....*

(Радуловић и др. 2018: 148)

У читанци Зоране Бошковић и Милана Шиповца стоји објашњење за четири стилске фигуре – *поређење*, *епитет*, *персонификацију* и *ономатопеју*, и то баш овим редоследом појављивања.

Уз народну епску песму *Женидба Душанова* дата је дефиниција *поређења*:

Поређење/компарација је стилска фигура у којој се два појма доводе у везу на основу истих или сличних особина, које најчешће нису лако уочљиве (нпр. гладан као вук).

(Бошковић и Шиповац 2019а: 47)

Уз другу народну песму – *Зидање Скадра*, стоји дефиниција *епитета*:

Епитет је стилска фигура која на сликовит начин истиче карактеристичне особине бића, предмета и појава. *Стални епитет* је реч која се увек појављује уз одређену реч у народним лирским или епским песмама (*бјело грло, ситна књига, равно Косово, 'ладно вино, вијерна љуба, златна јабука*, итд.).

(Бошковић и Шиповац 2019а: 57)

Инспиративна песма *Сребрне плесачице* Десанке Максимовић дала је простора и овим ауторима читанке да објасне ученицима појам *персонификације*:

Персонификација је стилска фигура којом се стварима, природним појавама или апстрактним појмовима дају људске особине – *Шума ћути и гледа*”.

(Бошковић и Шиповац 2019а: 93)

Уз одломке из *Кирије* Бранислава Нушића ученицима је објашњена *ономатопеја*:

Ономатопеја је стилска фигура у којој се гласовима опонашају одређени звуци. То могу бити звуци из природе (грмљавина, падање кише, шуштање лишћа...), гласови које стварају животиње (мачке, птице, пси...) или они које производе различити предмети (звук локомотиве, окрет кључа у брави, казальке на сату...) ⁸⁵.

(Бошковић и Шиповац 2019а: 127)

Оно што уноси пометњу у захтеве које аутори стављају пред ученике јесу задаци у којима ученици треба да одреде или подвуку неку од набројаних *стилских фигура*, а питање је, заправо, да ли је редослед обраде наставних јединица такав да ученици са лакоћом могу одговорити на захтеве аутора.

Ове тврдње оправдавамо следећим примерима:

* Коју стилску фигуру уочаваш у стиховима „... сину Милош у пољу зелену / као јарко иза горе сунце”? ⁸⁶ Објасни њено значење.

(Бошковић и Шиповац 2019а: 46)

Овде је било могуће, поред *поређења* за које ће ученици сазнати тек на наредној страници читанке, ученике усмерити и на (*сталне*) *епитете*.

* Подвуци све персонификације у песми ⁸⁷. Објасни њихово значење. Како ова стилска фигура утиче на обликовање пејзажа? Употребом којих глагола се јеле оживљавају? Повежи њихова значења са именицом плесачице у наслову песме. Пажљиво прочитај последњу строфу у песми. Коју стилску фигуру препознајеш у стиху „свију као птице крила”? Шта се у њој све мења? Подвуци епитете у песми.

⁸⁵ Наведено је *ономатопејско* оглашавање хора: „Трупа-труп, трупа-труп”.

⁸⁶ Народна епска песма: „Женидба Душанова”.

⁸⁷ Десанка Максимовић: „Сребрне плесачице”. Објашњење за *персонификацију* ученици ће добити тек на наредној страници читанке.

Како они употпуњују изглед јела, а како природе која их окружује? (...) Издвој речи које имају пренесено значење и пробај да их протумачиш.⁸⁸

(Бошковић и Шиповац 2019а: 92)

* Зашто песник каже да се шљива буди крајем априла? Коју стилску фигуру препознајеш у овом стиху? (...) Којом стилском фигуром се завршава прва строфа?⁸⁹ Објасни значење ове фигуре. (...) Доведи у везу број стихова у строфама са променама које шљива доживљава. Кроз епитете у песми⁹⁰ објасни ту промену.

(Бошковић и Шиповац 2019а: 94)

* Како се осећа пред наставником и пред школом?⁹¹ Којом стилском фигуром је ово исказано? Пронађи и подвуди у тексту реченице у којима је она присутна. (...) Каква све пренесена значења добија употреба речи десетица у овој реченици?

(Бошковић и Шиповац 2019а: 134)

* Обрати пажњу на последњу реченицу коју изговара Динго⁹². Коју стилску фигуру препознајеш у њој?

(Бошковић и Шиповац 2019а: 142)

* Како су се дечаци сада осећали?⁹³ Којом стилском фигуром у последњој реченици је то осећање изражено? Протумачи њено значење.

(Бошковић и Шиповац 2019а: 150)

* У овој песми⁹⁴ је веома живо дочарана вожња трамваја. Које стилске фигуре песник користи да би ово постигао? Подвуди стихове у песми којима ћеш

⁸⁸ Постоји још неколико места у читанци на којима је, као и у овом случају, дат *наговештај* за постојање и скоро појављивање нове *стилске фигуре* у следећим разредима – *метафоре*. Рецимо, при анализи песме *Зимско јутро* Војислава Илића (Бошковић и Шиповац 2019: 90), у својој методичкој апаратури оправдано названој *Проширујемо* (чиме се аутори ограђују од упућивања ученика на појаве које нису предмет анализе тог разреда, већ неких наредних), Бошковић и Шиповац наводе ученике на размишљање шта све могу да значе *ноћна кандила*. Тако ће ученици, кад за то дође време, моћи лако да месецу и звездама дају друго име, а то *језичко-стилско средство* упамтиће као *метафору*. Потом, у песми *Шљива* Милована Данојлића (Бошковић и Шиповац 2019: 94) аутори питају ученике може ли ова песма имати и нека *пренесена значења*, односно да ли би сама песма могла говорити још о нечему осим о шљиви. Најзад, након приповетке *Поход на Мјесец* Бранка Ћопића (Бошковић и Шиповац 2019: 170), аутори траже од ученика да напишу која *пренесена значења* у приповеци имају речи *Месец* и *ватрица*.

⁸⁹ Реч је о *поређењу*: „Криве се стабла, ко во сред вуче”.

⁹⁰ Милован Данојлић: „Шљива”.

⁹¹ Иван Цанкар: „Десетица” (питања се односе на лик дечака из приповетке).

⁹² Данило Киш: „Дечак и пас” (мисли се на псећи лавез: А-ууу! А-ууу!).

⁹³ Стеван Раичковић: „Прича о лопти”. Мисли се на реченицу: *Пред сумрак смо покупили „стативе” и вратили се сваки својој кући, тужни као да нам је неко умро*.

⁹⁴ Александар Вучо: „Мој отац трамвај вози”.

потврдити свој одговор. (...) Уочи дужину стиха, риму, понављања, ономатопеју и објасни како се гради ритмичност ове песме

(Бошковић и Шиповац 2019а: 162)

* Још једном пажљиво прочитај текст⁹⁵ и заокружи ономатопеје, а подвуци персонификације које си уочио/уочила.

(Бошковић и Шиповац 2019а: 182)

* Које сликовито поређење наводи писац да би приказао како острво изгледа у време његове посете?⁹⁶

(Бошковић и Шиповац 2019а: 202)

* Пронађи све ономатопеје у последњем одломку.⁹⁷

(Бошковић и Шиповац 2019а: 214)

* Које стилске фигуре уочаваш у овим описима? Шта се постиже њиховом употребом? Подвуци у тексту⁹⁸ реченице или делове реченица како би потврдио/потврдила свој одговор.

(Бошковић и Шиповац 2019а: 222)

* Уочи да се у свакој строфи нагомилавају поједини гласови. Која особина језика лирске песме⁹⁹ је овим поступком наглашена? Пажљиво још једном прочитај другу строфу и подвуци сугласнике који се најчешће понављају.

(Бошковић и Шиповац 2019а: 225)

* Којом стилском фигуром је обликован главни лик?¹⁰⁰

(Бошковић и Шиповац 2019а: 227)

У оквиру читанке, у задацима за вежбање, налазе се питања за самопроверу ученичких знања.

* У следећем одломку из песме *Зидање Скадра* подвуци сталне епитете.

⁹⁵ Антон Павлович Чехов: „Шала”.

⁹⁶ Михајло Петровић Алас: „Острво корњача (Тортуга)”. Мисли се на *поређење* пошто је острво налик на велику, диновску корњачу.

⁹⁷ Горан Петровић: „Месец над тепсијом”.

⁹⁸ Иво Андрић: „Мостови”. Мисли се на *поређење* и *персонификацију*.

⁹⁹ Дејан Алексић: „Ја друкчије све назвати могу”. Бошковић и Шиповац су једини аутори уџбеника за пети разред основне школе који, поред *метафоре*, наговештавају још једно стилско изражајно средство, овога пута фигуру дикције – *алитерацију*. На овај начин ученицима ће бити скренута пажња на још један од многих начина за повећање звучности и ритмичности песничког језика.

¹⁰⁰ Дејан Алексић: „Празна прича”. Реч је о *персонификацији*.

Љуто писну како љута гуја,

Па замоли два мила ђевера.

(Бошковић и Шиповац 2019а: 64)

Овде је било могуће поставити пред ученике и захтев да пронађу и подвуку, чак, три *стилске фигуре* (*епитет, ономатопеју и поређење*).

* Пажљиво прочитај следеће стихове из песме *Сребрне плесачице* Десанке Максимовић. Подвуци стихове у којима препознајеш стилске фигуре и на линији напиши њихове називе.

Пољана сребрна, бела.
Трепери кроз снег, трепери,
ред плесачица јела
на стопалу од леда.
Борова шума цела,
шума ћути и гледа.

Стилске фигуре: _____, _____ и _____

(Бошковић и Шиповац 2019а: 110)

* Пажљиво прочитај следећи стих и обрати пажњу на подвучену реч. На линији напиши коју стилску фигуру препознајеш¹⁰¹.

Ил' каткад само тек звиждање јасно се чује. _____

(Бошковић и Шиповац 2019а: 134)

* На линији напиши назив стилске фигуре коју препознајеш у подвученом стиху:

Он грчи ногу и звони
да псето не погине;
он звони, звони и звони
да се са дуге пруге
уморни радник склони.

Стилска фигура: _____

(Бошковић и Шиповац 2019а: 187)

* Пажљиво прочитај одломак из дела *Мостови* Ива Андрића и одговори на захтеве:

¹⁰¹ Војислав Илић: „Зимско јутро”.

Танки и железни мостови, затегнути од једне обале до друге као жице, што дрхте и звуче од сваког воза који пројури; они још као да чекају свој последњи облик и своје савршенство, а лепота њихових линија откриће се потпуно очима наших унука. Дрвени мостови на уласку у босанске варошице чије изгледане греде поигравају и звуче под копитама сеоских коња као дашчице ксилофона.

(...)

Стилске фигуре које се јављају су: _____.

(Бошковић и Шиповац 2019а: 232)

На крају књижевних текстова у читанци *Од злата јабука* Оливере Радуловић, Мирјане Станић и Оливере Ђурчић међу многобројним захтевима ауторā, у вези са анализом књижевних дела, стоје и они који се односе на то да ученици сами одреде *стилске фигуре у Мостовима* Иве Андрића¹⁰² (Радуловић и др. 2018: 20), народној успаванки *Снавај, чедо, родила те мајка*¹⁰³, одломцима из приче *Месећ над тенсијом*¹⁰⁴ Горана Петровића и песми *Зимско јутро* Војислава Илића¹⁰⁵. (Радуловић и др. 2018: 20; 27; 62; 76).

Иако нигде у уџбенику *Жубор језика* ауторā Јелене Журић и Јелене Ангеловски није објашњена *ономатопеја*, аутори стављају пред ученике захтев да напишу назив *стилског средства* заснованог на *опонашању звукова из природе*. Овај захтев долази као последица дефиниције једне од непроменљивих врста речи: „Узвици су непроменљиве речи којима се изражавају јака осећања (*ах, ох, охо, ура, јао, куку, леле*), подражавају звукови из природе (*пљус, шљис, фију*) или дозивају и терају животиње (*мац, пис, иш, куц*), или се исказује заповест (*Пст!, Де!,* и сл.)” (Журић и Ангеловски 2015: 166) додајући да речи настале на овај начин називамо *ономатопејским речима*. Оваквим завршетком (у виду помоћи) постоји јасна сугестија ученицима какав треба да буде њихов одговор на тражени задатак.

Милка Цанић, Наташа Антонић и Сандра Софронић предвиделе су дванаест питања за систематизацију *стилских фигуративних израза* у петом разреду основне школе, са шароликим освртом на књижевне текстове који прате овај разред:

* Из неколико стихова народне епске песме *Женидба краља Вукашина* потребно је издвојити *епитете*.

* Како би добили *поређење*, потребно је да ученици допуне реченице:

Провео се _____

Вредан је _____

¹⁰² *Епитет*.

¹⁰³ *Поређење*.

¹⁰⁴ *Епитет и персонификација*.

¹⁰⁵ *Персонификација*.

Пева _____

Здрав је _____

* На стиху *Ливада крај реке сања*, песме *Покошена ливада* Десанке Максимовић, треба одредити које *стилско средство* је употребљено:

а) персонификација; б) поређење; в) ономатопеја; г) епитет.

* Уз понуђене именице (*мостови, књига, поља*) потребно је дописати три *епитета* који, према мишљењу ученика, имају највећу изражајну вредност у отпочетим реченицама (*Највише волим;... Прочитао сам...; Пред нама су се протезала...*).

* На одломку из романа *20 000 миља под морем* Жила Верна потребно је да ученици пронађу и препишу *поређења*.

* На одломку из приповетке *Море* Десанке Максимовић ученици треба да препознају и подвуку *стилске фигуре*.

* Угледајући се на пример речи *Бућ!* и изведени глагол *бућнути*, ученици треба да испишу *ономатопејске речи* изведене од речи *Ћију!, Мњау!, Кукурику!, Фијуууу!, Пуц, пуц. и Крц!*

* На цитату Моме Капора потребно је да ученици препознају и подвуку *епитет*.

* У одломку из приповетке *Десетица* Ивана Цанкара ученици треба да препознају подвучену *стилску фигуру*.

* *Ономатопеју* ученици подвлаче на одломку из драме *Кирија* Бранислава Нушића.

* На недовршеној песми *Бродолом код Халкиса* Војислава Илића Млађег ученици треба да подвуку *епитете* и *ономатопеје*.

* На основу стихова из песама *Зимска идила* Војислава Илића, *Жетеоци* Алексе Шантића и *Поље* Јована Дучића ученици треба да одреде која је *стилска фигура* у питању (стихови су: *Ко свилене нити што их паук сатка, По дрвећу виси месечине вео* и *Железну жицу цврчак суче*).

(Цанић и др. 2014: 24–27)

Након четири *фигуративна израза* са чијим су се терминима сусрели у петом разреду основне школе, кроз исто толико вежбања у радној свесци и тест од седам питања, ученици могу установити да ли су ваљано усвојили знања у области *стилских изражајних средстава*:

* У народној поезији често се употребљавају епитети. Препознај и повежи сталне епитете из леве колоне са одговарајућим речима из десне, као што је започето (спојене су речи *верна* и *љуба*).

верна	вила
белица	сабља
бритка	овца
тихо	грло
бело	љуба
белогрла	пшеница
свилоруна	беседити

* Креирај табелу тако што ћеш разврстати епитете из претходног задатка у одговарајуће колоне, као што је започето:

а) епитет уз именице	б) епитет уз глагол	в) именица у улози епитета	г) двоструки епитети
бело (грло) _____ _____	_____ _____	_____ _____	_____ _____

* Подвуци придеве у наведеним стиховима из песме *Женидба Душанова*:

На њег' меће танану кошуљу,
До појаса од чистог злата,
Од појаса од бијеле свиле.

* Подвуци епитете у наведеним стиховима из лирске песме *Војводина* Мире Алечковић:

О обале Горе Фрушке
Дунав јутрос пену расу,
бела стада јагањаца
по зеленој трави пасу,
зелен ћилим, стада бела,
ја сам вас се зажелела.

* Епитети у наведеној строфи из песме *Војводина* имају улогу да:

- а) изражајно опишу фрушкогорски пејзаж;
- б) истакну лепоту Војводине;
- в) навесте промену годишњих доба у природи;
- г) опишу једно занимљиво путовање кроз непознате крајеве.

Заокружи слова испред два тачна одговора.

* Подвуци епитете у одломку из Андрићевих *Мостова*¹⁰⁶.

* Допуни одговарајућим именицама следећа народна поређења. Понуђени одговори: *дрен, мрав, слика, прут, туч*.

Један пример је урађен.

а) Певати као славуј.

б) Здрав као _____

в) Радити као _____

г) Леп као _____

д) Дрхтати као _____

ђ) Тешко као _____

* Препознај и повежи придеве из леве колоне са одговарајућим именицама из десне, као што је започето:

а) мудар	сло	н
б) спор	м	рав
в) тврдоглав	ма	гарац
г) лукав	р	ис
д) храбар	ка	о
ђ) веран	ли	сица
е) тежак	со	ва
ж) вредан	пу	ж
з) љут	па	с
	ла	в

* У народном говору често су устаљена поређења. Допуни одговарајућим речима шaljиво народно поређење и подвуци њено значење:

¹⁰⁶ Дат је одломак следеће садржине: „Велики камени мостови, сведоци ишчезлих епоха кад се другојачије живело, мислило и градило, сиви или зарудели од ветра и кише, често окрзани на оштро резаним ћошковима, а у њиховим саставцима и неприметним пукотинама расте танка трава или се гнезде птице. Танки железни мостови, затегнути од једне обале до друге као жица, што дрхте и звуче од сваког воза који пројури; они као да још чекају свој последњи облик и своје савршенство, а лепота њихових линија откриће се потпуно очима наших унука. Дрвени мостови на уласку у босанске варошице чије изгледане греде поигравају и звуче под копитама сеоских коња као дашчице ксилофона.”

а) Слажу се као рогови у _____.

б) Значење поређења:

Има буве.

Стално се свађају.

Дивно се слажу.

* Допуни реченице, као што је започето:

а) Растали су се као прави пријатељи.

б) Чува га као _____.

г) Лије као _____.

г) Седети као _____.

д) Смејати се као _____.

* а) Препознај две стилске фигуре у стиховима из народне песме *Женидба Душанова* и подвуци тачне одговоре:

Сину Милош у пољу зелену,

Као јарко иза горе сунце.

* епитет

* ономатопеја

* поређење

* персонификација

б) Улога наведених стилских фигура у песми *Женидба Душанова* јесте да:

нагласи радост Милоша Војиновића због успешно обављеног посла;

побуди у читаоцу сумњу у поступке Милоша Војиновића;

опише изглед јунака Милоша Војиновића.

Подвуци тачан оговор.

* Осмисли и напиши краћи текст у коме ћеш местимично употребљавати поређења и епитете. Тема је *Мој љубимац*.

* Како се назива стилска фигура којом се неживим стварима, појавама преко радње коју врше, дају особине и својства живих бића? –

* Подвуци у наведеним стиховима речи којима се сликовито дочарава описани предео:

$$(\dots)$$

110

опише изглед балерина на сцени.

Подвуци два тачна одговора.

* Допуни текст одговарајућим речима и на тај начин оживи успавану природу.

У јануару месецу _____ зима се напoкoн _____
_____ . Облаци су _____ и _____
посули кровове кућа _____, _____ снежним
пахуљама. Ветар их је _____ погледао, док су се оне играле и попут
_____ забављале јурећи у сусрет _____ јелама.

* Оживи речима један предмет и напиши пример персонификације.

* Ономатопеја је стилска фигура којом се:

а) подражавају (имитирају, опонашају) гласови и звуци из природе;

б) постепено набрајају слике, осећања или поступци ликова;

в) дају људске особине стварима;

г) преувеличавају особине предмета, напетост радње и осећања ликова.

Заокружи слово испред тачног одговора

* Повежи *ономатопејске речи* из леве колоне са одговарајућим речима из десне колоне, као што је започето:

цвркутање

лишћа

жуборење

ћурана

фијукање

ветра

шушутање

воде

грактање

врапца

пуцкетање

гаврана

пућпурикање

ватре

* Подвуци четири ономатопејска глагола који подражавају шуме воде: пљштати, фијукати, бућкати, шкрипати, хучати, клокотати, звецкати.

* Пронађи у наведеном одломку из песме *Војводина* Мире Алечковић речи које су ономатопејског порекла и подвуци их:

Север онда урлик пусти
и фијуче, и фијуче,
и решета шевар густе,
и дудове гране хуче,
и постану мртве воде,
по рекама људи ходе.

* Употребом ономатопеја у наведеној строфи:

оживљава се слика природе;

наговештава се долазак зиме;

описује се изглед лика;

показује се да је живот зими тежак.

Подвучи два тачна одговора.

* Запази три стилске фигуре у наведеној строфи из песме *Покошена ливада* Десанке Максимовић:

Ливада крај реке сања.
Зрикавци тужно зричу.
Помрлих трава душе
још лебде врх откоса
што се лагано суше.

То су: _____

* Напиши неколико реченица у којима ћеш употребити речи ономатопејског порекла. Тема је: *Најједном је оживела природа око мене.*

* Препознај стилску фигуру у подвученим стиховима из лирске песме *Кад мати меси медањаке* Бранка В. Радичевића и заокружи слово испред тачног одговора:

И вече је као од фила.
Отвара мати прозор у шир.
Одједном *букне цели свемир*
Као најслађа ванила.

а) епитет б) поређење в) ономатопеја г) персонификација

* а) Подвучи епитете у наведеној строфи из песме *Зимско јутро* Војислава Илића:

Јутро је. Оштар мраз спалио зелено лисје,
А танак и бео снег покрио поља и равни,

И сниски, тршчани кров. У даљи губе се брезе
И круже видокруг тави.

б) Улога епитета у лирској песми *Зимско јутро* јесте да:

сликовито дочара зимски пејзаж;

представи начин живота људи у граду;

побуди у читаоцу радозналост за даље приказивање догађаја;

опише зимско јутро на селу.

Подвучи два тачна одговора.

* У подвученим стиховима из песме *Покошена ливада* Десанке Максимовић употребљена је једна стилска фигура. Напиши на линији њен назив:

Јутрос дођоше неки
дивови као храшће
у домовину трава.

* Подвучи персонификацију једном линијом, а ономотопеју двома линијама у наведеном одломку из *Бајке о цветовима и дуги* Стевана Раичковића:

Под брдом, са којег с времена на време захуче тамни борови, спава смирена ливада. По гдегде, из ниске траве, беласа се неки овећи белутак.

* Заокружи слова испред две тачне реченице:

а) Епитет је реч која стоји испред или иза именице и означава неку њену битну, сликовиту и значајну особину.

б) Епитет је најчешће прилог, а може бити и везник.

в) Епитети су најчешће придеви, али епитет може бити и речца.

г) Придеви, прилози и именице могу да буду епитети.

* У народној поезији често се употребљавају стални епитети. Препознај и повежи сталне епитете из леве колоне са одговарајућим речима из десне:

чарне	девојка
лепота	јела
вита	очи
сиротиња	раја

* а) У народном говору честа су устаљена поређења. Допуни одговарајућим речима шaljиво народно поређење и подвуди њено значење:

Лети као мува _____.

б) Значење поређења:

имао је неприлике;

непромишљено се понаша;

лети с неразумевањем.

(Станковић-Шошо и др. ⁶2016: 9–18)

У оквиру методичке апаратуре ауторa радне свеске за пети разред Наташе Станковић-Шошо, Бошка Сувајџића и Јелене Срдих, налази се извесна *Креативна слагалица* чији је циљ да кроз блиц-питања провери ученичка знања након више обрађених области. У оквиру поменутог је још једно *стилско питање* у вези са стиховима из песме *Покошена ливада* Десанке Максимовић:

* Како се зову стилске фигуре у подвученим стиховима:

Ливада крај реке сања.

Зријавци тужно зричу.

(Станковић-Шошо и др. ⁶2016: 42)

У другом, пак, тесту истог назива постоји питање које се односи на стихове из песме *Поље* Јована Дучића:

* Како се зове стилска фигура у подвученим стиховима:

Лечмена жута поља зрела,

Речни се плићак зрачи;

Купина сја сунчана, врела,

Ту змија кошуљу свлачи.

(Станковић-Шошо и др. ⁶2016: 54)

У оквиру завршног теста из књижевности дато је још једно питање у вези са стилским изражајним средствима:

* Како се зове стилска фигура у подвученом стиху?

На столу плех од чиста руја.

К'о мартовчић сипи шећерни прах.

У твојем стомаку слатка олуја

И мирисни, меда, дах.

(Бранко Радичевић – *Кад мати меси медањаке*)

(Станковић-Шошо и др. ⁶2016: 80)

Кроз област *Прикладне употребе речи и израза* ученике очекује још једно питање које се односи на *народно поређење*, а чије значење треба да објасне.

* Држи га као мало _____

Значење поређења: _____

(Станковић-Шошо и др. ⁶2016: 149)

У радној свесци Весне Ломпар, Зорице Несторовић и Зоне Мркаљ, у оквиру систематизације градива из књижевности, а које се односи на чудесна бића српске и светске књижевности, налазе се и два питања која су у тесној вези са *стилским изражајним средствима*:

* На линији поред примера наведи коју стилску фигуру илуструје.

а) *Муња грома надиграла* _____

б) *Град градила б'јела вила* _____

в) *Макар било дете као биберово зрно* _____

* У реченици *Замрла од туге, мала река је ћутала, а дани су се крунили као зрневље кукуруза* јављају се две стилске фигуре:

а) ономатопеја и стални епитет

б) поређење и персонификација

в) поређење и ономатопеја

Заокружи слово испред тачног одговора.

(Ломпар и др. 2018: 146–147)

С друге стране, у домену систематизације градива из домаће књижевности, такође су два питања у вези са *стилским изражајним средствима*:

* Повежи назив стилске фигуре са примером који је илуструје. Један назив стилске фигуре је вишак.

Оде Милош под бијелу кулу

поређење

*Колико га лако ударио,
три му зуба у грло сасуо*

метафора
хипербола

*Сину Милош у пољу зелену,
као јарко иза горе сунце*

стални епитет

* У следећим стиховима подвучена је једна стилска фигура. Одреди о којој се фигури ради. Затим подвучи све преостале примере ове фигуре у датим стиховима.

Брже хајде, протопоп-Недељко,
брже хајде на Косово равно,
да ти кажеш на коме је царство;
ти си св'јетлог цара причестио,
причестио и исповједио,
у тебе су књиге староставне, –
јал' ћеш сада изгубити главу!

Назив подвучене стилске фигуре је _____.

(Ломпар и др. 2018: 148–149)

Последње питање у вези са *стилским фигуративним изразима* у радној свесци Весне Ломпар, Оливере Радуловић и Зоне Мркаљ односи се на неколико примера које треба повезати са одговарајућим *стилским средством*.

* У поље поред назива стилске фигуре упиши број под којим се налази пример који је илуструје. За једну стилску фигуру није дат ниједан пример. У поље поред назива те фигуре унеси знак икс (X).

1. Под столетним храстом седи	_____ ономатопеја
2. А-ууу! А-ууу!	_____ хипербола
3. и свијетли као жута бундева	_____ персонификација
4. магла што преко поља плови	_____ епитет
	_____ поређење

(Ломпар 2018: 154)

Аутори радне свеске *У потрази за језичким и књижевним благом* Наташа Станковић Шошо, Светлана Слијепчевић и Бошко Сувајцић базирају своје вежбе у вези са *стилским изражајним средствима* на четири врло јасно и конкретно издвојене *стилске фигуре* – *епитету, поређењу, ономатопеји и персонификацији* (Станковић Шошо и др. 2018б: 70–79).

На одломку из народне епске песме *Женидба Душанова* потребно је да ученици уоче *епитете* и да установе шта се њиховом употребом остварује.

На примеру личне реченице о свом омиљеном књижевном јунаку, која ће имати бар десет речи, ученици треба да покажу како се употребом *епитета* сликовито описује нека личност.

Истичући да су у народним песмама чести *стални епитети*, аутори захтевају од ученика да сами дођу до закључка који придеви чине нераскидиву везу са именицама уз које стоје, те тако граде *сталне епитете*. Дати су примери *младе, рујно, бијела, света, чарне* и *суво* које треба повезати са *вино, свила, недеља, очи, крчмарице* и *злато*.

На примеру песме *Парадер* Владимира Андрића (Станковић Шошо и др. 2018б: 72) ученици треба да подвуку *поређења*.

Примери још неких задатака у вези са *поређењем* као *стилским фигуративним изразом*:

* Допуни одговарајућим именицама следећа народна поређења.

а) Лети као _____

б) Згрчио се као _____ в) Расте као _____

г) Гуче као _____ д) Спава као _____

* Допуни одговарајућим придевима следећа поређења.

а) _____ као ружа. б) _____ као лисица.

в) _____ као зец. г) _____ као пчела.

д) _____ као дрен. ђ) _____ као добар дан у години.

* Допуни сваку од наведених реченица једном именицом, као што је започето.

а) Поздравили су се као пријатељи.

б) Воле се као _____.

в) Играју се као _____.

г) Гледају се као _____.

(Станковић Шошо и др. 2018б: 73)

Ради успешног почетка обнављања *ономатопеје* потребно је да ученици прво дефинишу сâм појам ове *фигуре дикције*:

* Ономатопеја је стилска фигура којом се:

- а) набрајају слике, осећања или поступци ликова;
- б) подражавају (имитирају, опонашају) гласови и звуци из природе;
- в) дају људске особине стварима.

Заокружи слово испред тачног одговора.

* Један од начина да се схвати и потом усвоји стилско средство као што је *ономатопеја* јесте да се повежу две различите врсте именица које недвосмислено упућују једна на другу, као што је то у следећем примеру:

а) блејање	пса
б) цврчање	кукавице
в) кукурикање	кокошке
г) кокодакање	овце
д) кукање	цврка
ђ) режање	петла

* Подвуци четири ономатопејска глагола који опонашају звук ватре: шкрипи, хукти, шушти, букти, хучи, пуцкета, фијуче, пуцкара.

* Допуни реченице глаголима у садашњем времену (презенту) тако да осмислиш ономатопеје.

а) Зрикавци _____	б) Птице _____
в) Пчеле _____	г) Ветар _____
д) Лишће _____	ђ) Киша _____

* На личном примеру ученици треба да докажу како је могуће написати реченицу у којој ће на креативан начин бити употребљени епитети, поређења и речи ономатопејског порекла.

* На примеру одломка из песме *Мој отац трамвај вози* Александра Вуча ученици треба да пронађу и подвуку речи *ономатопејског порекла*, а потом да подвуку тачне одговоре кад установе шта се употребом *ономатопеја* постиже:

- а) оживљава се слика града;
- б) сликовито се дочарава долазак трамваја;
- в) описује се изглед улице;

г) показује се да је посао возача одговоран и тежак.

* Подвуци ономатопеје у наведеној строфи и напиши шта се њиховом употребом наглашава¹⁰⁷.

Класично, као и код многих претходника, на примерима песама *Сребрне плесачице* Десанке Максимовић и *Шљива* Милована Данојлића, аутори радне свеске *У потрази за језичким и књижевним благом* истичу значај персонификације:

* Потребно је набројати стилске фигуре које се уочавају у одломку песме *Сребрне плесачице* Десанке Максимовић, а потом исписати и уочене епитете.

* Доврши започету реченицу тако што ћеш употребити епитете и персонификацију.

Крупне _____ пахуље _____
у сусрет деци и _____.

* Уз сваку именицу допиши прилог и глагол и тако створи персонификације у реченицама. Један пример је урађен.

а) Ветар нежно шапуће. в) Звезда _____

б) Шума _____ г) Птице _____

* а) Уочи три стилске фигуре у наведеној строфи из лирске песме *Сребрне плесачице* и на линијама напиши њихове називе.

б) Улога стилских фигура у наведеној строфи јесте да:

сликовито дочара јутарњи зимски пејзаж у шуми;

представи начин живота људи у селу;

побуди у читаоцу радозналост за даље приказивање догађаја;

сликовито опише зимски сутон у шуми.

Подвуци тачан одговор.

* а) Подвуци персонификацију једном линијом, а епитет двома линијама у наведеној строфи из песме *Шљива* Милована Данојлића.

б) Препиши поређење из наведене строфе.

(Станковић Шошо и др. 20186: 76–77)

На крају обнављања *стилских фигура*, ученике очекује тест самооцењивања у коме је, осим версификације и питања која се односе на идентификовање песама из којих су

¹⁰⁷ Дати су делови песме „Моја отаџбина” Алексе Шантића и „Домовина” Душана Васиљева.

наведени стихови, те дефинисања књижевних родова и врсти на основу одломака и наслова књижевних дела, ученицима задато и препознавање *стилских фигура*, као и објашњавање њихових значења у наведеним реченицама:

	Стилска фигура	Значење изражајних средстава
а) Прогутао га мрак.		
б) Живи као бубрег у лоју.		
ф) Лепа реч и гвоздена врата отвара.		
г) Они су као Божић и Бадњи дан.		

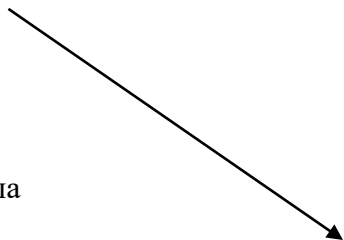
(Станковић Шошо и др. 2018б: 79)

У оквиру исте издавачке куће (Нови Логос), идентичном концепцијом и методичком апаратуром, аутори радне свеске Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајџић и Јелена Срдић осмишљавају задатке који ће помоћи ученицима да провежбају градиво у вези са *стилским изражајним средствима*, нешто другачијим редоследом – *епитет*, *поређење*, *персонификација*, *ономатопеја*.

Попут поменуте радне свеске, истоветним подсећањем на *сталне епитете* у народној поезији, ученици прво треба да одговоре на питања у вези са овом *фигуром речи*:

* У народној поезији често се употребљавају стални епитети. Препознај и повежи сталне епитете из леве колоне са одговарајућим речима из десне, као што је започето.

верна	вила
белица	сабља
бритка	овца
бело	грло
белогрла	љуба
свилоруна	пшеница

* Креирај табелу тако што ћеш разврстати епитете из претходног задатка у одговарајуће колоне, као што је започето:

а) епитет уз именице

б) именица у улози епитета

бело (грло)

* Наведени су стихови народне епске песме *Женидба Душанова* и *Војводина Мире Алечковић*, као и одломак из *Мостова* Иве Андрића, на којима ученици треба да пронађу и подвуку епитете.

* Такође на примеру *Мостова* Иве Андрића ученици треба да наведу шта се путем епитета саопштава о мостовима, а на примеру *Војводине* Мире Алечковић – да заокруже одговоре за које мисле да у њима епитети имају улогу да:

- а) изражајно опишу фрушкогорски пејзаж;
- б) истакну лепоту Војводине;
- в) нагвесте промену годишњих доба у природи;
- г) опишу једно занимљиво путовање кроз непознате крајеве.

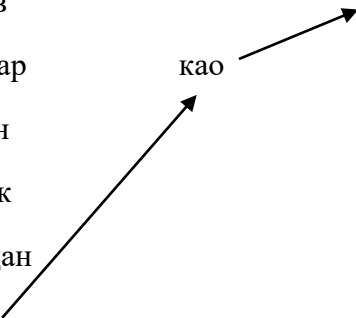
(Станковић Шошо и др. 2018а: 6–7)

У вези са *поређењем*, дата су следећа вежбања:

* Допуни одговарајућим именицама следећа народна поређења. Понуђени одговори: дрен, мрав, слика, прут, туч.

- а) Певати као славуј.
- б) Здрав као _____.
- в) Радити као _____.
- г) Леп као _____.
- д) Дрхтати као _____.
- ђ) Тешко као _____.

* Препознај и повежи придеве из леве колоне са одговарајућим именицама из десне, као што је започето:

а) мудар		слон
б) спор		мрав
в) тврдоглав		магарац
г) лукав		рис
д) храбар	као	лисица
ђ) веран		сова
е) тежак		пуж
ж) вредан		пас
з) љут		лав
-

* У народном говору честа су устаљена поређења. Допуни одговарајућом речју шаливо народно поређење и подвуци њено значење:

а) Слажу се као рогови у _____.

б) Значење поређења:

Има буве.

Стално се свађају.

Дивно се слажу.

* Допуни реченице, као што је започето:

а) Растали су се као пријатељи.

б) Чува га као _____.

в) Лије као _____.

г) Седи као _____.

д) Смеје се као _____.

* а) Уочи две стилске фигуре у стиховима из народне песме *Женидба Душанова* и подвуци тачне одговоре:

„Сину Милош у пољу зелену,
Као јарко иза горе сунце.”

* епитет

* оноματοпеја

* поређење

* персонификација

б) Улога наведених стилских фигура у песми *Женидба Душанова* јесте да:

нагласи радост Милоша Војиновића због успешно обављеног посла;

побуди у читаоцу сумњу у поступке Милоша Војиновића;

опише изглед јунака Милоша Војиновића

Подвуци тачан одговор.

* Осмисли и напиши краћи текст у коме ћеш местимично употребљавати поређења и епитете на тему *Мој љубимац*.

(Станковић Шошо и др. 2018а: 8–9)

Упоредо са изношењем дефиниције *стилске фигуре* којом се неживим стварима, појавама преко радње коју врше, дају особине и својства живих бића, за коју ученици

треба да одреде како се назива, аутори радне свеске стављају пред ученике следеће захтеве у вези са *персонификацијама*:

* Подвуци у наведеним стиховима¹⁰⁸ речи којима се сликовито дочарава описани предео.

* Персонификација и епитети у наведеним стиховима имају улогу да:

а) сликовито дочарају лето у Војводини;

б) опишу једно замишљено путовање;

в) створе слике предела, усклађене са осећањима лирског субјекта.

Заокружи слова испред два тачна одговора.

* Уз сваку именицу (субјекат) допиши глагол (предикат) и тако створи персонификације у реченицама. Један пример јер урађен.

а) Лишће шапуће. в) Месец _____.

б) Ливада _____. г) Сунце _____.

* а) Запази и подвуци персонификацију у наведеним стиховима из песме *Сребрне плесачице* Десанке Максимовић.

б) Персонификација у наведеним стиховима има улогу да:

сликовито дочара изглед зимског пејзажа у шуми;

реално опише олујну мећаву;

оживи изглед јела и представи зимску чаролију;

опише изглед балерина на сцени.

Подвуци два тачна одговора.

* Допуни текст одговарајућим речима и на тај начин оживи успавану природу.

У јануару месецу _____ зима се напокон _____
_____. Облаци су _____ и _____
посули кровове кућа _____, _____. Ветар их је
_____ погледао, док су се оне играле и попут
_____ забављале јурећи у сусрет _____ јелама.

¹⁰⁸ Мира Алечковић: „Војводина”.

* Оживи речима један предмет и напиши пример персонификације.

(Станковић Шошо и др. 2018а: 10–11)

У делу радне свеске који се односи на вежбање прве међу *фигурама дикције*, аутори Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајџић и Јелена Срдић доносе низ вежбања која треба код ученика да развију осећај за уочавање *ономатопејских речи*:

* Ономатопеја је стилска фигура којом се:

- а) подражавају (имитирају, опонашају) гласови и звуци из природе;
- б) постепено набрајају слике, осећања или поступци ликова;
- в) дају људске особине стварима;
- г) преувеличавају особине предмета, напетост радње и осећања ликова.

Заокружи слово испред тачног одговора.

* Повежи ономатопејске речи из леве колоне са одговарајућим речима из десне колоне као што је започето:

цвркутање	лишћа
жуборење	ћурана
фијукање	ветра
шуштање	воде
грактање	врапца
пуцкетање	гаврана
пућпурикање	ватре

* Подвуци четири ономатопејска глагола који подражавају шуме воде: пљуштати, фијукати, бућкати, шкрипати, хучати, клокотати, звецкати.

* а) Пронађи у наведеном одломку из песме *Војводина* Мире Алечковић глаголе који су ономатопејског порекла и подвуци их.

б) Употребом ономатопеја у наведеној строфи:

- оживљава се слика природе;
- наговештава се долазак зиме;
- описује се изглед лика;

показује се да је живот зими тежак.

Подвуци два тачна одговора.

* Запази три стилске фигуре у наведеној строфи песме *Покошена ливада* Десанке Максимовић.

* Напиши неколико реченица у којима ћеш употребити и речи ономатопејског порекла.

(Станковић Шошо и др. 2018а: 12)

На крају обнављања *стилских фигура*, следи и краћи тест у коме су заступљена сва четири *фигуративна израза*:

* Препознај стилску фигуру у подвученим стиховима из лирске песме Кад мати меси медањак Бранка В. Радичевића и заокружи слово испред тачног одговора.

„И вече је као од фила.
Отвара мати прозор у шир.
Одједном букне цели свемир
Као најслађа ванила.”

* а) Подвуци епитете у наведеној строфи из песме *Зимско јутро* Војислава Илића:

Јутро је. Оштар мраз спалио зелено лисје,
А танак и бео снег покрио поља и равни,
И сниски, тршчани кров. У даљи губе се брези
И круже видокруг тавни.

б) Улога епитета у лирској песми *Зимско јутро* јесте да:

сликовито дочара зимски пејзаж;

представи начин живота људи у граду;

побуди у читаоцу радозналост за даље приказивање догађаја;

опише зимско јутро на селу.

Подвуци два тачна одговора.

* У подвученим стиховима из песме *Покошена ливада* Десанке Максимовић употребљена је једна стилска фигура. Напиши на линији њен назив:

Јутрос дођоше неки
дивови као храшће

у домовину трава. _____

* Подвуци персонификацију једном линијом, а ономатопеју двома линијама у наведеном одломку из *Бајке оцветовима и дуги* Стевана Раичковића:

Под брдом, са којег с времена на време захуче тамни борови, спава смирена ливада. По гдегде, из ниске траве, беласа се неки овећи белутак.

* Заокружи слова испред тачне реченице:

а) Епитет је реч која стоји испред или иза именице и означава неку њену битну, сликовиту и значајну особину.

б) Епитет је најчешће прилог, а може бити и везник.

в) Епитети су најчешће придеви, али епитет може бити и речца.

* У народној поезији често се употребљавају стални епитети. Препознај и повежи сталне епитете из леве колоне са одговарајућим речима из десне:

чарне	девојка
лепота	јела
вита	очи
сиротиња	раја

* а) У народном говору честа су устаљена поређења. Допуни одговарајућим речима шаљиво народно поређење и подвуци њено значење:

Лети као мува _____.

б) Значење поређења:

имао је неприлике;

непромишљено се понаша;

лети с неразумевањем.

Из приложеног се да приметити да су сва питања не само са завршног теста провере знања *стилских фигура*, већ и сва претходна вежбања у вези са *стилским изражајним средствима*, заправо, иста као и она у радној свесци две године раније од анализираног уџбеника¹⁰⁹.

(Станковић Шошо и др. 2018а: 14–15)

¹⁰⁹ Упоредити Станковић-Шошо и др. ⁶2016: 9–18.

У оквиру методичке апаратуре коју Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајџић и Јелена Срдић именују као *Креативну слагалицу*, у два теста по дванаест питања постоје и два која се односе на предмет нашега рада:

* Како се зову стилске фигуре у подвученим стиховима?

„Ливада крај реке сања.
Зрикавци тужно *зричу*.”

(Десанка Максимовић, „Покошена ливада”)

* „Како се зове стилска фигура у подвученим стиховима?

„Јечмена жута поља зрела,
Речни се плићак зрачи;
Купина сја сунчана, врела,
Ту змија кошуљу свлачи.”
(Јован Дучић, „Поље”)

(Станковић Шошо и др. 2018а: 30; 34)

Доста простора утврђивању *стилских фигура* у својој радној свесци дају Владо Ђукановић, Ивана Андрић, Дина Томић Анић и Оливера Радуловић и то чине на потпуно другачији, несвакидашњи и свежи начин у односу на своје претходнике, самим тим што је и избор предложених текстова за вежбање скоро потпуно нов. (Ђукановић и др. 2018: 94–130)

Рецимо, аутори од ученика траже да на основу стихова из песме *Воћка* Ђуре Дамјановића обратe пажњу на значење подвучених речи и да одреде која је *стилска фигура* у питању¹¹⁰.

Потом, у песми *Са мном има нека грешка* Владе Стојиљковића, потребно је да ученици подвуку стихове у којима се препознаје *ономатопеја*.

Има и задатака којима треба допунити тврдње, односно изнети закључке о *стилским изражајним средствима*:

* На основу наведених одлика одреди о којој је стилској фигури реч и допуни реченице.

Реч или група речи која се додаје главној речи и наглашава неку њену карактеристичну особину назива се _____.

Стилска фигура код које се два појма доводе у везу преко заједничке особине назива се _____ или _____.

¹¹⁰ Подвучене су речи: *воћка зна, воћка (...) предаје* и *њој не би била мука*, на основу којих се може доћи до закључка да је реч о *персонификацији*.

Стилска фигура којом се биљкама, животињама, предметима и појавама приписују људске особине назива се _____.

* На линијама поред сваког одломка напиши називе стилских фигура које уочаваш.

Мобу купи беже Јован-беже
У Будиму под бијелом кулом,
Ниже куле у пољу широку,
Да му жању бијелу шеницу.

Фалила се звијезда Даница:
„Оженићу сјајнога мјесеца,
Испросићу муњу од облака”.

Једноноге плесачице јеле
смеју се, нишу, смеју
ломе у танким крстима.

И вече је као од фила.
Отвара мати прозор у шир.
Одједном букне цели свемир
као најслађа ванила.

(Ђукановић и др. 2018: 95)

На примеру песме *Како се пишу песме* Бране Црнчевића, на основу подвучених речи¹¹¹, потребно је да ученици одреде која је *стилска фигура* подвучена у песми, а међу понуђеним одговорима су сва четири *стилска изражајна средства* која ученици обрађују у петом разреду (*ономатопеја, персонификација, епитет и поређење*). (Ђукановић и др. 2018: 96–97)

Аутори Владо Ђукановић, Ивана Андрић, Дина Томић Анић и Оливера Радуловић наводе песму *Поље* Јована Дучића и на њеном примеру ученици треба да подвуку *епитете* који су неуобичајени и да објасне њихово значење у песми. (Ђукановић и др. 2018: 101)

Након одломка из приповетке *Поход на Мјесец* Бранка Ћопића следе задаци у којима ученици на читавом одломку треба подвуку *епитете*, као и да на само једној реченици¹¹² датог текста подвуку и издвоје *стилске фигуре*. (Ђукановић и др. 2018: 109)

На основу фотографије јесењег пејзажа ученици имају задатак да напишу састав у коме ће употребити што више одговарајућих *епитета*. (Ђукановић и др. 2018: 123)

¹¹¹ Издвојене су речи: *жуте; топле, сјајне; дивне жуте* (ципеле); *тужна и сама* (мама); (реч) *ужасна; дивно* (лице), које јасно указују на постојање *епитета*.

¹¹² Издвојена је реченица: „Ноћу се изненада тргнем из сна: вири Мјесец кроз прозор, гори читаво двориште, а бљештави посјетилац уноси ми се у лице и шапуће...”

Напоследку, на примеру одломка из народне бајке *Мала вила* ученици су у обавези да подвуку *епитете* и потом да препишу одломак тако што ће свакој именици додати бар по још један *епитет*. (Ђукановић и др. 2018: 125)

2.1.3. Богаћење речника

На само једном месту у читанци аутори *Ризнице* дефинишу *синониме* и *антониме*: „Sinonimi su reči koje imaju različit glasovni sastav, a isto značenje. Npr. kuća – dom; zboriti – pričati, govoriti itd. Antonimi su reči koje imaju potpuno suprotno značenje: belo – crno; leto – zima; dobar – loš; sladak – gorak itd.”. (Савић и др. 2008: 177)

За разлику од Милорада Савића, Дарка Јованетића и Драгана Кувелића, такође на само једном месту у својој читанци, аутори *Расковника* дефинишу *деминутиве* кроз две наставне јединице. Једна је љубавна песма *Певам дању, певам ноћу* Бранка Радичевића:

Да би дочарао своју љубав према драгој, песник је употребио речи *земљица*, *сестрица*, *звездица*. Оне се називају *умањенице* или *деминутиви*. То су именице које имају умањено значење. Оваквим речима песник је нагласио мило осећање љубави тако што је драгу назвао звездом на небу, а њене сестре звездицама и сестрицама.

(Мркаљ и Несторовић 2018: 123)

Друга је такође љубавна песма *Ђулићи* Јована Јовановића Змаја:

Наслов Змајеве збирке песама *Ђулићи* представља умањеницу или деминутив настао од персијске речи *ђул* што значи *ружа*. *Ђулић* означава *ружицу*. Стога би Змајева збирка могла да се назове и *Ружице*. (...) Свака песма у овој збирци је једна ружица.

(Мркаљ и Несторовић 2018: 126)

Иако се не би могли сматрати појавом која у правом смислу те речи *богати* било чији, па самим тим и дечји (у нашем случају – ученички) речник, ипак не можемо занемарити чињеницу да су *жаргони* неизоставни, саставни, нераскидиви део карактеризације књижевних ликова:

Svaka sredina ima specifičnost u govoru, a mladi naročito nastoje da koriste reči čije je značenje njima blisko i poznato. Ta specifičnost se naziva *žargon*. Da li i kada upotrebljavaš reči: lova, keva, gotivno, cica, tekma? Ako ih upotrebljavaš, tada se služiš *žargonom*.

(Савић и др. 2008: 177)

Искористивши приметну појаву жаргонā у говору најпознатијег лика Марка Твена – враголастог дечака Тома Сојера, али и његових вршњака, Савић и др. веома успешно дефинишу ову појаву у језику.

Овако је и код Снежане Божић, Снежане Милосављевић Милић, Јелене Јовановић и Мирјане Бојанић Ћирковић у читанци *Похвала*:

„*Жаргон* је говор одређене друштвене групе који се разликује од књижевног језика. Врло често се негативно оцењује: то је лош, искварен језик. С друге стране, он је обележје одређене групе и знак припадности тој групи. Посебан тип чини омладински жаргон, својствен младима, ђацима, студентима.

(Божић и др. 2018: 174)

Мотивисани претходним разлозима, на примеру одломка из приповетке *Чича Јордан* Стевана Сремца, Савић и др. дефинишу *туђице*, *позајмљенице* и *турцизме* којима обилује наведени одломак, а којих је у нашем говору још увек доста, али нису много познате новијим генерацијама:

У приповеци о чича-Јордану примећујемо низ речи које су у наш језик ушле преко других језика. Оне су се у нашем језику одомаћиле и врло често наш језик не поседује одговарајућу замену за њихово значење. Такве речи се називају *туђице* или *позајмљенице*. У овом тексту, најчешће су позајмљенице из турског језика, као што су: *ашчија*, *аир*, *берићет*. Позајмљенице из турског језика називамо *турцизми*.

(Савић и др. 2008: 41)

У *Похвали* Снежане Божић, Снежане Милосављевић Милић, Јелене Јовановић и Мирјане Бојанић Ћирковић и аутори инсистирају на питању шта је постигнуто употребом *речи одмила* и *речи са умањеним значењем* и сугеришу да ученици треба да сазнају како називамо те речи (Божић и др. 2018: 11), а да при том нигде у читанци не дају објашњење нити дефиницију тражених синтагми.

С друге стране, исти аутори обогаћују ученички речник увођењем новог појма којим се описује застарела реч:

У песмама о раду има много застарелих речи које се данас ређе користе. Овакве речи називају се *архаизми*.,

(Божић и др. 2018: 71)

односно детаљним објашњавањем појаве која уноси нелогичност и сумњу у књижевни текст:

С обзиром на то да је Свети Сава преминуо 1236. године, он у стварности не би могао да присуствује скупу код манастира Грачанице. Манастир Грачаница саграђен је у 14. веку. Оваква одступања су честа у епским песмама и одраз су народног доживљаја и схватања историје. Таква одступања називају се *анахронизми*.

(Божић и др. 2018: 78)

На другом, пак, месту у *Похвали*, аутори скрећу пажњу ученицима на *архаизме* захтевајући од њих повратну информацију кроз вежбу на крају приповетке *Прва бразда* Милована Глишића:

У приповеци се налазе неки *архаизми*. Издвој неколико и састави реченице користећи их. Тиме ће *архаизми* бити сачувани од заборава, а ти ћеш обогатити свој речник.

(Савић и др. 2008: 121)

Наташа Станковић Шошо и Бошко Сувајцић такође богате ученички речник дефинишући појаве које квари књижевни језик, а које су, ипак, неопходне како би књижевни ликови били што боље представљени. То чине у обе своје читанке – и у *Уметности речи* и у *Чаролији стварања* служећи се, на појединим местима, потпуно истим дефиницијама и примерима и на тај начин аргументујући своје ставове.

После приповетке *Чича Јордан* Стевана Сремца, аутори читанке *Уметност речи* објашњавају ученицима како се кроз начин говора јунака и избор речи указује на образовање и порекло лика и остварује *говорна* или *језичка карактеризација*:

Аутори користе *дијалектизме* (некњижевне речи које су одлика говора људи неког краја, али нису ушле у књижевни језик), *жаргон* (говор одређене групе људи) и *архаизме* (застареле речи) да би што уверљивије представили књижевни лик.

(Станковић Шошо и Сувајцић 2018а: 183)

Потом о истом настављају након анализе посленичких народних лирских песама:

Архаизми су застареле речи које се више не употребљавају. На пример: *кујунџија* – *златар*, *ћурчија* – *кожар*, *терзија* – *кројач*, *аиџија* – *кувар*, *самарџија* – *седлар*, *хитропреља* – *жена која хитро преде*, *кованџија* – *пчелар*”.

(Станковић Шошо и Сувајцић 2018а: 102)

Као и многи њихови претходници и следбеници, аутори читанки за пети разред основне школе, Наташа Станковић Шошо и Бошко Сувајцић на народној епској песми *Свети Саво* базирају објашњење честе појаве у епици назване *анахронизам*:

Јавља се када се у тесну међусобну везу доведу јунаци и догађаји који припадају различитим епохама. Јунаци се везују за време у којем нису живели и за ликове које нису могли познавати.

(Станковић Шошо и Сувајцић 2018а: 107)

Један од ретких примера скретања пажње на појаву *деминутива* у српском језику у читанкама за пети разред свакако је читанка *Уметност речи* у којој аутори дефинишу горенаведени појам након песме *Певам дању, певам ноћу* Бранка Радичевића:

Деминутиви су речи које означавају нешто умањено, као што су: *кућа – кућица, град – градић*. Устаљени су у нашој народној поезији: *земљица, горица, срдашце*. У поезији се често употребљавају да изразе снажна емоционална стања, пуноћу и радост живљења. Веома су заступљени у песмама Бранка Радичевића: *звездица, ножица, сунашце, срдашце*.

(Станковић Шошо и Сувајцић 2018а: 63)

Кроз неколико задатака у читанци ученици треба да пронађу *синониме*, рецимо – у оквиру методичке апаратуре *Креативна слагалица* кроз коју треба да обнове научено градиво, и то за речи *непознат аутор* и *сиромашина, оскудна* (Станковић Шошо и Сувајцић 2018а: 76–77).

На изборном тексту *Авантуре Хаклберија Фина* Марка Твена, аутори *Чаролије стварања* образлажу постојање *жаргона, архаизама* и *дијалектизама* Твеновом потребом да што уверљивије представи књижевне ликове:

On im omogućava da koriste *žargon* (govor određene grupe ljudi), *arhaizme*” (zastarele reči), „*dijalektizme* (neknjiževne reči koje su odlike govora ljudi nekog kraja, ali nisu ušle u književni jezik). Govor likova otkriva i njihov marginalizovan položaj u društvu.

(Станковић Шошо и Сувајцић 2018б: 97)

Нешто више пажње исти аутори посвећују самим *архаизмима* приликом обраде народне песме *Кујунџија и хитропреља*:

Архаизми су застареле речи које се више не употребљавају. Такве су речи: *кујунџија* – златар, *терзија* – кројач, *аичија* – кувар, *самарџија* – седлар, *ћурчија* – кожар, *бакалин* – трговац.

(Станковић Шошо и Сувајцић 2018б: 171)

Примећујемо да је једино овакав начин – децидирано навођење примера за нови појам са којим се ученици срећу, добар за схватање, прихватање и усвајање нових речи (теримина).

Попут многих других аутора и Наташа Станковић Шошо и Бошко Сувајцић објашњавају *анахронизме*:

Анахронизам је свесна или случајна грешка у излагању догађаја (смештање неког догађаја, ликова, обичаја у неодговарајуће време). Анахронизам је честа појава у народној епизи. Јунаци се везују за време у којем нису живели и за ликове које нису могли познавати. Задужбине које су подизане у разним временима, на разним местима и од различитих српских владара приписују се само једној, обично најзначајнијој личности из династије. Такав пример налазимо у народној песми *Свети Саво*, у којој је Милешева приписана Стефану Немањи, а он није могао да је подигне, јер није живео у 13. веку.

(Станковић Шошо и Сувајцић 2018б: 147)

Како би били сигурни да ће се ученици довољно детаљно посветити новом термину, аутори *Чаролије стварања* пред ученике постављају захтеве да сами истраже зашто је ово баш тако, односно – зашто је народни певач управо Стефану Немањи приписао Милешеву, као и да даљим откривањима сазнају ко је прави ктитор наведеног манастира.

Идентична наставна јединица, народна епска песма *Свети Саво*, била је основа Зорани Бошковић и Милану Шиповцу да дефинишу *анахронизме*:

Анахронизам је постављање неког догађаја, личности, језика или било чега другог у време када нису постојали. Честа је појава у народној књижевности. Може бити резултат грешке, а може се јавити са намером да се одређена личност посебно истакне.

(Бошковић и Шиповац 2019а: 85)

Без посебног навођења примера за тврдњу у вези са *некњижевним речима*, Зорана Бошковић и Милан Шиповац дефинишу говорну, односно језичку карактеризацију:

Говор јунака нам указује на његово порекло, образовање или то како се уклапа у околину. Остварује се употребом говора који припада одређеном крају (дијалектизми), речима које су застареле (архаизми), говором одређене групе (жаргонизми) и другим језичким средствима која се разликују од стандардног језика.

(Бошковић и Шиповац 2019а: 177)

На примеру одломка из приповетке *Чича Јордан* Стевана Сремца ученици сами треба да издвоје из текста све некњижевне речи које изговара Чича Јордан, те да сваку замену граматички исправним обликом те речи што, претпостављамо, није нимало лак задатак за овај ученички узраст.

Не именујући *хомониме*, са којима ће се ученици упознати тек у каснијим разредима, Зорана Бошковић и Милан Шиповац постају једини аутори уџбеника за пети разред који у своју методичку апаратуру, у области богаћења језика, уврштавају и ову веома важну појаву. Наиме, у Плану и програму наставе и учења за пети разред

обавезујућа је обрада наставних јединица у вези са *синонимима* и *антонимима*, али поменути аутори стављају пред ученике и питања попут ових:

Објасни значење придева *празан* у реченици *А то уопште нису празни разговори*. Смисли један пример из свакодневног живота у којем ћеш употребити овај придев са истим значењем као у наведеној реченици, и један са основним значењем ове речи. Наведи још речи које могу имати више значења.

(Бошковић и Шиповац 2019а: 227)

Аутори Оливера Радуловић, Мирјана Станић и Оливера Ћурчић захтевају од ученика да објасне разлику између појмова *паметан*, *мудар* и *образован* и да пронађу још *синонима* за речи *паметан* и *мудар*, а да при том и не дефинишу овај термин као *реч истог значења*, а *различитог облика*. (Радуловић и др. 2018: 40) С друге стране, кратким упућивањем на термине *умањеница*, тј. *деминутива*, као на речи *умањеног значења* и речи *одмила*, аутори траже да ученици у песми *Певам дању*, *певам ноћу* Бранка Радичевића пронађу наведене речи и објасне шта се постиже њиховом употребом.

Доста простора *богаћењу ученичког речника* даје Весна Ломпар, аутор граматике за пети разред основне школе. Реч је о *синонимима*, *антонимима* и *некњижевним речима*. Аутор сугерише ученицима да је један од начина за сликовитије и прецизније изражавање управо познавање што већег броја *синонима*. На тај начин избегава се понављање једне исте речи по више пута:

У нашем језику има много различитих речи које имају исто или слично значење (*рећи*, *казати*, *саопштити*, *изјавити...*; *срећа*, *радост*, *веселе* и сл.). Такве речи зову се *синоними*.

(Ломпар 2018: 117)

Након оваквих одређивања следи и неколико вежбања:

* Напиши речи којима можеш заменити подвучене примере, а да значење остане исто.

а) Два дечака бучно разговарају. Мајка их опомиње да разговарају мало тише.

б) Мој пас Лаки ме увек весело дочекује. Знам да ми се радује, јер весело маше репом.

в) Небо изнад града било је тмурно. Тешки и тмурни облаци спустили су се до кровова и киша је почела да пада.

г) И у спорту је понекад важна храброст. Миланова храброст дошла је до изражаја на последњој утакмици.

* Допуни стихове користећи синониме. Води рачуна о рими.

Исто талас ко и _____,
може блато или кал.
Исто тако мрак ил' _____,
може бука ил' галама.
Часовник је кô и _____,
а коњ исто што и ат.

(Ломпар 2018: 117)

Неке речи у нашем језику могу имати супротно значење (*висок – низак, светло – тама, отићи – доћи* и сл.). Такве речи називају се *антоними*. Користећи парове ових речи можемо градити језичке контрасте. Они се често користе у народним пословицама.

Осим ове, класичне дефиниције, Весна Ломпар, у даљем тексту своје лекције о *антонимима*, предочава ученицима и то да:

речима које имају супротно значење можемо означити и неки целовит појам, нарочито кад желимо нешто да истакнемо.

(Ломпар 2018: 118)

Примери вежбања:

* Подвуци *антониме* у следећим примерима.

- а) Ко високо лети, ниско пада.
- б) Уз криво се дрво и право искриви.
- в) Зло чинити, а добру се надати, није могуће.
- г) Ко паметно ћути, мудро говори.
- д) Мудри мало зборе, али много творе.

* Допуни следеће примере одговарајућим *антонимима*.

- а) Филм је био напет од почетка до _____.
- б) Прочитао сам књигу од прве до _____ стране.
- в) Гледала сам филм у којем радња траје само једну ноћ. Он се зове „Од сумрака до _____”.

* Напиши *антониме* датих примера.

- а) дуг – _____ б) висок – _____
- в) нов – _____ г) скуп – _____

д) лак – _____ ђ) мали – _____

(Ломпар 2018: 118)

Уз савет када и како могу користити *некњижевне речи*, Весна Ломпар износи и дефиницију истих:

Дијалектизми, жаргонизми и туђице једним именом називају се *некњижевне речи*

објашњавајући сваки од примера понаособ:

Неке речи нашег језика не спадају у књижевне. То су: *дијалектизми*, речи или облици речи који се налазе у народном говору (*ћед, лебац, много* исл.); *жаргонизми*, речи које користе млади у међусобним разговорима (*смарати, ћале, клопа* и сл.); *туђице*, речи страног порекла које нису у потпуности прилагођене правилима српског језика (*плајваз, фришак, фронцла* и сл.) итд.

(Ломпар 2018: 119)

Овде, такође, ради утврђивања градива следе неизоставна вежбања:

* У следећим реченицама подвуци *некњижевне речи* и на датим цртама напиши књижевне речи којима их треба заменити.

- а) Уради вако како ти кажем!
- б) Милан много баронише.
- в) Данас вам хлеб није баш фришак.
- г) Кад год је густо, он бега.
- д) Комшије су позвале мурију.
- ђ) Дошао ми је буразер из Ниша.

* У следећој реченици недостаје једна реч из књижевног језика. Нађи је у понуђеном низу и допиши на празну црту.

Карте за следећу представу добили смо _____ (понуђени одговори су цабе, за ц, бадава и бесплатно).

(Ломпар 2018: 119)

Попут аутора *Расковника* и Весна Ломпар на крају своје граматике даје ученицима простора за самооцењивање, односно омогућава им да кроз, чак, петнаест тестова сами процене своје знање стечено током петог разреда основне школе. Уочавамо да се само један тест готово у потпуности односи на *синониме* и *антониме* – и то три од укупно пет питања.

* Заокружи слово испред синонима глагола *рећи*.

а) препричати б) ћутати в) казати г) викати

* Заокружи слово испред антонима глагола *отворити*.

а) кренути б) гледати в) одшкринути г) затворити

* Поред наведеног пара речи напиши А ако су супротног значења, а С ако су истог или сличног значења.

а) тама – мрак _____ б) лак – тежак _____ в) невреме – непогода _____

(Ломпар 2018: 167)

У *Похвали језику* Маје Вукић, Сузане Петровић, Снежане Савић и Јулијане Ђоровић се, на свега једној страници налази објашњење *синонима* и *антонима*:

Како се не би у усменом и писаном изражавању понављале исте речи, потребно је знати што више речи са истим или сличним значењем. Речник се богати читањем књижевних и некњижевних текстова, као и слушањем добрих говорника. (...) Речи које имају различит облик, а исто или слично значење називају се *синоними*. (...) Реч *срећа* је именица, *леп* придев, *говорити* глагол, а *хитро* прилог. Њихови синоними треба да припадају истој врсти речи. (...) Синоним за реч *супротност* је *контраст*. Однос супротности међу речима остварује се само у паровима речи. Немају све речи своје супротно значење. (...) Речи супротног значења називају се *антоними*. Две речи супротног значења чине *антонимски пар*.

(Вукић и др. 2018: 140)

Овде су дата и вежбања следећег типа:

* Повежи линијама речи из леве колоне с речима из десне које имају исто или слично значење.

ученик *

* паметан

рећи *

* ићи

драг *

* ђак

ходати *

* отаџбина

мудар *

* казати

домовина *

* мио

* Напиши поред сваке речи по један њен синоним.

срећа _____

леп _____

говорити _____

хитро _____

* Подвуци у тексту две речи које имају супротно значење.

Шаховска табла је изређена од дрвета, пластике или картона. Укупно има 64 квадратна поља, 32 бела и 32 црна.

Која се реч може употребити уместо речи супротност? _____

Да ли све речи имају своје супротно значење?

(Вукић и др. 2018: 140)

Онолико простора колико је предвиђено за обраду, исто толико дато је и за вежбања – на само једној страници налази се систематизација, односно примена новоусвојених термина:

* На линију поред речи напиши што више њених синонима.

кућа _____

јести _____

храбар _____

радосно _____

* У сваком примеру подвуци по две речи које су синоними.

1) Мој најбољи пријатељ је Никола. Он је мој школски друг.

2) Сара одлично свира клавир. Она сјајно изводи Моцартове композиције.

3) Пси су верни својим власницима. Чувају их и одани су им у сваком тренутку.

* Замени подвучене речи у свакој реченици одговарајућом синонимном речју у загради (много, рачунар, узимати, школован, куповати). Једна реч је вишак.

Иво Андрић био је веома образован човек. _____

Прочитао сам пуно књига. _____

Сваког дана набављам намирнице у оближњој продавници. _____

Кад завршим све школске обавезе, играм игрице на компјутеру. _____

* У сваком од наведених низова налази се једна реч која није синонимна са осталим речима. Пронађи је и прецртај.

1) издржљив, истрајан, чврст, избирљив, отпоран, постојан

2) особина, одлика, црта, отменост, својство, обележје

* Заокружи слово испред парова речи који чине антонимски пар.

а) купити – куповати

б) тужан – жалостан

в) знање – незнање

* Подвуци антонимске парове у следећим пословицама.

Ако у старости желиш одмор, мораш у младости учинити напор.

Боље је добро слушати, него лоше заповедати.

Ко високо лети, ниско пада.

Паметан мало говори, а много ради.

У *Похвали језику* Маје Вукић, Сузане Петровић, Снежане Савић и Јулијане Ћоровић налазе се и лекције које се односе на *туђице (позајмљенице)* и *некњижевне речи*. Наводећи изворе *туђица* у нашем језику (да оне потичу из енглеског, немачког, француског, руског, грчког, латинског, италијанског, мађарског и турског језика), као и да, иако су се одомаћиле, за многе од њих немамо одговарајућу домаћу реч, Маја Вукић и др. износе дефиницију туђица:

Речи које су преузете (позајмљене) из других језика називају се *позајмљенице* или *туђице*.

(Вукић и др. 2018: 142)

Као некњижевне речи које квари књижевни језик Маја Вукић, Сузана Петровић, Снежана Савић и Јулијана Ћоровић наводе *жаргонизме* и *дијалектизме*:

Говор једне друштвене средине у којем се користе специфичне речи, обично мање разумљиве другима, назива се *жаргон*. Специфичне речи које се користе у жаргону називају се *жаргонизми*. (...) Говор неког подручја који се својим особинама разликује од књижевног језика назива се *дијалекат*. Речи карактеристичне за дијалекат, називају се *дијалектизми*.

(Вукић и др. 2018: 144)

Ученицима је потребно скренути пажњу да је употреба *жаргонизама* недозвољена у писменим задацима сем када се цитирањем жели постићи аутентичност лика који

ученици описују. Усмено изражавање је оно које карактерише употреба *жаргона*. Уколико за неку страну реч већ постоји домаћа реч, употреба *жаргона* ни тада неће бити оправдана.

Користећи се методом индукције, аутори граматике за пети разред основне школе *С речи на дела* Слободан Новокмет, Весна Ђорђевић и Ива Златић постављају пред ученике захтев да споје *речи које имају исто или слично значење* (наведене су речи *ђак, дом, компјутер, џак, брз, љут и лутати* наспрам речи *хитар, скитати, врећа, бесан, ученик, рачунар и кућа*), а потом износе закључке:

Речи које си спојио/спојила називају се синоними. *Синоними* су речи истог или блиског значења. Синоними могу да буду: именице: *врућина – жега, мрак – тама*; глаголи: *смејати се – кикотати се, ићи – ходати*; придеви: *врућ – врео, весео – радостан*; прилози: *врло – много, брзо – хитро*. Синоними богате наш речник. Наше писмено или усмено изражавање употребом синонима постаје сликовитије. Речи које имају исто или слично значење најбоље се усвајају читањем.

(Новокмет и др. 2019а: 205)

Након дивне илустрације два екрана постављених један наспрам другог и облака у којима пише „Ја се зовем компјутер” и „Ја се зовем рачунар”, како би били сигурни да су ученици усвојили *синониме*, аутори граматике *С речи на дела* захтевају да ученици напишу речи истог или сличног значења речима *драг, говорити, гледати, друг, вук и сат*. Потом, у оквиру устаљене методичке апаратуре (под називом *Вежбања са школског часа*), аутори постављају још неколико задатака:

* Заокружи тачан одговор:

- а) Синоними су речи истог гласовног састава, а различитог значења.
- б) Синоними су речи истог или блиског значења.
- в) Синоними су речи истог гласовног састава из два различита језика.

* Следеће реченице препиши тако да уместо подвучених речи употребиш синониме.

Лаж је да смо допутовали тамо по највећој врућини.

Мама и тата су ми рекли да се отаџбина брани храброшћу.

* У датом низу речи пронађи и препиши речи које могу бити синоними речима *дебео, мршав, паметан и леп*.

повелик, виспрен, привлачан, бистар, сув, гојазан, жгољав, наочит, крупан, мудар, танак, кошчат, шланк, оштроуман, проицљив, згодан, пуначак

(Новокмет и др. 2019а: 206):

Истим методама обрађена је и наставна јединица у вези са антонимима. Најпре је дат захтев да се споје речи које имају супротна значења (наведене су речи *висок, лак, светлост, хладно, десно, леп* и *ући* наспрам речи *ружан, изаћи, тама, лево, топло, низак и тежак*), а потом су изнети закључци: „Речи које си спојио/спојила називају се антоними. Антоними су речи супротног значења. Антоними могу да буду: именице: дан – ноћ, лаж – истина; глаголи: ходати – стајати; говорити – ћутати; придеви: дуг – кратак, висок – низак; прилози: десно – лево, горе – доле. Чак и неки бројеви могу имати антоним, на пример: први – последњи. Антоним неких речи моће се добити додавањем речце НЕ на ту реч, на пример: оправдан – неоправдан, миран – немиран итд.”. Такође уз пригодну илустрацију сенки девојке на балкону и младића под балконом, уз текст: „Ја сам горе, а ти си доле. Ја сам лево, а ти десно. Обоје смо црно-бели”, од ученика је тражено да допуне реченице антонимом речи која је у загради:

* а) Ваш син је много _____ (миран).

б) Закон каже да је тај посао _____ (легалан).

в) Колико имаш _____ (оправдан) часова?

(Новокмет и др. 2019а: 207)

Идентичном методичком апаратуром следи још неколико задатака:

* Допуни реченицу:

Антоними су речи _____.

* Подвуци антониме у следећим народним пословицама.

Мудри мало зборе, али много творе.

Сит гладном не верује.

Бивши пријатељ је гори него непријатељ.

Ко високо лети, ниско пада.

Где је много приче, ту је мало рада.

Држи се новог пута и старог пријатеља.

* Одреди антониме датим речима: *скуп, љубав, ујутру, тишина, оштар, почетак*.

(Новокмет и др. 2019а: 207)

Осврнувши се кратко на *некњижевне речи* као на речи које нису у складу с нормом српског књижевног језика, Слободан Новокмет, Весна Ђорђевић и Ива Златић обрађују *дијалектизме*:

Дијалектизми су речи и облици речи чија је употреба ограничена на уже језичко подручје, најчешће на дијалекат (народни говор): *пченица* (пшеница), *белиши* (беши), *леб* (хлеб), *оћеду* (хоће), *трчу* (трче) и др.”, *жаргонизме*: „*Жаргонизми* су речи карактеристичне за говор неке друштвено одређене групе (по професији, узрасту и сл.). Посебан тип жаргонизама, који не припада књижевним речима, употребљава се у говору младих (*кева*, *кул*, *екстра*, *готивно*).

и *туђице* или *позајмљенице*:

Туђице или *позајмљенице* су речи које смо позајмили из страних језика и које су постале саставни део српског књижевног језика. На пример, из *грчког* језика преузете су речи *литургија*, *икона*, *камата*, *кандило*. Из *турског* речи *боја*, *мегдан*, *занат*, *бакар*, из *мађарског* речи *соба*, *варош*, *кецеља*, *лопов*, из *енглеског* речи *спорт*, *викенд*, *филм*, *џемпер*, из *немачког* *корпа*, *фарма*, *шалтер*, *шлаг* итд. Постоје и *некњижевне туђице*. Оне се нису одомаћиле или потпуно прилагодили правилима српског књижевног језика и за такве речи уобичајенији је у употреби домаћи синоним: *фришак* (свеж), *грао* (сив), *бодигард* (телохранитељ).

(Новокмет и др. 2019а: 209–210)

Из горенаведених низова *туђица* јасно се види да многе од њих користимо и данас самим тим што немамо одговарајућу реч која би их могла заменити, па је стога од минималног значаја језик из кога оне потичу. Ипак, Слободан Новокмет, Весна Ђорђевић и Ива Златић поставиће пред ученике задатак да

речи из енглеског језика *парти*, *шопинг* и *лузер* замене домаћом речју.

(Новокмет и др. 2019а: 211)

Синониме и *антониме*, као и *некњижевне речи* и *туђице* обрађују у својој граматичкој *Жубор језика* и Јелена Журић и Јелена Ангеловски. На примеру *Јесење песме* Душка Радовића аутори објашњавају важност и значај речи *супротног значења* и речи *истог или сличног значења* скрећући ученицима пажњу на то да се према јединој речи може јавити и више *антонима* у зависности од различитих нијанси значења.

Антоними су речи супротног значења. Могу припадати различитим врстама речи: именице (*дан* – *ноћ*, *срећа* – *туга*); глаголи (*пасти* – *устати*, *радовати се* – *туговати*); придеви (*весео* – *невесео* – *тужан*, *вредан* – *лењ*); прилози (*ујутру* – *увече*, *горе* – *доле*); предлози (*изнад* – *испод*, *испред* – *иза*). Иако се антоними углавном јављају у паровима, некад се према једној речи може јавити више антонима, у зависности од различитих нијанси значења. Тако, антоними придева *зрео* могу бити *зелен* (ако говоримо о биљци), али и *незрео* (ако говоримо о човеку)¹¹³. *Синоними* су речи различитог облика а истог или сличног значења. Неки синоними имају потпуно исто значење – као они у народној изреци: Није *шија*, него *врат*; није *трбух* нег *стомак*. (Ова изрека говори о томе како се различитим речима може означити исти појам.) Има и синонима код којих је значење само

¹¹³ Ови примери су добри и за *метафорично* и *метонимијско* значење.

приближно исто. Рецимо, *друг* и *пријатељ* речи су које значе скоро, али не потпуно исто. Речи потпуно истог значења називају се још и *апсолутним синонимима*. Таквих парова речи има много мање него оних код којих је присутна сличност значења. Зашто је то тако? Сматра се да језик не трпи гомилање речи које исто значе. С друге стране, умножавање речи које су ту да означе различите нијансе једног истог појма представља богаћење једног језика и његове изражајности. Зато је таквих синонима много више. Постоје речи (најчешће су то глаголи) које у себи садрже два супротстављена значења. Тако, рецимо, глагол *позајмити* у реченици: Позајмио је од друга капу – значи *узети* нешто од неког; док у реченици: Позајмио је другу капу – значи *дати* неком нешто. Слични су још и глаголи *изнајмити*, *сумњати*, *захвалити* (*се*).

(Журић и Ангеловски ²2015: 124–125)

Ради утврђивања обрађеног градива, Јелена Журић и Јелена Ангеловски осмислиле су две врло једноставне, али веома ефикасне вежбе у којима ученици треба да испишу *синониме* за речи: *рачунар*, *отаџбина*, *дом*, *говорљив* и *становати*, као и да повежу парове *антонима* код којих су с једне стране побројани: *леп*, *хладан*, *почети*, *радост* и *дубок*, а са друге – *плитак*, *врљ*, *ружан*, *завршити* и *жалост*.

У домену *некњижевних речи* и *туђица* аутори *Жубора језика*, користећи се истим методичким принципима, прво на примеру одломка из песме *У шнајзу* Душка Радовића, постављајући ученицима питања у вези са лексиком песме и тражећи од њих да се сете још неких неправилних речи, закључују:

„*Некњижевне речи* не уклапају се у норму српског књижевног језика – неправилне су. Нажалост, често их срећемо, не само у свакодневном споразумевању већ и у медијима, на јавним скуповима... *Правопис српскога језика*, језички и правописни приручници, књиге су у којима се можемо ближе упознати са нормом нашег књижевног језика и решити неке од својих недоумица. *Туђице* су речи које су преузете из страних језика али се нису у потпуности уклопиле у природу и правила нашег језика. Треба их разликовати од *позајмљеница* – то су речи које су прилагођене духу језика у који су ушле, и које у њему функционишу као и све друге речи. Позајмљенице обогаћују један језик, док га туђице на неки начин скрнавe, нарушавајући његово звучање и замагљујући његово значење. За туђице готово увек постоји одговарајућа реч на српском. Постоје, међутим, случајеви када је такву реч тешко наћи јер се туђица сувише „одомаћила”. Проучаваоци језика истичу да је језик „жива материја”, да се мења и прилагођава потребама својих говорника. Тако ће, временом, вероватно и један број туђица постати део речника српског језика.

(Журић и Ангеловски ²2015: 126–127)

Јелена Журић и Јелена Ангеловски даље развијају свој приступ богаћењу ученичког речника скретањем пажње на *основна* и *пренесена значења речи*. На основу Езопове басне *Лисица и лав* објашњавају ученицима да у свим језицима речи имају своје *основно значење* које мора бити најпрецизније, али и свеобухватно објашњено у речнику

одређеног језика. С друге стране, код писаца се јавља потреба да одређене речи користе и у неком другом, фигуративном, пренесеном смислу. У том случају потребно је да таква реч добије ново значење на основу неке асоцијације или било какве сличности. То су сва она *секундарна и остала значења* која запажамо у речницима под траженим одредницама.

„Пренесено значење речи не јавља се само у књижевности – наш свакодневни говор пун је примера употребе пренесеног значења: Поломила се *нога* столице. Он је *глава* породице. Пресушило је речно *корито*. Повредила је *лист* на нози.

(Журић и Ангеловски ²2015: 129)

Постављањем питања за размишљање зашто су гореназначене речи добиле баш тај назив и веома интересантним примерима за угледање, Јелена Журић и Јелена Ангеловски охрабрују ученике да слободно прате своје личне асоцијације не марећи много за неке, евентуално, необичне спојеве: „Јастук је *облак* у којем се *роје* моји *снов*и. Његове очи су *две тамне, сјајне купине*¹¹⁴.

(Журић и Ангеловски ²2015: 129)

У граматички *Језичко благо* Светлане Слијепчевић, Наташе Станковић Шошо и Бошка Сувајџића, кроз област *Богатење речника*, дата су кратка појашњења у вези са речима којима се богати ученички речник. Након објашњавања појмова *синонима*, *антонима* и *некњижевних речи: дијалектизама, жаргонизама и туђица*, иза сваког дефинисаног појмова аутори дају вежбања путем којих ученици могу установити да ли су усвојили и умеју ли правилно да примене неки од наведених термина. (Слијепчевић и др. 2018: 187–193)

Код *речи које имају исто или слично значење* аутори наводе примере: домовина – отаџбина, ђак – ученик, лаж – неистина, мајка – мама, отац – тата, пуно – много, веома – врло, врућ – врео и потом задају ученицима следеће задатке:

* Напиши синониме следећих речи: *кућа, ићи и дати*.

* Напиши синониме за подвучене речи у народним пословицама.

а) Договор кућу гради.

б) Тешка је *незаслужена* казна.

в) Рђав комшија је велико зло.

г) Пријатељ се у невољи познаје као злато у ватри.

д) Деца, будале и пијани правду говоре.

* Напиши синониме за подвучене речи у народним пословицама.

а) Што није право, није ни поштено.

¹¹⁴ Понуђени су још и примери: Моја соба је...; Њене ципеле су...; Море је...; Сладолед је...

б) Нема јачег пића од воде.

в) Без муке нема науке.

(Слијепчевић и др. 2018: 187)

Аутори наводе следеће речи као примере за *антониме* су: *дан – ноћ, јутро – вече, љубав – мржња, почетак – крај, истина – лаж, душа – тело, небо – земља, лево – десно, висок – низак, тих – гласан, бистар – мутан, дуг – кратак.* (Слијепчевић и др. 2018: 188)

Задаци су следећи:

* Подвуци антониме у наведеним народним ословицама.

а) Сит гладну не верује.

б) Добар глас далеко иде, а зао још даље.

в) Ко бесједи шта хоће, мора слушати шта неће.

г) Своје чувај, а туђе не дирај.

д) Нема штете без користи.

* Напиши антониме следећих речи:

а) плодна – _____ (земља) б) морална – _____ (особа);

в) законит – _____ (чин) г) логичан – _____ (одговор);

д) веран – _____ (човек) ђ) пријатна – _____ (службеница);

е) занимљива – _____ (прича) ж) весело – _____ (казује);

з) истинито – _____ (сведочење).

* Подвуци антониме у наведеним народним пословицама и објасни њихово значење.

а) Ко високо лети, ниско пада. _____

б) Ко лети пландује, зими гладује. _____

в) Дођоше дивљи, истераше питоме. _____

(Слијепчевић и др. 2018: 188)

Како сваки језик поседује своја правила која су обавезујућа за све говорнике одређеног језика (тзв. норму), па је то случај и у нашем језику, намеће се питање шта са оним речима које нису у складу на књижевним правилима (односно са књижевном

нормом). Аутори *Језичког блага* издвојили су у оквиру *некњижевне лексики дијалектизме, жаргонизме и туђице* дефинишући *дијалектизме* као „речи и изразе који се не употребљавају на целом простору на којем се говори српски језик, него су ограничене на један дијалекат” (нестандардни говор одређеног краја) и навели су примере попут: *ђеца – деца, лебац – хлеб, ћерати – терати, овди, ође – овде*, а за вежбање ове лексики одабрали су и два задатка:

* Подвуци некњижевне речи које чича Јордан употребљава у наведеном одломку из приповетке *Чича Јордан* Стевана Сремца.

* У разговору који воде Сара, Ана, Сава и Ђоле запажаш речи које нису у складу са књижевном нормом. Наведи их и објасни њихово значење¹¹⁵.

(Слијепчевић и др. 2018: 189)

„У *ширем смислу*, *жаргонизми* су речи које користе припадници неке друштвене групе. Постоје професионални жаргони за различите струке: медицински жаргон (на пример, *тахикардија* – убрзан рад срца, *хипертензија* – повишен крвни притисак), информатички жаргон (на пример, *хардвер* – физичке компоненте рачунара, *софтвер* – скуп програма и инструкција који говоре рачунару на који начин треба обавити одређене задатке) итд. У *ужем смислу*, *жаргонизми* су речи које млади користе у свакодневној комуникацији. То су: *страва, фрка, џемперишка, кул*. Само жаргонизми у *ужем смислу* припадају некњижевним речима.

Затим следе питања:

* Подвуци у наведеним реченицама жаргонизме. Замени их пригодним речима књижевног језика.

а) Када сам добила кеца из математике, била сам кул.

б) Мада је време било екстра, ми смо се сморили на излету.

в) Гледали смо супер филм.

г) Председник кућног савета ме је поново давио да са ортацима увече играм баскет испред зграде.

* Замени некњижевне речи погоднијим. Напиши реченице правилно.

а) Ићићемо чопоративно у биоскоп.

б) Она никад неизгледа ин.

¹¹⁵ Дата је фотографија четворо деце и псића над којим се одвија дечји дијалог пун *жаргонизма*: *Жиле је страва. Екстра му је џемперишка. Баш је кул. Неће му бити фрка напољу.*

в) Врхунског спортисту подржавају његови фанови.

(Слијепчевић и др. 2018: 190)

„Многе речи које чине српски књижевни (стандардни) језик наслеђене су из прасловенског језика (нпр. *јабука, крушка, шљива, орах, вишња, лешник, крава, бик, коњ, риба, сом, сребро, злато, отац, мајка, дете*). У српском језику се налази много речи преузетих из других страних језика (грчког, латинског, турског, немачког, италијанског, француског, руског, енглеског, чешког, мађарског). Оне су у наш језик ушле током историје и одомаћиле се, прилагодили су се српском језику. Те речи називамо *позајмљенице*. Навешћемо само неке позајмљенице и језик из ког су преузете. Грчки језик: хиљада, библиотека, граматика, анђео, хармонија, трпеза, хартија; турски језик: јастук, кајсија, дуд, чесма, хајде, боја, чарапа; немачки језик: тегла, плех, кромпир, фластер, фарба, шоља, лустер; руски језик: личност, запета, учтивост, награда, савршен, искрен, опасан; француски језик: мода, бал, дама, принц, роман, балет, портрет.

Затим следе два задатка у оквиру којих треба провежбати усвојено градиво:

* Повежи линијом речи преузете из енглеског језика са њиховим значењем.

а) ђус	специјална канта за смеће у насељеним местима
б) контејнер	самолепљива, обично провидна трака
в) чипс	воћни сок
г) селотејп	танко сечени колутити кромпира пржени на уљу или масти

* Напиши називе предмета које запажаш на фотографијама и објасни својим речима шта тај појам означава. Један пример је урађен¹¹⁶.

(Слијепчевић и др. 2018: 191)

Туђице су речи које су преузете из неког другог, страног језика, али се нису одомаћиле или уклопиле у српски књижевни језик. За разлику од позајмљеница, које су неопходне, јер нам углавном служе да именујемо појмове који су нови и непознати, туђице су најчешће непотребне јер већ имамо српске или одомаћене речи за њих. Туђице су: *мејкап* (шминка), *асесоари* (додаци), *плагијаризам* (у значењу *плагијат* – латинска позајмљеница која означава присвајање туђег дела), *стеји* (бина).

Примери два питања за вежбање:

* Подвуци у наведеном низу речи преузете из енглеског језика и напиши шта те речи значе.

¹¹⁶ Дате су илустрације *фрижидера, бојлера, миксера, булдозера, маркера и виљушара*, а дефинисан је *фрижидер* (хладњак) као *апарат у домаћинству за чување хране*.

- а) слика, селфи, портрет;
- б) публика, бина, стејџ;
- в) глава, тело, беби фејс.

На крају приче о речима, где је дат пример за реч новијег датума – *селфи*, ученици треба да подвуку *речи страног порекла* у наведеним реченицама и да напишу њихова објашњења:

а) Први антибиотик, пеницилин, открио је 1922. године британски научник Александер Флеминг.

б) Бадминтон је спортска игра слична тенису која се код нас појавила средином 20. века.

(Слијепчевић и др. 2018: 192–193)

Јелена Срдић, аутор граматике за пети разред основне школе, на само две стране, у исто толико дефиниција и кроз неколико задатака, осмислила је начин како да појасни ученицима употребу *речи сличног или истог значења*, назвавши их правим именом – *синонимима* (наводећи примере: пут – стаза – цеста; храбар – одважан; свемир – васиона; нагло – напрасито), односно *речи супротног значења*, а дефинишући их као *антониме* (и наводећи примере: срећа – несрећа; љубав – мржња; рат – мир; црно – бело; мршав – дебео)

Примери задатака:

* Напиши синониме за следеће речи:

доктор – _____ брзо – _____ ђак – _____
 стоматолог – _____ врећа – _____ младић – _____
 трбух – _____ новац – _____ тата – _____

* Повежи речи са одговарајућим синонимима:

брдо	брег
верити се	крај
смотанко	шепртља
завршетак	заручити се
смело	храбар
плакар	орман.

Такве речи се називају *синонимима*. *Синонимима* су речи истог или сличног значења. И док за пар *ћак* : *ученик* не постоји више синонима, за реч *врућина* има их неколико, нпр. *топлота*, *спарина*, *јара*, *запара*, *оморина*, *припека* и сл.

Још неки примери за синониме:

Ти си увек тако <i>весела</i> .	<i>радосна, расположена, раздрагана, озарена, срећна, насмејана, разиграна, распевана, живахна...</i>
Он је <i>добар</i> човек.	<i>доброћудан, добродушан, племенит...</i>
Она је баш <i>вредна</i> .	<i>марљива, радна, приљезжна, предана...</i>
<i>Стигли смо</i> на море.	<i>дошли смо, допутовали смо, пристигли смо, приспели смо...</i>

Познавање синонима је један од начина да обогатите свој речник – потрудите се да увек потражите праву реч, ону која ће најбоље пренети оно што што хоћете да кажете.

(Ђукановић 2018: 108)

Поступајући на исти начин, методом индукције, Владо Ђукановић уводи ученике у термин *антонима*:

Ако у следећим примерима упоредите обојене речи¹¹⁷, приметите да су њихова значења међусобно супротстављена:

По цео *дан* слуша музику.

По целу *ноћ* слуша музику.

За сутра су најавили *хладан* ветар.

За сутра су најавили *топао* ветар.

Возио је бицикл *брзо* па није успео да укочи на време.

Возио је бицикл *споро* па је успео да укочи на време.

Ко *високо* лети, *ниско* пада.

Речи супротног значења називају се *антоними*. Ево још неких примера за парове антонима:

лето – *зима*, *јутро* – *вече*, *састанак* – *растанак*, *рат* – *мир*, *радост* – *жалост*, *љубав* – *мржња*; *весео* – *тужан*, *жив* – *мртав*, *прав* – *крив*, *велики* – *мали*, *први* – *последњи*, *леви* – *десни*, *ујутро* – *увече*.

(Ђукановић 2018: 109)

¹¹⁷ Ове су речи код нас истакнуте курзивом.

На веома интересантан начин Владо Ђукановић приступа и обради *некњижевних речи* и *туђица* саветујући ученике да избегавају *поштапалице* и у говору и у писању и да, кад год нису сигурни да ли су неки облици речи или саме речи некњижевне, то провере у речницима српског језика, речницима страних речи, правопису, граматикама и језичким саветницима:

Некњижевне речи су оне речи чији облик (у говору и писању) одступа од правила српског књижевног језика.

(Ђукановић 2018: 110)

Доказујући принципом очигледности (наводећи низ примера у корист своје тврдње) шта је *књижевно*, а шта је *некњижевно*, на исти начин Владо Ђукановић уводи ученике у сферу речи које смо позајмили из других језика, односно у сферу *туђица* или *позајмљеница*:

Позајмљивање речи је општа појава у свим језицима света, а речи су почеле да се размењују много пре него што су људи измислили писмо као начин за бележење речи. Речник сваког језика најчешће се увећава и обогаћује управо тако – позајмљивањем из других језика. Најчешћи разлог за позајмљивање јесте то што у језику који позајмљује неку реч не постоји одговарајућа домаћа реч. Понекад је веома тешко утврдити када је нека реч прешла из једног језика у други, па за многе прастаре туђице уопште и не помишљамо да су заправо позајмљене из неког другог језика, него мислимо да су то обичне речи нашег језика¹¹⁸.

(Ђукановић 2018: 112)

Аутори радне свеске за пети разред Милка Цанић, Наташа Антонић и Сандра Софронић омогућавају ученицима да провере своје знање у вези са *основним и пренесеним значењем* које имају речи у примерима: *Отворио сам тешка, гвоздена врата; Домовина, то није мртва грудa која нас гвозденом руком веже; Добила сам занимљив, бронзани накит на поклон; Са мора сам се вратила с бронзаним тенем; Вања је златна девојчица; Археолози су ископали златни пехар из средњег века. И Чика Пера има златне руке.* (Цанић и др. 2014: 34)

На крају уџбеника, аутори кроз осам задатака систематизују градиво у вези са проширивањем ученичког речника:

* У датом скупу речи потребно је да ученици открију и испишу *синонимске парове* следећих речи: *бистар, снажан, извештачен, срдит, пркос, сиромаштво, креативан, кротко, надарен, јак, инат, неприродан, прозиран, удворички, гневан, талентован, оскудица, маштовит, улизички, мирно.*

¹¹⁸ Овде Ђукановић наводи веома интересантан пример у лексеми *слуга*, настале од грчког *diakonīs*, што и дословце значи *слуга*, а што је даље у нашем језику дало лексему која се користи и данас – *ђакон*, односно лексему *дијак* која је потпуно застарела и изашла из употребе, а од које је настала данашња реч *ђак*; дакле, лексема *ђак* је *позајмљеница* из грчког језика, која се временом прилагодила српском језику, и ретко ко би помислио да је она, у ствари, *туђица*.

* Речима: *сув, хитар, мрачан, далек, кукавичлук, лаж, напад, лако, нежно, тужно, тихо, мришав*, треба навести антониме.

* Речима: *одважан, самосталан, упадљиво, задобити, свиреп, савестан, бунт, мришити се, неопрезан, горд* треба уписати синониме.

* Увек су занимљиви захтеви у којима треба избацити „уљеза”. Дата су три низа речи из којих треба елиминисати оне које им не припадају: *раздраган, чио, усхићен, ужурбан, весео, полетан; споро, лагано, натенане, пипаво, неспретно, полако; трчати, јурити, ићи, шетати, газити, подизати, ходати*.

* На примерима неколико реченица ученици треба да допишу речи којима ће постићи већу *стилску изражајност*: Киша лагано *пада*; Сунце баш *греје* ових дана; Његов *строги* поглед уливао је страх; Вода *цури* из чесме; и Марко *брзо* вози свој спортски ауто.

* Када на првом стиху песме *Зимско јутро* Војислава Илића ученици замене истакнути епитет¹¹⁹, могу се уверити како се мења изражајност читавог стиха.

* На изузетно захвалном примеру именице глава ученици могу запазити како се мењају значења реченица у којима је ова именица употребљена:

Глава купуса	помаљала се из земље.	осветило се
Рано је постао	глава породице.	у мислима
Милован Глишић је написао причу	Глава шећера.	животом
Прочитао сам само прву	главу романа.	домаћин куће
Камен га је ударио по	глави.	већи грумен, коцка
Ти си ми у	глави.	део тела
Играш се	главом кад тако поступаш.	врста поврћа
Бежање са часова обило му се о	главу.	поглавље, део

* На самом крају вежбања ученици треба да замене речи страног порекла одговарајућим домаћим речима:

а) Јави се да се договоримо око оног <i>бизниса</i> .	_____
б) Старог професора сви <i>респектују</i> .	_____
в) У последње време Тијана је некако <i>депримирана</i> .	_____
г) Он се <i>афирмисао</i> у иностранству.	_____

¹¹⁹ *Оштар* мраз спалио зелено лисје...

д) Одолео сам њиховим *провокацијама*. _____

ђ) Жељко је прави *егоиста*. _____

(Цанић и др. 2014: 86–87)

Ученици петог разреда по први пут срећу се са термином *анахронизам* приликом обраде народне епске песме *Свети Саво*. У оквиру тестова провере знања из књижевности, аутори радне свеске за пети разред Наташа Станковић-Шошо, Бушко Сувајџић и Јелена Срдић проверавају и ово ученичко знање из области богаћења речника понудивши неколико одговора:

* Како се назива свесна или случајна грешка у излагању догађаја (смештање догађаја, ликова, обичаја у неодговарајуће време)?

а) анахронизам

б) мотив

в) тема

г) наратор.

Заокружи слово испред тачног одговора.

(Станковић-Шошо и др. ⁶2016: 78)

Упркос увреженом мишљењу да радне свеске треба да служе стриктно за проверу ученичког знања, аутори Наташа Станковић -Шошо, Бошко Сувајџић и Јелена Срдић ипак ученицима омогућавају и извесна обнављања из области чија ће познавања проверавати. Тако, непосредно пред питања у вези са речима истог или сличног значења аутори подсећају ученике на то да се *речи истог или сличног значења* називају *синонимима* и да су синонимима *пут – стаза – цеста; храбар – одважан; свемир – васиона; нагло – напрасито...*, након чега следе и класични задаци:

* Напиши синониме за следеће речи:

доктор – _____ брзо – _____ ђак – _____

стоматолог – _____ врећа – _____ младић – _____

трбух – _____ новац – _____ тата – _____

* Повежи речи са одговарајућим синонимима:

брдо

брег

верити се

крај

смотанко

шепртља

завршетак

заручити се

смело

храбро

плакар

орман.

* Из следећег низа издвој парове синонима: *рећи, компјутер, мрак, лежај, ћуприја, пиксла, марљив, тама, кревет, рачунар, вредан, казати, мост, пепељара.*

(Станковић-Шошо и др. ⁶2016: 144)

У вези са *речима супротног значења*, пре провере знања из наведене области, наводи се да су *речи супротног значења* – *антоними* и као подсетак стоје парови: *срећа – несрећа, љубав – мржња, рат – мир, црно – бело, мршав – дебео.*

Следе питања:

* Напиши антониме за следеће речи:

жив – _____ провидан – _____ радост – _____

топло – _____ низак – _____ сиромашан – _____

доле – _____ испод – _____ црно – _____

* Повежи речи са одговарајућим антонимима:

рад _____ пењати се

сан _____ светло

силазити _____ напред

тамно _____ лаж

истина _____ јава.

* Реши следећу загонетку и подвучи пар антонима који чине прилози:

Бацим га горе – бело, бацим га доле – жуто.

* Протумачи израз: *није нија него врат.*

(Станковић-Шошо и др. ⁶2016: 145)

У вези са *вишезначношћу речи*, исти аутори имају исти систем провере ученичког знања, уз претходно подсећање на обрађене области. Они истичу да неке речи у нашем језику имају *једно значење* и да су такве, на пример, речи: *два, клавир, телевизор, двориште, споро...* док друге речи имају *више значења* и међу њима су побројане: *глава, кљун, нога, тећи...* Попут многих својих колега, Наташа Станковић-Шошо, Бошко Сувајцић и Јелена Срдић употребљавају *вишезначну реч глава* како би ученицима

објаснили разлику између *основног значења* (горњи део човечјег односно предњи део животињског тела) и *осталих значења* именице глава (*глава породице, глава књиге, глава ексера, глава купуса*).

Потом следе питања:

* Осмисли реченице у којима ћеш употребити следећа значења именице *глава*:

глава породице: _____

глава књиге: _____

* Напиши какво значење има именица *глава* у реченици:

Бежи и спаси своју главу. _____

* Која страна кованог / металног новца је писмо, а која глава?

* Објасни значења подвучених речи у реченицама [види под а)]:

а) Уживали су и гледали *бакарно* небо изнад села. бакарно – боја (небо боје бакра)

Ова два дела телефона повезују *бакарне* жице. бакарне – од бакра, материјал

б) Птица својим *кљуном* храни птиће. _____

Уледали су прво *кљун* брода. _____

в) За рођендан је добио *златан* сат. _____

Он је заиста *златно* дете. _____

г) Окрените тај *лист* књиге и угледаћеш фотографију. _____

Опао је први жути *лист*. Јесен је стигла. _____

* Перица: Мој брат, где год да иде, наилази на веома топао дочек.

Јовица: Мора да је веома популаран.

Перица: Не, он је ватрогасац.

Заокружи слово испред тачне тврдње:

а) Хумор у датом вицу заснива се на различитим значењима придева топао.

б) Хумор у датом вицу заснива се на различитим значењима именице брат.

(Станковић-Шошо и др. ⁶2016: 146–147)

Ученицима се и у оквиру *фразеологизама* нуди могућност да обогате свој речник. Један од начина је и кроз вежбање следећих задатака:

* Линијама повежи изразе са њиховим значењима:

обрати зелен бостан	далеко
пресипати из шупљег у празно	обећавати немогуће
обећавати златна брда и долине	надрљати
држати језик за зубима	радити узалудан посао
богу иза леђа	ћутати

* Доврши изразе:

а) кад на врби роди _____; б) с неба па у _____;
в) лупити главом о _____; г) увући се у мишју _____;
д) хода као бос по _____; ђ) јури као мува без _____;
е) исправљати криве _____; ж) млатити празну _____.

* Повежи израз из леве колоне са одговарајућим значењем из десне колоне, као што је започето.

загрејати столицу	побећи од нечега
превршити меру	савладати прве тешкоће
пробити лед	вредно се посветити послу
ухватити маглу	храбро поступити
стиснути петљу	прећи границу допуштеног

* Осмисли реченицу у којој ћеш употребити израз *богу иза леђа*.

(Станковић-Шошо и др. ⁶2016: 149)

Аутори Весна Ломпар, Зорица Несторовић и Зона Мркаљ, у својој радној свесци за пети разред у оквиру богаћења ученичког речника, доносе низ шароликих и врло занимљивих задатака за проверу знања из ове веома важне области језичке културе:

* Прецртај реч која по свом значењу не припада датом низу.

а) наредни	б) учтив
идући	пристојан

следећи	уљудан
претходни	углађен
наступајући	причљив
в) стално	г) причати
увек	певати
понекад	говорити
непрекидно	приповедати
непрестано	беседити

* Допиши реч која недостаје у следећим изразима.

а) Обукао се од главе до _____.

б) Вратио му мило за _____.

в) Прошао је пут од трња до _____.

г) Ишао је од немила до _____.

* У следећем тексту подвуци предеве којима је писац описао сунце.

Сунце је огњено, усијано, као за време страшне суше, мутно црвено, као пред олују, светло и сјајно, као да нас поздравља; изрони испод уског и дугачког облачка, свеже забилиста, и утоне у његову љубичасту маглину.

а) Међу подвученим придевима има два пара синонима. Напиши их.

б) Који синонимски пар би се могао допунити придевом *ужарено*?

* Пронађи међу датим речима синонимске парове и упиши их у правоугаонике: *мук, страх, срећа, бојазан, жудња, радост, жеља, тајац*.

* Поред наведеног пара речи напиши **А** ако су супротног значења, а **С** ако су истог или сличног значења.

а) миран – немиран _____ б) ружан – леп _____

в) кућа – дом _____ г) гледати – посматрати _____

г) васиона – свемир _____ ђ) храбар – одважан _____

е) дати – узети _____ ж) младост – старост _____

* Реши загонетку и подвуци антониме у њој. *У ватри морко, а у води суво!*

* Напиши по један антоним и синоним за следеће примере: *вредан (човек), крупан, црн, хладан, забаван, тих.*

* Допуни реченице антонимима подвучених речи.

а) Прошао је цео пут, од победе до _____.

б) У овој лекцији разумео сам све од почетка до _____.

в) Иде на све или _____.

* Напиши антониме следећих речи: *врлина, рат, лаж.*

* Напиши антониме датих прилога: *горе, напред, рано, близу, много, лево.*

* Следеће некњижевне речи замени књижевним као што смо започели: *секирати се – секирати се, кинта, плајваз, куруз, клопа, марисати, динџа, штекер.*

* Заокружи слово испред реченице која припада књижевном језику.

а) Миланов тата вози најновију мечку.

б) Његов ћале купио је нови ауто.

в) Миланов тата купио је новог мерџу.

г) Његов тата има најновији мерцедес.

* Следеће реченице напиши књижевним језиком.

а) Нови наставник је веома готиван лик.

б) Ене га онај Милан што ладно тврди да је височији од мене.

в) Преко пута шустера Јове продаје се фришко пециво.

* У следећим стиховима песник Александар Вучо употребио је једну туђицу немачког порекла уместо наше именице *кочница*. Пронађи ту реч и подвуци је.

Ујутру, кад пођем у школу,
ја први угледам тролу,
ја први угледам где стење
трамвај који се пење;
и кликнем: *Ено га иде!*
Да другови моји виде

за бремзом, у пуном сјају
мог оца у трамвају.

(Ломпар и др. 2018: 106–109)

Наташа Станковић Шошо, Светлана Слијепчевић и Бошко Сувајдић, у свега неколико задатака своје радне свеске *У потрази за језичким и књижевним благом*, омогућавају ученицима да утврде градиво у вези са *синонимима, антонимима и некњижевним речима*:

* Речи из леве колоне линијом спој са синонимима из десне колоне.

а) гљиве	радостан
б) пут	дати
в) уручити	беба
г) новорођенче	стаза
д) весео	печурке

* Напиши синонине за подвучене речи у следећим реченицама.

- а) Он је понекад прави враг. _____
- б) Даћу ти другарски савет. _____
- в) Понашај се пристојно! _____

* Напиши антониме следећих речи:

- а) младост – _____; б) рај – _____;
- в) испред – _____; г) ћутати – _____;
- д) доле – _____; ђ) заборавити – _____.

* Поред наведених примера напиши описне придеве супротног значења:

- а) дебео – _____; б) чврст – _____;
- в) хладан – _____; г) ружан – _____;
- д) висок – _____; ђ) лењ – _____.

* Напиши синонине за следеће речи:

- а) зубар – _____; б) цак – _____;
- в) лекар – _____; г) отац – _____;

- д) ученик – _____; ђ) брег – _____;
 е) пријатељ – _____; ж) орман – _____;
 з) мудро – _____; и) брзо – _____.

* Подвуци речи страног порекла у следећој реченици: У дневној соби налази се лустер с кристалима, а у спаваћој соби лампа с чудним абажуром.

* Напиши домаће речи уместо страних:

- а) кореспонденција _____;
 б) конфликт _____;
 в) колекција _____;
 г) литерарни _____;
 д) реализовати _____;
 ђ) кеш _____;
 е) адекватан _____.

* Повежи речи са њиховим објашњењем.

а) кујунција	трговац
б) бакалин	златар
в) хитропреља	рибар
г) алас	особа која брзо преде
д) девер	борба, двобој
ђ) мегдан	кројач
е) моба	минђуше
ж) обоци	мужевљев брат или рођак
з) чакшире	колективан, добровољни рад
и) терзија	панталоне

(Станковић Шошо и др. 2018б: 61–62)

У радној свесци ауторџ Наташе Станковић Шошо, Бошка Сувајџића и Јелене Срдић на само једном месту од ученика се захтева да дефинишу свесну или случајну грешку у излагању догађаја, односно да од четири понуђена одговора заокруже слово испред оног

који се односи на смештање догађаја, ликова, обичаја у неодговарајуће време. Међу понуђеним одговорима су: *поређење, персонификација, оноματοпеја и анахронизам* (Станковић Шошо и др. 2018а: 28).

Исти аутори упућују ученике на *Речник синонима* Павла Ћосића и сарадника или Миодрага Лалевића како би из њега преписали најмање десет *синонима* речи *добар*. У оквиру обнављања *речи сличног или истог значења* потребно је и да ученици препишу један краћи текст так што ће уместо подвучених речи употребити њихове *синониме*, односно да напишу *синониме* за речи *тмина, радостан и разговарати*.

У домену *речи супротног значења* горенаведени аутори припремили су свега три задатка:

* Осмисли, а затим напиши једну реченицу у којој ћеш употребити пар речи супротног значења (антонима).

* Напиши антониме следећих речи:

весео – _____; уредан – _____; добар – _____.

* Подвуци антониме у следећим реченицама:

а) Сит гладноме не верује.

б) Сова дању спава, а ноћу не.

(Станковић Шошо и др. 2018а: 112)

У оквиру прикладне употребе речи и израза, Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајџић и Јелена Срдић скрећу ученицима пажњу на неоправдану употребу *туђице* и наглашавају да где год постоји могућност за употребу домаће речи – треба избегавати *туђице*:

Сигурно си приметио/-ла да у нашем језику постоје речи које долазе из неких страних језика (из енглеског, немачког, француског, руског итд.). Те речи зову се *туђице*. На пример: из енглеског језика – спорт, викенд, старт, филм; из немачког језика – вага, пегла, мајстор, фарба итд. Упоредо с развитком технике и културе, сасвим је природна појава да речи из једног језика улазе у други језик. Приметно је да највише речи долази из енглеског језика. Употреба туђица понекад је оправдана, али понекад није. Где год постоји наша, српска реч, требало би је употребити. Зашто би неки филм или књига имали *хепи енд*, кад могу имати *срећан крај*? Зашто идемо у *шопинг*, а не у *куповину*? Зашто *фанови*, кад постоје *обожаваци*?

С овим у вези, дато је неколико вежби и питања за размишљање у вези са прикладном употребом речи и израза.

* Подвуци прикладнију реч или израз у следећим реченицама:

а) Одавно није био тако добар фешн вик. Одавно није била тако добра недеља моде.

б) После представе неки гледаоци су отишли у бек стејџ. После представе неки гледаоци су отишли иза сцене.

в) Милица не жели нови фоун. Милица не жели нови телефон.

г) Лајкуј ми фотографију! Означи да ти се свиђа фотографија.

д) Милан је баш кул. Милан је баш симпатичан/занимљив/добар/сјајан.

* Поразговарај на часу српског језика са друговима из одељења и са наставником/наставницом српског језика о следећем: Користиш ли ти туђице? У којим приликама? Смета ли ти кад неко употреби реч коју ти не разумеш, на пример: даунлодовати, скриншотовати, бејзик, апликација и сл.? Морају ли те речи бити део речника говорника српског језика? Образложи свој одговор.

* Опиши свог најбољег друга/другарицу користећи што више придева. Избегавај придеве из страних језика.

(Станковић Шошо и др. 2018а: 113)

Аутори *Радне свеске за српски језик и књижевност за пети разред* Владо Ђукановић, Ивана Андрић, Дина Томић Анић и Оливера Радуловић на само једном месту у својој радној свесци, приликом теста за самопроверу знања, захтевају од ученика да на одломку из приповетке *Чича Јордан* Стевана Сремца подвуку *застареле речи* и да потом напишу којим се савременим речима могу заменити, при том не дефинишући *застареле речи* као *архаизме*. (Ђукановић и др. 2018: 130)

Исти аутори нешто су детаљнији када треба пронаћи *некњижевне облике речи* у тексту¹²⁰ и заменити их *књижевним облицима*, односно када ученици треба књижевним речима да замене задате *жаргонизме*: *смарати*, *кулирати*, *четовати*, *клопати* и *ђускати*. (Ђукановић и др. 2018: 110–111; 124)

Најобимнија су она вежбања која се односе на *синонине* и *антонине*:

* Напиши антонине следећих речи:

висок _____

леп _____

паметан _____

хладан _____

истина _____

¹²⁰ Реч је о шаљивој народној причи „Све, све, али занат”.

* Подвуци антониме у следећим пословицама:

а) Зло се даље чује него добро.

б) Сит гладну не верује.

в) Бадава је добро семе кад је рђаво орање.

г) Бивши пријатељ је гори него непријатељ.

д) Боље је с мудрим плакати него с лудим певати.

* Пронађи што више синонима следећим глаголима:

видети _____

ићи _____

мислити _____

играти _____

причати _____

* Прочитај песму Милета Станковића *Бајаги нешто друго*. У сваком стиху су подвучене две речи. Упореди их и закључи о којој је језичкој појави реч.

Није *тмина*, него *мрак*,
није *игра*, него *плес*,
није *врећа*, него *џак*,
није *сриба*, него *бес*.

није *шија*, него *врат*,
није *нарав*, него *ћуд*,
није *час*, него *сат*,
није *шашав*, него *луд*.

није *брдо*, него *брег*,
није *кућа*, него *дом*,
није *барјак*, него *стег*,
није *трунтав*, него *тром*.

Није *блесак*, него *сјај*,
ал' је *конац*, ал' је *крај*!

Речи које имају исто или слично значење зову се _____.

* Објасни значење изреке: *Није шија него врат*.

Овде су дате и пословице које ученици треба да појасне (Ђукановић и др. 2018: 103; 105):

* Објасни значење следећих пословица:

Језик горе посијече него мач.

Чиме се луд поноси, тога се мудар стиди.

Више ум замисли него море понесе.

(Ђукановић и др. 2018: 124–125)

2.1.4. Закључне напомене о петом разреду

Анализирајући уџбенике за пети разред основне школе, дошли смо до сазнања да нису само *ономатопеја*, *персонификација*, *епитет* и *поређење* предмет анализе аутор̃а уџбеника̃ (при томе се *персонификација* и не налази у Плану и програму наставе и учења петог разреда – њиме су предвиђени за обраду и дефинисање само *епитет*, *ономатопеја* и *поређење*). Ако горенаведене *стилске фигуративне изразе* посматрамо термилошки, онда они јесу предмет анализе аутор̃а, али се ове четири *стилске фигуре* у многим читанкама јављају и као нетерминологизирани, а „придружују” им се и *градација*, *асонанца*, *алитерација*, *контраст* и *метафора*. У великом броју уџбеника, поред наведених *ономатопеја*, *персонификација*, *епитета* и *поређења*, јављају се још и као врло јасно детерминисане/дефинисане *градација*, *метафора* и *хипербола*. Код неких других аутора су дефинисани само *епитети* (укључујући и *сталне епитете*), *ономатопеје* (заправо, *ономатопејске речи*) и *персонификације*. Такође, поједини аутори, приликом обраде одређених наставних садржаја, дефинишу *иронију* и *алузију* иако ниједна од ове две *фигуре мисли* није предвиђена Планом и програмом наставе и учења петог разреда, а њихова обрада није примерена ученичком узрасту.

Када се има у виду област *богаћења речи*, попут појединих аутора читанки за пети разред који дефинишу или не дефинишу одређена *стилска изражајна средства*, исто тако закључујемо да неки аутори дефинишу такозване *-изме*, а неки – не: *архаизми* су дефинисани као *застареле речи*, а *анахронизми* – као одступања између народног доживљаја и схватања историје; *дијалектизме* сви аутори карактеришу као *некњижевне речи које су одлика говора људи неког одређеног краја* и које нису ушле у књижевни језик. *Туђице* или *позајмљенице* су *речи које говорници једног језика прихватају као своје јер њихов језик не поседује одговарајућу замену за значење позајмљене речи*. У оквиру овога набројани су језици из којих је српски језик позајмио одређене речи (грчки, енглески, немачки, руски и француски), а јасно су дефинисане само речи позајмљене из турског језика као *турцизми*. Планом и програмом наставе и учења у петом разреду предвиђена је обрада само *некњижевних речи* и *туђица*.

Богаћењу лексичког фонда доприносе и синоними, антоними и деминутиви. Готово сви аутори уџбеничких комплета дефинишу их на устаљен, једнообразан начин: као *речи*

које имају различит гласовни састав, а исто значење (синоними су кућа и дом; зборити и причати, говорити); као речи које имају потпуно супротно значење (антоними су бело и црно; лето и зима; добар и лош; слadak и горак) и као именице које имају умањено значење (деминутиви). У Плану и програму наставе и учења у петом разреду потребно је обрадити само синониме и антониме.

Слично претходном разреду, у многим анализираним уџбеницима појављују се објашњења и задаци који нису примерени узрасту ученика петог разреда. Рецимо, приликом аргументације *сталних епитета*, код примера *вјерна љуба*, наводи се да је ово *епитет* и за љубу која је *неверна*. Ради бољег схватања неког појма, аргументација мора бити чвршћа, а наведени пример, засигурно, није примерен узрасту ученика овог разреда.

На самом крају анализе уџбеника петог разреда, може се поставити питање да ли је нека *стилска фигура* уопште обрађивана у неком од претходних књижевних текстова (односно, да ли је испоштован наставни процес у концентричним круговима и континуираним низовима како би ученици постепено усвојили неки појам)? – На пример, да ли је методички исправно ученицима поставити питања попут: Коју стилску фигуру уочаваш у стиховима *Сину Милош у пољу зелену / као јарко иза горе сунце*? Ако *само поређење* на које аутори указују ипак јесте дефинисано раније (чак и ако је то било у претходном разреду), зашто је у њиховом захтеву реч о само једној *стилској фигури* кад у наведеном примеру уочавамо и (*сталне*) *епитете*?

2.2. Шести разред

Анализа обухвата следеће уџбенике: *Маштарија речи, Читанка за шести разред основне школе* – Наташа Станковић-Шошо; *С речи на дела 6, Српски језик и књижевност за шести разред основне школе, Читанка* – Валентина Хамовић и Марија Слобода; *Српски језик и књижевност, У трагању за плавом звездом, Читанка за шести разред основне школе* – Јелена Журић; *Говор и језик, Српски језик и језичка култура за шести разред основне школе* – Јелена Журић и Јелена Ангеловски; *Српски језик, Граматика за шести разред основне школе* – Владо Ђукановић; *Српски језик, Граматика 6, Српски језик и књижевност за шести разред основне школе* – Весна Ломпар; *С речи на дела 6, Српски језик и књижевност за шести разред основне школе, Граматика* – Јасмина Станковић, Светлана Стевановић и Јоле Булатовић; *Радна свеска уз читанку 6, Српски језик за шести разред основне школе* – Наташа Станковић-Шошо; *Радна свеска уз Граматику 6, Српски језик за шести разред основне школе* – Весна Ломпар; *Радна свеска уз граматику за шести разред основне школе* – Дина Томић Анић, Ивана Андрић и Владо Ђукановић; *Радна свеска, Српски језик и књижевност за шести разред основне школе* – Јелена Журић, Јелена Ангеловски и Драгана Џуцић.

И у шестом разреду уочава се несклад између плана и програма наставе и учења и садржаја уџбеничких комплета и исти варира од уџбеника до уџбеника. Од *стилских фигуративних израза* потребно је обрадити *контраст, хиперболу и градацију*. Ученици се детаљније упознају са појавама које богате, али исто тако – и кваре књижевни језик, односно треба продубити знања у вези са *некњижевним речима и туђицама*. Све је чешће дефинисање језичких појмова и истицање својстава језичких појава и уочених законитости и правилности и све је приметније илустровање и графичко представљање језичких појмова и њихових односа. У овом разреду још увек је могуће уочити и садржаје који нису терминологизирани.

2.2.1. Нетерминологизирани стилске фигуре

Кроз методичку апаратуру *Одјеци читања*, Валентина Хамовић и Марија Слобода, аутори читанке *С речи на дела*, ученицима постављају и питања која се односе на *стилска изражајна средства* за која не наводе термине. Рецимо, *контраст* се помиње кроз захтеве које аутори дају ученицима ради провере *схватања језичко-стилских анализа* текстова, али нема дефиниције самог појма *контраста*: „Обрати пажњу на супротстављене пределе о којима девојчица машта – први је преплављен сунчаним зрацима и топлотом, а други је притиснут зимом и глечерима. Шта им је заједничко? Издвој реченице у којима се види како девојчица доводи у везу време „праве вечности” и време пролазности”¹²¹. (Хамовић и Слобода 2019: 121)

¹²¹ Исидора Секулић: „Буре”.

2.2.2. Терминологизирани стилске фигуре

У читанци *У трагању за плавом звездом* Јелене Журић су, поред индекса у коме су само излистане, на веома конкретан и концизан начин, кроз мали подсетник (*Речник књижевних термина*), на самом крају уџбеника, приказане све *стилске фигуре* са којима се ученици сусрећу читајући књижевна дела и одломке из њих, почев од самог појма *стилске фигуре*:

Стилска фигура – језичко изражајно средство којим се постиже сликовитост и уверљивост казивања. *Апострофа* – стилско средство (фигура) које потиче још из антике, а означава *обраћање песника* којим он (изненада) прекида своје излагање како би се обратио неживим појавама, појавама из природе, апстрактним појмовима, или блиским, а одсутним личностима. Апострофа се, пошто је у форми обраћања (дакле, у вокативу), увек обележава запетама. *Градиција* – стилско средство (стилска фигура) чије име потиче од латинске речи која значи „појачавање”; стилска фигура којом се постепено, по јачини, ређају (степенују, градирају) песничке слике. Оно се може испољити као поступно појачавање израза, али и као једно од важнијих начела композиције књижевног дела – где се сталним појачавањем уметничких утисака држи у напетости пажња читаоца. *Епитет* – језичко-стилско средство стилска фигура, реч – најчешће описни придев – која се додаје именици како би сликовито описала појам који та именица означава. *Иронија* – језичко-стилско средство, стилска фигура којом се речима даје супротан смисао од оног које имају у основном значењу. *Контраст* – или *антитеза*, назив је за стилско средство (стилску фигуру) којим се доводе у везу, стављају једна до друге, супротне појаве; то је посебна врста поређења по супротности; тиме се постиже сликовитост и сугерише дубље значење, а некад и хуморан ефекат; у сликарству се контраст постиже бојама или другим сликарским средствима (најизразитије: црно – бело). *Ономатопеја* – стилска фигура којом се подражавају гласови и звуци из природе. *Персонификација* – стилско средство (фигура) којом се остварује пренесено значење: предметима и појавама приписују се својства чоeka, личности (људске особине, осећања); тиме се „неживо” „оживљава” као личност (персонификује) и постиже се дубље значење. *Поређење* – језичко-стилско средство, стилска фигура којом се непознате појаве или предмети чине разумљивим и јасним упоређивањем са сличним, познатим појавама, чиме се постиже и изразита сликовитост. *Хипербола* – стилска фигура којом се, ради постизања снажнијег утиска, особине неке личности или описи преувеличавају; претеривање, преувеличавање.

(Журић 2018: 212–217)

Готово свака од дефинисаних *стилских фигура* исто је овако дата и након одређених књижевних текстова који треба да поткрепе тврдње које се овим дефиницијама исказују. Тако је, као пример за *апострофу*, Јелена Журић навела песму *О, класје моје* Алексе Шантића у којој, поред тумачења наведене *стилске фигуре*, инсистира да ученици протумаче и значење *градијског низа стихова* у којима је заступљена *апострофа*: „1. О, класје моје испод голих брда, 2. Мој црни хљебе, крвљу поштрапани, 3. [...], моја

муко тврда”. (Журић 2018: 63) На *градацију* Јелена Журић указује и након народне епске песме *Смрт Мајке Југовића* при чијем тумачењу ученици треба да се потруде да променом тона укажу на нови мотив у песми и на *градацију*. (Журић 2018: 165)

Најчешћи захтеви у вези са *епитетима* јесу да их треба пронаћи, подвући (обележити), образложити и истражити, уочити и образложити њихову улогу, сликовитост и изражајност у књижевним делима¹²². (Журић 2018: 39; 91; 128; 165)

За аргументовање *контраста* Јелени Журић послужили су одломак из *Пустолова* Владимира Андрића (*џунгла – апотека*), коледарска народна песма *Војевао бели Виде, коледо!* (*мућаше – бистраше*), *Овај дечак се зове Пепе Крста* Милована Данојлића (*цар без престола*), епска народна песма *Цар Лазар и царица Милица* (*раскошна војска – рањени слуга*), епска народна песма *Смрт Мајке Југовића* (*расла – устргнута*), епска народна песма *Марко Краљевић и Муса Кесеџија* (*како би га жива дочекао, / кад од мртве главе поиграваш*). (Журић 2018: 24; 40; 111; 157; 165)

На примеру приповетке *Јаблан* Петра Кочића ученици треба да подвуку речи *ономатопејског* порекла, испишу их и закључе како писац звучно дочарава свет који приказује у овој приповеци. (Журић 2018: 128)

Песма *Говор дрвећа* Бранислава Петровића послужила је Јелени Журић као пример за *персонификацију*. (Журић 2018: 82)

Најадекватнија песма за аргументовање *хиперболе* јесте народна епска песма *Смрт Мајке Југовића*, у којој мајчин бол постаје непребол. (Журић 2018: 161)

На пригодном вежбању ученици треба да препознају *стилске фигуре* присутне у следећим стиховима:

* Ако т' и јест родила краљица / на чардаку, на меку душеку, / у чисту те свилу завијала, / а злаћеном жицом повијала, / одранила медом и шећером; а мене је љута Арнаутка / код оваца на плочи студеној, / у црну ме струку завијала, / а купином лозом повијала, / одранила скробом овсенијем; Коса му је до земљице црне, / полу стере, полом се покрива; / нокти су му, орати би могô; / убила га мемла од камена, / поцрнио, као камен сињи; „Кад је Шарац сагледао вилу, / по с три копља у висину скаче, / по с четири добре унапредак: / брзо Шарац достигнуо вилу; Волим, брате, изгубити главу / нег' љубити свој земљи душмана.

(Журић 2018: 187)

У читанци Валентине Хамовић и Марије Слободе дефинисане су следеће стилске фигуре: *епитет* и *стални епитет*, *ономатопеја*, *поређење*, *персонификација*, *хипербола* и *апострофа*. Дефиниције, углавном, одговарају свим пређашњим и каснијим дефиницијама уџбеника који су предмет овог рада.

¹²² Обредна народна песма: „Војевао бели Виде, коледо!”, Вељко Петровић: „Ратар”, Петар Кочић: „Јаблан”, народна епска песма: „Смрт Мајке Југовића”.

Епитет је врста стилске фигуре којом се у тексту постиже живост и сликовитост израза („Жуљаве руке одмара на плугу”). То је реч или група речи која стоји уз именицу и открива неку њену особину карактеристичну за дату ситуацију. У служби епитета најчешће се јављају придеви, прилози или апстрактне именице.

(Хамовић и Слобода 2019: 145)

Стални епитет је врста стилске фигуре, честа у народној поезији. Иста реч појављује се уз поједине именице, на пример: пшеница бјелица, лепота девојка, верна љуба, бијели двори, рујно вино, бритка сабља итд.

(Хамовић и Слобода 2019: 30)

Ономатопеја је врста стилске фигуре која настаје на основу подражавања (опонашања, имитирања) гласова и звукова из природе (на пример бућнути, крцнути, фијукати). У овој песми¹²³ употребљена је у обликовању имена Џон Хохохонд и Џим Хухухинд, подражавањем смеха.

(Хамовић и Слобода 2019: 76)

Хипербола је стилска фигура којом се постиже увеличавање особина предмета или интензитета радње у циљу јачег емотивног деловања. Ова стилска фигура највише и најјаче изражава емоционални тон у књижевном делу. Стога се користи у намери да се нешто посебно истакне и нагласи. У овој песми хипербола је употребљена у стиховима: Добра коња врло расрдио, / из копита жива ватра сева, / из ноздрва модар пламен лиже.

(Хамовић и Слобода 2019: 39)

На концу представљених стилских фигура, аутори читанке *С речи на дела* дефинишу и објашњавају ученицима још један термин са којим ће се интензивније сусрети у наредним разредима.

Апострофа је врста стилске фигуре, у којој се врши непосредно обраћање одсутним личностима, предметима и апстрактним појмовима. Апострофом се оживљава песников однос према тим стварима и чини их блиским и непосредним. Увек је у вокативу (у овој песми: *Грачанице*; сретћеш је и у песми *О, класје моје* Алексе Шантића).

(Хамовић и Слобода 2019: 67)

Кроз методичку апаратуру *Одјеци читања* аутори Валентина Хамовић и Марија Слобода ученицима постављају питања која се односе на *стилска изражајна средства* коришћена у обрађиваним књижевним делима:

¹²³ Милован Данојлић: „Овај дечак зове се Пепо Крста”.

* Размисли зашто су манастирска врата у поетским текстовима често описана као „тешка”. Подвуци и остале епитете у песми¹²⁴ и одреди њихову улогу.; Подсети се значења појма ономатопеја. Подвуци поређења. Препознај хиперболу.¹²⁵; Које стилске фигуре су употребљене у осликавању ратаревог портрета? Запази речи којима се дочарава бујање природе. Који чулни утисци се тиме постижу? О којој стилској фигури је реч?¹²⁶; У свакој строфи заокружи реч са посебним звучним ефектом. Којим стилским средствима је остварена ритмичност и изражајност стихова? Препознај персонификацију у песми и протумачи је у складу са значењем целе песме.¹²⁷; Којим стилским средствима је у песми¹²⁸ предочен мотив хлеба? Препознај поређење и објасни уметнички ефекат те стилске фигуре.; Пронађи речи којима се природи приписују особине живих бића. Којом стилском фигуром се то постиже? Препознај и подвуци епитете и поређења у песми¹²⁹. Објасни њихову улогу у конкретним песничким сликама.; Мисли и поруке у овој песми изражене су бројним стилским фигурама. Препознај: а) епитете, б) поређења, в) персонификацију и г) хиперболу. Објасни на који начин доприносе *чудесном* свету песме.¹³⁰; Који стилски поступак препознајеш?¹³¹; Препознај персонификацију у песми и објасни њену улогу.¹³²

(Хамовић и Слобода 2019: 60; 76; 144; 203; 150; 183; 214; 217; 187; 130)

Кроз задатке који се налазе на крају два поглавља читанке *С речи на дела*, аутори утврђују градиво постављањем следећих питања ученицима:

* На основу наведених карактеристика, препознај стилску фигуру о којој је реч и напиши њен назив на линији.

Овом стилском фигуром се постиже преувеличавање особина предмета или интензитета радње у циљу јачег емотивног деловања. Она највише и најјаче изражава емоционални тон у књижевном делу. Користи се у намери да се нешто посебно истакне и нагласи. (Хамовић и Слобода 2019: 70)

* На линијама напиши називе стилских фигура које препознајеш у наведеним стиховима.

Пошао је сељак натмурени,
Свих седморо носећи у врећи.

(С. Јесењин, *Песма о керуши*)

¹²⁴ Војислав Илић: „Свети Сава”.

¹²⁵ Милован Данојлић: „Овај дечак зове се Пепо Крста”.

¹²⁶ Вељко Петровић: „Ратар”.

¹²⁷ Стеван Раичковић: „Хвала сунцу, земљи, трави”.

¹²⁸ Алекса Шантић: „О, класје моје”.

¹²⁹ Јован Дучић: „Село”.

¹³⁰ Добрица Ерић: „Чудесни свитац”.

¹³¹ Сергеј Јесењин: „Песма о керуши”.

¹³² Ђура Јакшић: „Вече”.

Тако спава море у немом благостању.

(Ј. Дучић, *Село*)

(Хамовић и Слобода 2019: 220)

У читанци *Маштарџа речи* аутора Наташе Станковић-Шошо на веома леп и прегледан начин – кроз табеларни приказ, дата је систематизација *стилских фигура*:

ПЕРСНИФИКАЦИЈА давање људских особина неживим стварима, биљкама, животињама и различитим појавама	Санак иде уз улицу, <i>Води</i> Јова за ручицу; Санак Јову <i>говраше</i> ... (Народна песма)
	Звијезде су блистале и <i>осмјехивале се</i> , исто као и прије. (Светозар Ђоровић)
ОНОМАТОПЕЈА преношење и опонашање гласова и звукова из природе	Зријавци тужно <i>зричу</i> . (Десанка Максимовић)
	Неретва која <i>цвили</i> и <i>урла</i> без престанка. (Пеђа Милосављевић)
ЕПИТЕТ реч или група речи која истиче важну особину главног појма који ближе одређује	Пољана <i>сребрна</i> , <i>бела</i> . (Десанка Максимовић)
	У овом <i>плавом</i> пространству назиру се <i>извртнуте</i> једрилице и <i>бели расплинати</i> бродови. (Пеђа Милосављевић)
ГРАДАЦИЈА постепено набрајање слика, догађаја, осећања или поступака ликова	За Ђурђем је <i>косу одрезала</i> , за ђевером <i>лице изгрдила</i> , а за братом <i>очи извадила</i> . (Народна песма)
АПОСТРОФА непосредно обраћање углавном одсутним личностима, предметима и апстрактним појмовима	Спавајте ми, <i>децо мила</i> , Да се сити <i>наспавате</i> , Да изјутра <i>подраните</i> , И мајчицу <i>одмените</i> . (Народна песма)
	<i>Београде, мој бели лабуде!</i> (Бранко Радичевић)
КОНТРАСТ истицање супротности између два догађаја, лика или појма	<i>Косу реже</i> , <i>коса опет расте</i> , <i>лице грди</i> , а <i>лице израста</i> . (Народна песма)
	<i>Станко умиљат</i> као мало јагње, <i>Лазар већ напраситији</i> . (Јанко Веселиновић)

ПОРЕЂЕЊЕ (КОМПАРАЦИЈА) упоређивање два појма, лица или предмета по сличности (заједничким особинама) или по супротности (различитости)	Кад говори, <i>ка' да голуб гуче,</i> Кад се смије <i>ка' да бисер сије,</i> Кад погледа, <i>како соко сиви,</i> Кад се шеће <i>као паунице...</i> (Народна песма)
	Имала је плетенице исте боје <i>као слама,</i> прћаст пегав нос и велика уста. (Данило Киш)
ХИПЕРБОЛА преувеличавање, претеривање	Колико је дивна и лијепа, <i>Чело јој је висока планина,</i> У лицу је бјела и румена <i>Издајека двору свјетлост дава.</i> (Народна песма)
	У Милице дуге трепавице, <i>Прекриле јој румен јагодице,</i> <i>Јагодице и бијело лице.</i> (Народна песма)

(Станковић-Шошо 2011: 71–72)

Детаљнија појашњења је Наташа Станковић-Шошо давала кроз различите методичке апаратуре своје читанке попут *Словарице, реченице, ризнице* или *Откривалице*. Ево како то практично изгледа.

Сан и урок у наведеним успаванкама имају људске особине и поступају као да су жива бића. Стилска фигура која омогућава да предмети и нежива бића оживе и добију људске особине и својства живих бића назива се *персонификација*. Она се често користи и у народној и у ауторској књижевности:

Једноноге плесачице јеле
смеју се, нишу, смеју,
ломе у танким крстима.
Снежне велове беле
лудо око себе веју.
Трче на сребрним прстима.

(Десанка Максимовић, *Сребрне плесачице*, одломак)”

(Станковић-Шошо 2011: 42)

Дечак је слушајући звуке из природе успео да жмурећи оживи њену лепоту. Он је чуо *пијукање* сенице, *лепет* њених крила, *пиштање* птића, *шум* лишћа, *зујање* пчела и сликовито доживео свет који га окружује. Подражавање (опонашање, имитирање) звукова из природе представља стилску фигуру која се назива *ономатопеја*.

(Станковић-Шошо 2011: 179)

Познато ти је да неке речи кад стоје уз именицу (нпр. описни придеви) или уз глагол (прилози за начин) могу да истакну значајну особину бића, предмета или радње и открију пишчев лични допринос према описаном појму. Таквих речи има много у песми Ратар Вељка Петровића. (...) У књижевном тексту само онај придев, или која друга реч у придевској употреби, атрибут, који одударајући од стилски неутралног говора доприноси живости, сликовитости и снази израза, назива се *епитет*.

(Станковић-Шошо 2011: 148)

На чак два места у читанци *Маинтарија речи* Наташа Станковић-Шошо дефинише *градацију* покрепљујући је различитим примерима:

Стилска фигура у којој се постепено наводе по јачини осећања ликова, њихови поступци и догађаји назива се *градација*. Помоћу градације остварује се и садржина и идеја песме *Највећа је жалост за братом*. Природа се обнавља постепено, живот се наставља, али туга младе Ђурђевице не пролази.

(Станковић-Шошо 2011: 39)

Мајчина бол кроз целу песму постепено (*градацијски*) расте. (...) Стилска фигура којом се поступно ређају осећања и слике по јачини назива се *градација*.

(Станковић-Шошо 2011: 116)

Cela pesma je sastavljena od pesničkih slika koje su međusobno povezane po principu kontrasta (suprotnosti). Zaljubljeni mladić želi da devojci kaže da je voli, ali nema hrabrosti za to i ponaša se suprotno od onoga za čim čezne. Glumi ravnodušnost i svojim grubim rečima stavlja joj do znanja da mu nije stalo do nje. On izgovara reči koje su u suprotnosti sa njegovim osećanjima. Na taj način njegova čežnja i strah postaju još naglašeniji. Ovakav stilski postupak kada se suprotne pojave dovedu u neposrednu vezu (jedno se želi, a drugo učini; jedno očekujemo, a desi se nešto drugo) naziva se *kontrast* ili *antiteza*. Ova stilska figura često se koristi u književnosti jer stvara jače utiske. Ponekad je kontrast prisutan i u kompoziciji cele pesme, kao što je to primer u stihovima iz narodne ljubavne pesme:

Konja vodim – peške odim,
vodu gazim – žedan idem,
leba nosim – gladan idem,
čizme nosim – bos ti odim!

(Станковић-Шошо 2011: 20)

Стилска фигура којом се два појма или предмета упоређују по сличностима (заједничким особинама) назива се *поређење*. На пример: паметан *као пчела*; вредан *као мрав*; пева *као славуј*. У народној поезији честа су поређења у којима изостаје реч *као*. Такав је случај и у наведеним стиховима:

Црне очи два драга камена,
обрвице морске пијавице,
ситне зубе два низа бисера.

(Станковић-Шошо 2011: 37)

Да би истакао суровост и трагичност боја, народни певач се послужио преувеличавањем. Стилска фигура којом се преувеличавају особине предмета или интензитет радње у књижевном делу назива се *хипербола*. Њом се ствара упечатљива песничка слика. На пример:

Онде ј' пала крвца од јунака,
Та доброме коњу до стремена,
До стремена и до узенђије,
А јунаку до свилена паса.
– Онде су ти сва три погинула!

(Станковић-Шошо 2011: 113)

Једино *апострофу* Наташа Станковић-Шошо не дефинише кроз горенаведену методичку апаратуру.

На крају обраде сваког књижевног дела следи и анализа коју Наташа Станковић-Шошо осмишљава кроз питања у вези са *стилским фигуративним изразима* којима текстови обилују, али нема додатних питања о *апострофи* и *градацији*:

Упореди лик Станка са ликом Лазара. Какве је нарави био Лазар? Истакни супротности између њих. Подвуци поређења по супротности коришћена у представљању њихових карактера. Шта се *поређењем* и *контрастом* постигло? Пронађи део у тексту¹³³ којим је описан Јеличин портрет. Опиши њен физички изглед. По чему је ова девојка била изузетна? Подвуци *епитете* коришћене у описивању њеног лица. Објасни њихову уметничку улогу у тексту.; Обрати пажњу на то како се Милош Кобиловић и султан Мурат опходе један према другом. Подвуци *сталне епитете* који се везују за султана Мурата и његове војнике. Размисли шта на основу таквих речи можеш да закључиш о колективном ставу нашег народа према противнику.¹³⁴; Подвуци *епитете* и објасни њихову улогу. Запази речи у којима се звуком дочарава бујање природе. Који се чулни утисци тиме подстичу? О којој је *стилској фигури* реч? Испитај улогу и значење поређења у песми. Шта се са чим доводи у везу?¹³⁵; Подвуци *епитете* којима се описује изглед брезе.¹³⁶; Протумачи *контраст* између његове физичке исцрпљености и духовне радости што је срећно стигао.¹³⁷; Како су животиње поступиле у тренутку њеног доласка? Којом стилском фигуром је дочарано њихово препознавање? Подвуци ономатопејске речи у песми.¹³⁸; Подвуци у тексту *ономатопејске речи*. Која је улога *ономатопеје* у одломку? (...) Пронађи *персонификацију* у тексту и објасни њену улогу у приповедању. Шта је дечак научио слушајући природу?¹³⁹; Подвуци у тексту речи којима се сликовито описује изглед бурета. Којим стилским фигурама се то постиже? (...) Којом стилском фигуром је дочаран морски пејзаж? Како су описани северни предели? Чиме су они оживљени? Шта девојчица осећа према инсектима? Како она описује лептире, бубице и цврчке? Због чега је била нерасположена? Које стилске фигуре ту уочаваш?¹⁴⁰; Подвуци речи којима се природи дају особине живих бића. Којим стилским средством се то постиже? (...) Издвој звукове описане у песми. Шта нарушава тишину ноћи? Објасни како се са све појавом звука опис пејзажа накратко преображава у радњу.¹⁴¹; Објасни како је описан долазак сна. Шта све сан уме? Којом стилском фигуром је то представљено? (...) Подвуци поређења у песми и објасни шта му је мајка пожелела.¹⁴²; Подвуци епитете којима се верно описује изглед крошње у априлу и јуну. Пронађи места у песми у којима је природа оживљена. Како је то постигнуто? Објасни улогу персонификације у стиховима. Са чим се шљива пореди у јуну? Опиши њен изглед у јулу. Подвуци поређење и објасни на који начин ово стилско изражајно средство доприноси богатству песничке слике.¹⁴³; Кога млада Ђурђевица ишчекује? Којим редоследом су у песми наведени њени најмилији? На који начин

¹³³ Јанко Веселиновић: „Хајдук Станко”.

¹³⁴ Бугарштица: „Када је погинуо кнез Лазар и Милош Кобиловић на Косову”.

¹³⁵ Вељко Петровић: „Ратар”.

¹³⁶ Сергеј Јесењин: „Бреза”.

¹³⁷ Десанка Максимовић: „О пореклу”.

¹³⁸ Народна песма: „Смрт мајке Југовића”.

¹³⁹ Анђела Нанети: „Мој дека је био трешња”.

¹⁴⁰ Исидора Секулић: „Буре”.

¹⁴¹ Јован Дучић: „Село”.

¹⁴² Избор из народних успаванки.

¹⁴³ Милован Данојлић: „Шљива”.

она исказује своју тугу због губитка ближњих? За ким највише пати? Којом стилском фигуром је то представљено? Пронађи контраст у песми и објасни значење ове стилске фигуре.¹⁴⁴; Подвуци *хиперболу* у стиховима и објасни на који начин ово стилско изражајно средство доприноси сликовитости песме.¹⁴⁵; Издвој речи којима се постиже преувеличавање. Препиши у школску свеску стихове који представљају пример хиперболе.¹⁴⁶

(Станковић-Шошо 2011: 14; 103; 148; 175; 154; 116; 179; 30; 173; 42; 186; 39; 120; 129)

У само једном делу уџбеника *Говор и језик* Јелена Журић и Јелена Ангеловски, након наставне јединице која је у вези са стилским вежбама и дескрипцијом, осврћу се на *стилске фигуративне изразе* и то на свега неколико њих. Објашњење долази након одломка из приче *Предвечерје у мојој улици* Наталије Филиповић. Аутори кажу:

Поређења која користиш не треба да буду уобичајена, већ виђена (*жут као сунце, храбар као лав*). Оно што је познато, уљуљкаће пажњу читаоца – необично и ново ће је тргнути! (...) *Уличне мушице које облећу око смећа... као краљевски свици* – неочекивано је *поређење*, које садржи и *контраст*, дакле, додатно изненађење. (...) У одломку можемо прочитати да се чује *шушкање гуштера* – у звучању ових речи ми већ чујемо оно што оне изражавају. Овде је, дакле, спретно употребљена стилска фигура *ономатопеја* (подражавање звукова из природе), али и још једно стилско средство о којем се говори тек у старијим разредима – *алитерација* (понављање сугласника у реченици, стиху) чиме се и звуковно дочарава оно о чему говоримо.

(Журић и Ангеловски 2018: 175)

О *персонификацији* исти аутори пишу након одломка из приче *Изненадни пљусак* Миљане Мирковић, а која треба да буде пример за наратију:

Слике природе су *персонификоване*, оживљене, и тиме још драматичније и упечатљивије.

(Журић и Ангеловски 2018: 176)

У вези са богаћењем речника, Јелена Журић, Јелена Ангеловски и Драгана Цуцић, аутори радне свеске за шести разред основне школе, кроз само два питања, омогућавају ученицима да провежбају *поређење*. У првом случају треба да на основу реченице из приповетке *Јаблан* Петра Кочића допуне реченицу *Село спава мирно, слатко као...*, а потом да на сличан начин допуне реченице *Она говори тихо као...* и *Дворана је изгледала свечано као...* Ово би требало да доведе ученике до самосталних реченица које отпочињу са: *Путовање је било... Корачао је... и Моја сестра је...* (Журић и др. 2018: 96)

¹⁴⁴ Народна песма: „Највећа је жалост за братом”.

¹⁴⁵ Народна песма: „Марко Краљевић и вила”.

¹⁴⁶ Народна песма: „Марко Краљевић и Муса Кесеџија”.

Шаролика су и вежбања која се односе на утврђивање области у оквиру *лексике*, *семантике* и *стила*, са којима се ученици такође упознају на нивоу шестог разреда.

Примери задатака су:

* Од следећих узвика сачини ономатопејске речи и употреби их у датим реченицама као глаголе.

а) крц, пуц Гранчице под мојим ногама су _____ и _____.

б) бућ А онда камен _____.

в) ку-ку Та кукавица је целу ноћ _____ под прозором.

г) гу-гу Голуб и голубица _____ у крошњи наше трешње.

* Датим именицама допуни народна поређења: рогови, дрен, клин, мрав, очи, мачка.

Здрав као _____.

Вредан као _____.

Чува га као _____ у глави.

Пазе се као _____ и миш.

Сигуран као врбов _____.

Слажу се као _____ у врећи.

* Додавањем одређених глагола из понуђеног низа предметима и појавама припиши особине личности: скакутати, смешити се, сакрити се, плакати, обрадовати се.

а) Поток весело _____ кроз шуму.

б) Месец се враголасто _____ у тамној ноћи, а онда се наједном _____ из облака.

в) Облаци су _____ целу ноћ.

г) Земља се _____ топлој кишици.

Стилско изражајно средство у овим реченицама зове се _____.

* Потруди се да напишеш

а) реченицу у којој ћеш употребити *персонификацију*;

б) реченицу у којој ћеш употребити *контраст*.

* Допуни започета *поређења*:

а) Смејао се као да _____.

б) Трчао је као да _____.

в) Њене очи су биле тамне као _____.

* Протумачи следећу *метафору* онако како је ти разумеш.

Очима је причао више него речима.

* Напиши пет *ономатопејских речи*.

* *Хипербола* је често присутна у свакодневном говору када хоћемо да изразимо нека своја нарочита осећања, расположења, стања. Сети се неких хипербола које често чујеш или користиш и напиши бар један пример. (Ево мале помоћи: Умирем од глади! То сви кажемо када желимо да опишемо свој апетит после седмог часа.)

* „Оживећеш” предмете *столица, креда и књига* стилском фигуром која се зове _____.

* За сваку од наведених речи напиши реченицу у којој ћеш употребити ово стилско средство: *столица, креда, књига*.

(Журић и др: 2018: 116–117)

У *Радној свесци уз читанку* Наташе Станковић-Шошо дате су вежбе у вези са шест стилских *фигуративних израза*.

Изглед и садржај задатака:

* Подвуци епитете у наведеним стиховима:

Под прозором мојим
Једна бреза бела
Блиста се у сребру
Свог снежног одела.

* Допуни следеће реченице:

а) Епитет је реч која стоји испред или иза _____ и означава неку њену битну, сликовиту и значајну особину.

б) Епитет је најчешће _____, а може бити и _____¹⁴⁷, нарочито у народној поезији.

* Пронађи и подвуци две именице које имају функцију епитета у следећим стиховима:

Кад се наше по земљи Србији,
по Србији земљи да преврне
и да друга постане судија,

¹⁴⁷ Мисли се на врсту речи.

ту кнезови нису ради кавзи,
нит' су ради Турци изјелице,
ал' је рада сиротиња раја,
која глоба давати не може,
ни трпити турскога зулума.

* Допуни реченицу одговарајућим придевом:

Насмејала се када је чула _____ шалу на свој рачун.
Напиши још три придева за које сматраш да ће у реченици имати највећу изражајност.

* Употреба епитета има значајну естетско-поетску функцију у књижевном делу. Подвуци епитете у следећем одломку из приповетке *Аска и вук* Иве Андрића:

Преко зелених чистина, преко уских пролаза, између сивих и тешких букових дрвета, по глатком и смеђем ћилиму од лишћа које се годинама слаже једно на друго, играла је овчица Аска, чиста, танка, ни још овца ни више јагње, а лака и покретна као бела врбова маца коју носи ветар, сивкаста кад би ушла у прамен танке магле, а светла као изјутра обасјана, кад би се нашла на чистини преливеној сунцем.

* Писац употребом епитета у наведеном одломку успева да:

а) сликовито дочара пејзаж; б) изражајно опише Аскину игру; в) реално опише природу и бића у њој.

Заокружи слова испред тачних одговора.

* Подвуци персонификацију у наведеним стиховима из песме *Сребрне плесачице* Десанке Максимовић:

Једноноге плесачице јеле
смеју се, нишу, смеју,
ломе у танким крстима.
Снежне велове беле
лудо око себе веју.
Трче на сребрним прстима.

* Персонификација у песми има улогу да:

- а) сликовито дочара изглед зимског пејзажа у шуми;
- б) реално опише олујну мећаву;
- в) оживи изглед јела и представи зимску чаролију;

г) опише изглед балерина на сцени.

Заокружи слова испред два тачна одговора.

* Уз сваки субјекат допиши глагол (предикат) и тако створи персонификације у реченицама. Један пример је урађен.

а) Лишће _____.

б) Сунце _____ иза брда.

в) Звезде ми _____.

г) Месец ме посматра.

* Уз следеће именице напиши атрибуте који ће заједно са именицом чинити персонификоване епитете. Један пример је урађен.

а) Несташно море.

в) _____ звезда.

б) _____ облак.

г) _____ зора.

* Напиши субјекте који ће омогућити да следећи глаголи (предикати) постану персонификације. Један пример је урађен.

а) _____ пева.

в) Поток шапуће.

б) _____ сања.

г) _____ посматра.

* Оживи речима један предмет, биће или појаву из природе и напиши пример једне персонификације.

* Склопи од следећих речи реченице које ће бити пример за поређење:

а) очи, су, њене, сијале, у, као, два, мраку, светла

б) облаци, над, се, као, бели, гомилају, нама, велики, јастуци

в) помрачење, изгледало, као, мађионичарска, Сунца, је, игра, нестварна

* У народној поезији честа су поређења у којима изостаје реч *као*. Препиши стихове умећући овај поредбени везник тамо где је изостао у следећим стиховима:

Црне очи два драга камена,
обрвице морске пијавице,
ситне зубе два низа бисера.

* Допуни одговарајућим речима следећа шаљива народна поређења и објасни њихово значење:

а) Гледа као теле _____.

б) Лети као мува _____.

в) Провео се као бос _____.

* Подвуци поређења у следећим стиховима из песме *Ратар* Вељка Петровића:

И кад је тако милује, у груди
несвесно му се тиха песма јави:
проста ко земља, ко различак плави,
суморна, блага, без големих жуди.

* Уметничка функција поређења јесте да:

а) прикаже љубав ратара према земљи коју обрађује;

б) покаже шта ратар не воли да ради;

в) сликовито дочара осећања и расположења која ратар песмом исказује;

г) саопшти да је ратар завршио посао.

Заокружи слова испред два тачна одговора.

* Ономатопеја је:

а) подражавање (имитирање, опонашање) звукова из природе;

б) постепено набрајање слика, осећања или поступака ликова;

в) давање људских особина стварима.

Заокружи слово испред тачног одговора.

* Пронађи у наведеним стиховима из песме *Ратар* Вељка Петровића речи које су ономатопејског порекла и напиши их на линији испод стихова:

Он са ње кличе, с ње га сета мори...
и када семе нечујно пуккета,
ил' класје шушти, гибa се сред лета:
он то разуме, то му земља збори.

* Напиши три реченице у којима ћеш употребити и речи ономатопејског порекла.

* Подвуци ономатопеју у следећем одломку из романа *Мој дека је био трешња* Анђеле Нанети:

г) врлина – _____ з) затворити – _____

д) младост – _____ и) куповати – _____

* Допуни реченице тако што ћеш употребити поједине антонимске парове и направити контраст.

а) Оставио бих ја њега, али _____.

б) _____, али не волим да учим песме напамет.

* Препознај и подвучи оловком различитих боја контрасте у следећим стиховима из народне песме *Марко Краљевић и Муса Кесеџија*. Напиши на линији речи супротног значења (антонимске парове) које откиваш у наведеним стиховима: краљица – љута Арнаутка:

Ако т' и јест родила краљица
на чардаку, на меку душеку,
у чисту те свилу завијала,
а злаћеном жицом повијала,
одранила медом и шећером;
А мене је љута Арнаутка
код оваца на плочи студеној,
у црну ме струку завијала,
а купином лозом повијала,
одранила скробом овсенијем.

* Шта сазнајеш о пореклу јунака (Марка и Мусе) на основу наведеног контраста?

Марко је _____.

Муса је _____.

* Запази хиперболе у наведеним стиховима из народне песме *Марко Краљевић и Муса Кесеџија*:

Коса му је до земљице црне,
Полу стере, полом се покрива;
Нокти су му – орати би могô,
Убила га мемла од камена.

Објасни шта је преувеличано у наведеном опису Краљевића Марка.

* Шта је народни певач хиперболом нагласио?

* Запази хиперболу у наведеним стиховима:

Скаче под њим пуста бедевија,

испод ногу камен излијеће:
по три копља унапредак скаче,
по четири небу у висине.

Шта је преувеличано у наведеним стиховима?

* Подвуци хиперболу у следећи стиховима из народне песме *Косовка девојка*:

Кад девојка саслушала речи,
проли сузе низ бијело лице,
она оде свом бијелом двору
кукајући из бијела грал:
„Јао, јадна, уде ти сам среће!
Да се, јадна, за зелен бор ватим,
и он би се зелен осушио!”

* Хиперболом се у наведеним народним песмама:

а) преувеличавају особине бића и предмета;

б) исказују осећања ликова;

в) преувеличава интензитет радње;

г) стварима дају људске особине.

Заокружи слова испред тачних одговора.

* Градација је:

а) набрајање слика и појава од мањег ка већем степену неке особине;

б) постепено ређање осећања различите јачине;

в) подражавање звукова из природе;

г) поређење слика, осећања, појава међу собом по јачини (интензитету).

Заокружи слова испред три тачна одговора.

* Уочи градацију у следећим стиховима из народне лирске песме *Највећа је жалост за братом*:

За Ђурђем је косу одрезала,
за девером лице изгрдила,
и за братом очи извадила.
Косу реже, коса опет расте,
лице грди, а лице израста,

али очи не могу израсти,
нити срце за братом рођеним.

У наведеним стиховима градација има функцију да:

- а) открије шта се десило ратницима;
- б) истакне осећања младе Ђурђевице;
- в) нагласи по јачини њену тугу и бол;
- г) истакне супротност у поступању лика и збивања у природи.

Заокружи слова испред три тачна одговора.

* Подвуци градацију у стиховима из песме *Вожња* Десанке Максимовић и одговори на постављено питање:

Ко потоци после буре
коњи јуре,
лете, беже.

Шта се постиже градацијом?

* Распоређи по градацији (од најмањег до највећег степена) следеће речи у реченици и напиши бројеве изнад сваке речи:

3. 1. 2.

- а) Девојчица је била несрећна, нерасположена, тужна.
- б) Киша сипи, роси, пљушти.
- в) Сунце сија, милује, пржи.

* Песниково обраћање стварима, апстрактним појмовима или одсутним ликовима као живим и присутним бићима назива се.

- а) контраст б) градација в) апострофа

Заокружи слово испред тачног одговора.

* Подвуци апострофу у следећим стиховима Алексе Шантића:

а) Наша мила Боко, невјесто Јадрана,
покривена небом ко од плаве свиле,
љепша си од твоје приморкиње виле
и свијетлија си од њеног ђердана.

б) О, класје моје испод голих брда,
мој црни хљебе, крвљу поштрапани,
ко ми те штеди, ко ли ми те брани
од гладних птица, моја муко тврда?

* Апострофом се:

а) оживљава песников однос према стварима и одсутним личностима;

б) наглашава блискост, непосредност у изражавању;

в) скреће пажњу на оно о чему се пева;

г) описује пејзаж.

Заокружи слова испред три тачна одговора.

* Апострофа се препознаје по томе што је:

а) обраћање најчешће у вокативу;

б) обавезно коришћење запета у стиху;

в) обраћање у локативу;

г) увек на почетку стиха.

Заокружи слова испре два тачна одговора.

* Наведи пример једне апострофе.

(Станковић-Шошо 2012: 16–23)

На крају вежбања сваког *стилског фигуративног израза* понаособ, ученици имају прилике за самоевалуацију кроз тест у вези са *стилским фигурама*, а посредством кога се сами могу и оценити:

* Напиши реченицу која ће бити пример за персонификацију.

* Уочи стилске фигуре у наведеним реченицама и напиши на линији њихове називе:

а) Звијезде су блистале и осмјехивале се, исто као и прије.

б) Станко црномањаст, Лазар риђ; Станко благ као млеко материно, Лазар бујан као пролећна травка; Станко умиљат као мало јагње, Лазар већ напроситији. Станко је овлаш примао и лако праштао увреде, а Лазар једва могао отрпети свога родитеља.

в) Напољу се чуло звиждање.

* Подвуци придеве у следећој рченици и напиши о којој стилској фигури је реч.

а) Он је видео само њу, њену дугу, смеђу косу, њене грахорасте очи, њено румено лице... Она му је била сан и јава, он је само о њој мислио.

б) Стилска фигура је _____

в) Овакав опис зове се _____

* Препознај стилске фигуре у стиховима из песама *Смрт мајке Југовића* и *Марко Краљевић укида свадбарину* и заокружи тачне одговоре. На основу наведених стихова нацртај у раму изглед Шарца.

Моја руко, зелена јабуко!

Гдје си расла, гдеј л' си устргнута!

а) контраст

б) апострофа

в) градација

А кад Марко саслушао речи,
крену Шарца, оде низ Косово,
добра Шарца врло расрдио,
из копита жива ватра сева,
из ноздрва модар пламен лиже.

а) хипербола

б) ономатопеја

в) епитет

* Напиши реченицу која ће бити пример за хиперболу.

* Уочи стилске фигуре у наведеним реченицама и напиши на линији њихове називе:

а) Сањала о великим морима по којима се коралска острва љуљају као котарице цвећа.

б) Неће бити блиједа и мршава, него пуна и румена; нити ће бити овако тужна и сјетна, него весела, те ће се с њиме, као и прије, шалити, носити га у наручју и пјевати му ону његову омиљену пјесму.

в) Из даљине је одјекнуо други звиждук.

г) Ливада крај реке сања.

* Подвуци придеве у следећој рченици и напиши о којим стилским фигурама је реч.

а) У овом шупљикавом и смежураном дворцу бујала је нека лака, мека а тиха фантазија, и док су друга деца напољу грајала и целог лета трчала од тарабе за једним лептиром, мала бледа девојчица сањала је у бурету своју робинзонијаду.

б) Стилске фигуре су: _____.

* Препознај примере стилских фигура у стиховима из народних песама о Марку Краљевићу и заокружи тачне одговоре.

Ој давори, ти Косово равно!

- а) поређење
- б) апострофа
- в) градација

Кад је Шарац сагледао вилу,
по с три копља у висину скаче,
по с четири добре унапредак:
брзо Шарац достигао вилу.

- г) хипербола
- д) ономатопеја
- ђ) поређење

(Станковић-Шошо 2012: 31–32)

На крају ове *Радне свеске*, саставни део завршног теста из књижевности чини и једно питање у вези са препознавањем примера *стилских фигура* (конкретно – *епитета, персонификација* и једног *поређења*) у првом катрену песме *Село* Јована Дучића:

Виторог се месец заплео у грању
Старих кестенова; ноћ светла и плава.
Кô немирна савест што први пут спава,
Тако спава море у немом блистању.

(Станковић-Шошо 2012: 85)

За разлику од *Граматике за шести разред основне школе* Владе Ђукановића, исти аутор у коауторству са Дином Томић Анић и Иваном Андрић, у оквиру *Радне свеске уз граматику за шести разред основне школе* уџбеничког комплета исте издавачке куће¹⁴⁸, не доноси нити једно вежбање по питању утврђивања градива у вези са *некњижевним речима, туђицама, позајмљеницама, поштапалицама и богаћењем речника*, како је то био случај у горепоменутом уџбенику.

2.2.3. Богаћење речника

Повремено, кроз методичку апаратуру *Идемо даље* која се налази на крају обрађиваних књижевних текстова, аутори читане *С речи на дела* Валентина Хамовић и Марија Слобода омогућавају ученицима да, и у правом значењу ове императивне реченице методичке апаратуре, науче нешто што није за њихов узраст, већ за старије разреде и тиме стичу могућност да обогате свој вокабулар:

¹⁴⁸ БИГЗ школство.

Фразеологизам (идиом) је сликовита реченица или синтагма специфичног значења карактеристична за језик на коме је настала. Тешко ју је буквално преводити на друге језике, јер је устаљена слика везана само за једно значење. На пример: *ухватити маглу* (побећи), *радити некоме о глави* (не мислити му добро), *ударити некоме на образ* (повредити његову част) итд. *Сленг (жаргон)* је специфичан језик људи одређене друштвене средине, класе или одређених културних слојева. На пример, изрази као што су *ћале, кева, сића* део су тзв. уличног језика. Сленгом могу да говоре ђаци и студенти, на пример: *мата, геос, ликовњача* итд.

(Хамовић и Слобода 2019: 268)

Да је наш књижевни језик богат речима које су преузете из других европских и светских језика и прилагођене (гласовно и граматички) српском језику, доказује и много непознатих речи чија значења ученици налазе након текстова који се налазе у читанкама. Тако је и у *Маистарији речи* Наташе Станковић-Шошо која кроз своју већ устаљену методичку апаратуру *Скривалице* наглашава постојање и значај ових речи и дефинише их уз веома јасна образложења:

У Вуковом опису изгледа хајдука постоје мање познате и непознате речи. Већина од наведених речи су позајмљене из турског језика и називају се турцизми. Такве су, на пример, речи *долама* (мушка или женска горња одећа), *ћелепоша* (народна капа од црвене чоје), *фес* (капа нарочитог облика), *чакишуре* (панталоне), *чарапе* (део одеће од плетене вуне испод ципела), *тока* (сребрна копча) и сл. Речи које су у наш језик ушле из неког страног језика називају се *позајмљенице*.

(Станковић-Шошо 2011: 15)

Потом на другом месту Наташа Станковић-Шошо наставља:

Све речи преузете из страних језика и прилагођене српском језику називају се *позајмљенице* и чине важан део лексичког фонда нашег књижевног језика. Такве су следеће речи: *романизми* – речи преузете из латинског, италијанског, француског и шпанског језика: *оптимизам, песимизам, апелација, перспектива, кокота, дефицит, депеша*; *грцизми* – речи из грчког језика: *анахронизам, аналфабета, анархија, анатема*; *германизми* – речи из немачког језика: *анулирати, прометнути*; *хунгаризми* – речи из мађарског језика: *варош, ваишар, соба*.

(Станковић-Шошо 2011: 88)

Још један аспект богаћења језика заступљен је у читанци Наташе Станковић-Шошо, а то су *речи од милоште* и *умањенице*:

Реч одмила којом се тепа вољеној особи назива се *хипокористик*. Такве су речи: Вањка, бака, дека, сека, бата и слично. Некада се осећања говорника испољавају и *деминутивима* (*умањеницама*). Као на пример: декица, дедица, бакица, сестрица, татица итд. Запажај деминутиве и хипокористике у разговору са

вршњацима. Бележи их у школској свесци и откивај им значења. (...) Откриј туђице (позајмљенице) које се често користе у српском језику и не дозволи им да потисну домаће речи.

(Станковић-Шошо 2011: 70)

За разлику од слабе заступљености *стилских фигуративних израза* унутар граматике *Говор и језик*, аутори овог уџбеника Јелена Журић и Јелена Ангеловски више простора пружају некњижевним речима и туђицама и њиховој замени језичким стандардом:

Улазак речи страног порекла, такозваних *позајмљеница*, у један језик природан је и неизбежан процес. Прилагођавање таквих речи језику у којем „гостују” подразумева промену њиховог облика, начина изговора појединих гласова, акцента (нагласка). Такве су речи, на пример:

- јастук, боја, чамац, топ, олука, бакар, цезва (из турског језика);
- икона, манастир, хор, анђеоло, хиљада, атмосфера, библиотека (из грчког језика);
- астал, ашов, соба, лопов, ципеле, вашар, гулаш, салаш (из мађарског језика);
- шминка, шалтер, фарба, пегла, вага, шраф (из немачког језика);
- спорт, фудбал, филм, викенд, џемпер, трамвај, трактор (из енглеског језика);
- акција, литература, доктор, опера, балкон, балет, булевар (из романских језика).

Некад позајмљенице промене и значење у односу на оно које имају у језику из којег су потекле.

Постоје, међутим, речи страног порекла које се нису у потпуности уклопиле у наш језик. Оне нису позајмљенице, већ *туђице*. Само значење тог термина објашњава основну разлику – туђице су речи које су *туђе* духу нашег језика, не уклапају се у његов гласовни систем, као ни у акценатску норму (правило), а њихов облик не одговара граматички српског језика. Због тога се сматрају *некњижевним* речима, те их у говору и писању треба избегавати као неправилне. (...) *Туђице* и *некњижевне* речи нису прилагођене граматичким својствима и правилима српског језика, те их треба избегавати служећи се притом или домаћом речи или прилагођеним обликом стране речи.

(Журић и Ангеловски 2018: 145)

Овде аутори граматике дају ученицима могућност да кроз две кратке вежбе утврде презентовано градиво:

* Поред некњижевног облика речи напиши онај који више одговара норми српског језика:

сумљам	_____
ондак	_____
сконцентрисати се	_____
багминтон	_____
флизура	_____

* Повежи туђицу са српском речју коју уместо ње можемо употребити:

браузер	претраживач
хендловати	обележити
ивент	снаћи се, решити неки проблем
таговати	догађај

(Журић и Ангеловски 2018: 146)

Исти аутори посветиће извешан део своје граматике и речима које имају увећано и умањено значење наглашавајући при томе да ове речи немају везе само са величином неког појма, већ да се њима исказују и лични (субјективни) ставови, па се стога такве речи (именице) називају именицама субјективне оцене и припадају им *аугментативи* (с *пејоративима*) и *деминутиви* (с *хипокористцима*):

Аугментативи су именице са значењем увећаног појма који означава именица од које су изведени; аугментативи који су негативно обојени, понекад и са погрдним значењем, зову се *пејоративи*. Најчешћи суфикси за извођење ових речи јесу: *-ина, -етина, -урина, -уштина, -чина*. (...)

Деминутиви су именице са значењем умањеног појма који означава именица од које су изведени; када осим умањеног значења постоји и одређено позитивно осећање, онда су те речи хипокористци. Најчешћи суфикси за њихово извођење (творбу) јесу: *-ић, -ица, -ак, -це, -анце* и др..

(Журић и Ангеловски 2018: 151–152)

Међу задацима ученици треба да:

- изведу *аугментативе* од следећих именица *травa, облак, лонац, књига, ципела*;
- подвуку *пејоративе* у низу *маглуштина, лажовчина, жабетина, будалчина, коњина, гласина*;

- изведу по три именице за сваки суфикс користећи се суфиксима: *-ић, -ица, -ак, -це* и *-анце*;

- одреде да ли је у реченицама са умањеницом употребљен *деминутив* или *хипокористик*;

- да подвуку *хипокористике* у низу: *иглица, травица, каменчић, синчић, перце, коленце, псетање, детенце*.

Јасмина Станковић, Светлана Стевановић и Јоле Булатовић, аутори граматике *С речи на дела*, у области лексикологије речи дефинишу *деминутиве* и *аугментативе* који настају приликом грађења речи, додавањем суфикса:

Деминутиви – речи са умањеним значењем (птичица, путић, каменчић, кукица). *Аугментативи* – речи са увећаним значењем (торбетина, носина, птичурина).

(Станковић и др. 2019: 169)

Упоредо са наведеним, овде су дефинисани и *хипокористици* и *пејоративи*:

Пејоративи – речи са погрдним значењем (девојчура, бабускера, лажовчина, косурина...) и *хипокористици* – речи којима *тепамо*, речи од *милоште* (бака, дека, сека, бата, зека, цветак, санак).

(Станковић и др. 2019: 170)

Аутори наглашавају и то да су *деминутиви* често *хипокористици*, а *аугментативи* – *пејоративи* и истичу и једну занимљивост која се односи на то да неки *деминутиви* могу исказивати и негативан однос, као што је то случај приликом ироничне употребе *деминутива*, а да се *аугментативима*, пак, може изражавати и позитиван однос. Такви су примери типа *професорчић* и *официрчић*, односно *људина, глумчина, синчина, добричина*.

Аутори граматике *С речи на дела* доносе и неколико вежбања у вези са овом облашћу. Рецимо, потребно је да ученици из наведеног текста препишу *речи са умањеним и увећаним значењем*, потом да напишу *деминутив* и *аугментатив* за реч *момак*, затим да на одређеним реченицама пронађу и на различите начине подвуку *деминутиве* и *аугментативе*, онда да низ речи разврстају на оне које су у свом основном облику, *аугментативу, пејоративу, деминутиву* и *хипокористик*у, те да од облика речи *баба* направе облике за *аугментатив, пејоратив, деминутив* и *хипокористик* и, најзад, да од речи *рука* и *глава* направе што више изведеница са новим значењем у домену *хипокористика* и *деминутива*, с једне стране, и *пејоратива* и *аугментатива*, с друге стране. (Станковић и др. 2019: 169–172)

Јасмина Станковић, Светлана Стевановић и Јоле Булатовић саветују ученике да језик којим се служи буде што једноставнији и економичнији, без *плеоназма* и *туђица*, *поштапалица* и *узречица*, и наводе речи и изразе који су најчешће преузети из енглеског језика (*адвертајзинг* – рекламирање; *офис* – канцеларија; *ивент* – јавни догађај;

супер стар – позната личност, звезда; *фенси* – модеран; *фешн вик* – недеља моде; *кул лик* – опуштен, пријатан, џентлмен; *риквест* – захтев; *едовати* – додати), односно оне који се најфреквентније користе да попуне сиромашни фонд говорника (*значи, мислим, овај, па, како да кажем...*).

Даље продубљивање речничког фонда ученика аутори врше посредством истицања особина језика да имају више од једног значења, односно да се речи могу користити и у *фигуративном значењу*. Стога је потребно да ученици објасне значења у којима су се нашле именице *глава*, *зуб* и *глас* у различитим реченицама. (Станковић и др. 2019: 175–176)

Аутори истичу и важност употребе праве речи у одређеном контексту, односно скрећу пажњу ученицима да не употребљавају речи чија значења не знају јер то може довести до озбиљне забуне у комуникацији. Дата је разлика између глагола *извинити* и *извинути*, *белети* и *белити*, *предвидети* и *превидети*, *заспати* и *засути* (у 1. лицу једине презенте); придев *сумњив* и *сумњичав*, *срчан* и *срдачан*; именица *љубимац* и *љубитељ*, *заштитиник* и *штићеник*. (Станковић и др. 2019: 177–178)

На крају ове области потребно је да ученици реше неколико задатака како би утврдили ново градиво:

* Повежи појмове са њиховим значењима.

момчина	деминутив
душица	аугментатив
кожурина	пејоратив
звонце	хипокористик
кашичица	

* Напиши деминутиве изведене од следећих именица.

мост _____

лист _____

коњ _____

прст _____

камен _____

* Заокружи слово испред реченице у којој је подвучена реч пејоратив.

а) Док смо путовали, прешли смо више речица.

б) На путевима није било препрека.

в) Помери те ручерде с мога поклона!

г) Смисли неку *игрицу* док чекамо.

* Допуни реченице тако што ћеш на празне линије унети хипокористике изведене од речи из заграде.

Мили мој _____ (деда), волео бих да се што пре сретнемо у нашој _____ (колиба). Снег је баш нападао, а ја сам још у граду. _____ (мајка) ме теши сваког дана: „_____ (пиле) моје, брзо ће распуст”.

(Станковић и др. 2019: 181–182)

У граматичи Весне Ломпар дефинисани су *пароними* и *некњижевне речи*. Аутор *парониме* објашњава као речи које имају исти гласовни склоп зато што им корен може бити заједнички, али којима се значења разликују, као што је то случај са паровима: *расположење – располагање, познавалац – познаник, извинити се – извинути се, љубитељ – љубимац* и сл. док у *некњижевне речи* сврстава *дијалектизме* – речи или облике речи који се налазе у народном говору (*ћед, лебац, много*), *жаргонизме* – речи које користе млади у разговорима (*смарати, ћале, клопа*) и *туђице* – речи страног порекла које нису прихваћене у књижевном језику (*плајваз, фришак, фроницла*). (Ломпар 2010: 113–114)

Весна Ломпар скреће пажњу ученицима да

погрешно се могу употребити и следећи парови: *суседни – суседски, зубни – зубарски, зналац – знанац, наставни – наставнички, својствено – својски, народни – народски*.

(Ломпар 2010: 113–114)

У граматичи Весне Ломпар ученицима је понуђено и неколико вежбања:

* Заокружи слово испред реченице у којој је реч љубимац погрешно употребљена:

а) Талентован глумац врло лако постаје љубимац публике.

б) То куче је љубимац целе наше породице.

в) Мој стриц је љубимац старих књига.

У заокруженој реченици реч љубимац треба заменити речју _____.

* Допиши придеве који недостају у следећим реченицама:

а) Ово је _____ канцеларија.

наставна, наставничка

б) Он је _____ прионуо на посао.

својствено, својски

* У следећим реченицама подвучи некњижевне речи и на датим цртама напиши књижевне речи којима их треба заменити:

а) Уради вако како ти кажем! _____

б) Милан много баронише. _____

в) Данас вам хлеб није баш фришак. _____

г) Кад год је густо, он бега. _____

д) Комшије су позвале мурију. _____

ђ) Дошао ми је буразер из Ниша. _____

* У следећој реченици недостаје једна реч из књижевног језика. Нађи је у понуђеном низу и допиши на празну црту:

Карте за следећу представу добили смо _____.

цабе, за ц, бадава, бесплатно

(Ломпар 2010: 113–114)

Владо Ђукановић, аутор *Граматике за шести разред основне школе*, врло мало простора даје *некњижевним речима, туђицама и богаћењу речника*, а који, чак, нису предмет *Радне свеске* чији је коаутор. *Некњижевне речи* Владо Ђукановић дефинише као „речи чији облик (у говору и писању) одступа од правила српског књижевног језика” (Ђукановић 2015: 102) и наводи примере: *леба, иљада* (динара), *оћеш, ладно, уватио, фала*, (ја) *би, реко, кујну, оружије, кајши, кљешта, маица, хеликоптер, сумљиво, прекључе, глумела, четри, шес, дванес, дваес*.

Владо Ђукановић скреће ученицима пажњу на глагол *значити*, односно на његову употребу у облику речце *значи* чији књижевни облик, уколико се употребљава без икаквог разлога, постаје некњижевни, па тако настају *поштапалице* – речи које стално понављамо док говоримо, које немају никакву службу у реченици и које треба избегавати, како у говору, тако и у писању (Ђукановић 2015: 103). Принципом очигледности, наводећи јасне примере прекомерне употребе одређених реч, Владо Ђукановић ученицима представља и поштапалице попут речи *мислим, брате* и *овај*.

У области *туђица* Владо Ђукановић дословце наводи комплетну лекцију која је била предмет обраде у његовом уџбенику *Похвала језику* из 2018. године:

Позајмљивање речи је општа појава у свим језицима света, а речи су почеле да се размењују много пре него што су људи измислили писмо као начин за бележење речи. Речник сваког језика најчешће се увећава и обогаћује управо тако –

позајмљивањем из других језика. Најчешћи разлог за позајмљивање јесте то што у језику који позајмљује неку реч не постоји одговарајућа домаћа реч. Понекад је веома тешко утврдити када је нека реч прешла из једног језика у други, па за многе прастаре туђице уопште и не помишљамо да су заправо позајмљене из неког другог језика, него мислимо да су то обичне речи нашег језика.

(Ђукановић 2015: 104)

Ту је и истоветан пример за претходну тврдњу у облику позајмљенице *дијак – слуга – ђакон*.

Како се језик свакодневно богати, између осталог – и позајмљивањем речи из различитих језика, Владо Ђукановић наводи неке од начина на које су речи *смарање* и *супер* могле ући у српски језик. За глагол *сморити* каже да потиче од старе словенске речи *мрети*, а да је реч *супер* ушла у наш језик из енглеског језика, у који је, пак, доспела из латинског језика у коме води порекло од грчке речи *хипер* (Ђукановић 2015: 106–108).

У оквиру некњижевних речи и туђица, аутори радне свеске Јелена Журић, Јелена Ангеловски и Драгана Цуцић доносе ученицима неколицину вежбања:

* У следећим паровима речи прецртај ону која представља некњижевни облик.

вишљи	виши
лабораторија	лабараторија
бегати	бежати
гњездо	гнездо
оделење	одељење

* Препиши реченице тако да исправиш некњижевне облике и неправилно употребљене речи.

Јер има воде?

Извинула сам ти се већ једном због увреде.

Стигли смо задњи на рођендан.

Моја мама је строжија од твоје.

Хвали ми још пет сличица да попуним албум.

Ми би волели да дођете.

Слушали су песму плакајући.

Где идеш, у продавницу?

* Заокружи у тексту речи које сматраш туђицама. На линији испод текста, напиши своје предлоге за речи које би се могле користити уместо ових неприлагођених облика.

Били смо синоћ на фенси ивенту. То је био парти поводом фешн вика. Било је кул. Мој мејкап је био савршен, а и ципеле су ми биле екстра. Ма, била сам у фулу.

* Напиш пет туђица.

* Уместо неправилног облика напиши правилан облик:

није блomba, него _____;

није индентификовати, него _____;

није сумљиво, него _____;

није вандредни, него _____;

није инекција, него _____;

није компијутер, него _____;

није оргинал, него _____;

није инфракт, него _____.

(Журић и др. 2018: 95)

У вези са богаћењем речника, Јелена Журић, Јелена Ангеловски и Драгана Цуцић, аутори радне свеске за шести разред основне школе, доносе неколицину вежбања која се односе на то да ученици, на пример, треба да, на основу одломка из романа *Орлови рано лете* Бранка Ћопића, међу датим одговорима одаберу онај који се односи на чакшире, односно на гуњ (понуђени су: капут, наочари, панталоне и прслук, штап, ранац). Такође, потребно је написати што више синонима за речи *весео*, *тужан* и *паметан* и, најзад, од две понуђене речи заокружити ону коју би требало употребити у датој реченици: Пред нама се простирала непрегледна пустиња / пустија; Сви су га гледали док је он лагано црвенео / црвенио; Та песма има за нас велики / велико значај / значење; Показали су огроман / огромно интерес / интересовање за ту тему; У даљини се надзирао / назирао брег; Он јој се искрено извинио / извинио. (Журић и др. 2018: 96)

Приликом обнављања градива у вези са *аугментативима* (*пејоративима*) и *деминутивима* (*хипокористцима*), исти аутори омогућавају ученицима обнављање теорије и рад на практичним примерима:

* Допуни следеће тврдње:

а) Именице са значењем увећаног појма који означава именица од које су изведени зову се _____.

б) Именице са значењем увећаног појма које су негативно обојене, понекад и са погрдним значењем, зову се _____.

в) Именице са значењем умањеног појма који означава именица од које су изведени зову се _____.

г) Када осим умањеног значења постоји и одређено позитивно осећање, онда су те речи _____.

* У наредном низу речи подвуци *аугментативе*: вододерина, падавина, гласина, књижурина, школарина, зградурина.

* У низу речи подвуци *деминутиве*: спаваћица, девојчица, косилица, косица, птичица, оловчица, млателица.

* Уз помоћ суфикса -ић, -ица, -ак, -це, -анце, -енце, -ашце, -ешице изведи *деминутиве* од наведених именица: цвет, дете, јагње, облак, око и стакло.

* Уз помоћ суфикса -ина, -етина, -урина, -уштина, -чина, -уљина, -урда изведи *аугментативе* од наведених именица: трава, бара, жаба, вода, нога и рука.

* У низу речи уочи и подвуци *пејоративе*: лавчина, станарина, носина, момчина, језичина, лажовчина.

* У низу речи уочи и подвуци *хипокористике*: грлица, тигрица, окице, сејица, саонице, уснице.

* Речи из низа разврстај на *деминутиве* и *хипокористике*: језичак, столица, детешце, тегић, браца, усташца.

(Журић и др. 2018: 97)

Шаролика су и вежбања која се односе на утврђивање области у оквиру *лексике*, *семантике* и *стила*, са којима се ученици такође упознају на нивоу шестог разреда. Рецимо, потребно је да ученици:

- за речи из енглеског језика наведу *синонимне* речи из српског језика¹⁴⁹;

- напишу значења речи *рестартовати*, *апдејтовати*, *хендловати*, *мејнстрим*, *дислајк* и *лајковати*;

- заокруже слово испред значења речи *калфа* и *обезнани се* (на примеру одломка и стихова из народне поезије);

- пронађу синонимске парове¹⁵⁰;

¹⁴⁹ Задате су речи: *компјутер*, *кул*, *супер*, *ивент*, *имици* и *хејтовати*.

¹⁵⁰ Дат је низ следећих речи: *ђак*, *кућа*, *ученик*, *ватра*, *оглед*, *бој*, *дом*, *кукавица*, *огањ*, *пут*, *амбис*, *страшљивац*, *борба*, *понор*, *експеримент*, *друм*).

- повежу антонимске парове (*прошлост, младост, мудрост, отвореност, грубост, радост и дан наспрам лудост, ноћ, будућност, жалост, старост, затвореност и нежност*);

- застареле речи¹⁵¹ замене савременим речима из понуђеног низа (*географија, бицикл, коњ, кројач, расипати, кафана, храброст, корист, двориште и баишта*);

- повежу дате речи¹⁵² са њиховим значењем (*преношење знања, обичаја, веровања с генерације на генерацију; горњи град, градска тврђава у старим грчким градовима; врста музичког инструмента; комад танке и прозирне тканине за покривање лица; туговање и чежња за родним крајем, прошлости; непосредно гласање народа о неком питању*);

- испред стручног назива (термина)¹⁵³ напишу број одговарајућег значења (*промена глагола; падежна промена; приповедање; описивање; поређење; опис природе*);

- за сваку од наведених речи напишу синоним и антоним¹⁵⁴;

- повежу речи из турског језика (турцизме)¹⁵⁵ са њиховим значењем (*госпођа; врста војничке капе, каџига; врста јела од кукурузног брашна; јело од јаја и сомот, плиш*);

- да у низу речи подвуку придеве који означавају позитивне особине (*речит, причљивост, брбљив, храброст, племенит, дарезљив, праштање, лепота, искрен, самосталан, себичност, тврдоглавост, упоран и разуман*). (Журић и др. 2018: 114–116)

У *Радној свесци* Весне Ломпар, кроз дванаест питања различитог типа, планирано је да ученици понове градиво у вези са познавањем речи сличног гласовног склопа, а различитог значења и у вези са некњижевним речима:

* Заокружи слово испред прилога којим би требало заменити погрешно употребљен прилог *значајно* у следећој реченици:

Милан је у односу на прошлу годину *значајно* порастао, али је још увек детињаст.

а) знатно

б) знаменито

в) зналачки

* Повежи речи са њиховим значењима:

суседни

који је својствен суседима

¹⁵¹ У питању су речи: *харчити, земљопис, механа, терзија, градина, велосипед, ат, фајда, кураж, авлија*.

¹⁵² Понуђене су речи: *плебисцит, ксилофон, акропољ, носталгија, копрена и традиција*.

¹⁵³ Међу терминима су: *деклинација, наратија, дескрипција, пејзаж, конјугација и компарација*.

¹⁵⁴ Међу понуђеним речима су: *мрак, див, сиромаштво, поћи и говорити*.

¹⁵⁵ Као турцизми наведене су речи: *кадифа, кајсана, кадуна, качамак и калпак*.

суседски	који је у суседству, у близини
својствено	особено, карактеристично
својски	добро, ваљано
народни	својствен обичним људима из народа
народски	који се односи на народ, припада народу

* У следећим реченицама подвуци реч која је погрешно употребљена и напиши како би она требало да гласи:

а) Знаш да новинарски папир добро упија воду.

б) Ја сам љубимац реп музике.

* Допуни реченицу одговарајућим придевом:

Стоматолог је _____ лекар.

зубарски зубни зубати

* Допуни реченице именицама *зналац* и *знанац*:

Мој тата и судија Мркић стари су _____. Тата за њега каже да је изврстан _____ фудбала.

* Испред сваке именице напиши придеве *лажан* или *лажљив*:

а) _____ новац б) _____ човек в) _____ оптужба

г) _____ чек д) _____ узбуна ђ) _____ дете

У осмосмерци су дати појмови међу којима је потребно у два смера пронаћи два синонима за придев *сумњичав* (реч је о придевима *позорив* и *поверљив*).

* Следеће некњижевне речи замени књижевним, као што смо започели:

а) сикирати се – секирати се б) кинта – _____

в) плајваз – _____ г) куруз – _____

д) клопа – _____ ђ) марисати – _____

е) динца – _____ ж) штекер – _____

* Заокружи слово испред реченице која припада књижевном језику:

а) Миланов тата вози најновију мечку.

б) Његов ћале је купио нови ауто.

в) Миланов тата купио је новог мерцу.

г) Његов тата има најновији мерцедес.

* Следеће реченице напиши књижевним језиком:

а) Нови наставник је страшно готиван лик.

б) Ене га онај Милан што ладно тврди да је височији од мене.

в) Преко пута шустера Јове продаје се фришко пециво.

* У следећим стиховима¹⁵⁶ песник је употребио једну туђицу немачког порекла уместо наше именице „кочница”. Пронађи ту реч и подвучи је.

2.2.4. Закључне напомене о шестом разреду

Врло је мало нетерминологизираних *стилских фигура* у шестом разреду основне школе (међу њима је само *контраст* и то у само једној читанци).

Број терминологизираних *стилских изражајних средстава* варира од аутора до аутора – од Валентине Хамовић и Марије Слободе, код којих је дефинисано свега четири *стилске фигуре* (*епитет, ономатопеја, хипербола и апострофа*), преко читанке Наташе Станковић-Шошо код које их је осам (*епитет, ономатопеја, хипербола, апострофа, персонификација, градација, контраст и поређење*), па све до Јелене Журић код које се налази девет обрађених *стилских фигура* (*епитет, ономатопеја, хипербола, апострофа, персонификација, градација, контраст, поређење и иронија*).

За разлику од претходних разреда, у појединим уџбеницима шестог разреда основне школе појављују се као јасно дефинисани и многи *-изми*, односно *романизми* (*речи преузете из латинског, италијанског, француског и шпанског језика*), *грцизми* (*речи из грчког језика*); *германизми* (*речи из немачког језика*) и *хунгаризми* (*речи из мађарског језика*).

Готово сви аутори јасно дефинишу *умањенице* и *речи од милоште*; *увећанице* (*речи са значењем увећаног појма*) и *речи са погрдним значењем*; и *туђице* (*позајмљенице*). Предмет рада многих аутора јесу *пароними*, али и *некњижевне речи* – *дијалектизми* и *жаргонизми*, као и *плеоназми*, *поштапалице* и *узречице*, једном речју – појаве које кваре језик.

Поједини аутори ученицима дају и наговештај шта ће одређени појам учити у наредним разредима (рецимо, *стилско изражајно средство алитераацију* веома кратко дефинишу као *понављање сугласника у реченици, стиху*, али без навођења конкретних примера).

¹⁵⁶ Александар Вучо: „Мој отац трамвај вози” – реч је о именици *бремза*.

Запажено је и веће присуство табеларних приказа и исто таквих задатака но што је то било у ранијим разредима. Ученици се подстичу на обнављање обрађених садржаја увек истим императивима: *уочи, запази, пронађи, упореди, истакни, издвој, повежи, подвуци, заокружи, допиши, размисли о ком је стилском језичком средству реч* и сл.

2.3. Седми разред

Анализа обухвата следеће уџбенике: *Језик је дрво живота, Читанка за седми разред основне школе* – Оливера Радуловић; *Одсјај, Читанка за седми разред основне школе* – Снежана Божић, Снежана Милосављевић Милић, Јелена Јовановић и Мирјана Бојанић Ћирковић; *Плетисанка, Читанка за седми разред основне школе* – Зона Мркаљ и Зорица Несторовић; *Читанка за 7. разред основне школе* – Живан Лукић; *Читанка, Српски језик и књижевност за седми разред основне школе* – Александар Јерков, Анђелка Петровић и Катарина Колаковић; *Српски језик и књижевност, Читанка за седми разред основне школе* – Гордана Влаховић и Јагош Влаховић; *Читанка 7, Српски језик и књижевност за седми разред основне школе* – Зорана Бошковић и Милан Шиповац; *Граматика 7, Српски језик и књижевност за седми разред основне школе* – Весна Ломпар; *Граматика, Српски језик и књижевност за седми разред основне школе* – Данијела Милићевић и Сунчица Ракоњац Николов; *Дар речи, Граматика за седми разред основне школе* – Слађана Савовић, Јелена Срдић и Драгана Ћећез-Иљукић; *С речи на дела, Граматика српског језика за седми разред основне школе* – Слободан Новокмет, Весна Ђорђевић, Јасмина Станковић, Светлана Стевановић и Јоле Булатовић; *Одсјај израза, Уџбеник српског језика за седми разред основне школе* – Јелена Ковачевић и Владан Гојковић; *Српски језик и језичка култура, Уџбеник са вежбањима за седми разред основне школе* – Јелена Журић и Јелена Ангеловски; *Радна свеска 7 уз уџбенички комплет српски језик и књижевност за седми разред основне школе* – Весна Ломпар, Зорица Несторовић и Зона Мркаљ; *Српски језик, Радна свеска за седми разред основне школе* – Јелена Журић, Јелена Ангеловски и Драгана Цуцић; *Радна свеска, Српски језик и књижевност за седми разред основне школе* – Катарина Колаковић, Анђелка Петровић, Сунчица Ракоњац Николов и Данијела Милићевић; *Радна свеска за српски језик за седми разред основне школе* – Наташа Станковић-Шошо, Бошко Сувајдић, Слађана Савовић, Јелена Срдић и Драгана Ћећез-Иљукић.

Ексерпирани примери из претходнонаведених извора документују непрекидно обнављање ученичких знања о познатим језичким појавама и појмовима који непосредно доприносе бољем и лакшем схватању новог градива које се са сваким разредом све више проширује. Још увек постоји негде понека нетерминологизирана *фигура*, али је то све ређа појава. Ученицима је, углавном, позната већина језичких појмова са којима ће се сresti на нивоу седмог разреда.

Пошто се сматра да наставно градиво није усвојено док се добро не увежба, два завршна разреда основне школе обилују вежбањима као саставним чиниоцима обраде наставног градива, али и примене, обнављања и утврђивања постојећих знања. Пошто се поједини *фигуративни изрази* константно понављају из разреда у разред, на нивоу седмог разреда уочљиви су повећани обими захтева (у садржајном, композиционо-формалном и језичко-стилском погледу). Примери из наведених извора потврђују да ученици треба да препознају, објасне и примене сазната градива у новим околностима, и то самостално – у примерима које ће наводити сами (непосредна дедукција).

2.3.1. Нетерминологизирани стилске фигуре

Аутор *Читанке за седми разред* Живан Лукић, иако нигде не дефинише сâм појам *хиперболе*, ипак ученике усмерава на њено постојање у народној лирској песми *Љубавни растанак* тако што од ученика захтева да издвоје слику којом је девојка у песми изразила јачину свог љубавног бола, те да сами дефинишу такво изражајно средство и одреде на којим је елементима девојчиног доживљаја заснована ова преувеличана, *хиперболична* слика (Лукић ¹⁷2003: 23).

Исти проблем који, попут читанке, постоји и у граматичи за седми разред једног од многих издавача¹⁵⁷ представља непостојање нумерације страница на којима ученици могу пронаћи тумачење термина у индексу појмова на крају уџбеника. Једина *стилска фигура* која се појављује у граматичи *С речи на дела* аутора Слободана Новокмета, Весне Ђорђевић, Јасмине Станковић, Светлане Стевановић и Јолета Булатовића јесте *ономатопеја*, али она није дефинисана, већ је дата у склопу лекције о узвицима:

Поред тога што се јављају као посебне речи (ију, јао, јаој, јој, уа, упомоћ и др.), многи узвици се изговарају дуже и продужени глас се изговара без прекида, а пишу се три слова узастопно: еееј, бррр, звррр... Поновљени узвици најчешће постају полусложенице и пишу се са цртицом. То нарочито важи за оне којима се опонашају гласови и звукови из природе или се дозивају животиње: хе-хе-хе, ав-ав, мац-мац, куц-куц, кре-кре, пи-пи, охо-хо (може и охохо) и др.

(Новокмет и др. 2019б: 56)

Исти приступ *стилским фигурама* попут претходника има и Весна Ломпар која такође не именује *ономатопеју*, али указује на њено постојање приликом *подржавања оглашавања животиња* и то чини у оном делу граматике који се односи на узвике:

Кад желимо да напишемо како се оглашава која животиња, користимо неки уобичајени узвик. Иако се животиње свуда исто оглашавају, њихово оглашавање бележи се различито у различитим језицима. На пример, ми оглашавање петла бележимо са *кукурику*, али Немци са *kikeriki*, Швеђани са *kukeliku*, Французи са *cocorico*, а Енглези са *cock-a-doodle-doo!* Испада да наш пас лаје *ав-ав*, немачки „каже” *wau-wau*, италијански *bau-bau*, енглески *bow-bow*, а француски *gnaf-gnaf*. И цврчак и кукавица се, на пример, оглашавају карактеристично. Провери да ли су узвици којима се опонаша њихово оглашавање и у другим језицима слични као у српском. Размисли за које би још животиње било интересно ово проверити.

(Ломпар 2020: 41)

¹⁵⁷ БИГЗ школство.

2.3.2. Терминологизирани стилске фигуре

Пре нешто мање од две деценије, тадашњи Наставни план и програм обавезивао је приређиваче читанки на обраду свега неколико *стилских фигура*, тако да се, као што је то, на пример, у читанци Живана Лукића, након одређених књижевних текстова, у оквиру њихове анализе, могу наћи само *метафора*, *алегорија*, *иронија* и *симбол*.

После обраде песме *Кажми ми, кажми* Јована Јовановића Змаја, Живан Лукић дефинише *метафору* као „средство песничког изражавања у којем се, по сличности представа, значење једне речи сликовито употребљава уместо значења друге речи, једно се мисли а друго се језички саопштава” (Лукић ¹⁷2003: 5). Аутор читанке до ове дефиниције води ученике посредством своје методичке апаратуре кроз коју им скреће пажњу на речи којима је песник звао своју драгу и питајући их које су од њих употребљене у *основном*, а које у *пренесеном значењу*, те да се, заправо, та реч у употребљеном значењу назива *метафора*. Живан Лукић наводи да Змај за вољену особу као *метафоре* користи речи *снага*, *лане*, *благо*, *душа*, *злато* и синтагму *мој румени цвет*. Ученицима даје задатак да наведу неколико примера *метафора* из свакодневног говора, а потом да у *Речнику српскохрватског књижевног језика* Матице српске и Матице хрватске потражи *основна и фигуративна значења* за речи *снага*, *лане*, *благо*, *душа*, и *злато*.

На примеру исте песме¹⁵⁸, којом ученике усмерава на постојање *хиперболе*, Живан Лукић дефинише *алегорију*:

Извор песничке лепоте налази се у уметничком поступку – цела песма добила је пренесено значење: песма о плавом зумбулу и зеленкади односи се на растављене заљубљене који чезну једно за другим. Кад се, дакле, метафора развије у читаву слику мисли, осећања, ликова или догађаја, настаје *алегорија*. Такво, пренесено значење може да се протегне и на цело књижевно дело: песму, басну, приповетку, па и роман. На пример, цела Домановићева прича *Мртво море* је алегорија, у којој се, на посредан начин, говори о друштвеним и политичким приликама у Србији с краја 19. и почетка 20. века.

(Лукић ¹⁷2003: 23)

На крају анализе, у оквиру вежбања и задатака, следе и захтеви за ученике да понове оно што су научили о *метафори* и *алегорији*, усмеравање на проширивање знања о овим и другим књижевним изражајним средствима уз помоћ неке од теорија књижевности и самостално проналажење различитих текстова у којима ће као основу изражајно средство преовладавати *поређење*, *хипербола*, *метафора* и *алегорија*. Циљ је да ученици покажу колико и на који начин *стилски фигуративни изрази* доприносе вредности уметничког (песничког или прозног) текста. (Лукић ¹⁷2003: 24)

Линијом *хумор* – *сатира* – *иронија* Живан Лукић веома детаљно објашњава једну од најпопуларнијих *фигура мисли* – управо поменуто *иронију*:

¹⁵⁸ Народна лирска песма: „Љубавни растанак”.

Сатиричар се служи разним средствима изражавања међу којима је и *иронија*. У иронији речи имају смисао супротан њиховом обичном, основном значењу. Овај смисао у говору одаје нарочита, подсмешљива интонација, а у писаном тексту се открива према значењу суседних реченица или се иронично употребљена реч обележава наводницима. Кад Домановић каже како је то *добро друштво* претрпело неприлике због песника, онда он реч *добро* иронично употребљава, у супротном значењу: лоше је оно друштво које не подноси ствараоце. Читаво приповедање испуњено је овде иронијом. Иронично се изражавају и Домановићеви „јунаци” кад ниподаштавају научника и науку, кад говоре о песнику и његовим песмама или му се обраћају на улици.

(Лукић ¹⁷2003: 85)

Живан Лукић наглашава важност Домановићевог дијалога у коме су основни тонови *иронија* и омаловажавање, те да се, осим што је на *ироничној речи* нагласак целе реченице – *иронија* истиче и посебним паузама. Како би били сигурни да су разумели и исправно схватили новооткривени појам, потребно је да ученици поново ишчитају два писма из одломка *Мртво море* Радоја Домановића, анализирају начин изражавања у оба писма, присуство или одсуство *стилских фигура*, сами изведу закључак о разликама стилова и да наведу по неколико примера *ироније* из свакодневног говора.

На примеру песме *Одбрана земље* Бранка Миљковића Живан Лукић исто овако детаљно попут *ироније*, објашњава и *симбол*:

У уметничком говору, а често и ван њега, предмети из спољашњег света узимају се као ознаке, као симболи извесних појмова и појава. (...) *Симбол* је материјална ознака неког појма, средство којим се апстрактан садржај (оно што се може замислити али не и чулима осетити – идеја, осећање и сл.) конкретно (значи – неким предметом) предочава. Нпр., соко је (у народним песмама) симбол, знак витештва и јунаштва, црвена боја је симбол љубави, јесен – симбол пролазности живота итд. Симбол је, нарочито у књижевноуметничком тексту, увек знак ширег круга појава.

(Лукић ¹⁷2003: 160)

Живан Лукић овакво дефинисање *симбола* поткрепљује управо горенаведеном песмом Бранка Миљковића у којој скреће ученицима пажњу на именицу *зрно* која не може бити само ситан плод или семенка која се налази у биљакама, већ да мора значити и клицу једног живота, његову основу и почетак, његово језгро и суштину, а цвет – његову лепоту и облик, пуни развитак и обећање новог живота. Такође, аутор *Читанке за седми разред* истиче да су у Миљковићевој поезији чести још неки *симболи*, као што су: *ватра, вода, ваздух, дрво и биљка...* и сугерише да би ученици, ради утврђивања наученог, требало да размисле шта значе речи: *сунце, дан, ноћ, пролеће и јесен*.

Читанка Гордане Влаховић и Јагоша Влаховића има јединствено решење по питању методичке апаратуре прилагођене ученицима за прегледније и брже усвајање терминологије која је у вези са *стилским фигуративним изразима*. На крају читанке

налази се *Речник књижевнотеоријских појмова* који, поред појмова објашњених у уџбенику (читанци), садржи и поједине појмове обрађене у ранијим наставним садржајима. Ту је попис од, чак, осамнаест *стилских фигура* међу којима стоји и објашњење саме синтагме *стилска фигура*:

Стилске фигуре – језичка изражајна средства; посебни облици изражавања који се огледају у новом и необичном коришћењу речи, у употреби речи с пренесеним значењем, у измењеној реченичној интонацији”.

(Влаховић и Влаховић 2020: 275)

Попис и опис *стилских фигуративних израза* који су предмет читанке Гордане Влаховић и Јагоша Влаховића:

Алегорија – пренесен говор; проширена метафора на целу слику или радњу. *Алитерација* – стилско средство које се остварује понављањем истих сугласника у низу речи или у целом стиху. *Алузија* – стилско средство које потиче још из античког периода и, дословце преведено са латинског језика, означава *говорење о једној ствари док се мисли на другу* (изворно, глагол *алудирати* значи *нишанити*). Њоме се упућује на одређене ситуације и догађаје, познате личности и друштвене појаве с намером да се код читаоца изазову и усмеравају асоцијације. *Апострофа* – песничко обраћање предметима, појавама, одсутним лицима, као и присутним бићима. *Асонанца* – стилско средство које се остварује понављањем истих самогласника у низу речи или у целом стиху. *Градација* – поступно ређање слика по јачини, од слабијих ка јачим или од јачих ка слабијим. *Епитет* – реч која се додаје именици да истакне њену општу или посебну одлику. *Иронија* – подругљив начин којем се негативне појаве исмевају; стилско средство засновано на намерном исказивању супротног у односу на то шта се заправо говори (*Диван си ми ти пријатељ!* у значењу *Ниси ми никакав пријатељ*). *Аутоиронија* (*самоиронија*) представља облик ироније коју онај који се њоме служи усмерава на самог себе (своје особине, поступке, рзмишљања). *Контраст* – поређење по супротности (антитеза). *Метафора* – стилска фигура пренесеног значења која се (од античког времена) објашњава и као скраћено *поређење*: два појма која би се могла поредити по суштинској сличности не упоређују се него замењују – именује се само појам са којим се пореди. *Парафраза* – стилска (реторичка) фигура која потиче из античког периода, заснована на слободном навођењу/препричавању (другим речима) познате мисли, исказа, фразе, текста. *Парадокс* – на грчком значи: *против мишљења, неочекиван, невероватан*; стилско средство којим се „изражава нека мисао која је у себи противречна, супротна општеприхваћеном мишљењу или логици. Парадокс се најчешће јавља у облику противречног закључка који истовремено упућује на дубљи смисао, прекривен у уобичајеном начину мишљења (нпр. Сократова изрека: *Знам да ништа не знам*).” (Тања Поповић, *Речник књижевних термина*) *Персонификација* – стилско средство пренесеног казивања, оживљавање појава, предмета, појмова придодавањем људских особина. *Поређење* – стилско средство засновано на сличности два појма. Зове се и *компарација*. Поредбене речи, којима се појмови доводе у везу, најчешће су: *налик, као, попут,*

слично. *Реторско питање* – стилско средство настало из искуства реторике и беседништва; иако у форми упитне реченице, заправо не захтева одговор, јер се он већ назире, претпоставља или подразумева у постављеном питању; због емоционалне обојености и значењских могућности често га користе песници. *Синтезија* – стилска фигура у којој се осети једног чула изражавају доживљајем другог чула. *Словенска антитеза* – особита врста поређења по супротности које се састоји из три дела: поредбене слике, негације и разјашњења. *Фигуре дикције* (говора, израза) – стилска средства заснована на понављању појединих гласова или групе сродних гласова или читавих речи. *Хипербола* – стилска фигура којом се, ради постизања снажнијег утиска, особине неке личности или описи преувеличавају; претеривање, преувеличавање.

(Влаховић и Влаховић 2020: 270–275)

Ове овако укратко дефинисане појмове Гордана Влаховић и Јагош Влаховић даље развијају кроз дидактичко-методичку апаратуру насловљену са, најчешће, *Треба да знаш*. Тако се после народне епске песме *Ропство Јанковић Стојана* налази проширено појашњење метафоре и алегорије:

Народни приповедач употребио је неколико стилских средстава. У Стојановом обраћању има пренесеног значења речи, замене појмова по сличности. *Тица ластавица* је Стојанова љуба, а *сив-зелен соколе* је Јанковић Стојан. Такво пренесено значење речи представља представља стилску фигуру која се зове *метафора*. Метафора се често тумачи и као *скраћено поређење* – уместо да се пореде по сличности, два појма замењују места, при чему изостаје оно што се пореди, а остаје само оно са чим се пореди. Како разумеш метафоре у мајчиној тужбалици: Стојан – *јабука од злата*, а снаха Јела – *неношено злато*? Ако се метафорично казивање прошири на целу песничку слику, настаје стилска фигура која се зове *алегија*: *Вила гњиздо тица ластавица, / вила га је за девет година, / а јутрос га поче да развија; / долети јој сив-зелен соколе / од столице цара честитога, / па јој не да гњиздо да развија*. Алегији у народној књижевности својствено је удвајање дословног и пренесеног значења. Она се тумачи као нека врста шифроване поруке, упућене само одређеној особи (*Том' се свати ништа не сећају, / Досети се љуба Стојанова*).

(Влаховић и Влаховић 2020: 51)

У оквиру дефинисаности *фигура дикције*, као *фигура говора и израза*, стилских средстава заснованих на понављању појединих гласова или групе сродних гласова или читавих речи, са скретањем пажње на *ономатопеју* као *стилско средство* од раније познато ученицима, а након обраде сатиричне песме *Јутутунска јухахаха* Јована Јовановића Змаја, Гордана Влаховић и Јагош Влаховић дају објашњења за још две *фигуре дикције* – *асонанцу* и *алитерацију*:

Асонанца се остварује понављањем истих самогласника у низу речи или у целом стиху (*Јутутунска јухахаха*, на пример). *Алитерација* се остварује понављањем истих сугласника у низу речи или у целом стиху (*Јухахаха, хаха,*

хаха!; *јухухуху*). Најзаступљеније су у поезији и песници их често комбинују ради постизања одређеног тона и значења (радости, туге, озбиљности, шаливости). Такав поступак уочљив је и у Змајевој песми: спретним комбиновањем асонанце и алитерације постиже се и ономатопејски ефекат људског смеха (*Јухахаха*) и људских уздаха (*јухухуху*). Тиме је песник и на звучном плану поткрепио идејни слој песме и њено сатирично значење.

На истом овом месту аутори објашњавају још један изузетно важан моменат за постојање сатире, а то је, поред постојања *фигуре речи алегорије*, присуство веома значајне *фигуре мисли – ироније*:

Иронија је стилско средство које се одликује прикривеним значењем; намерно се говори супротно од онога што се жели казати, чиме се само појачава и изоштрава критички став. (На пример, када песник каже *Срећни су ти Јутунци*, он управо мисли супротно.) Иронијско казивање код читалаца истовремено изазива и смех и критичко размишљање.

(Влаховић и Влаховић 2020: 90–91)

У народној епској песми *Диоба Јакишића* уочљиво је присуство две *стилске фигуре – персонификације и контраста*:

Песма почиње разговором Месеца и звезде Данице. Стилско средство помоћу којег је обликован тај дијалог зове се *персонификација*. Подсети се да се таквим поступком појавама и предметима дају особине људи. Подвучи још неке примере за персонификацију у овој песми. *Контраст* – стилско средство којим се исказује изразита различитост, супротност; остварује се на нивоу језичког израза, мотива, ликова и радње.

(Влаховић и Влаховић 2020: 19)

Након песме *Плава гробница* Милутина Бојића следи детаљно упознавање ученика са још једним потпуно новим термином из домена *стилских фигуративних израза*:

Апострофа – стилско средство, фигура говора из античке реторике (вештине беседништва) које означава директно обраћање предмету беседе. Током историје књижевности постала је карактеристична за лирску поезију. „Пошто је реч о обраћању, апострофа увек мора бити у вокативу, па је на њу стављен и акценат у реченици. (...) Помоћу апострофе обично се истиче ауторов близак и топао однос према стварима о којима говори. Наглим прекидањем нормалног говора стиче се утисак изненадне провале снажних осећања (...)“ (Тања Поповић, из *Речника књижевних термина*).

(Влаховић и Влаховић 2020: 217)

Народна епска песма *Мали Радојица* послужила је ауторима читанке за седми разред Гордани Влаховић и Јагошу Влаховићу да на њеном примеру детаљно подсети ученике на већ помињане *градацију и словенску анитезу*:

Градација – стилска фигура у којој се постепено појачавају (или умањују) одређене појединости и изражајна обележја (слике, осећања) у књижевном делу. Уводни стихови песме најављују значајан догађај, хватање чувеног хајдука. Састоје се из три дела:

Мили боже, чуда големога!
Јали грми, јал' се земља тресе?
Ја се бије море о мраморје?
Ја се бију на Попина виле? питање (могућност, претпоставка)
Нити грми, нит се земља тресе,
ни се бије море о мраморје,
ни се бију на Попина виле; негација (одбацивање претпоставки)
већ пуцају на Задру топови,
шенлук чини ага Бећир-ага,
уватио Малог Радојицу,
па га меће на дно у тавницу.

Стилско средство које следи после стереотипног почетка (*Мили боже, чуда големога!*) зове се *словенска антитеза*. *Антитеза* – зато што је реч о супротстављању, контрастирању (тврдњи), а *словенска* – јер се јавља у поезији словенских народа. Словенска антитеза је по правилу уводна формула: њена улога је да на почетку песме произведе утисак, да заинтересује за збивање, да својим противречним поредбено-антитетичким значењем привуче пажњу. Овде се, у песми, она уобличава као звучна слика.

(Влаховић и Влаховић 2020: 34)

У народној епској песми *Смрт војводе Пријезде* издваја се још једна од *фигура мисли* – *хипербола*:

У песми читамо стихове:

... те се бише и секоше с Турци,
Док погibe шездесет војвода,
Њи шездесет, иљаде Турака.

И досад смо се сретали са стилским средством којим се преувеличава појам, појава, особина, ситуација... Јавља се у књижевности, али и у свакодневном говору – када говорник нешто преувеличава или наглашено умањује, једном речи *претерује*. То средство се зове *хипербола*. Њиме се граде упечатљиве слике и преносе јака осећања. Веома је честа у народним епским песмама.

(Влаховић и Влаховић 2020: 23)

Гордана Влаховић и Јагош Влаховић песму *Подне Јована Дучића* узимају као пример за објашњавање још једне потпуно нове *стилске фигуре*, *фигуре мисли* – *синестезије*:

Визуелни утисак подневног, пролећног морског пејзажа допуњен је и другим чулним утисцима: звуцима (*аудитивно*), мирисом (*олфактивно*) и укусом (*густативно*) мора. Када се осети једног чула изражавају доживљајем другог чула, користи се стилска фигура која се назива *синестезија*.

(Влаховић и Влаховић 2020: 148)

Песму *Божур* Милана Ракића, аутори читанке користе да појасне *симболичку слику*:

Слика са пренесеним значењем; приказивање појава из реалног (стварног, објективног) света за означавање субјективних осећања, мисли, расположења и стања. Месец симболизује периодичност и обнову, преображај и раст, сâм ритам живота.

(Влаховић и Влаховић 2020: 183)

Термини попут *алузије*, *епитета*, *парафразе*, *парадокса*, *поређења* и *реторског питања*, осим већ помињане дефинисаности у *Речнику књижевнотеоријских појмова* на крају читанке, нису објашњавани на овако детаљан начин као сви горенаведени термини.

У дидактичко-методичкој апаратури *Осврт* аутори читанке Гордана Влаховић и Јагош Влаховић омогућавају ученицима утврђивање претходно презентованих садржаја кроз задатке од којих се неколицина односи и на предмет нашега рада:

ПРИМЕР	СТИЛСКА ФИГУРА	НАСЛОВ ПЕСМЕ
О мој брате, болани Дојчине! Доста имам љеба <u>бијелога</u> , А још више вина <u>црвенога</u> , Доста злата и <u>бијела</u> платна, Имам чиме на ђерђефу вести, Имам чиме, и имам по чему.		
Мени јесте без крила мојега као брату једном без другога!		
Нијесам ти брата отровала, веће сам те с братом помирила.		
Пошљи мени до три добра твоја: прво добро – сабљу навалију, која сече дрвље и камење, дрво, камен и студено гвожђе; друго добро – ждрала коња твога, који коњиц може прелетети засобице и по два бедена; треће добро – твоју љубу верну.		
Ој, војводе, моја десна крила, Крила моја, с вама ћу летити.		
Мили боже, чуда големога!		

Јали грми, јал' се земља тресе? Ја се бије море о мраморје? Ја се бију на Попина виле? Нити грми, нит се земља тресе, ни се бије море о мраморје, ни се бију на Попина виле; већ пуцају на Задру топови, шенлук чини ага Бећир-ага...		
Вила гњиздо тица ластавица, вила га је за девет година, а јутрос га поче да развија; долети јој сив-зелен соколе од столице цара честитога, па јој не да гњиздо да развија.		
Ој Стојане, <u>јабуко од злата</u> , Стоју мајка већ заборавила; снае Јеле заборавит нећу.		

* Поред наведених стихова упиши у табелу називе стилских фигура које уочаваш.

ПРИМЕРИ	СТИЛСКЕ ФИГУРЕ
Престо га је чекô – он га није хтео; Он је нешто више духом заволео.	
Дух је његов звезда над нашим школама.	
Одвеже вериге сред олује И земљу од <u>старе</u> храстовине За <u>стајаће</u> звезде везује.	
Молићу се тада за спас српског рода, за родитеља својих благ и побожни крај, и да <u>браћа моја кроз живот иду светла хода</u> као анђели кроз рај.	

* Препознај стилске фигуре.

	ПРИМЕР	СТИЛСКЕ ФИГУРЕ (У неким примерима има више од једне стилске фигуре.)
1.	Колубара се <i>крије</i> између врба.	
2.	<i>Младо</i> , <i>крупно</i> сунце пржи...	
3.	Ветрић ретко налети <i>као лаган талас</i> .	
4.	<i>Јутарњи</i> ветар, <i>пурпурно</i> сунце.	
5.	Травке <i>снене очице бришу</i> .	
6.	И гледам у морско дно посуто <i>смарагдом</i> .	
7.	Површина <i>шушти</i> и <i>целива</i> стене.	

8.	Нисам издржао до краја песме и побегао сам у своју празну преграду за спавање где сам се у <i>потоцима суза гушио</i> .	
----	---	--

* Препознај стилске фигуре:

а) Она двојица иђаху поред њега као сенке.

б) У мом срцу поноћ.

в) Оживеле воде, ђурђевак и руже.

г) Стојте, галије царске!

д) Чини ми се, нас осморо у „Тајном скровишту” смо комадић плавог неба окружен тешким, црним облацима.

ђ) Поврх њихових глава шуштао је и меко лепршао снијег, који је пискаво шкрипао под ногама (...)

(Влаховић и Влаховић 2020: 61; 85; 179; 267)

Александар Јерков, Анђелка Петровић и Катарина Колаковић, попут многих других аутора, на примеру народне епске песме *Ропство Јанковић Стојана*, објашњавају ученицима два *тропа* – *метафору* и *алегорију* и то чине веома подробно:

Метафора је стилска фигура која представља скраћено поређење. Код поређења имамо појам који се пореди, појам са којим се нешто пореди и заједничку особину на основу којих се појмови пореде. Међутим, за метафорично изражавање је довољно поменути само појам са којим се нешто пореди. На пример, уместо поређења *Ти си паметан као пчелица!*, метафором је довољно неком рећи само *Пчелице!* да бисмо похвалили његову памет. Метафора је, дакле, стилска фигура којом речи добијају пренесено (недословно) значење. На пример, ако кажемо да је неко прошао у свом животу *олују*, значи да је пролазио кроз врло драматичне и бурне (попут невремена) догађаје, а не дословно да је у животу веома често доживљавао олује. У песми *Ропство Јанковић Стојана* метафорично су употребљене речи: *јабука од злата*, *неношено злато*, *гнездо*, *птица ластавица*, *сив-зелен соко* и друге. Јасно је да *гнездо* метафорично представља дом. Доносећи гранчице којим свијају гнезда и праве простор за своје потомство птице се могу довести у везу са људима који љубављу и бригом оплемењују дом и негују слогу и породични мир. *Алегорија* је стилска фигура која настаје низањем метафора. Она се још назива проширеном метафором. Када у једном делу текста писац користи више метафора једну за другом, настаје алегорија. У песми *Ропство Јанковић Стојана*, Стојан се појављује на свадби своје жене. Пошто га нико не препознаје, он почиње да пева песму којом шаље својој жени неку врсту шифроване поруке, па се на тај начин само њој разоткрива. Користећи метафоре за себе (сив-зелен соко) и њу (птица ластавица), он препричава шта се њима десило (развијање гнезда – женина преудаја; столица цара честитог – Стамбол, место где је одведен у ропство).

Пример за ову стилску фигуру је немогуће дати у једној речи. алегорија може бити развијена кроз читав текст, па постоје књижевна дела која су алегоријска.

(Јерков и др. 2020: 74)

Такође попут свих својих претходника, кроз Змајеву сатиричну песму *Јутутунска јухахаха*, Александар Јерков, Анђелка Петровић и Катарина Колаковић дефинишу *асонанцу* и *алитерацију*:

Наслов Змајеве сатиричне песме – *Јутутунска јухахаха* привлачи пажњу читалаца и својим необичним звучним склопом. Змај се, у ствари, послужио једном фигуром звука. Она се зове *асонанца*. Ова фигура звука се среће у поезији, ретко у прози. Песници свесно и намерно нагомилавају самогласнике (вокале) – код Змаја, то би био самогласник У у називу *Јутутунска* – како би постигли ефекат милозвучности или еуфоније. У случају Змајеве сатиричне песме, употреба асонанце била би, истовремено, и иронична имајући у виду садржај песме. Поред асонанце важна фигура звука је и *алитерација*. Као и асонанца, тако се и алитерација најчешће среће у поезији или у пословицама, него у прози. Алитерација би била свесно нагомилавање сугласника или сугласничких група у истој реченици или стиху. Тако се постиже снажан ефекат или, како се то још може казати, стих постаје експресивнији (изражајнији). Погледај један од најлепших примера алитерације у српској поезији – песми Алексе Шантића *Вече на шкољу*. Гласови који учествују у алитерацији исписани су великим словом: *Пучина Плава сПава, / ПРОхладни Пада мРак. / ВРХ ХРиди ЦРне ТРне / задњи Румени ЗРак.*

(Јерков и др. 2020: 148)

И Александар Јерков, Анђелка Петровић и Катарина Колаковић имају своју, оригиналну, дидактичко-методичку апаратуру (под називом *Звуци знања*) која треба ученицима да скрене пажњу на потпуно ново градиво или, пак, на обнављање нечега што је већ помињано у претходним разредима. Тако се и термин *градације* нашао у оквиру ове апаратуре и то након народне епске песме *Смрт војводе Пријезде* – идентично осталим ауторима читанки, односно уџбеника за српски језик:

Градација је стилска фигура којом се особине, појаве, осећања или догађаји приказују почевши од онога што има мању вредност и идући ка ономе што има највећу. На пример, у песми *Смрт војводе Пријезде*, војводина добра поређана су по улози коју имају у његовом животу. Најмању вредност има сабља јер представља предмет, оружје, додуше не сасвим обично. Убојитост овог средства јесте корисна и потребна, али није и најважнија у животу. Коњ има већу вредност јер је јунаков верни пратилац, дакле живо биће са сопственим својствима. За Пријезду, наравно, највећу драгоценост представља његова одана, пожртвована и племенита жена Јелица, особа са којом живи и дели животне вредности. Градација је фигура степеновања. Нижу се догађаји, осећања или расположења. Почетна слика се постепено појачава до највишег степена. Градација је изражајно средство које се може употребити и у свакодневном говору. На пример, у описивању олује и

невремена можемо најпре споменути *ромињање ситне кише* која се постепено претвара у *пљусак* да би се на крају десила права *провала облака*.

(Јерков и др. 2020: 38)

Још једном идентично осталим приређивачима уџбеника, након одломка из приповетке *Вођа* Радоја Домановића, Александар Јерков, Анђелка Петровић и Катарина Колаковић дефинишу *иронију*:

Иронија настаје када речи и искази добијају другачији, скоро супротан смисао од оног које имају у свом основном значењу. За иронију се каже да је фигура којом се једно говори, а постиже нешто друго. Иронија је стилско средство које се користи и у свакодневном говору и у уметничком изражавању. На пример, у ситуацији у којој нам неко није помогао, можемо се иронично захвалити *Много си ми помогао*. Или ако нисмо успели некоме да стварно учинимо значајну услугу, а неко нам се ипак захваљује на показаној доброј вољи, можемо речи *Много сам ти помогао!* Овом ироничном опаском смо, у ствари, истакли супротно – да скоро ништа нисмо помогли. У писменом изражавању, иронију схватамо из контекста (из целог текста у којем је она употребљена). А у усменом изражавању, иронија се може осетити на основу тона, висине гласа, интонације, начина на који говорник наглашава одређене речи, неког геста којим су речи пропраћене, значајног израза лица. У књижевности, иронија је моћно средство. Често је прати хумор, а некада прелази у сарказам. (...) Иронија, такође, није увредљива, мада је у наглашавању и критиковању одређених особина или појава јаче средство од хумора. Када се у негацији пређе ниво ироније, израз је толико појачан да постане помало претеран и увредљив и прераста у *сарказам*.

(Јерков и др. 2020: 135)

Ово би било све што се тиче дефинисаности свега шест *стилских фигуративних израза* у оквиру читанке Александра Јеркова, Анђелке Петровић и Катарине Колаковић. Аутори омогућавају ученицима проверу знања кроз шест тестова који се налазе на крају сваке тематске целине, а чији саставни део чини и свега пет питања у вези са предметом нашег рада:

* На основу описа **препознај** о којој стилској фигури је реч.

Стилска фигура којом се особине, појаве, осећања или догађаји приказују у редоследу почевши од онога што има најмању или најслабију вредност и идући ка ономе што има највећу или најјачу. Фигура степеновања, низања степенова тако да је сваки следећи виши од претходног.

Стилска фигура је _____.

* Прочитај одломак из приповетке *Вођа* Радоја Домановића. **Именуј** стилску фигуру коју препознајеш у подвученим примерима.

Јесењи ветар страховито хучи планином и носи увело лишће. По брдима се повила магла, а кроз хладан, влажан ваздух шуште гавранова крила и разлеже се злослутно грактање. Сунце сакривено облацима који се котрљају и јуре журно некуд даље, даље.

Стилска фигура је _____.

* У стиховима из сатиричне песме Јована Јовановића Змаја *Јутутунска Јухахаха* **подвучи** речи у којима уочаваш асонанцу.

Срећни су Јутутунци,
Срећан ли је Балакаха,
Кад их тако развесели
Празна речца: Јухахаха!

* У путописном тексту Потера за пејзажима Пеђа Милосављевић, описујући Херцеговину, каже:

Виде се најмање њиве на свету. И људи који их обрађују.

Коју стилску фигуру препознајеш у опису њива?

Допуни реченицу: У питању је _____.

(Упиши назив стилске фигуре.)

* У одломку из приповетке *Јелена, жена које нема* уочи две стилске фигуре.

Већ други дан како дувају неки ветрови. Не смирују се ни ноћу, као целати који имају да се обрачунају са цвећем, лишћем, гранчицама. Прате их неке строге кише као њихови помагачи.

(Јерков и др. 2020: 76; 161; 162; 259; 295)

Знатно обимније (не и садржајније) од својих претходника, Снежана Божић, Снежана Милосављевић Милић, Јелена Јовановић и Мирјана Бојанић Ћирковић, аутори *Одсјаја*, читанке за седми разред основне школе, дефинишу петнаест *стилских фигуративних израза* чији се попис налази у *Појмовнику* на крају читанке, с тим што пет *стилских фигура* не дефинишу у потпуности као остале¹⁵⁹. За разлику од осталих аутора читанки за седми разред, ови аутори служе се нешто другачијим текстовима којима ће поткрепити своје дефиниције изнете у вези са *стилским изражајним средствима*.

¹⁵⁹ Епитет, симбол, контраст, ономатопеју и поређење.

Тако ће аутори читанке *Одсјај*, поред дефинисања *алегорије*¹⁶⁰ на примеру епске народне песме *Ропство Јанковић Стојана*, уз помоћ *Малог Принца* Антоана де Сент-Егзиперија објаснити две *стилске фигуре* – и *алегорију* и *хиперболу*:

Pojedine glave romana *Mali Princ* oblikovane su postupkom alegorije. Priča Malog Princa o baobabima koji uništavaju njegovu planetu zapravo se odnosi na razne nesreće koje uništavaju našu planetu i naše društvo, a priče o vladarima raznih planeta su alegorične priče o raznim ljudskim manama, porocima i slabostima. *Alegorijom* se određene misli i pojmovi iskazuju rečima koje imaju preneseno značenje. Često se kaže da je alegorija proširena metafora, jer nastaje njenim razvijanjem na veći broj stihova, strofa ili na ceo književni tekst. Govoreći o „ozbiljnim stvarima” kao što je „rat ovaca i cveća”, Mali Princ na ovaj način dočarava tugu zbog gubitka prijatelja: „Ali ako ovca pojede cvet, to je za njega kao da su se, odjednom, sve zvezde pogasile!” Ovako preuveličan doživljaj tuge, koji nalazimo u njegovom poređenju s nečim čije se razmere ne mogu sagledati, svedoči o težini bola zbog gubitka prijatelja. Stilski postupak kojim se pojave, bića i predmeti preuveličavaju radi naglašavanja emocionalnog stanja ili postizanja jačeg stilskog efekta naziva se *hiperbola*.

(Божић и др. 2019: 63)

Како избор обавезних текстова не пружа велику могућност за примере *асонанце* и *алитерације*, то и аутори *Одсјаја* користе песму *Јутутунска јухахаха* Јована Јовановића Змаја како би објаснили ове две *фигуре дикције*:

Вокал *а* својим звучним ефектом асоцира на дубину, док вокал *е* указује на трајање. Гомилање ових вокала у низу појачава утисак трајности проблема о којима песник говори и наглашава потребу њиховог непрекидног разматрања. Сличан ефекат постиже се и гомилањем сугласника *х* у наслову песме. *Асонанца* је стилски поступак честе употребе истих самогласника у више речи стиха/реченице. Њоме се може нагласити емоционално стање песничког субјекта, динамизовати или успорити ритам песме и др. Сличан ефекат остварује се *алитерацијом* – стилском фигуром која означава честу употребу истих сугласника или сугласничких група у стиху/реченици.

(Божић и др. 2019: 120)

Још једну народну епску песму Снежана Божић, Снежана Милосављевић Милић, Јелена Јовановић и Мирјана Бојанић Ћирковић користе да ученицима појасне већ обрађиване стилске фигуре. То је песма *Мали Радојица*. Аутори скрећу пажњу ученицима на стихове с почетка песме у којима уочавамо чуђење и запитаност, а потом нагађање одговора и негацију:

¹⁶⁰ „Њоме се одређене мисли и појмови исказују речима које имају пренесено значење (гнездо – дом, птица ластавица – жена/супруга, соко – јунак/муж). Алегорија је честа стилска фигура у нашој књижевности. Кад неки јунак не сме отворено да говори о нечему, он се служи алегоријом. На овој фигури су често засноване басне, загонетке, пословице, лирске песме...” (Божић и др. 2019: 117)

Реч је о стилској фигури која се зове *словенска антитеза* и која је честа у усменој поезији словенских народа. Представља посебну врсту поређења са троделном структуром. Чине је: (1) изношење тезе, питање (претпоставка), (2) одбацивање тезе, негативан одговор (негација) и (3) противна тврдња, односно прави одговор (антитеза). Стилска фигура којом се осећања, представе и песничке слике ређају поступно, по јачини (од најслабије ка најснажнијој и обрнуто) зове се *градација* (појачавање). Заснована је на поређењу или паралелизми. Може бити узлазна (климакс) и силазна (антиклимакс). Значајна је и као начело композиције дела.

(Божић и др. 2019: 106)

Уједно, ово је једини *стилски фигуративни израз* у уџбеницима код кога се наводе и његови (под)типови (његове врсте).

Приповетка *Вођа* Радоја Домановића омогућила је и ауторима читанке *Одсјај* да дефинишу иронију:

Када прочитамо до краја приповетку, јасно је да речи које описују вођу (*Прави мудрац! Ретка памет!*) представљају *иронију*. Иронију чине искази који имају супротно значење од дословног значења речи, чиме се упућује подсмех ономе о чему се говори.

(Божић и др. 2019: 126)

Након анализе песме *Међу својима* Владислава Петковића Диса следи закључак у вези са *метафором*:

Лирски субјект назива своју жену *лепом звездом* мислећи да је она сјајна и драгоцене као звезда. Тако је песник помоћу једног објаснио други појам и у њега унео још значења. Ова стилска фигура назива се *метафора* или скраћено поређење. Други назив је добила због изостављања појма који је предмет поређења (у овом примеру је то жена).

(Божић и др. 2019: 37)

Иако су део *Појмовника*, *стилски изрази* попут *епитета* и *симбола* немају своје дефиниције у *Одсјају* Снежане Божић, Снежане Милосављевић Милић, Јелене Јовановић и Мирјане Бојанић Ћирковић. Ознака крај наведеног *термина* само упућује на страницу на којој се налази песма *Подне* Јована Дучића и при чијој се анализи ученицима скреће пажња на то да је галеб „*симбол* јер упућује на човеков духовни свет”. (Божић и др. 2019: 13) Овако је и са *контрастом*, за који аутори сматрају да карактерише песму *Међу својима*¹⁶¹ Владислава Петковића Диса, са *ономатопејом*, која доминира песмом *После*

¹⁶¹ Божић и др. 2019: 36.

кише¹⁶² Стевана Раичковића и са *поређењем* које постоји у народној епској песми *Мали Радојица*¹⁶³.

У читанци Оливера Радуловић дата су детаљна појашњења четири *фигуре мисли* (*контраста, словенске антитезе, ироније и сарказма*), три *фигуре речи* (*метафоре, симбола и алегорије*) и свега две *фигуре дикције* (*асонанце и алитерације*). Кроз методичку апаратуру Оливера Радуловић помаже ученицима да систематизују своја знања у вези са претходно обрађеним *стилским изражајним средствима* попут *епитета, хиперболе, градиције и поређења*.

На примеру песме *Међу својима* Владислава Петковића Диса, Оливера Радуловић појашњава сврху постојања *метафоре* – да се захваљујући њој постижу сликовитост и непосредност, односно једноставност и природност изражавања иначе веома сложених стања песника: „Метафора је стилска фигура која се заснива на преносу значења са једне речи на другу. Можемо је одредити и као скраћено поређење из ког је изостављен познатији предмет који поредимо. (...) Метафора се заснива на заједничкој особини два предмета или појма”. (Радуловић ⁴2012: 19) У песми *Међу својима* *метафором* се сматра *поноћ у срцу* која треба да повеже песникова осећања туге и безизлаза са поноћним амбијентом. Изостављањем поредбене речи *као* наглашава се подразумевани појам, дакле срце јер је у њему поноћ која представља трајно одвајање песника од остатка целог његовог света (песников свет чине жена и деца). Читава песма је, заправо, антиципација трајног расанка од најдражих, (оправданог) страха, али и анксиозности, неизвесности и зле слутње.

На примеру исте песме, Оливера Радуловић наглашава и *поређење по супротности*, заправо *контраст* као *фигуру мисли*. Она истиче да *контраст* чине супротстављене слике природе која се буди у пролеће и вечери у којој су усамљени песникова жена и њихова деца.

Потпомажући се двома различитим песмама, аутор читанке *Језик је дрво живота*, упућује ученике на постојања још два *тропа* – *симбола и алегорије*.

Песма *Небо* Стевана Раичковића, пример је посредством кога ће Оливера Радуловић дефинисати *симбол* као конкретан знак за неки апстрактан појам и то ће потврдити примерима *голуба, плаве боје, неба и круга*, уводећи јасну разлику између *симбола и сталних симбола*, односно *амблема* – ови други су веома конкретни и јасни (нпр. крст је симбол хришћанства, полумесец – симбол ислама, а шестокрака звезда – симбол јудаизма; срце је симбол љубави; сидро – симбол наде (морнара); детелина са четири листа – симбол среће). У књижевноуметничком свету *симбол* доста зависи од самог уметничког дела, односно контекста без кога га не можемо разумети. Зато голуб (који је и иначе симбол мира), у *Небу* представља и љубав и мир; плава боја – небо/море, кристале, снове, бесконачност; небо – вечност, светлост и савршенство; а круг (знак који је у директној вези са небом) – симбол савршенства, духовности и невидљивости. (Радуловић ⁴2012: 22) Касније, Оливера Радуловић помиње *симбол* и

¹⁶² Божић и др. 2019: 30.

¹⁶³ Божић и др. 2019: 106.

симболизацију и при анализи песме *Манасија* Васка Попе јер златна и плава боја симболизују духовно савршенство. (Радуловић 2014⁴: 177)

Тако долазимо до *алегорије* која представља *проширену метафору* јер се њено значење односи на читав текст. Пошто *алегорија* одржава везу између основног и пренесеног значења речи, *алегоријска слика* је упечатљивија и снажније делује од обичне слике. Оливера Радуловић везује ову *фигуру речи* за приповетку *Мртво море* Радоја Домановића, али је помиње и кроз народну епску песму *Ропство Јанковић Стојана* приликом дубље анализе текста као нешто што значи пренесен говор и сликовито говорење које настаје кад се *метафора* осамостали и прошири на целу слику или радњу. (Радуловић ⁴2012: 140–143)

У оквиру исте приповетке, аутор читанке *Језик је дрво живота* скреће ученицима пажњу на још две *фигуре мисли* – *иронију* и *сарказам*:

Иронија настаје придавањем супротног значења изговореним речима. Подразумева духовито и подсмешљиво држање. Јавља се као доброћудна шала или заједљиви сарказам. Иронија је настала из потребе за критиком. (...) Обележава се у тексту знаковима навода, а у говору истиче гестом и мимиком¹⁶⁴. Сарказам је врста јетке ироније. Подразумева злонамеран прекор који жестоко повређује. Сарказам се примењује као поступак у сатири”.

(Радуловић ⁴2012: 131)

На примеру народне епске песме *Мали Радојица*, Оливера Радуловић наводи ученике на закључак да је сама синтагма *словенска антитеза* заправо – *продужено поређење по супротности*. (Радуловић ⁴2012: 52)

Последње новине за ученике седмог разреда представљају *фигуре дикције* – *асонанца* и *алитерација*. Њих Оливера Радуловић објашњава посредством песме *Ветар* Ивана В. Лалића:

Асонанца је понављање истих самогласника у стиху. Алитерација је понављање истих сугласника у стиху.

(Радуловић ⁴2012: 89)

Разлика постоји и у понављању самих сугласника – другачији доживљај песме биће уколико се, на пример, нагомилавају зубни сугласници, а опет другачији у случају меких сугласника.

Пошто се подразумева да су ученици на претходним, млађим узрастима, према плановима и програмима наставе и учења тих разреда, већ усвојили одређене *термине* у вези са *стилским фигуративним изразима*, оправдана је методичка апаратура многих аутора читанки, граматика, радних свезака и наставних листова да од ученика, без поновног објашњавања нечега што је већ обрађивано, траже одговоре на питања која се

¹⁶⁴ Ми бисмо додали – и интонацијом!

стилска (изражајна) средства и *стилске фигуре* јављају у одређеним делима или да, једноставно, пронађу неку од *фигура* у текстовима. На овај начин конципирана је и читанка Оливера Радуловић која пита ученике која су *стилска (изражајна) средства* приметили у песмама *Подне* Јована Дучића и *Плава гробница* Милутина Бојића (Радуловић ⁴2012: 97; 190), односно *стилске фигуре* у песми *Манасија* Васка Попе (Радуловић ⁴2012: 177); затим да пронађу: *хиперболу* у народној епској песми *Мали Радојица* (Радуловић ⁴2012: 53); *поређења* у песмама *Симонида* Милана Ракића и *Ветар* Ивана В. Лалића и приповеци *Јабука на друму* Вељка Петровића (Радуловић ⁴2012: 178; 89; 100); *метафоре* у песмама *Подне* Јована Дучића, *Манасија* Васка Попе и *Плава гробница* Милутина Бојића и путопису *Потера за пејзажима* Пеђе Милосављевића (Радуловић ⁴2012: 97; 177; 190; 93); *персонификацију* у приповеци *Јабука на друму* Вељка Петровића¹⁶⁵ (Радуловић ⁴2012: 77); *епитете* и *персонификоване* и *метафоричне епитете* у путопису *Потера за пејзажима* Пеђе Милосављевића, песмама *Подне* Јована Дучића, *Симонида* Милана Ракића и *Плава гробница* Милутина Бојића¹⁶⁶. (Радуловић ⁴2012: 93; 97; 178; 190) Ту је и један захтев аутора да ученици сами одгонетну зашто изражајност посленичке народне песме *Јабланова моба* почива на низу *поређења по супротности*. (Радуловић ⁴2012: 14–149)

Најфреквентнија реч коју Оливера Радуловић користи током интерпретација књижевних текстова јесте *симбол* и спектар других речи изведених од ове основне речи. Ево неких примера: какву *симболику* уочаваш¹⁶⁷, обрати пажњу на *симболику*¹⁶⁸, објасни *симболику* прочитане реченице¹⁶⁹, протумачи *симболику* мајчиних поступака¹⁷⁰, објасни *симболички* смисао описа¹⁷¹, шта *симболизује* падање шишарки¹⁷², шта *симболизује* (море)¹⁷³, шта *симболизује* златна јабука¹⁷⁴...

Читанка Зоране Бошковић и Милана Шиповца, веома практично, садржи на крају књижевнотеоријски речник уз помоћ кога се ученици могу подсетити појмова које су учили у претходним разредима, а који нису дефинисани у одељцима њихове методичке апаратуре под називима *Понављамо* и *Учимо*.

Епитет је стилска фигура која на сликовит начин истиче карактеристичне особине бића, предмета и појава. *Ономатопеја* је стилска фигура у којој се гласовима опонашају одређени звуци. То могу бити звуци из природе (грмљавина, падање кише, шуштање лишћа...), гласови које стварају животиње (мачке, птице,

¹⁶⁵ Ово није једино дело у коме се јавља *персонификација*. Сцена из приповетке „Кашика” Антонија Исаковића, у којој се Месец огледа у котлићу кајмака који се мрешка – управо је одличан пример за *персонификацију* коју Оливера Радуловић, чак, и не помиње у дубљој анализи ове приповетке).

¹⁶⁶ Овде је изостављена *апострофа* која се обрађује у седмом разреду основне школе; требало ју је ученицима бар навестити кроз обраћање или повезивање са вокативом.

¹⁶⁷ Антоније Исаковић: „Кашика” (Радуловић ⁴2012: 74–78).

¹⁶⁸ Посленичка народна песма „Јабланова моба” (Радуловић ⁴2012: 147–149).

¹⁶⁹ Вељко Петровић: „Јабука на друму” (Радуловић ⁴2012: 98 – 101).

¹⁷⁰ Народна епска песма „Ропство Јанковић Стојана” (Радуловић ⁴2012: 140–143).

¹⁷¹ Данило Киш: „Ливада у јесен” (Радуловић ⁴2012: 102–106).

¹⁷² Иван В. Лалић: „Ветар” (Радуловић ⁴2012: 88 – 90).

¹⁷³ Иво Андрић: „Летећи над морем” (Радуловић ⁴2012: 109).

¹⁷⁴ Народна бајка „Златна јабука и девет пауница” (Радуловић ⁴2012: 152–159).

пси...) или они које производе различити предмети (звук локомотиве, окрет кључа у брави, казаљке на сату...). *Персонификација* је стилска фигура којом се стварима, природним појавама или апстрактним појмовима дају људске особине. *Поређење/компарација* је стилска фигура у којој се два појма доводе у везу на основу истих или сличних особина, које најчешће нису лако уочљиве (нпр. гладан као вук). *Стални епитет* се увек појављује уз одређену реч у народним лирским или епским песмама.

(Бошковић и Шиповац 2019б: 281–282)

У читанци Зоране Бошковић и Милана Шиповца могу се наћи дефиниције следећих *стилских фигуративних израза*: *алегорије*, *алитерације*, *асонанце*, *градације*, *ироније*, *контраста*, *метафоре*, *словенске антитезе* и *хиперболе*. Као и код других уџбеника, проблематику уноси недостатак нумерације страница како би ученици могли лакше пронаћи тумачења ових израза из индекса појмова.

Песма *После кише* Стевана Раичковића послужила је ауторима као пример за увежбавање *епитета* и дефинисање *метафоре*. Потребно је да ученици обрате пажњу на епитет *црн*, а

„*метафора* је стилска фигура у којој се значење једне речи преноси на другу. Тако реч која је употребљена као *метафора* добија ново значење. Најчешће настаје као скраћени облик *поређења*. Ти би сад да чујеш *песму камена*”.

(Бошковић и Шиповац 2019б: 11)

Након песме *Божур* Милана Ракића дефинисани су *алитерација* и *асонанца*:

Алитерација је стилска фигура понављања истих сугласника или сугласничких група у низу речи, чиме се постиже ритмичност и мелодичност језика књижевног дела. *Асонанца* је стилска фигура понављања истих самогласника у низу речи, чиме се постиже ритмичност и мелодичност језика књижевног дела.

(Бошковић и Шиповац 2019б: 33)

Народна епска песма *Смрт војводе Пријезде* послужила је Зорани Бошковић и Милану Шиповцу као пример за дефинисање *хиперболе* и *контраста*:

Хипербола је стилска фигура преувеличавања, којом се појачава емоционални однос према предметима, појавама или радњама. Био Сталаћ три године дана, / нит му одби дрва ни камена. *Контраст* је стилска фигура, врста *поређења* по супротности. Назива се још и *антитеза*. Сит гладном не верује.

(Бошковић и Шиповац 2019б: 17)

Кроз народну епску песму *Мали Радојица* дефинисана су још два појма – *словенска антитеза* и *градација*:

Словенска антитеза је стилска фигура заснована на поређењу. Састоји се из три дела. Први део чине питања или тврдње у којима се предмети или појаве пореде по сличности. Други део је негативан одговор на та питања. Трећи део чини тачан одговор. Омиљена је у словенској народној књижевности, али се јавља и код других народа. Веома често почиње неком од варијација стиха Мили боже, чуда великога! Мили боже, чуда големога! / Јали грми, јал' се земља тресе? / Ја се бије море о мраморје? / Ја се бију на Попина виле? / Нити грми, нит се земља тресе, / Ни се бије море о мраморје, / Ни се бију на Попина виле; / Већ пуцају на Задру топови. *Градација* је стилска фигура у којој се осећања, мисли или слике ређају по јачини.

(Бошковић и Шиповац 2019б: 71)

Стандардан (и, приметили смо, омиљен) пример аутор̃а за дефинисање *алегорије* представља народна епска песма *Ропство Јанковић Стојана*:

Алегорија је стилска фигура која настаје када се метафора прошири на целу слику. Пренесена, метафорична значења се доследно развијају у целом њеном току и због тога алегорија увек има једно значење. Вила гњиздо тица ластавица, / вила га је за девет година, / а јутрос га поче да развија; / долети јој сив-зелен соколе / од столице цара честитог, / па јој не да гњиздо да развија.

(Бошковић и Шиповац 2019б: 91)

На примеру *Јутутунске јухахахе* Јована Јовановића Змаја Зорана Бошковић и Милан Шиповац објашњавају *иронију*:

Иронија је стилска фигура којом се речима даје супротан смисао од онога што је њихово основно значење. Она је углавном духовита и подсмешљива и креће се од доброћудне шале, преко подругљивог израза, до увредљивости и заједљивости када прераста у *сарказам*. Срећни су ти Јутутунци, / Срећан ли је Балакаха, / Кад их тако развесели / Празна речца: Јухахаха! *Иронија* може да се јави и у свакодневном животу и у обичном говору. Када се употреби у говору, праћена је покретима лица и тела и интонацијом, а у писању је означена знацима навода. Када кукавици кажемо: Велики си ти *јунак*! – онда је реч јунак употребљена иронично, дакле супротно од онога што она значи.

(Бошковић и Шиповац 2019б: 176)

На основу регистра појмова читанке *Плетисанка*, аутор̃а Зоне Мркаљ и Зорице Несторовић, евидентно је да ће се ученици у седмом разреду сусрести са, чак, петнаест *стилских фигуративних израза*. Иако много пута дефинисани до овог разреда, у читанци се налазе термини које аутори изнова објашњавају користећи се овога пута (за неке од њих) другачијим књижевним текстовима и методама.

У оквиру методичке апаратуре *Појмовник* аутори објашњавају непознате стручне изразе, па је тако један од првих *алегорија*:

У основи **алегорије** као стилске фигуре налази се поређење или паралелизам. Одређена песничка слика служи да се замени основно значење. Међутим, увек је у питању само та и ниједна друга песничка слика и само једно значење. Када Јанковић Стојан пева наведене стихове, он упућује на ситуацију у којој се нашао након ослобођења из турског ропства и повратка кући.

Вила гњиздо тица *ластавица*, → Стојанова верна љуба;
вила га је за *девет година*, → период чекања да се Стојан врати из турског ропства;

а *јутрос га поче да развија*; → данас се љуба, мислећи да је Стојан мртав, преудаје за другога;

долети јој *сив-зелен соколе* → Јанковић Стојан;

од *столице цара честитог*, → из турског ропства из Стамбола;

па јој *не да гњиздо да развија*. → Стојан саопштава својој љуби да је жив и да она не треба да се преуда.

Обично се овако развијена песничка слика појављује у тренутку кључном за судбину епског јунака. Међутим, њу може да разуме само неко ко зна све њене елементе (овде их има шест) па се зато у песми каже „Том' се свати ништа не сећају, / досети се љуба Стојанова”. Због овакве развијености алегорија се назива још и развијена метафора. А пошто почива на поређењу, она се још назива и скраћено поређење јер изостаје део којим се објашњава право значење елемената алегоријске песничке слике (на пример, уметањем речи „као”: вила гњиздо тица ластавица као Стојанова верна љуба).

(Мркаљ и Несторовић 2020: 74)

На примеру народне епске песме *Стари Вујадин* аутори *Плетисанке* објашњавају паралелно две нове *стилске фигуре*:

Алитерација – фигура дикције, односно изговора, чији се стилски ефекат заснива на понављању **сугласника** у низу речи које су једна до друге или у близини. Због понављања гласова у речима у низу, ти се низови издвајају и имају важно место у значењу стиха или дела текста. Понављањем се постиже извештајан ритам и певљивост, па се због тога такав текст лакше памти („Ој, девојко, драга душо моја.”) Примере за то имамо и у пословицама и изрекама као што су: „Ми о **вуку**, **вук** на **врата**.” и „**Риба** **риби** **гризе** **реп**.” **Асонанца** – фигура дикције, односно изговора, чији се стилски ефекат заснива на понављању самогласника у низу речи које су једна до друге или у близини. Може се понављати само један **самогласник**, али се већи ефекат постиже када се понавља више различитих самогласника и уколико је то понављање правилније. То доприноси памтљивости комбинација речи, израза, стихова у којима се јавља асонанца – **око соколово; како-тако, овамо-онамо**.

(Мркаљ и Несторовић 2020: 59)

Још једна епска народна песма послужила је ауторима *Плетисанке* да дефинишу и две старе *стилске* *фигуре*:

Градација је настала од латинске речи *gradus*, што значи степен. Ово песничко средство најчешће се користи за појачавање снаге израза. У поступку грађења композиције литерарног текста, захваљујући градацији напетост расте. Као стилска фигура, градација означава додавање јединице набрајања у истом смеру, тако да једна надмашује другу. Та фигура образује, како је у складу са њеним називом сликовито речено, неку врсту „степеница идеја”. У овој епској песми, Малог Радојицу муче страшним мукама, а свака је тежа од претходне: пале му ватру на грудима, стављају му у недра змију отровницу, забијају му ексер под нокте... не би ли открили да је жив. **Словенска антитеза** је врста поређења састављена од три дела. Делови словенске антитезе су: 1. Низом питања или тврдњи набрајају се одређени предмети или појаве према једној својој особини. 2. Све оно што је наведено у првом делу сада се негира истим редоследом. 3. Одређује се шта је у питању тако што се у завршном исказу директно именује ситуација, лик, појава...

(Мркаљ и Несторовић 2020: 64)

Користећи се народном проветком *Међедовић*, аутори објашњавају још једну од *фигура мисли* – *хиперболу*:

У овој народној приповеци посебну пажњу привлачи одломак у коме се слика Брко: „У томе стане хука с једне стране, док се иза брда помоли један брк и у њему триста и шездесет и пет птичјих гнезда”. Сликовитост описа је остварена умножавањем необичних слика. Приказом 365 птичјих гнезда ова неочекивано склопљена слика делује смешно и зачуђујуће. То је постигнуто преувеличавањем, тј. језичкостилском фигуром **хиперболом**.

(Мркаљ и Несторовић 2020: 203)

Једно од првих *стилских изражајних средстава* са којим се ученици упознају кроз терминологију *стилских фигуративних израза* јесте *епитет*, а Зона Мркаљ и Зорица Несторовић га дефинишу овако:

Епитет је троп (фигура речи) којим се истичу нека изузетна својства предмета или бића; украсни придев”. (Мркаљ и Несторовић 2020: 157) Аутори *Плетисанке* не пропуштају да помену постојање *сталних епитета* и да наведу круцијалну разлику између њих и „*обичних*” *епитета*, а то поново чине уз помоћ народне књижевности, овога пута – уз помоћ песме *Диоба Јакишића*: „**Суво** злато, буздован **перни**, **вјерна** љуба, **сиви** соко, **сиња** кукавица – истакнута реч у наведеним примерима представља стилску фигуру која се назива **стални епитет**. То је најчешће придев који ближе одређује именицу уз коју стоји. Ако се увек исти придев јавља уз исту именицу, онда то није обичан епитет, већ стални епитет. Тек уз тај епитет именица добија своје посебно значење. Ова стилска фигура својствена је народној усменој књижевности”. (Мркаљ и Несторовић 2020: 50) Апропо

сталних епитета, у једном другом методичком приступу насловљеном са *Бележница*, аутори *Плетисанке* наводе и нераскидиве склопове попут **адамско колено** (што би значило *господско, јуначко, честито*), односно **орјатско колено** (у значењу род *неверни*), те **род племенит и красан пријатељ**.

(Мркаљ и Несторовић 2020: 74)

Након две песме у прози¹⁷⁵ Гордане Брајовић, у *Појмовнику* аутори *Плетисанке* објашњавају *метафору*:

Метафора је стилска фигура у којој је један предмет или појава описан помоћу другог, њему сличног. У тексту Гордане Брајовић господин Дрво је у ствари слон. Овде се метафора развија према сличности слонове коже и коре дрвета; слонових ушију које подсећају на олистале гране. Уз помоћ овог језичкостилског средства, једна реч се замењује другом према сродности или аналогiji њихових значења. Метафора се често назива и пренесеним значењем. Превазилажење дословног смисла речи уз помоћ метафоре једна је од одлика песничког језика.

(Мркаљ и Несторовић 2020: 45)

Поново уз помоћ народне књижевности, овога пута на примеру песме *Смрт војводе Пријезде*, Зона Мркаљ и Гроздана Олујић веома кратко дефинишу *персонификацију*:

Персонификација је стилска фигура којом се стварима и појавама приписују особине живих бића: Морава нас вода одранила, / нек Морава вода и сарани!

(Мркаљ и Несторовић 2020: 53)

Пратећи линију хумор – *иронија* – сатира и дефинишући сва три појма понаособ, а опет доводећи их у везу један с другим, аутори читанке *Плетисанка* дају коначну дефиницију овог *стилског фигуративног израза* уз помоћ приповетке *Вођа* Радоја Домановића:

Иронија се јавља када, претварајући се да нешто хвали и подржава, писац у ствари то критикује и куди. И обратно, уколико нешто куди, он у ствари то хвали. То значи да у иронији треба све разумети обрнуто од оног што се у њој говори. Због оваквог типа једнозначности, иронија је често повезана са алегоријом.

(Мркаљ и Несторовић 2020: 195)

Дефинисање *симбола* као *тропа* долази након анализе песме *Подне* Јована Дучића:

„**Симбол** као стилска фигура подразумева употребу неког знака или предмета за означавање другог предмета или појма, али тако да се наговештава

¹⁷⁵ Гордана Брајовић: „Пролази слон пун мириса” и „Пролази слон пун Хималаја”.

широк спектар значења и идеја посматраног симбола. На пример: сунце може бити симбол бесмртности, али и светлости и живота; небо представља бесконачност, слободу, духовност... А јабука може бити симбол здравља, лепоте, плодности, раздора. У књижевности симбол се често доводи у везу са алегоријом и метафором, које такође почивају на преносу значења. Ипак, за разлику од њих, симбол тежи вишезначности и потпуној апстракцији. Да бисмо успели да одгонетнемо значења симбола, морамо сагледати књижевно дело у целини. Када се значење симбола устали, он постаје амблем (нпр. голуб с гранчицом маслине у кљуну – мир; срце – љубав; детелина с четири листа – срећа; гавран – несрећа).

(Мркаљ и Несторовић 2020: 213)

Ономатопеја, поређење и контраст нису у читанци Зоне Мркаљ и Зорице Несторовић дефинисани на начин како је то урађено са свим претходним *стилским фигуративним изразима* – детаљно. Ипак, дефиниције поменутих *стилских фигура* јављају се таксативно и врло концизно кроз табелу у којој се налазе поново објашњени и примерима аргументовани још неки, већ детаљно поменути, *стилски изрази*:

СТИЛСКЕ ФИГУРЕ У НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ		
Стилска фигура	Објашњење	Пример
стални епитет	То је најчешће придев, али може бити и прилог или нека друга реч у придевској или прилошкој употреби којом се додатно и сликовитије одређује увек иста именица.	<i>верна</i> љуба; <i>сиња</i> кукавица; <i>вита</i> јела; <i>бритка</i> сабља; <i>кићени</i> сватови; <i>бојно</i> копље; <i>миле</i> шуре; <i>честити</i> кнез; <i>бијели</i> двори; <i>чарне</i> очи; <i>бијело</i> лице; <i>златне</i> токе; <i>јарко</i> сунце; <i>пшеница</i> <i>белица</i> ; <i>вода</i> <i>студеница</i>
персонификација	Овом фигуром се неживо замењује живим, а свет флоре и фауне приказује са људским особинама.	„Морава нас вода од'ранила, нек Морава вода и са'рани!”
поређење	Овим стилским средством се једна појава доводи у везу са другом појавом, код које је јаче изражена нека заједничка особина.	„Она кука, као кукавица;” „Цикну Турчин, к'о и змија љута.”
антитеза	Поређење које се заснива на врло израженој супротности.	А сви плачу, један попијева.
словенска антитеза	Трочлано поређење које се поступно развија. Састоји се из питања или тврдњи о некој појави, њихових негирања и давања тачног обавештења.	„Шта се бијели у гори зеленој? Ал' је снијег, ал' су лабудови? Да је снијег већ би окопнио, лабудови већ би полетјели; Нит' је снијег нит' су лабудови, Него шатор аге Хасан-аге.”
алегорија	То је развијена песничка слика	„Вила гњиздо 'тица ластавица,

	или говорна целина у којој се једно говори, а друго мисли. Састоји се од низа метафора. Постоји само једно скривено значење.	вила га је за девет година, а јутрос га поче да развија; долети јој сив-зелен соколе од столице цара четитога, па јој не да гњиздо да развија.”
--	--	---

(Мркаљ и Несторовић 2020: 92)

Исте *стилске фигуре*, поткрепљене примерима, но опет без конкретне дефиниције, ученици могу пронаћи и након одломка из приповетке *Шума и степа* Ивана Сергејевича Тургенјева. Аутори *Плетисанке* досетили су се да представљањем *стилских фигура* на примеру ове приповетке покажу како је Тургенјев дочарао лепоту пејзажа:

Поређење: Сав живот се разматава лако и брзо, као свитак хартије. (...) У меком ваздуху разливан јесењи мирис, налик на мирис вина.

Епитет: А јесењи дан ведар, мало хладан, изнутра мразан, кад се бреза, као дрво из бајки, сва златна, дивно оцртава на бледоплавом небу...

Персонификација: На угасито сивом небу овде-онде жмиркају звезде. Сваки звук просто као да стоји у стиснутом ваздуху.

Ономатопеја: Препелице пућпуричу. Стасите јасике високо шуме над вама.

Контраст: Спокојно дишу груди, а на душу пада чудновати немир. Срце, час, наједанпут задрхти, и закуца, страсно полети испред, час неповратно потоне у успомене.

Градација: Светлост покуља као река, срце вам се прене као птица (...) Живље, коњи, живље! Крупним касом напред! Сунце се брзо диже, небо је ведро. Време ће бити дивно.

Хипербола: Ветра нема, а нема ни сунца, ни светлости, ни сенке, ни кретања ни шума.

(Мркаљ и Несторовић 2020: 218)

Кроз још једну табелу, принципом очигледности, ученици могу систематизовати своје знање у вези са *стилским фигуративним изразима*, подсетити се истих и, угледајући се на њих, решити три задатка које су аутори *Плетисанке* осмислили. И у овој табели појављују се горепоменуте три *стилске фигуре* које су, овога пута, нешто детаљније наведене:

Из облака, бежећи испред снажне мећаве, пред Брезникове ноге пала је ласта, па хитрокрило узлетела и стала око њега да облеће.

(Мркаљ и Несторовић 2020: 12–13)

Како би били сигурни колико је трајно градиво које су усвојили у седмом разреду основне школе, ученици могу решавати тестове за самооцењивање који им могу показати ниво на којем се њихово знање налази. Међу тим питањима је и неколико у вези са предметом нашег рада:

* Подвучи назив стилске фигуре коју препознајеш у следећим стиховима.

Морава нас вода одранила,
нек Морава вода и сарани!

епитет персонификација градација хипербола

* а) Коју је стилску фигуру народни приповедач употребио за исказивање мука Малог Радојице? (Сети се стихова: Ложе њему ватру на прсима... Уватише змију присојкињу... И узеше двадесет клинаца... Сакупише коло ђевојака...)

Стилска фигура: _____.

б) Допуни реченицу.

Један вид поређења у коме се најпре поставља питање да ли је нешто истинито, затим се негативно одговара и на крају пружа тачно обавештење (нпр. Јали грми, јал' се земља тресе?... / Нити грми, нит' се земља тресе,... / већ пуцају на Задру топови...), назива се _____.

* Напиши називе стилских фигура које препознајеш у подвученим деловима стихова.

а) Град Сталаћу, да те Бог убије!
Довео сам три иљаде војске,
А не водим, него пет стотина.

Стилска фигура: _____.

б) Оде Иван двору певајући,
осташ' Турци у гори плачући.

Стилска фигура: _____.

* Коју фигуру понављања препознајеш у следећим стиховима?

Иде мајка у двор КуКајући, / она КуКа Као КуКавица...

Фигура понављања: _____.

* Прочитај одломак из песме *Ропство Јанковић Стојана* и одговори на захтев.

Вила гњиздо 'тица ластаница,
вила га је за девет година,
а јутрос га поче да развија;
долети јој сив-зелен соколе
од столице цара четитого,
па јој не да гњиздо да развија.

Која је стилска фигура употребљена у поступку грађења Стојанове песме?

* У одломку из песме *Међу својима* подвуци стих у којем препознајеш метафору.

Улазиш у собу. Сузе те већ гуше.
А два наша цвета из четири рата
У твоме су крилу, образе ти суше:
„Мама, зашто плачеш? Је л' писао тата?”

* Подвуци појам који не припада низу.

алегорија метафора асонанца фабула градација

(Мркаљ и Несторовић 2020: 291–297)

На само једном месту у својој граматичкој Јелена Журић и Јелена Ангеловски указују ученицима на *ономатопеју* повезујући са овом *фигуром дикције* морфолошку страну граматике, ону која се односи на узвике:

Од узвика често настају друге врсте речи – ономатопејски глаголи, именице, придеви, прилози. На пример, од узвика *фију*: *фијукати*, *фијук*, *фијукање*, *фијукав*, *фијукаво* и сл.

(Журић и Ангеловски 2020: 91)

У склопу морфолошке лекције о узвизима, аутори уџбеника *Одсјај израза* Јелена Ковачевић и Владан Гојковић такође подсећају ученике на постојање *ономатопеје*:

Узвизи су непроменљива врста речи којима се износе расположења и осећања онога који говори (ах, ух, јао, охо, о). Могу да служе за дозивање и терање (*еј, ој, пис, пст, иш, мац, ишиц*) или да означе подражавање звукова из природе

(*кврц, трас, бум, плус, фију, кре-кре*) (...) Када се узвици и речи настале од њих користе у књижевноуметничком тексту за сугестивно дочаравање појава у природи, називамо их ономатопеје.

(Ковачевић и Гојковић 2019: 18)

Такође на самом једном месту у својој граматичи Данијела Милићевић и Сунчица Ракоњац Николов захтевају од ученика да, након два одломка¹⁷⁶, издвоје *стилске фигуре* из оба текста. Лекција је у вези са књижевноуметничким и публицистичким текстовима, конкретно – са репортажом.

Иако су у читанци Оливере Радуловић за седми разред Издавачке куће Нови Логос дефинисана и обрађена неколика *стилска изражајна средства*, аутори граматике исте издавачке куће ни теоретски ни практично не помињу нити један од *стилских фигуративних израза*, што није случај са радном свеском готово истог тима аутора:

* Из одломка *Шума и степа* Ивана С. Тургеева потребно је да ученици пронађу и препишу бар две *ономатопејске речи*, пример за *персонификацију* и да заокруже три *епитета*. Из приповетке *Кашика* Антонија Исаковића треба да препишу једну од реченица у којој налазе доказ да је кајмак *персонификован*, те да дају образложење каква је улога *персонификације* у примеру који су издвојили.

(Станковић-Шошо и др.⁴ 2015: 31; 64)

* На основу дела песме *Небо* Стевана Раичковића ученици треба да у подвученом стиху препознају *симбол*, као и да одреде *симболе* у епској народној песми *Диоба Јакишића* тако што ће допунити реченице.

(Станковић-Шошо и др.⁴ 2015: 42; 59)

* Попуњавајући само једном речју празнине у народним пословицама, ученици треба да открију назив *стилске фигуре* која преовлађује у датим пословицама¹⁷⁷.

(Станковић-Шошо и др.⁴ 2015: 54)

Углавном кроз тестове који прате систематизацију градива из књижевности, ученике очекују занимљиви задаци различите садржине и тежине, па се тако јављају и следећа питања:

* Препиши из одломка¹⁷⁸ бар две ономатопејске речи. Заокружи у одломку три епитета.

* Подвучи епитете у наведеном одломку¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Иван Сергејевич Тургеев: „Шума и степа” и Политикин забавник: „Пут у средиште земље” (Милићевић и Николов 2019: 205).

¹⁷⁷ Наведени примери се односе на *поређење*: *Поуздан као _____ клин*. и на *контраст*: *Ја босиљак сејем, мени _____ ниче*.

¹⁷⁸ Иван С. Тургеев: „Шума и степа” (Станковић-Шошо⁴ 2015: 31).

- * Напиши назив стилске фигуре у наведеном примеру¹⁸⁰.
- * Препознај три стилске фигуре у наведеном одломку¹⁸¹.
- * Како се назива стилска фигура у наведеним стиховима¹⁸²?
- * На линији напиши назив стилске фигуре коју откриваш у следећим стиховима¹⁸³ ...
- * Напиши називе двеју стилских фигура у подвученом стиху¹⁸⁴...
- * У реченицама су подвучене стилске фигуре. Наведи њихове називе¹⁸⁵.

Потпуно контрадикторно садржају граматике у којој се, осим нетерминологизираних помињања *ономатопеје*, не обрађује нити једно *стилско изражајно средство*, радна свеска Весне Ломпар, Зоне Мркаљ и Зорице Несторовић обилује задацима на основу којих ученици треба да провере своје знање у вези са познавањем *стилистика*:

* Коју стилску фигуру запажаш у подвученом делу следећег примера?
Одговор напиши на линији.

Он не прави таласе, већ fine наборе на језерској површини, који изгледају као они на притиснутом плићу. _____

* На линији напиши назив стилске фигуре којом се приказују супротна осећања лирског јунака из текста *Папирнати бродови* Рабиндраната Тагореа.

Поринуо сам свој папирни бродич, а кад сам погледао у небо, спазио сам читаву флоту облачића где журно дижу своја бела једра. Одједном су се почели гомилати бурни облаци. Ветар је дувао на махове и киша је плуштала.

* Пажљиво прочитај следеће стихове и одговори на захтеве поред њих.

Вила гњиздо тица ластавица,
вила га је за девет година,
а јутрос га поче да развија;
долети јој сив-зелен соколе

а) Из које народне епске песме су
наведени стихови?

б) Наведени стихови су пример за једну

¹⁷⁹ Пеђа Милосављевић: „Потера за пејзажима” (Станковић-Шошо ⁴2015: 41). Реч је о *контрасту*.

¹⁸⁰ Жак Превер: „Лош ученик” (Станковић-Шошо ⁴2015: 50).

¹⁸¹ Пеђа Милосављевић: „Потера за пејзажима” (Станковић-Шошо ⁴2015: 50). Реч је о *персонификацији*, *епитету* и *метафори*.

¹⁸² Народна песма „Мали Радојица” (Станковић-Шошо ⁴2015: 50). У питању је *словенска антитеза*.

¹⁸³ Народна песма „Љубавни растанак” (Станковић-Шошо ⁴2015: 50). Акцент је на *хиперболи*.

¹⁸⁴ Јован Дучић: „Подне” (Станковић-Шошо ⁴2015: 73). Преклапају се *ономатопеја* и *персонификација*.

¹⁸⁵ Узети су цитати из „Дневника Ане Франк” – *метафора* и *контраст*, „Потере за пејзажима” Пеђе Милосављевића – *персонификација* и *епитет* у једном цитату и *епитети* – у другом и из разговорног језика – контраст (Станковић-Шошо ⁴2015: 74).

од столице цара честитога,
па јој не да гњиздо да развија.

стилску фигуру. Како се зове та фигура?

* Повежи назив стилске фигуре са примером који је илуструје. Један назив стилске фигуре је вишак.

„а сви плачу, један попијева,”

„Анђелија, моја вјерна љубо”

„Мени јесте без крила мојега
као брату једном без другога.”

„Морава нас вода одранила,
нек Морава вода и сарани”

поређење
хипербола
стални епитет
антитеза
персонификација

* Наведи наслов народне епске песме о хајдуцима на чијем се почетку јавља стилска фигура словенска антитеза. _____

* У следећем примеру подвуци епитете којима је описан дечак из приповетке *Лош дан* Владимира Набокова.

... па је зато ту и седео, момчић жућкастог лица и сивих очију у елегантној морнарској блузи.

* На линијама напиши називе две стилске фигуре које препознајеш у примеру из текста *Крф, плава гробница* Милоша Црњанског.

Крф је запуштена башта, што плива, са нашим гробљима, по мору.

* Пажљиво прочитај овај одломак и одговори на захтеве испод њега.

„Који су се срећније скотрљали и зауставили где на цбун или дрво, почеше с муком излазити из јаруге. Неко сломио ногу, неко руку, неко развио главу, па га крв залила по лицу. Како ко, тек нико читав сем вође. Гледају вођу мрко, попреко и стењу од бола, а он ни главе да дигне. Ћути и мисли, као сваки мудрац!”

(...)

Наведи називе две стилске фигуре које препознајеш у подвученим реченицама.

* У следећим стиховима песме *Подне* Јована Дучића подвуци појам који се у песми јавља и у својству симбола.

Над острвом пуним чемпреса и бора,
Младо крупно сунце пржи, пуно плама.

* Које стилске фигуре препознајеш у примеру из приповетке *Шума и степа* Ивана Тургенјева? Зокружи слово испред одговарајуће комбинације.

Давно, давно заспале успомене неочекивано се буде; уобразиља лебди у висини и лети као птица, и све се тако јасно креће и стоји пред очима.

- а) хипербола, контраст, градација
- б) персонификација, поређење, контраст
- в) ономотопеја, градација, асонанца

* Поред тачне тврдње заокружи слово Т, а поред нетачне Н.

Рефрен најчешће представља групу стихова која се у лирској песми понавља у правилним интервалима.	Т	Н
Композиција лирске песме зависи од образовања аутора.	Т	Н
Слободни стих има уједначену и јасно утврђену схему.	Т	Н
Градација је песничко средство које се најчешће користи за степеновање снаге одређеног израза.	Т	Н

* Који сугласник у следећем стиху формира стилску фигуру алитерацију?
Подвуци га.

Нешто се дешава сад у твојој души.

* У поље поред амблема упиши број под којим се налази његово значење.
Два значења су вишак.

1. љубав		голуб с маслиновом гранчицом
2. лето		јабука
3. мир		срце
4. срећа		детелина с четири листа
5. небо		
6. здравље		

* Које стилске фигуре препознајеш у следећем примеру из текста *Потера за пејзажима* Пеђе Милосављевића? Заокружи слово испред одговарајуће комбинације.

Пред полазак на сва места дуж прозора седа златно сунце.

- а) хипербола, епитет, ономатопеја
- б) метафора, персонификација, епитет
- в) контраст, поређење, градација

* На линијама напиши називе стилских фигура које препознајеш у подвученим примерима.

Данас сам наивно кренула да се бућнем у море, али док сам стигла на плажу, ударило ме седам сунчаница.

(Ломпар и др. 2020: 117–132)

У радној свесци Јелене Журић, Јелене Ангеловски и Драгане Цуцић, пажљиво бираном методичком апаратуром, ученицима је дато више задатака за самопроверу знања у вези са *стилским фигуративним изразима*. Тако, на пример, ученици у табелу треба да упишу *стилске фигуре* поред одговарајућих одломака, при чему им је скренута пажња да у неким примерима има и више *стилских фигура*:

ПРИМЕР	СТИЛСКЕ ФИГУРЕ
Ој, давори, ти Косово равно!	
Цикну Арап као змија љута	
„Да се, јадна, за зелен бор ватим, и он би се зелен осушио!”	
„Скин' ме, госпо, са коња витеза, умиј мене студенем водицом, и залиј ме црвенијем вином; тешке су ме ране освојиле!”	
Хајдуков гроб ћути у сјенци дивље крушке на ивици Гаја.	
Чак је и мали Николица с приколицом ћутао мрко као да се дури и строго гледао своју нераздвојну Жују као да је опомиње.	
Ваљала се и превртала с њим по меком прошлогодишњем шушњу, лајала, скичала, скамукала, цвиљела, штектала.	
Клонуло је моје тело, уморне су ноге моје – Ал' је крепка воља моја, што ме ноћас вама води	
Бакови стадоше букати, копати предњим ногама, заносити се, ребрити, док силно не грунуше рогови о рокове. Стоји прасак, лом!	
Ђе огрезну крвца до кољена, ту погибе Бановић Страхиња.	
И изведе Краљевића Марка, изведе га пред цара честитог; коса му је од земљице црне, полу стере, полом се покрива;	

нокти су му, орати би мого; убила га мемла од камена, поцрнио, као камен сињи.	
--	--

(Журић и др. 2020: 24)

Питања у вези са *стилским изражајним средствима* саставни су део многих области из којих ученици треба да провере своје знање, па је тако, кроз обнављање ауторске и народне књижевности ученицима понуђено још два задатка:

* Прочитај пажљиво наведене стихове и на линији напиши коју стилску фигуру уочаваш.

Или грми ил' се земља тресе,
или бије море у брегове?
Нити грми, нит се земља тресе,
нити бије море у брегове,
већ то језди Јабланова моба.

Назив стилске фигуре: _____

Ова стилска фигура карактеристична је за:

- а) народну књижевност;
- б) ауторску књижевност;
- в) и за народну књижевност и за ауторску књижевност.

(Заокружи тачан одговор.)

* Пронађи примере сталних епитета у неким од народних епских песама које се налазе у твојој читанци и наведи их. Да ли ову стилску фигуру срећемо у ауторској књижевности? ДА НЕ (Заокружи тачан одговор.)

(Журић и др. 2020: 29)

Приликом обнављања епских народних песама ученицима су такође постављена два задатка у вези са стилским фигурама:

* У наведеним стиховима из песме *Болани Дојчин* подвуци **сталне епитете**:

На Солун је порез ударио:
Све на двора по јалова овна,
По фуруну љеба бијелога,
И по товар вина црвенога,
И по кондир жежене ракије,

И по двадест жутијех дуката,
И по једну лијепу ђевојку,
Ја ђевојку, ја невјесту младу,
Којано је скоро доведена,
Доведена, јоште нељубљена.

* Пажљиво прочитај одломке из епских народних песама и одговори на питања у табели.

ОДЛОМАК ИЗ ПЕСМЕ	ПИТАЊА
Ој Стојане, <u>јабуко од злата</u> , мајка те је већ заборавила; снае Јеле заборавит нећу – снао Јело, <u>неношено злато</u> .	а) подвучени делови стихова представљају стилску фигуру која се зове _____
(...)	(...)

(Журић и др. 2020: 41–42)

Цело једно поглавље у радној свесци Јелене Журић, Јелене Ангеловски и Драгане Цуцић обилује задацима на основу којих ученици треба да провере своје знање у вези са познавањем *стилистика*:

* Које стилске фигуре уочаваш у следећим стиховима:

а) И мислим: збиља, свеједно ми је.
Ал' осврћем се дуго... дуго...

(Мирослав Антић, *Плави чуперак*) _____

б) Прах сунчани трепти над испраним песком,
И сребрни галеб понекад се види

(Јован Дучић, *Подне*) _____

в) јер беше јака зима,
као и ове године,
као увек око Савина дана.

(Матија Бећковић, *Прича о Светом Сави*) _____

г) Површина шушти и целива стене;

(Јован Дучић, *Подне*) _____

д) Лежи гробље храбрих, лежи брат до брата,
Прометеји наде, апостоли јада.

(Милутин Бојић, *Плава гробница*) _____

* Стилско средство које се састоји у томе да се стих (или више стихова) у размацима понавља у оквиру песме, истиче нарочито осећање (расположење, стање) и мисао лирског субјекта и постиже одређени ритам песме – назива се _____. Подвуци наслове песама у којима се јавља: *Подне*, *Божур*, *Крвава бајка*, *Ниси сам*, *Плава гробница*, *Облаци*.

* Допуни одговарајућим речима следеће примере за једну кратку фолклорну форму и објасни њихова значења.

а) Провео се као _____.

Значење: _____

б) Седи као на _____.

Значење: _____

в) Лети као мува _____.

Значење: _____

О којој стилској фигури је реч? _____.

* У песми *Мали Радојица* Бећирагиница издаје следећа наређења:

„Налож'те му ватру на прсима!”

„већ уват'те змију присојкињу,
те турајте Раду у њедарца”

„већ узмите двадесет клинаца,
удрите их под ноктове Раду”

„Сакупите коло дјевојака,
и пред њима лијепу Хајкуну,
хоће ли се насмејати на њу.”

Које стилско изражајно средство препознајеш у низању слика по јачини?

* Јанковић Стојан стиже из ропства у сватове своје љубе, која га је верно чекала девет година. Он се следећим стиховима обраћа сватовима не откривајући свој идентитет:

Вила гњиздо тица ластавица,
вила га је за девет година,
а јутрос га поче да развија;
долети јој сив-зелен соколе
од столице цара честитога,
па јој не да гњиздо да развија.

У обраћању Стојана Јанковића неке речи имају пренесено значење – основно значење је замењено неким другим значењем, а замена је остварена по сличности.

Основно значење

Пренесено значење

„тица ластавица”

„сив-зелен соколе”

„гњиздо”

Пренесено значење појединих речи даје наведеним стиховима сасвим ново значење и представља стилску фигуру која се зове _____.

* Препознај стилску фигуру. Обрати пажњу на то да у неким примерима има више стилских фигура.

а) Косу реже па виноград веже,
А сузама лозицу зелива

б) Младо, крупно сунце пржи...

в) Као дух јесени у шум лишћа свела,
К'о туга у живот наших жеља тајних,
У моју се душу нечујно уплела,
На плими уздаха немих и бескрајних,
Сугестија тиха са висина ледних...

г) Митраљезац голубијег срца

* Протумачи наведене метафоре.

МРТВО МОРЕ

МИРНА ЛУКА

ПТИЦА СЕЛИЦА

Потруди се да сваку метафору из претходног задатка употребиш у реченици.
(Ево помоћи: *Наше пријатељство било је за мене МИРНА ЛУКА у коју сам се склањао...*)

А сада ти: _____

* Покушај да испричаш једну алегоричну причу. На пример: причај о мравима и мравињаку мислећи притом на ђаке у једној школи...

* Протумачи наведене изразе.

ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ ВУК

ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕКУ БРАТ _____

Објасни метафоричка значења која у овим примерима имају речи ВУК и БРАТ.

ВУК _____

БРАТ _____

* Следеће именице одреди именичким атрибутима (овде именицама у присвојном генитиву) тако да добијеш **метафоре**.

а) ЧАША _____ б) РОЈ _____

в) МОРЕ _____ г) КАП _____

д) СТРЕЛА _____ ђ) ПУТ _____

(Журић и др. 2020: 46–50)

Приликом обнављања лекције која је у вези са узвицима ученици такође треба да одговоре и на једно питање које је у вези са најраспрострањенијом међу *фигурама дикције*:

* Напиши неколико **ономатопејских** узвика.

(Журић и др. 2020: 90)

На самом крају граматике Јелене Журић, Јелене Ангеловски и Драгане Цуцић, у оквиру *Завршног теста из језика и књижевности*, налази се и једно питање у вези са *стилским фигуративним изразима*:

* У тексту¹⁸⁶ уочи стилске фигуре *поређење* и *епитет*, подвучи их и препиши по један пример.

(Журић и др. 2020: 148)

Разноврсна, прегледна и врло функционална радна свеска Катарине Колаковић, Анђелке Петровић, Сунчице Ракоњац Николов и Данијеле Милићевић омогућава ученицима систематизацију *стилских фигуративних израза* кроз најразноврсније текстове и богату дидактичко-методичку апаратуру. Тако, на пример, након одломка из романа *Мали Принц* Антоана де Сент-Егзиперија, аутори постављају ученицима питање о којој је стилској фигури реч у реченици *Човек само срцем добро види* (Колаковић и др. 2019: 14).

После *Приче о печуркама*, одломка из романа *Рани јади* Данила Киша, следи питање:

¹⁸⁶ Иво Андрић: „Панорама”.

* **Напиши** назив стилске фигуре којом је дочаран начин на који су дечак, његова мајка и сестра брали печурке.

(Колаковић и др. 2019: 19)

На примеру *Покондирене тикве* Јована Стерије Поповића потребно је да ученици испишу *стилске фигуре* које је писац употребио у приказивању карактера Феме и Евице. (Колаковић и др. 2019: 24)

Приликом избора из *Загонетних прича* Уроша Петровића у дидактичко-методичкој апаратури насловљеној са *Обнављам научено*, аутори радне свеске Катарина Колаковић, Анђелка Петровић, Сунчица Ракоњац Николов и Данијела Милићевић траже од ученика да **именују** стилску фигуру коју уочавају у подвученом примеру следеће реченице: *Боко је чак покушавао да лиже росу са ливадских биљака, али су капи биле сувише ситне да би на тај начин утолио жеђ.* (Колаковић и др. 2019: 38)

После одломка из *Охридског језера* Јована Цвијића пред ученике су стављени следећи захтеви:

* У наведеном примеру **подвучи** поређење.

Он не прави таласе, већ fine наборе на језерској површини, који изгледају као они на притиснутом плишу, и ти су наборићи тако обли као да је језерска површина уљем покривена.

* **Заокружи** ономатопејске речи.

А кад узму хујати јаки ветрови и небо се превуче црним густим облацима, боја воде Охридског језера постаје у целини црнкаста, а по њој шуме, шуште и прскају високи таласи.

(Колаковић и др. 2019: 43)

Након одломка из текста *Откриће оморице* које су аутори Катарина Колаковић, Анђелка Петровић, Сунчица Ракоњац Николов и Данијела Милићевић преузели из једне монографске студије групе аутора и прилагодили је ученицима, налазе се још два питања у вези са стилским *фигуративним изразима*:

* Које стилске фигуре уочаваш у реченици: *Кад је наша оморица пред учени свет изашла, примљена је с највећом неверицом?*

У питању су _____

(Упиши називе стилских фигура.)

* **Упиши** назив стилске фигуре коју препознајеш у истакнутој синтагми:
Године 1877. пођем са четири ученика поново у Ужичку нахију у тврдој намери да се не вратим у Београд док оморику не нађем. У питању је _____.

(Колаковић и др. 2019: 48)

У вези са приповетком *Зебња* Гордане Малетић издвојене су још две реченице на основу којих ученици могу обновити *стилске фигуре*:

* **Подвуци** ономатопејске речи.

Људи су жагорили, пси лајали, чула се шкрипа колских точкова.

* **Упиши** назив стилске фигуре коју препознајеш у примеру.

И сјај вечерњи блистао је као какав знамен у ноћи.

У питању је _____.

(Колаковић и др. 2019: 53)

На само једној реченици одломка из *Гораковог света* Александра Манића ученицима је омогућено да провере своје познавање *епитетā*:

* **Подвуци** епитете.

Дечак је био финих црта лица, црне таласасте косе и блиставих очију, другачији од све деце у селу.

(Колаковић и др. 2019: 59)

Одломак из романа *Лето кад сам научила да летим* Јасминке Петровић омогућио је ауторима радне свеске да пред ученике ставе следећи захтев:

* **Препознај** стилску фигуру.

Неко за време распуста пали логорску ватру и свира гитару, а неко скупља пужеве и слуша бабино хркање.

У питању је _____.

(Колаковић и др. 2019: 63)

Избор песама из збирке *Индија, Индија* Гордане Брајовић нуди ауторима радне свеске могућност за питања у вези са још два *стилска фигуративна израза*:

* **Препознај** стилску фигуру.

У Индији су ме научили да дишем као слон.

У питању је _____.

(упиши назив стилске фигуре)

* **Уочи** стилску фигуру, а потом објасни њену уметничку функцију у тексту.

Била сам пуна Хималаја.

Стилска фигура: _____.

Уметничка функција стилске фигуре: _____.

_____.

(Колаковић и др. 2019: 67)

После одломка из приповетке *Руски хрт* Милорада Павића аутори радне свеске Катарина Колаковић, Анђелка Петровић, Сунчица Ракоњац Николов и Данијела Милићевић скрећу ученицима пажњу на крај приповетке, инсистирају на томе да га ученици поново прочитају и да одреде коју стилску фигуру¹⁸⁷ уочавају у опису приповедачеве породице – његове супруге, њене браће и њихове деце.

Систематизација народне књижевности доноси ученицима још једно „стилско” питање:

* Како се зове устаљени начин отпочињања песме у форми питања, негативног одговора на постављена питања и позитивног одговора који разрешава претходно постављену загонетку? У питању је уводна формула која се среће и у поезији других словенских народа.

Упиши назив уводне формуле: _____.

Ову врсту уводне формуле најчешће налазимо:

- а) само у народној књижевности
- б) само у ауторској књижевности
- в) и у народној и у ауторској књижевности

Заокружи слово испред тачног одговора.

(Колаковић и др. 2019: 77)

¹⁸⁷ Понуђени одговори су: *хипербола*, *алегорија* и *градација* (Колаковић и др. 2019: 73)

Приликом посебне систематизације комплетне области *стилских фигура*, ученицима је задато пет обимних, вишеслојних питања у вези са предметом нашег рада, а која се од питања осталих аутора издвајају према својој детаљној дефинисаности *стилских фигуративних израза*:

* На основу описа **одреди** о којој је стилској фигури реч.

а) Ова стилска фигура представља скраћено поређење. Када употребиш ову стилску фигуру, речи добијају пренесено (недословно) значење.

У питању је _____.

(**упиши** назив стилске фигуре)

б) Овом стилском фигуром особине, појаве, осећања или догађања приказујеш у редоследу од онога што има најмању или најслабију вредност ка ономе што има највећу или најјачу. Тако истичеш значај сваког приказаног појма појединачно, уз посебно наглашавање последњег у низу.

У питању је _____.

(**упиши** назив стилске фигуре)

в) Да си песник, користила/користио би ову фигуру звука. Свесно и намерно нагомилавала/нагомилавао би самогласнике у стиху. Тако би твоја песма производила ефекат еуфоније или милозвучности.

У питању је _____.

(**упиши** назив стилске фигуре)

г) Ову стилску фигуру можеш развити кроз читав текст. Пример за ову стилску фигуру не можеш дати у једној речи. она настаје низањем метафора.

У питању је _____.

(**упиши** назив стилске фигуре)

д) Ова стилска фигура је фигура звука. Среће се у поезији, али и у пословицама. Препознајеш је као свесно и намерно гомилање сугласника или сугласничких група у истој реченици или стиху.

У питању је _____.

(**упиши** назив стилске фигуре)

* У реченици из *Житија Светог Симеона*, које је написао Свети Сава, **подвуци** епитете.

А посред ове нађе неког жељеног монаха као слаткогласну птицу и пустинољубну грлицу, милу утеху христољубиву старцу, и некада од њега отхрањено јагње, изданак од плода његова и цвет од корена његова, а ту је и добри мирис.

* У наведеним одломцима из књижевних дела подвучене су стилске фигуре.

Препознај их и њихов назив **упиши** испод текста.

а) Кад је Свети Сава отпасао мач уста,
Једино оружје које је носио,
А које је и нама оставио,
Говорећи ове речи:
– Нека је проклета земља у којој су
Пашчад пуштена, а камење свезано!

(Матија Бећковић, *Прича о Светом Сави*)

Стилска фигура: _____.

б) Цар Мемед Сталаћ освојио,
не освоји добра ниједнога.

(*Смрт војводе Пријезде*)

Стилска фигура: _____.

в) Мили Боже, чуда големога,
Јали грми, јал' се земља тресе?
Ја се бије море о мраморје?
Ја се бију на Попина виле?
Нити грми, нит се земља тресе,
ни се бије море о мраморје,
ни се бију на Попина виле;
већ пуцају на Задру топови,
шенлук чини ага Бећир-ага,
уватио Малог Радојицу,
па га меће на дно у тавницу.

(*Мали Радојица*)

Стилска фигура: _____.

г) Кличе Стојан танко гласовито:
„Вила гњиздо тица ластавица,
вила га је за девет година,
а јутрос га поче да развија;
долети јој сив-зелен соколе

од столице цара честитого,
па јој не да гњиздо да разција.”

(Ропство Јанковић Стојана)

Стилска фигура: _____.

* **Објасни** уметничку улогу (функцију) градације у стиховима из народне епске песме *Смрт војводе Пријезде*.

Тад се врати војвода Пријезда,
Па за собом затвори капију,
Па потрже сабљу навалију,
Ждралу коњу одсијече главу:
„Јао, Ждрале, моје добро драго,
Та нека те турски цар не јаше!”
Преби бритку сабљу навалију:
„Навалија, моја десна руко!
Та нека те турски цар не паше!”
Па отиде госпођи у дворе,
Па госпођу прихвати за руку:
„О, Јелице, госпођо разумна,
Или волиш са мном погинути,
Ил' Турчину бити љуба верна?”

* Путописни текст *Потера за пејзажима* Пеђе Милосављевића завршава се следећим реченицама.

И гледам у морско дно посуто смарагдом. Две беле једрилице. Два плава облака на белом небу. Седим на најчистијој стени коју сам икад видео. И сликам овај акварел четкицама које умачем у читаво море.

Подвучи метафору. **Размисли** о уметничкој улози (функцији) коју та стилска фигура има у наведеном одломку. Своје запажање **објасни** у неколико правописно и граматички исправних реченица.

(Колаковић и др. 2019: 92–94)

На крају радне свеске Катарине Колаковић, Анђелке Петровић, Сунчице Ракоњац Николов и Данијеле Милићевић, у оквиру тестова насловљених са *Припремамо се за малу матуру*, налази се још неколицина питања која се односе на предмет нашег рада:

* **Напиши** називе стилских фигура које препознајеш у следећем примеру.

Мало даље, у кукурузима, опет два гроба. Можда се радују да су у кукурузима, као да су у свом завичају.

_____ и _____

* Које је стилско средство употребљено у следећем примеру?

Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца није на њих потрошило до сада ни толико колико кошта, на Крфу, магарац.

а) хумор

б) иронија

в) градација.

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

* **Подвуци** епитете у наведеној строфи.

А кад манастирске прекорачим праге мирне,
у осамљеничка кад ступим дворишта
и удахнем мирис свете смирне,
душа моја од живота више ништа
неће тражити.

* Заокружи **слово** испред назива стилске фигуре коју уочаваш у подвученом примеру.

Ноћас ће кроз сан родитеља мојих
слутња тешка
замахати црним огромним крилима,
и браће моје кроз срца витешка
страх ће минути.

а) контраст

б) метафора

в) ономатопеја

г) градација

* Заокружи **слово** испред назива стилске фигуре коју препознајеш у подвученом примеру.

АРСА: С висине. У томе се, видиш, и састоји власт: да умеш с висине
говорити, да би ови доле осетили колико су нижи.

- а) поређење
- б) хипербола
- в) контраст
- г) персонификација

* **Именуј** стилску фигуру употребљену у приказивању различитих нивоа власти и њиховог односа према народу.

Стилска фигура: _____

(Колаковић и др. 2019: 165; 170; 175)

2.3.3. Богађење речника

Једино је *жаргон* дефинисан у читанци *Одсјај* ауторџ Снежане Божић, Снежане Милосављевић Милић, Јелене Јовановић и Мирјане Бојанић Ћирковић. Аутори доносе ову дефиницију на крају анализе потпуно новог књижевног текста – одломка из драме *Свемирски змај* Душана Ковачевића:

Деца у овој драми користе речи као што су *кец*, *клинац* и др. Овакве некњижевне речи које користе млади називају се *жаргон*. Употреба ових речи у говору Милета Пилета и Влаје Научника допринела је природности и уверљивости њихових ликова.

(Божић и др. 2019: 29)

Аутори читанке *Плетисанка* Зона Мркаљ и Зорица Несторовић дефинишу само *синониме* и *жаргоне* у својим методичким апаратурама *Путоказ* и *Појмовник*. Након обраде одломка из научнопопуларног текста *Охридско језеро* Јована Цвијића у *Путоказу* стоји:

Подсети се значења појма синоним, па у тексту Јована Цвијића пронађи речи које су синоними. Синоними су речи истог или сличног значења чији је фонетски склоп различит (нпр. *одмах* и *сад*, *особина* и *одлика*, *пиркати* и *ћарлијати* итд.).

(Мркаљ и Несторовић 2020: 40)

С друге стране, након обраде одломака из романа *Лето кад сам научила да летим* Јасминке Петровић, у *Појмовнику* стоји:

Жаргон представља типичан језик одређене друштвене групе који најбоље разумеју само њени припадници. Често подразумева и искварени говор у којем се деформише књижевни језик. У истоветном значењу користи се и појам **сленг**. У

роману Јасминке Петровић, јунакиња, која је и приповедач, користи жаргон као говор младих.

(Мркаљ и Несторовић 2020: 275)

Тестови за самооцењивање на крају *Плетисанке* такође садрже и само два питања која се односе на значења појединих речи и израза. Прво питање је у вези са значењем подвучене речи у стиховима:

Узе Јела два кондира златна, / па отиде у пивнице доње” – шта је *кондир*?

(Мркаљ и Несторовић 2020: 300)

а друго – у вези са *фразеологизмима* јер је потребно објаснити значење израза „Пирова победа”.

(Мркаљ и Несторовић 2020: 291)

Аутори граматике *С речи на дела* Слободан Новокмет, Весна Ђорђевић, Јасмина Станковић, Светлана Стевановић и Јоле Булатовић усмеравају ученике на *фразеологизме*, односно *идиоме* – устаљене језичке изразе који се користе у одређеним ситуацијама и увек у истом облику и чије им познавање и употреба омогућавају да оставе јачи и експресивнији утисак на саговорника. Наравно, аутори граматике саветују ученике да их користе само у оним ситуацијама које одговарају њиховом значењу како би нагласили посебност управо те ситуације:

Да бисмо за неки израз рекли да је фразеологизам, потребно је следеће: да се састоји од најмање две речи; да има утврђен ред речи; да има устаљено значење; да је изражајан (експресиван). (...) Фразеологизми се преводе одговарајућим фразеологизмом из језика на који се преводе. Зато постоје фразеолошки речници или речници идиома. (...) По структури, најједноставнији тип фразеологизма је предлошко-падежна конструкција (*од беса, испод жита*). Најчешће је фразеологизам у облику синтагме (*невина душица, нужно зло, мачји кашаљ, црна овца*), а постоје фразеологизми и у облику зависне (*кад на врби роди грожђе, како Бог заповеда*) и независне речнице (*Обећава брда и долине, Вратио му је мило за драго, Заиграће мечка и пред твојом кућом*).

(Новокмет и др. 2019б: 206–207)

Овде аутори граматике *С речи на дела* проширују знања ученика упућујући их на упознавање са садржајем *Фразеолошког речника* Ђорђа Оташевића и књиге *Зашто се каже* Милана Шипке и предочавају им неколико задатака за вежбање новоусвојеног градива:

* Повежи фразеологизме са њиховим значењем.

стајати на високим гранама

бити на лошем гласу

вући реп за собом

манути се узалудног посла

из петних жила

из све снаге

дићи руке од нечега

уживати велики углед

тражити иглу у пласту сена

радити узалудан посао

* Допуни фразеологизме речима које недостају.

ставити прст на _____ обећавати златна брда и _____

нити смрди нити _____ нема ни за _____

метнути со на живу _____

* Заокружи слово испред фразеологизма који одговара описаној ситуацији.

А. Другарица је обећала да ће доћи да ти помогне у сређивању зида у твојој соби. Не знаш када ће то бити.

а) кад на врби роди грожђе б) бог те питај када в) и зидови имају уши

Б. Дошао си на журку у тренутку кад се свађају твоја два друга. Тешко ти је јер не би желео да будеш ни на чијој страни.

а) наћи се у небраном грожђу б) доћи до зелене гране в) ићи од немила до недрага

(Новокмет и др. 2019б: 206–207)

У граматичи Јелене Журић и Јелене Ангеловски у вези са *обогаћивањем речника* постоје свега две смернице. Једна се тиче одређивања појаве која квари језик:

Када им понестану речи у разговору, људи обично мало застану како би пронашли недостајућу (или одговарајућу) реч. Пошто им је та пауза углавном непријатна, или мисле да је непријатна саговорнику – они у таквим приликама користе неке речи као „штап” [по(д)штапају се] како би пребродили тренутну неугодност. Тиме, заправо, не решавају проблем, него само додатно оптерећују и отежавају комуникацију. Поштапалице користе људи који имају сиромашан речник, али и многи други када су несигурни, уплашени, када су под стресом или им је попустила концентрација. Неке поштапалице се у говору шире готово као зараза (преносе се), постају нека врста „моде”. Међу најчешћим поштапалицама јављају се и речце *је л' / јелте, дакле и наравно*. (...) Поштапалице су знак лошег говорног стила.

(Журић и Ангеловски 2020: 87)

а друга се односи на захтев ученицима од стране аутора да уместо стране речи напишу домаћу реч и исправе грешке у реченицама:

- а) Консултовао сам речник и контактирао професора.
- б) Финално смо отишли у шопинг да видимо шта је у тренду.
- в) Фокусирај се на фер-плеј.
- г) За сво време није ни једном лајковао.
- д) По први пут стартујемо тај програм.

(Журић и Ангеловски 2020: 205)

У граматичи Данијеле Милићевић и Сунчице Ракоњац Николов, у оквиру области *Правопис и језичка култура*, дата су појашњења у вези са изразима који замењују значење једне речи, тзв. *фразеологизмима*:

Устаљене језичке јединице састављене од две или више речи које имају једно значење називају се фразеологизми.

(Милићевић и Рангелов 2019: 201)

Потом аутори граматике скрећу ученицима пажњу на то да *фразеологизми* могу бити најчешће синтагме или предлошко-падежне конструкције, али да могу бити и читаве реченице и врло јасно објашњавају начине препознавања *фразеологизма*:

1. Фразеологизам мора увек имати устаљену форму, односно устаљен редослед речи који га чини и који се употребљава у неком контексту, што значи да мора увек бити исти. (*Ахилова пета*, а не *пета Ахилова*, *пета Ахила*, *пета код Ахила* и слично); 2. Увек га чине две или више речи (*Ахилова пета* – две речи); 3. Фразеологизам мора имати, најчешће, значење једне речи. (*Ахилова пета* – *слабост*, мада се често каже и *слаба тачка*)”. (Милићевић и Рангелов 2019: 202) Ученици су се још у петом разреду упознали са лексикологијом чији су предмет проучавања управо *фразеологизми*. Затим се и у шестом разреду наставило детаљније проучавање ове области, да би аутори граматике у седмом разреду Данијела Милићевић и Сунчица Ракоњац Николов, поред теоретског дела, ученицима дали на увид листу *фразеологизма* како би им било што јасније њихово значење и њихова употреба. „Фразеологизми су саставни део комуникације у животу. Они чине реченице занимљивијима, њиховом употребом постиже се одређени циљ или оставља утисак на некога, упечатљивије исказују одређене говорне или животне ситуације, преносе снажније емоције или ставови. Могу бити шаљиви, могу изражавати одушевљење, зачуђеност, иронију и слично.

(Милићевић и Рангелови 2019: 203)

На крају лекције о *фразеологизмима* ученици кроз неколико задатака могу установити колико су добро савладали ову област:

* Напиши испод сваке реченице значење фразеологизма (фразе) који је подвучен у њој.

Упознала је Марка и постала луда за њим.

Не ваља забадати нос у туђи живот као што ради наша комшиница.

Млади брачни пар свио је гнездо у једној малој, тихој улици.

* Прочитај реченицу, па одговори на захтеве испод ње.

Мама ми често каже да ја за све важне ствари у животу прво морам да лупим главом о зид.

Фразеологизам *лупити главом о зид* значи:

а) треснути б) ударити в) погрешити, изабрати тежи пут да се спозна нешто

Заокружи слово испред тачног одговора.

* Препиши следећу реченицу тако да истакнути фразеологизам замениш једном одговарајућом речи.

Имам утисак да ће променити своје лоше навике **кад на врби роди грожђе**.

* Ако је тврдња тачна, напиши слово Т поред ње, а уколико је нетачна, напиши слово Н.

Фразеологизам чини само једна реч.	
Ред речи и делова фразеологизма не може се мењати.	
Фразеологизми су, најчешће, синтагме.	
Фразеологизме проучава лексикологија.	

* Пажљиво прочитај одломке из књижевних дела, па напиши значења подвучених фразеологизама.

ЕВИЦА: Запретила ми је страшно, зашто каже да нема брата чизмара.

МИТАР: Шта, та покондирена тиква? А шта јој је отац и муж био, нису ли поштени мајстори били као и ја? Хајде ти са мном, па само нека дође по тебе, пребићу јој обадве ноге.

Јован Стерија Соповић, *Покондирена тиква*

Прочитај наслов вести, па напиши одговарајућу реч за подвучени фразеологизам.

Капа доле за хероину из Лознице: Данка је видела суграђанина како непомично лежи, а онда је показала хуманост.

* Истражи приче о Гордијевом чвору и Аргусовим очима, па напиши две реченице у којима ћеш употребити ова два фразеологизма.

(Милићевић и Николов 2019: 203–204)

У истом обиму детаљно попут својих претходника, аутори Јелена Ковачевић и Владан Гојковић у свом уџбенику *Одсјај израза* такође дефинишу *фразеологизме*:

Устаљени скуп, спој речи чије пренесено значење има мисаону самосталност назива се **фразеологизам**. Фразеологизам (идиом) је сликовити израз који има скривени смисао, тј. скривено значење. Фразеологизам се увек састоји од истих чланова сложених истим редоследом. Устаљени фразеологизми налазе се у фразеолошком речнику.

(Ковачевић и Гојковић 2019: 147)

Потом, на неколико врло конкретних примера, аутори *Одсјаја језика* захтевају од ученика да објасне право значење неколико *фразеологизама*¹⁸⁸ и да одреде којим су синтаксичким јединицама исказани. Детаљно објашњење дају и сами аутори:

Фразеологизми су исказани предлошко-падежном конструкцијом (*испод тезге*), зависном реченицом (*кад на врби роди грожђе*) и независном реченицом (*Немој ме вући за језик!*). Пренесена значења датих фразеологизама су: *пуном паром* – из све снаге, максимално посвећено; *Кад на врби роди грожђе* – никад; *испод тезге* – на црно (без пореза); *Немој ме вући за језик* – не изазивај ме.

Након овога, кроз три питања у вези са лекцијом о *фразеологизмима*, ученици обнављају научено:

* Прочитај изјаве наших спортиста:

Милош Јојић, фудбалер

„Када сам први пут истрчао на терен пред осамдесет хиљада људи нису ми се ноге одсекле, јер сам играо и у Србији пред педесет хиљада људи. Али, у Немачкој је нешто другачије, то мора да се доживи.” (Мондо, 30. 5. 2014)

Уочи фразеологизам и напиши његово значење. _____

Јанко Типсаревић, тенисер

„А данас сам изгледа устао на леву ногу и ништа нисам могао да погодим”, рекао је Типсаревић. (Спортска централа, 7. 3. 2009)

¹⁸⁸ Наведене су реченице и истакнути следећи фразеологизми: „Наша рукометна репрезентација кренула је *пуном паром* на турниру.” Купио је телефон *испод тезге*.” „Доћи ће она *кад на врби роди грожђе*.” „*Немој ме вући за језик!*” (Ковачевић и Гојковић 2019: 147)

Уочи фразеологизам и напиши његово значење. _____

Који део тела представља основу пренесеног значења фразеологизама у наведеним изјавама спортиста? _____

* Напиши значење наведених фразеологизама.

Иде главом без обзира. _____

Иде као мува без главе. _____

Обило му се о главу. _____

* Заокружи слово испред значења фразеологизма *сипати со на рану*.

а) Помоћи да рана брже зарасте.

б) Дезинфиковати рану.

в) Отежати већ тешку ситуацију.

г) Не обраћати пажњу на проблем.

(Ковачевић и Гојковић 2019: 148)

На самом почетку уџбеника *Одсјај израза* Јелена Ковачевић и Владан Гојковић, у оквиру пажљиво осмишљене апаратуре под називом *Из претходних разреда*, постављају ученицима питања која се односе како на пети, тако и на шести разред, а на основу којих, попут иницијалног теста на почетку школске године, могу имати јасну слику о своме знању из претходних разреда. Међу овим питањима налази се и једно које се односи на *речи са умањеним и увећаним значењем*, испод кога стоји и подсетник на то шта су *деминутиви*, *хипокористици*, *аугментативи* и *пејоративи*: „Разврстај речи у табелу према датим одредбама: метлица, сунашце, кућерина, светиљчица, носурда, браца, кућерда, носина”. (Ковачевић и Гојковић 2019: 11) На левој страни табеле налазе се *деминутиви* и *хипокористици*, а на десној – *аугментативи* и *пејоративи*.

На само једном месту у радној свесци Наташе Станковић-Шошо, Бошка Сувајџића, Слађане Савовић, Јелене Срдић и Драгане Ћећез-Иљукић, ученици треба да одаберу један од три понуђена одговора који се односи на *синоним*, односно на други термин за *вишезначност*¹⁸⁹.

У радној свесци Весне Ломпар, Зоне Мркаљ и Зорице Несторовић само је једно питање на коме ученици могу да провере своје знање у вези са *богаћењем речника*:

¹⁸⁹ Понуђени одговори су: *антонимија*, *синонимија* и *полисемија*. (Станковић-Шошо ⁴2015: 68)

* Реч КАМИЧАК је:

а) позајмљеница;

б) умањеница;

в) архаизам.

Заокружи слово испред тачног одговора.

(Ломпар и др. 2020: 117–132)

Приликом систематизације епских народних песама аутори граматике за седми разред основне школе Јелена Журић, Јелена Ангеловски и Драгана Цуцић захтевају од ученика да повежу речи са њиховим значењем:

1. рухо	_____	заробљеник
2. ситна књига	_____	славље
3. душманин	_____	писмо
4. сужањ	_____	непријатељ
5. шенлук	_____	одећа (одело)

(Журић и др. 2020: 44)

У домену систематизације самих *стилских фигура* налази се и једно питање које омогућава ученицима да провере своје знање у области *богаћења језика*:

* Допуни одговарајућим речима следеће примере за једну кратку фолклорну форму и објасни њихова значења.

а) Провео се као _____.

Значење: _____

б) Седи као на _____.

Значење: _____

в) Лети као мува _____

Значење: _____

О којој стилској фигури је реч? _____.

(Журић и др. 2020: 47)

У оквиру завршног теста из књижевности, за ученике седмог разреда предвиђена су још два питања која се тичу *богаћења речника*:

* Следеће речи из наведеног одломка повежи линијама са њиховим значењем.

матроски	рачунцијски, без бирања средстава
алеја	свеукупност биљног света
каучук	фина, мека тканина
плиш	дугачак скут женске хаљине који се вуче по поду
никл	смоласта материја добијена од сока тропског дрвећа
шпекулантски	морнарски
флора	улица са дрворедом, зеленилом или цвећем
шлеп	бели метал сребрног сјаја

* Реч *панорама* је од оних речи које имају више значења. Ми ћемо навести значења која можеш потражити у *Великом речнику страних речи и израза* Ивана Клајна ии Милана Шипке. Твој задатак је да заокружиш број испред значења речи *панорама* са којим је она употребљена у наведеном делу.

1. видик широког и пространог предела (обично с узвишеног места), поглед који се спушта на све стране;
2. фиг. жив, јасан, целовит приказ, преглед (уметности, друштва, догађаја);
3. заст. механизам у којем се слике мањег формата приказују под увећивајућим стаклом;
4. вој. оптички инструмент, део нишанске справе: омогућује мерења углова на терену у свим правцима око оружја.

(Журић и др. 2020: 149)

Најсадржајнија по питању захтева који се односе на богаћење (ученичког) речника јесте радна свеска Катарине Колаковић, Анђелке Петровић, Сунчице Ракоњац Николов и Данијеле Милићевић. Једнако као и код питања која се односе на одређивање стилских фигура, на крају књижевних текстова и одломака из њих налазе се задаци за ученике овога пута уређени кроз дидактичко-методичу апаратуру под називом *Откривам ново*. Тако се после одломка из романа *Мали Принц* Антоана де Сент-Егзиперија налази следеће вишеслојно питање:

* **Прочитај** следеће реченице и **одреди** значења истакнутих речи.

А)

Мали Принц оде да поново види руже.

– Ви уопште не личите на моју ружу, ви још ништа не значите – рече им он.
– Нико вас није припитомио и ви нисте никога припитомили. Ви сте као што је била моја лисица. Била је то обична лисица слична стотинама хиљада других лисица. Али ја сам од ње направио свог пријатеља и она је сада јединствена на свету.

Руже су се осећале веома **нелагодно**.

Реч **нелагодно** значи:

- а) невољено
- б) незаинтересовано
- в) непријатно
- г) немоћно

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

Б)

Мени је, дакле, помало досадно. Али, ако ме ти припитомиш, мој живот ће бити као обасјан сунцем. Упознаћу **бат** корака који ће бити друкчији од свих осталих.

Други кораци ме терају под земљу. Твој ће ме као музика позивати да изађем из рупе.

Реч **бат** значи:

- а) пулс
- б) одјек
- в) трептај
- г) ход

Заокружи слова испред тачних одговора.

(Колаковић и др. 2019: 14)

После *Приче о печуркама*, одломка из романа *Рани јади* Данила Киша, следи питање:

* Прочитај реченицу и обрати пажњу на подвучену реч. Затим од пунуђених речи у низу **заокружи** оне које имају исто или слично значење као подвучена реч и које се могу употребити уместо ње.

Свуда наоколо, по ивицама пропланка, расле су велике печурке, одозго сјајне и мрке као хлебови.

светле загасите модре црне смеђе

(Колаковић и др. 2019: 18)

Након одломка из драме *Покондирена тиква* Јована Стерије Поповића налазе се наводи из *Речника српског језика* у којима су приказана значења речи *кондир* и *тиква*, па онда следи и питање:

* На основу значења речи *кондир* и *тиква* закључи каква је особа за коју се користи израз **покондирена тиква**.

а) особа која се радо удружује са другима, најчешће због користи

б) особа без утицаја и веза, којој је потребна подршка и помоћ других

в) особа која потцењује своје способности поредећи се са људима из окружења

г) особа која сматра себе много вишом, вреднијом и бољом него што јесте.

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

(Колаковић и др. 2019: 23)

У одломку из приповетке *Лош дан* Владимира Набокова постоји још неколико речи којима ученици, на основу контекста, треба да одгонетну права значења:

* Прочитај још једном издвојене реченице. Обрати пажњу на истакнуте речи, а затим **одгонетни** њихова значења.

А) Петар се поздравио са сваким понаособ, **снебивајући се** и водећи рачуна да грешком не пољуби руку неког мушкарца, као што му се једном десило.

Глагол **снебивати се** значи:

а) суочити се б) устручавати се в) скривати се г) уплашити се

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

Б) Одрекао би се новог свифт бицикла – и додао понешто **приде**? – на пример челични лук, пиштољ и залиху каписли, само да може да се врати на породично имање, удаљено одавде десет врста, и тамо проведе летњи дан као и обично, у усамељеничким, лепим играма.

Реч **приде** значи:

- а) скупље б) тешко в) довољно г) више

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

* Када Тања објашњава Петру зашто су она и Лола одлучиле да не разговарају више са њим, као разлог наводи то што је он *позер*.

Какву особу означава реч **позер**?

- а) особу која воли да чита књиге
б) особу која је постигла велики успех
в) особу која се понаша намештено, извештачено
г) особу која не верује у пријатељство

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

(Колаковић и др. 2019: 28)

И одломак из романа *Хајдук Станко* Јанка Веселиновића омогућио је ауторима радне свеске да поставе још неколицину питања на основу којих ће ученици моћи проверити богатство сопственог речника:

* Обрати пажњу на истакнуте речи у следећим реченицама. Откриј њихова значења.

А) Што оно рекао Старина Новак, „кадар сам стићи и утећи, и на страшном месту постојати!”

Бити **кадар** значи:

- а) бити користан
б) бити опасан
в) бити умерен
г) бити способан

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

Б) Хајдуци су слушали овај разговор између Станка и харамбаше. И, истину да рекнем, она слобода и **одрешитост**, а после Станко је био и личит, све се то допаде хајдуцима.

Реч **одрешитост** значи:

- а) одмереност
- б) охрабреност
- в) одсечност
- г) опрезност
- д) одлучност

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

* У разговору са Станком, харамбаша каже: *Хајдук је као запета пушка!*

Шта значи израз **запета пушка**?

- а) бити готов, спреман за нешто
- б) бити лукав, препреден у борби
- в) бити брз, хитар у нечему
- г) бити убојит, речит у говору

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

(Колаковић и др. 2019: 33–34)

Приликом избора из *Загонетних прича* Уроша Петровића у дидактичко-методичкој апаратури насловљеној са *Откривам ново*, аутори радне свеске Катарина Колаковић, Анђелка Петровић, Сунчица Ракоњац Николов и Данијела Милићевић траже од ученика да **одреде** значење још једне истакнуте речи у реченици:

* Изненадио их је велики број животињских врста које су ту нашле **уточиште**.

Реч **уточиште** значи:

- а) место где једна текућа вода утиче у другу, ушће
- б) место нарочито уређено за чување и складиштење хране
<ли>в) место окупљања, збора, на коме се састају одабране групе- г) место сигурности за оног који се склања од опасности

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

(Колаковић и др. 2019: 38)

После одломка из *Охридског језера* Јована Цвијића пред ученике су стављени следећи захтеви:

* **Откриј** значење истакнуте речи.

После дана са кишом и буром настало је било лепо време. Сунце пече, ваздух је над језером провидан, а на обалама трепери **јара**, која обавија и највише врхове око језера: Јабланицу, Крстац и Галичицу.

а) магла б) врелина в) роса г) светлост

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

* Одреди значење глагола **ћарлијати** у следећој реченици:

Од језера се развија према планинама благи ветрић, који управо не дува, већ пирка, **ћарлија** и зове се ветерник, најпријатнији ветар Охридског језера.

а) снажно дувати
б) лагано дувати
в) непрекидно дувати
г) испрекидано дувати

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

(Колаковић и др. 2019: 43)

Након одломка из текста *Откриће оморике* које су аутори Катарина Колаковић, Анђелка Петровић, Сунчица Ракоњац Николов и Данијела Милићевић преузели из једне монографске студије групе аутора и прилагодили је ученицима, налазе се још два питања у вези са стилским *богаћењем речника*:

* Прочитај следећу реченицу и одговори на захтеве.

Ово откриће је настало као резултат дугогодишњих наслућивања и припрема, да би се коначно потврдила једна **интуиција** искусног ботаничара и доброг познаваоца **флоре** и вегетације.

а) Реч **интуиција** значи:

утисак предосећај машта упорност

Подвуци реч са тачним значењем.

б) Реч **флора** значи:

животињски свет свет инсеката биљни свет свет лековитог биља

Подвуци реч са тачним значењем.

* Прочитај следећу реченицу и одговори на захтев.

У својим списима на немачком језику, у којима је први пут штампао саопштење о открићу новеле **феле** четинара, наводи да је први пут сам видео омирику 1875. године.

Реч **фела** значи _____.

(Колаковић и др. 2019: 47–48)

У вези са приповетком *Зебња* Гордане Малетић издвојена су још два захтева на основу којих ученици могу проверити свој фонд речи:

* Прочитај следећу реченицу и одговори на захтев.

Видео је сазвежђа и пратио њихов облик. Потом му се поглед спусти на реке, које су на неки **волшебан** начин још увек сијале, хватајући одсјаје умирућег сунца.

Реч **волшебан** значи:

а) тајанствен б) блистав в) истрајан г) узнемирујући

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

* Реч **зебња** у речнику је овако објашњена:

1. осећај узнемирености, немира, слутње, брига, страховање, стрепња

2. осећај зиме, хладноће, језа

Које од два наведена значења одговара смислу наведене реченице?

Људи нису много говорили. **Зебња** им је била у срцима.

Смислу наведене реченице одговара _____ значење.

(упиши број значења)

(Колаковић и др. 2019: 53)

Одломак из романа *Лето кад сам научила да летим* Јасминке Петровић омогућио је ауторима радне свеске да пред ученике ставе још три захтева у вези са тумачењем одређених речи:

* **Откриј** значење истакнуте речи.

Прођемо кроз парк и правац кући. А тамо, хвала богу, нема изненађења и **импровизације**: заливају се биљке у врту, скупља се веш с конопца, у кућу се

уносе јастуци из дворишта, перу се зуби, искључује се светло изнад улазних врата, облаче се спаваћице и лаку ноћ, лаку ноћ, лаку ноћ.

- а) планирање б) спонтаност в) зачуђеност г) разговарање

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

* Прочитај следећу реченицу и **одговори** на захтев.

Овде могу да седим једино поред нониног роштиља и да се смувам са **ћумуром**.

Реч **ћумур** значи:

- а) врста дрвеног угља б) врста морске рибе в) врста прибора за јело.

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

* У наведеним реченицама подвуци речи које нису књижевне (које не би требало написати у писменом задатку или казати у школи) и **замени** их са њиховим књижевним синонимима.

- а) Провалила сам место где је цаба интернет.

- б) Видим да јој се Милица шлихта, као и обично. _____

- в) Жива сам се сморила. _____

(Колаковић и др. 2019: 63)

После одломка из приповетке *Руски хрт* Милорада Павића аутори радне свеске Катарина Колаковић, Анђелка Петровић, Сунчица Ракоњац Николов и Данијела Милићевић скрећу ученицима пажњу на још неке истакнуте речи и изразе којима могу обогатити свој речник:

* Обрати пажњу на истакнути израз у реченици: *Одмах је знао да је то понуда за куповину испод руке*. Израз **купити испод руке** значи:

- а) купити без накнадних трошкова
б) купити по неповољним условима
в) купити на незаконит начин
г) купити уз значајан попуст

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

* **Откриј** значење истакнуте речи.

Без речи је вратио дар пошиљаоцу и **оглушио се** о понуду.

Оглушити се значи:

а) свесно потценити б) намерно не послушати в) посредно увредити

Заокружи **слово** испред тачног одговора.

(Колаковић и др. 2019: 73)

Запажено је присуство речи којима се богати ученички речник чак и унутар оних наставних јединица које имају за циљ да помогну ученицима да обнове градиво из граматике, па је тако, у склопу лекције о императиву, дато и једно питање из области *богаћења речи*:

* Размисли како би гласио синоним глагола *пресахнути*, па **напиши** императив тог синонимног глагола у истом лицу и броју као што је дато у тексту.

(Колаковић и др. 2019: 107)

Попут целог једног вежбања посвећеног искључиво *стилским фигурама*, аутори радне свеске Катарина Колаковић, Анђелка Петровић, Сунчица Ракоњац Николов и Данијела Милићевић доносе исто такво вежбање (од пет слојевитих питања) које је у потпуности подређено *фразеологизмима*:

* **Прочитај** стихове из песме Десанке Максимовић *Савин монолог*, па **одговори** на питање испод одломка.

Куцнуо је час светог завета.
Никад више видети нећу мили очински кров,
ни слушати благог мајчиног савета,
ни с браћом младом кренути у лов.

Објасни шта значи фразеологизам **куцнуо је час**.

* Јунака приповетке Кањош Мацедонових, коју је написао Стефан Митров Љубиша, Млечани су дочекали негостопримљиво, иако је дошао да их ослободи од страшног дива Фурлана. Прочитај одломак који следи, па одговори на питање испод њега.

Приспје Кањош у Млетке на Цвијети, у најљепше доба године. Гдје ће, гдје неће, те он код оне тројице гдје је пио кафу. Не пусти га стража од прве уљести, него му викну:

„Не можеш амо, но ако ћеш да се судиш, хајде код Четрдесетине”.

Видје Кањош да су га почели опет слати од Вука до Новака, пак одговори стражи срдито:

„Баш нијесу то послѣ за које ја идем Четрдесетине, негда Тројице. Ја сам, ако ти је драго знати заточник дуждев”.

Фразеологизам **слати од Вука до Новака** у овом тексту значи:

- а) слати по азбучном реду
- б) слати од немила до недрага
- в) слати тамо или овамо

* Обрати пажњу на подвучени фразеологизам, па **напиши** његово значење.

Синоћ сам се касно вратио кући, а нисам се јавио родитељима да ћу каснити. Родитељи су били веома забринутѣ и љути, па ми је тата очитао лекцију.

Значење фразеологизма: _____

* **Препиши** фразеологизам из следеће реченице.

Обећавали су **куле и градове**, а на крају нисмо добили ништа.

* **Допуни** фразеологизам једним од понуђених одговора испод реченице који ће одговарати правом значењу реченице.

Своју породицу и пријатеље треба чувати _____

- а) као новац
- б) као злато
- в) као нов аутомобил
- г) као мало воде на длану

(Колаковић и др. 2019: 155–156)

На крају радне свеске Катарине Колаковић, Анђелке Петровић, Сунчице Ракоњац Николов и Данијеле Милићевић, у оквиру тестова насловљених са *Припремамо се за малу матуру*, налази се још два питања која се односе на *богаћење речника*. Једно је у вези са пажљивим ишчитавањем неколицине одредница речи *авлија* и других речи изведених од ње, а на основу којих ученици треба да одреде из ког језика потиче реч *авлија*, а друго – да заокруже слово испред значења са којим је ова реч употребљена у тексту Милоша

Црњанског¹⁹⁰. Понуђени су одговори: *двориште, ограда, сви станови у једном дворишту и онај који води бригу о дворишту*. (Колаковић и др. 2019: 164–165)

2.3.4. Закључне напомене о седмом разреду

Једина нетерминологизирана *стилска фигура* у седмом разреду основне школе јесте *хипербола*, и то у једној читанци из далеке 2003. године. У тој истој читанци дефинисана су и само четири *стилска фигуративна израза* – *метафора, алегорија, иронија и симбол*.

И у седмом разреду број терминологизираних *стилских изражајних средстава* варира од аутора до аутора. На пример, Гордана Влаховић и Јагош Влаховић дефинишу деветнаест *стилских фигуративних израза* у свом *Речнику књижевнотеоријских појмова* [*алегорија, алитерација, алузија, апострофа, асонанца, градација, епитет, иронија* (са посебним освртом на *аутоиронију/самоиронију*), *контраст, метафора, парафраза, парадокс, персонификација, поређење, реторско питање, словенска антитеза и хипербола*], а потом, кроз дидактичко-методичку апаратуру насловљену са *Треба да знаш*, готово све ове термине додатно проширују дубљим анализама. Иако није предвиђено Планом и програмом наставе и учења за седми разред – ови аутори дефинишу и *синестезију*.

На другој страни, читанка Оливере Радуловић садржи детаљна појашњења за *девет стилских фигура* (*контраст, словенску антитезу, иронију, сарказам, метафору, симбол, алегорију, асонанцу и алитерацију*). Многи аутори уџбеника за седми разред основне школе, попут Оливере Радуловић, кроз дидактичко-методичку апаратуру под називом *Осврт, Понављамо, Из претходних разреда и Учимо*, помажу ученицима да систематизују знања у вези са претходно обрађеним *стилским изражајним средствима*, па таква цикличност води ка бољем запамћивању *стилских фигура* и њиховој практичној примени у вантекстовном свету.

Зорана Бошковић и Милан Шиповац такође дефинишу *девет стилских фигуративних израза* (*алегорију, алитерацију, асонанцу, градацију, иронију, контраст, метафору, словенску антитезу и хиперболу*), а код Зоне Мркаљ их је, чак, четрнаест (*алегорија, алитерација, асонанца, градација, словенска антитеза, хипербола, епитет, метафора, персонификација, иронија, симбол, ономатопеја, поређење и контраст*).

Као и у многим уџбеницима за шести разред, на крају уџбеничких комплекта за седми разред код неких аутора (углавном само у читанкама, или и у читанкама и у граматикама), налазе се тзв. *Речници књижевнотеоријских појмова, Књижевнотеоријски речници, Регистри појмова или Појмовници*. Њима се постижу већа прегледност и бољи увид у обрађене *стилске фигуративне изразе* и лакше обнављање наученог градива.

¹⁹⁰ Милош Црњански: „Крф, плава гробница” (Колаковић и др. 2019: 93–99).

Дубљом анализом термина којима се богати ученички речник дошли смо до закључка да су детаљно појашњене *поштапалице* и обрађени следећи појмови: *жаргон* (сленг), *синионими*, *деминутиви*, *хипокористици*, *аугментативи*, *пејоративи*, *вишезначност* и *фразеологизми* (идиоми).

Приметили смо и да поједини аутори, с великом пажњом и на врло детаљан начин, пружају ученицима различите могућности за препознавање, учење и запамћивање великог броја (страних) речи и израза [*нелагодно*, *бат*, *покондирена*, *снебивати се*, *приде*, *позер*, *кадар*, *одрешитост*, *запета* (пушка), *уточиште*, *јара*, *ћарлијати*, *интуиција*, *флора*, *фела*, *волишебан*, *зебња*, *импровизација*, *ћумур*, *куповина испод руке*, *огрешити се*, *куцнуо је час*, *слати од Вука до Новака*, *обећавати куле и градове* и многи други] иако се опет јавља дилема примерености многих захтева узрасту ученика седмог разреда.

2.4. Осми разред

Анализа обухвата следеће уџбенике: *Аплауз*, *Читанка за осми разред основне школе* – Снежана Божић, Снежана Милосављевић Милић, Јелена Јовановић и Мирјана Бојанић Ћирковић; *Читанка за осми разред основне школе* – Љиљана Бајић и Зона Мркаљ; *Аплауз говору*, *Уџбеник српског језика за осми разред основне школе* – Владан Гојковић и Јелена Васиљевић; *Граматика српског језика са језичком културом за осми разред основне школе* – Мирјана Којић и Татјана Јаковљевић; *Систематизација градива из књижевности*, *Додатак уз читанку Аплауз* – Зорана Опачић и Јелена Васиљевић; *Радна свеска за српски језик за осми разред основне школе* – Наташа Станковић-Шошо, Драгана Ћећез-Иљукић, Јелена Срдић, Слађана Савовић, Светлана Вулић.

Грађа ексцерпирана из претходнонаведених уџбеника представља потврду да, супротно нашим очекивањима, у завршном разреду основне школе и те како постоје дефиниције термина који су у вези са *стилским фигуративним изразима*. Напротив, ученици ће, поред усвајања нових језичких термина, имати прилике да кроз обимна (заједничка и самостална) вежбања систематизују своја знања и у вези са раније терминологизираним *стилским изражајним средствима*.

2.4.1. Нетерминологизиране стилске фигуре

У анализираним уџбеницима осмог разреда нису уочени нетерминологизирани *стилски фигуративни изрази*.

2.4.2. Терминологизиране стилске фигуре

На нивоу осмог разреда основне школе подразумева се да су ученици обрадили и усвојили већи број *стилских изражајних средстава*, тако да је потребно додати само неколицину *стилских фигура* како би се у потпуности заокружила слика у вези са *стилским фигуративним изразима*. Стога аутори читанке за осми разред Љиљана Бајић и Зона Мркаљ систематизују основна *стилска средства књижевног изражавања* разврставајући их у шире оквире, односно предочавајући њихову поделу ученицима на начин на који је то учињено у савременој *стилистици*:

Стилска фигура настаје као одступање од обичног говора. Она одаје посебно расположење онога ко се њом служи, носи емоционалну боју, баш као што говор подигнутог тона и препуштање машти доноси изразу фигуративност. Стилске фигуре представљају незаменљива оруђа анализе књижевних дела. У модерној стилистици језичке фигуре се условно разврставају на: *фигуре дикције (гласовне или звучне фигуре)*: асонанца, алитерација, ономатопеја, анафора, епифора...; *фигуре исказа*: а) *фигуре речи* или *тропи*: метафора, метонимија, персонификација, епитет, алегорија, симбол, еуфемизам...; б) *фигуре конструкције*

или синтаксичке фигуре: инверзија, реторичко питање, апострофа...; 3. фигуре мисли: поређење, антитеза, словенска антитеза, хипербола, градација, иронија...

(Бајић и Мркаљ 2010: 116)

Остаје нејасно зашто аутори *апострофу* сврставају у *фигуре конструкције*, односно у *синтаксичке фигуре* кад је реч о класичном примеру *фигура мисли*.

Упркос томе што се од ученика очекује да на нивоу завршног разреда основне школе веома добро владају *стилским фигурама*, Љиљана Бајић и Зона Мркаљ, кад год је то могуће, теоретски подсећају ученике на то које *стилско средство* служи којој сврси, па тако имамо класичне дефиниције, али и њихова аргументована проширивања – не само примерима, већ и ваљаним образложењима зашто је у неком делу анализираниог текста примаран управо наведени *стилски фигуративни израз*.

Међу заступљеним *стилским фигурама* подједнак је број *фигура мисли* и *фигура речи*, па ћемо анализу истих отпочети управо од њих.

Метонимија (замена имена) – стилска фигура која се заснива на пренесеном значењу, што се постиже успостављањем логичке везе и зависности међу појмовима. Настаје кад се неки појам (предмет) изражава неким другим појмом који је с претходним у логичкој (просторној, временској, узрочној) вези или је његов материјални симбол. На пример, седа коса не означава само предмет или појаву на коју се односи већ подразумева и појам старости с којим је у логичкој вези. Понекад се средством именује особа којој средство припада: *Кад устане кука и мотика...*, а мисли се на народ који се тим оруђем служи. Некад материјал замењује оно што је од њега направљено: *Обуче се лијепа дјевојка, / све у свилу и жежжено злато...*, уместо у хаљине. Често кажемо: *Појео сам пун тањир*, а нисмо појели тањир, већ јело из тањира.

(Бајић и Мркаљ 2010: 15)

Ова дефиниција *метонимије* долази након епске народне песме *Почетак буне против дахија* у којој се *метонимијом* сматрају *барјаци кржави* који идоше по небу као позив Србима да се дижу на устанак против Турака.

Још једну од *фигура речи* Љиљана Бајић и Зона Мркаљ дефинишу посредством песме *Очију твојих да није* Васка Попе подсећајући ученике да се у песме, преко вишезначности мотива, уносе многе лепоте и животне вредности:

На пример, помоћу мотива славуја и сунца призвани су: песма, радост, светлост, топлина, бујност... Тако су сунце и славуји добили улогу симбола. Објасни симбол као стилску фигуру. Тумачи поетску чар симболичког говора у песми. Добро је да знаш да је у старој Грчкој симбол био знак за распознавање, који је уведен по договору и обичају, па није морао имати ничег заједничког са оним што означава. У књижевности се смисао симбола наслућује пошто није дат директно, већ у наговештају. У томе је поетска вредност симбола. Међутим, ако се

значење симбола устали, тада га је боље назвати *амблем* (голуб са маслиновом гранчицом, лаворов венац и слично).

(Бајић и Мркаљ 2010: 89)

Симбол се јавља и у LXI сонету Петраркиног *Канџонијера* – кроз Лауру која је *симбол* љубави; потом кроз *Љубавну песму* Рајнера Марије Рилкеа у којој се лирски јунак обраћа самој песми за коју је питање да ли је она *симбол жене*, поезије или *општи симбол* нечега што волимо; те кроз *Мостове* Иве Андрића који су, дефинитивно, *симбол* са више значења.

Међу *фигурама речи* Љиљана Бајић и Зона Мркаљ посветиле су већу пажњу *персонификацији* и *метафори*, па самим тим и *алегорији*:

Персонификација је стилска фигура којом се неживе ствари или апстрактни појмови уводе у текст као живе особе, то јест придају им се радње које они иначе не могу обављати. У овој песми¹⁹¹ Србија је персонификована. Дате су јој особине живог бића. *Метафора* је језичко изражајно средство преношења значења или неуобичајене употребе речи. Назива се још и скраћеним поређењем. На пример, Србија се у Давичовој песми назива метафорично *песма међу шљивама, буна међу народима*. Метафора је динамичнија од *симбола*. Често је многозначна па упућује на шире контексте. Улога метафоре у књижевном стваралаштву је велика и важна: она уметнички употребљен језик чини сликовитим, изражајно богатим и песничким. Ако се метафора прошири на целу слику (као у лирској песми *Љубавни растанак*, у баснама, у сатиричним приповеткама), настаје *алегорија*. Она се сматра проширеном метафором или низом метафора где се један низ појава преноси на други.

(Бајић и Мркаљ 2010: 60)

Има *симболике* и у именима јунака епске народне песме – баладе *Женидба Милића барјкатара*. Није случајно да је народни приповедач девојци дао име Љепосава, а њеном оцу – Вид. Ученици треба да размисле зашто је ово баш тако. Исти задатак (размишљање о *симболици* мотива) очекује ученике и након народне приповетке *Немушти језик*, односно тумачење *симболике* Рељине борбе против природне стихије у одкломку из приповетке *Кроз међаву* Петра Кочића. Славонско-понунавски пук, главни јунак из одломка *Сеобе* Милоша Црњанског, налази се у низини, у којој се среће са блатом, прашином, мочваром и маглом. Потребно је да ученици објасне *симболику* ових мотива. Аутори читанке указују на присуство *симбола* и у стиховима *Тијесна су врата уљанику / за међада скована секира* – стиховима који су саставни део одломака *Горског вијенца* Петра Петровића Његоша, али и *алегорије* у истом делу, конкретно – у *алегоријском говору* и писму владике Селим-везиру. Овде треба поменути и *апострофу* која је у тесној вези са *персонификацијом* и на којој и сами аутори читанке инсистирају:

¹⁹¹ Оскар Давичо: „Србија”.

Стилска фигура којом писац непосредно ословљава неку личност, богове, предмете или појаве о којима говори назива се *апострофа*. Ако је овакво обраћање изван круга људи и божанских сила, у исти мах представља и *персонификацију*. Апострофа је увек у вокативу и носилац је реченичког акцента.

(Бајић и Мркаљ 2010: 60)

Овако стижемо и до још једне од *фигура мисли*:

Поређење (компарација) језичко је изражајно средство којим се неко својство, стање, деловање и сл. објашњава, чини ближим, стилистички истиче и појачава довођењем у везу, повезивањем с неким другим, читаоцу познатијим својством. Упоређени појмови називају се поредбени корелати. На пример: А свако од туге за дан / као век читав остари.

(Бајић и Мркаљ 2010: 60)

Нормалан след води нас ка посебном облику *поређења* које, поред сличне особине која зближава две појаве, претпоставља и постојање извесне разлике између њих. Наравно, реч је о *контрасту*:

Уколико се разлика заостри тако да контраст постаје упадљивији од сличности, добија се *антитеза* (поређење по супротности). Док поређење показује делимичну подударност двеју појава, антитеза истиче оштро одударање. Сучељавају се неке крајности. Многе су пословице грађене по принципу антитезе. На пример: *Ко високо лети, ниско пада*.

(Бајић и Мркаљ 2010: 94)

У песми *Светли гробови* Јована Јовановића Змаја контраст је изражен на стиховима *Све ј' то гробље – / Ал' је и колевка*. На већ поменутих одломцима из *Горског вијенца* Петра Петровића Његоша ученици могу потражити примере *контраста* и то у Даниловом отпоздраву везиру. На *контраст* аутори читанке Љиљана Бајић и Зона Мркаљ упућују ученике и након тумачења народне баладе *Женидба Милића барјактара* – потребно је упоредити слику сватова који се веселе са њиховом сликом када девојку стиже смрт; управо овде *контрастом* је изражено предосећање смрти.

На примеру исте песме имамо доказе да се народни певач користио и посебном врстом *поређења*, односно *контраста*, такозваном *словенском антитезом*, и то у дијалозима Милића и Љепосавине мајке:

Осећање задивљености Љепосавином изузетном лепотом Милић барјактар испољава у разговору са девојчином мајком. Запази низ питања којима се младић обраћа Љепосавиној мајци. Размотри шта се посебно наглашава питањима на која се потом добија одричан одговор. Зашто мајка само на последње питање одговара потврдно? Овакво песничко изражавање назива се *словенска антитеза*. Она се састоји од: 1) сликовитог питања, 2) негативног одговора и 3) позитивног одговора. Размисли па докажи да је словенска антитеза проширено и драматично поређење.

Ову стилску фигуру препознаћеш и у народним песмама *Хасанагиница*, *Мали Радојица*, *Перовић Батрић*... Док читаш ове песме, уочавај како се словенском антитезом најављује важност догађаја о којима се пева. Анализирај како ова стилска фигура буди твоју читалачку радозналост.

(Бајић и Мркаљ 2010: 188)

Ученици на народној епској песми *Почетак буне против дахија* треба да уоче још један уметнички поступак који је коришћен у опису „небеских прилика”. С обзиром на то да је свака приказана појава јача од претходне и да носи већи степен упозорења, реч је о *градацији*. У одломку из романа *Сеобе* Милоша Црњанског такође је *градацијски* представљено како постепено бледе сећања војника на породицу. Ову *стилску фигуру* Љиљана Бајић и Зона Мркаљ дефинишу након песме *Светли гробови* Јована Јовановића Змаја јер је ова песма класичан пример за *градацију* међу појмовима којима се назначава да је гробље сва природа и сва људска историја:

Градација означава додавање јединица набрајања у истом смеру тако да једна надмашује другу. Та фигура образује, како је у складу с њеним називом, сликовито речено, „неку врсту степеница идеја”.

(Бајић и Мркаљ 2010: 94)

Једну од првих стилских фигура са чијим се термином ученици упознају на нивоу старијих разреда основне школе – *епитет*, аутори читанке за осми разред Љиљана Бајић и Зона Мркаљ дефинишу као *троп* (*фигуру речи*)

којом се истичу нека изузетна својства предмета или бића; украсни придев. У овом одломку¹⁹² доминира сликом боја која онеобичава појам на који се односи: *плаве круне, црвена земља, жута трава, црвена дрвета...*

(Бајић и Мркаљ 2010: 131)

На основу овог подсећања ученици треба да подвуку све оне *епитете* које сматрају значајним. Један од најинспиративнијих текстова за ову врсту вежбе свакако је одломак из приповетке *Кроз мећаву* Петра Кочића у коме стилско-изражајна средства попут *епитетā* испреплетаних са *персонификацијама* утичу на високу уметничку функцију у приповеци.

Међу *звучним стилским фигурама*, служећи се примером песме *Отаџбина* Ђуре Јакшића, аутори читанке за осми разред истичу *асонанцу* и *алитерацију*:

Асонанца представља понављање истог вокала (самогласника) унутар стиха, чиме се појачава звучност. На овакав ефекат указује и порекло њеног назива од латинског назива одјекивати. *Алитерација* је стилски поступак понављања истих сугласника или група сугласника у низу речи. Она се може појавити и у прози, али се више испољава у стиху.

(Бајић и Мркаљ 2010: 57)

¹⁹² Растко Петровић: „Африка”.

Осим што се помињу у оквиру поделе *стилских фигура* и сврстане су у *фигуре мисли, иронији и хиперболи* није дат већи значај у читанци Љиљане Бајић и Зоне Мркаљ.

Снежана Божић, Снежана Милосављевић Милић, Јелена Јовановић и Мирјана Бојанић Ћирковић, аутори читанке за завршни разред основне школе под називом *Аплауз*, детаљно објашњавају ученицима, чак, седамнаест *стилских фигуративних израза* од којих је највећи акценат на *фигурама мисли* (8) и *тропима* (6), а потом су ту и *фигуре дикције* (3) од којих ћемо и почети анализу овог уџбеника.

Са термином *ономатопеје* ученици су се упознали још у петом разреду основне школе. Стога је потребно да је самостално пронађу на одломцима песме *Ђачки растанак* Бранка Радичевића и да објасне њену улогу у звучном слоју песме.

Са појмовима још две *фигуре дикције (анафором и епифором)* ученици ће бити упознати кроз анализу љубавне народне лирске песме *Српска дјевојка*:

Анафора је стилска фигура која се гради понављањем исте речи или групе речи на почетку више стихова или строфа у песми. *Епифора* је фигура понављања речи на крају стиха или реченица; њеном употребом наглашавају се осећања, повезују различити мотиви и постиже ритмичност.

(Божић и др. 2021: 11)

Кроз песму *Љубавни растанак* ученици ће се подсетити и *фигура речи – епитета, метафоре и алегорије*, као и једне од *фигура мисли – хиперболе*. На *сталне епитете*, као још један пример за *тропе*, аутори ће упутити ученике кроз одломке из биографског дела *О народним певачима* Вука Стефановића Караџића. Још једну међу *фигурама речи – симбол*, аутори ће појаснити кроз песму *Ветар* Ивана В. Лалића (*свећа* у мајчиним рукама представља наду), али и кроз народну баладу *Женидба Милића Барјактара* у којој мајка тужи у *винограду, милом рукосаду* и који, заправо, представља *симбол дома (породице)*, брижљиво негован и чуван од стране Милићеве мајке. (Божић и др. 2021: 17)

У овим стиховима крије се и *апострофа* коју ће аутори посебно истаћи, објаснити и дефинисати кроз већ помињану анализу поеме *Ђачки растанак* Бранка Радичевића:

Апострофа је стилска фигура којом се лирски субјекат непосредно обраћа одсутној особи, животињи, биљци, некој натприродној сили или идеји. Приликом обраћања неживој природи, апострофа се обично удружује са персонификацијом.

(Божић и др. 2021: 121)

Овде аутори подсећају ученике на песму *Плава гробница* Милутина Бојића, обрађивану у седмом разреду, чији су почетни стихови пример за управо ово *стилско изражајно средство*.

Још једну преосталу *фигуру речи*, детаљно обрађивану такође у петом разреду основне школе, аутори читанке *Аплауз* наглашавају кроз стихове из *Ђулића* Јована Јовановића Змаја. Упоредо са *персонификацијом*, у песми се могу издвојити и *епитети*,

метафоре и *хипербола* коју ученици треба да упореде са оном у већ помињаној љубавној народној песми *Љубавни растанак*. (Божић и др. 2021: 17; 11)

Међу фигурама мисли, на *словенску антитезу* и *поређење* аутори указују такође кроз *Женидбу Милића Барјактара*. (Божић и др. 2021: 14)

И о *контрасту* је детаљније било речи у ранијим разредима, тако да Снежана Божић, Снежана Милосављевић Милић, Јелена Јовановић и Мирјана Бојанић Ћирковић захтевају од ученика да ову *фигуру мисли* пронађу на новом књижевном делу у осмом разреду – примеру песме *Месечев сјај* Марине Цветајеве. (Божић и др. 2021: 22)

На још једном новом тексту аутори *Аплауза* аргументоваће постојање *градације* као *фигуре мисли* – логор је у *Писмима* Хилде Дајч представљен као место „инкарнације свих зала” и „кланица” из које нема излаза. Такође су у *Писмима градацијски* представљени и људи који су боравили у логору – почев од оних „невиних и немоћних болесника до наредника који унижавају човека, робља заробљеног, презрене и гладне хорде и гомиле која заслужује сажаљење”. (Божић и др. 2021: 99)

Не објашњавајући сâм појам *ироније*, аутори читанке *Аплауз* захтевају од ученика да, на основу драме *Грађанин племић* Жан-Батиста Поклена Молијера и подсећања на *Покондирену тикву* Јована Стерије Поповића, обрађиване у ранијим разредима, објасне какву улогу *иронија* и хумор имају у сатиричном приказу мана друштва и појединца. (Божић и др. 2021: 215)

На самом крају, приликом анализе песме *Ветар* Ивана В. Лалића, и уз навођење стиха песме *Подне* Јована Дучића (*слан и модар мирис пролетњег мора*), исти аутори дефинишу *синестезију* као стилску фигуру „која настаје повезивањем мотива (слика) који не потичу од истих чула”. (Божић и др. 2021: 144) Ову тврдњу поткрепљују синтагмом *зелен ветар*.

За сваку похвалу је и *Додатак* уз читанку *Аплауз* Зоране Опачић и Јелене Васиљевић, у коме су све помињане *стилске фигуре* током основношколског образовања разврстане као *фигуре речи* (*персонификација, симбол, епитет, метафора, метонимија, алегорија*), *фигуре дикције* (*ономатопеја, асонанца, алитерација, анафора, епифора*), *фигуре мисли* (*контраст, поређење, хипербола, словенска антитеза, градација, апострофа, синестезија, иронија*) и *фигуре конструкције* (*реторичко питање*). (Опачић и Васиљевић 2021: 12–13)

За разлику од граматике Мирјане Којић и Татјане Јаковљевић, у којој уопште нема појашњења *стилских изражајних средстава*, аутори Владан Гојковић и Јелена Васиљевић, на страницама своје граматике *Аплауз говору*, ученицима појашњавају два *стилска појма* – *метафору* и *метонимију*. У претходним разредима ученици су већ упознати са *метафором*. Међутим, користећи се понављањем научног, а потом паралелним приказивањем *обе стилске фигуре*, аутори на конкретан и јасан начин праве дистинкцију између горенаведених појмова:

Преношење имена с једног појма на други извршено на основу сличности (по облику, боји, функцији) између два (различита) појма назива се *метафора*. Метафором се проширује значење речи и остварује вишезначност.

(Гојковић и Васиљевић 2021: 179)

Преношење имена с једног појма на неки други појам *који је блиско повезан* са првим појмом назива се *метонимија*.

(Гојковић и Васиљевић 2021: 180)

Ученици се упућују на песму *Међу својима* Владислава Петковића Диса и на *метафору* која се крије у синтагми *лепа звезда* којом се, заправо, *скраћује поређење* између песникове супруге (жене) и звезде са којом се она пореди, самим тим што је изостављена поредбена веза *као*. Ту су и илустрације које упућују на различита значења лексеме *врат* (човеков, гитарин, врат на боци), односно паралеле између основног значења речи *корито* (предмет који служи за прање ствари или храњење стоке) и њеног пренесеног значења (речно корито). На овај начин ученици се наводе на закључак да речи добијају нова значења на основу сличности, а та сличност може бити остварена, на пример, по облику, боји или функцији.

С друге стране, аутори објашњавају појам *метонимије* посредством задатка који ученици треба да реше, а потом и да објасне његово решење:

* Повежи примере из леве колоне са одговарајућим примерима из десне, као што је започето.

Живи <u>од својих десет прстију</u> .	дела Петра Кочића
Ври <u>цезва</u> на шпорету.	грађани Шапца
Читам <u>Кочића</u> .	вода у цезви
<u>Шабац</u> је поздравио шампионе.	од свог рада

Након изношења дефиниције *метонимије*, Владан Гојковић и Јелена Васиљевић истичу директну везу између појмова који су метонимијом обухваћени и наглашавају вишеструкост тих веза наводећи за сваку од веза по један пример: *просторна* – Србија слави освајача Вимблдона; *временска* – Није им још много остало до првог школског звона; *посесивна* – Данас су у школи слушали Мокрањца; *партитивна* – Поједе дете цео тањир; *узрочно-последична* – Орасположила ме гитара. (Гојковић и Васиљевић 2021: 180)

Веома је битно да ученици уоче разлику између *метафоре* и *метонимије*, па им стога аутори уџбеника *Аналуз говору* омогућавају да провере своје знање кроз неколико питања у вези са овим *фигурама речи*:

* У сваком пару подвуци израз у којем уочаваш пренесено значење.

а) оштра ноћ – оштар поглед

б) плитак човек – плитак поток

в) пливати у води – пливати у дуговима

г) врела љубав – врела вода

* Заокружи слово испред реченице у којој реч *школа* има метонимијско значење.

а) У школи ће бити организовано такмичење ученика.

б) Школа данас слави Дан Светог Саве.

в) Данас смо учили о ресавској школи.

* Прочитај стихове из народне песме *Почетак буне против дахија* и обрати пажњу на подвучене речи.

„Чувајте се раје сиротиње:
кад устане кука и мотика,
биће Турком по медији мука...”

Напиши појам који замењује подвучене речи: _____

* Препознај и напиши називе песама из којих су преузети стихови, а потом подвуци метафоре које учаваш.

а) „Моја руко, зелена јабуко...” _____

б) „Што ће ова сиња кукавица? / Да отрујем мојега ђевера!”

* Прочитај дате реченице и одговори на питање.

Стадион је био пун.

Кад је Јурић дао гол, цео стадион је скочио.

Шта реч *стадион* означава у првој, а шта у другој реченици?

* Изабери једну именицу и употреби је у једној реченици са метафоричним, а у другој са метонимијским значењем.

(Гојковић и Васиљевић 2021: 181)

Иако Наташа Станковић-Шошо, Драгана Ћећез-Иљукић, Јелена Срдић, Слађана Савовић и Светлана Вулић око великог броја *стилских изражајних средстава* образују типска вежбања, и у другим деловима њихове радне свеске могу се спорадично пронаћи захтеви који се односе на проналажење, подвлачење, издвајање или одређивање конкретних *стилских фигура*. Тако, на пример, након одломка из путописа *Африка* Растка Петровића, постоји питање код кога ученици у тексту треба да пронађу *епитете* и да их

допишу испред издвојеног низа речи: *тропско море, острво, птице, мајмуни, трава, палме, шуме, мравињаци, земља, стабла*. (Станковић-Шошо и др. ⁶2015: 27)

Након одломка из романа *Старац и море* Ернеста Хемингвеја и после одломка *Каква риба!* из *Политикиног забавника*, у делу предвиђеном за вежбање сажетог препричавања, ученици треба да подвуку тачан одговор који се односи на то шта симболизује риба у причи¹⁹³. (Станковић-Шошо и др. ⁶2015: 46)

Пошто се подразумева да су ученици завршног разреда основне школе усвојили у потпуности проблематику око одређивања језичко-стилских изражајних средстава, аутори радне свеске за осми разред, кроз петнаест вежбања која се односе на *стилске фигуре*, један комплетни тест у вези са *фигуративним изразима* и два завршна теста чији су саставни део и питања горепоменутог типа, омогућавају ученицима да провере своја знања. (Станковић-Шошо и др. ⁶2015: 67–84)

На одломку из народне лирске песме *Српска дјевојка* потребно је да ученици подвуку *епитете* и заокруже слова испред два тачна одговора који се односе на улогу *епитета* (да ли они: изражајно описују девојку; посебно истичу Миличину тајанствену лепоту; наговештавају трагичан исход сусрета младића и девојке; или наглашавају младићеву опчињеност Миличином чудесном лепотом). Такође, потребно је да повежу *сталне епитете* из леве колоне са одговарајућим речима из десне колоне, уз једну реч која је вишак (повезан је пример *рано* са *ранити*, а понуђени су: *бјелогрла, Косовка, српски кнез* и *љепота* наспрам: *дјевојка, вила, сабља* и *Лазаре*).

Одломак из приповетке *Кроз мећаву* Петра Кочића нуди ученицима могућност за проналажење *персонификација* и подсећање чему служи ова *стилска фигура* (сликовито дочарава зиму; реално описује тежак живот сељака; ствара сугестивне слике зиме, усклађене се душевним стањем јунака; описује зимски пејзаж после олујне мећаве). Такође, потребно је да ученици допишу глаголе (предикате), иза већ унапред задатих субјеката, како би створили *персонификације* (дат је пример *Сунце се смеје*, а понуђене речи су: *очи, дан* и *руке*). У вези са утврђивањем *персонификације* јесте и одломак из песме *Отаџбина* Ђуре Јакшића на коме ученици треба да подвуку *персонификације*. На самом крају овог вежбања, потребно је да ученици својим речима оживе један предмет или појаву из природе исписујући пример *персонификације*.

У вези са *поређењима*, ученици треба да допуне одговарајућим речима већ устаљена народна *поређења* (наведени су: *лукав као...*; *плашљив као...* и *вредан као...*), као и једно *шаливо народно поређење* (*слажу се као миш...*). За крај вежбања *поређења* потребно је да ученици повежу народне изразе са одговарајућим значењима као што је то учињено у примеру *гледа као теле у шарена врата* → *гледа са неразумевањем* (понуђени су изрази: *лети као мува без главе; провео се као бос по трњу; слажу се као рогови у врећи* и које треба повезати са: *стално се свађају; непромишљено се понаша; имао је неприлике*).

¹⁹³ Понуђени су одговори: *плен, неман* са којом се човек суочава и *могућност зараде*.

Вежбе утврђивања градива које се односи на *ономатопеје* сведене су на готово исту методичку апаратуру као и код претходних *стилских фигуративних израза*: подвући у наведеном одломку¹⁹⁴ *ономатопејске речи*; заокружити дефиницију *ономатопеје* (подражавање, имитирање, опонашање гласова и звукова из природе; постепено набрајање слика, осећања или поступака ликова; давање људских особина стварима; преувеличавање особина предмета, напетости радње и осећања ликова); повезати *ономатопејске речи* попут наведених *кукурикање – петао* (наведене су: жуборење, мијаукање, шуштање, писак, рикање и пућпурикање, односно: лишће, ћуран, локомотива, вода, мачка и лав); направити од наведених речи *ономатопејске речи* (дате су речи: *кре-кре, гу-гу, звец-звец, кри-кри, бла-бла и цврк-цврк*).

Попут *персонификације*, доста простора за вежбање дато је и *контрасту* (*антитези*): ученици треба да препознају ово *стилско изражајно средство* у одломку из народне песме *Ој, девојко, селен велен* и да подвуку један од понуђених одговора на питање која му је улога у овој песми дата (међу понуђеним одговорима су: да стварно представи чудно понашање заљубљеног младића; да изрази необичан карактер заљубљеног младића; да укаже на варљивост љубавног заноса; да покаже колико младић воли цвеће; да нагласи љубавну чежњу и патњу заљубљеног младића); потом да подвуку *контрасте* у реченицама из приповедака *Све ће то народ позлатити* Лазе Лазаревића и *Кроз мећаву* Петра Кочића, односно у стиховима *Светли гробови* Јована Јовановића Змаја; најзад – да одреде између чега су остварени *контрасти* у наведеном одломку из приповетке *Кроз мећаву* Петра Кочића (између: силне олујне мећаве и изнемоглих путника; пркоса Реље Кнежевића и малодушности малог Вује; сурове планинске природе и питомих морских пејзажа; некадашњег благостања и богатства породице Реље Кнежевића и садашњег сиромаштва преостала два члана породице).

Малу новину у методичкој апаратури којом аутори радне свеске омогућавају ученицима да провере своја знања у вези са *стилским изражајним средствима* чини питање које се односи на заокруживање тачне, односно нетачне тврдње у вези са *хиперболом* у народним песмама (преувеличава особине бића и предмета; исказује осећања ликова; преувеличава интензитет радње); у наведеним стиховима из народне баладе *Женидба Милића Барјактара* потребно је подвући *хиперболу* и одабрати тачне одговоре који се односе на разумевање хиперболичне моћи девојачке лепоте (треба је разумети као: реално описивање лепоте Љепосавиног лица; посредно откривање Милићеве занесености и збуњености, због којих преувеличава девојачку лепоту; дочаравање чудесне Љепосавине лепоте; нестваран сан Милића Барјактара); најзад, у одломку народне лирске песме *Штоно ми се Травник замаглио*, потребно је открити *стилске фигуре* у наведеним стиховима (пored *хиперболе*, ту су и *епитети*).

Поред класичног подвлачења *градације* у стиховима из песме *Светли гробови* Јована Јовановића Змаја, као и у одломку из приповетке *Кроз мећаву* Петра Кочића, јавља се и нови вид провере овог *стилског средства* – ученици треба да по *градацији* (оној узлазној) поређају речи у реченици исписујући бројеве изнад сваке речи, онако као што је започето: *Напољу је било врело, топло, вруће* (прави редослед је: *топло, вруће, врело*).

¹⁹⁴ Петар Кочић: „Кроз мећаву”

Кроз одабир тачне односно нетачне тврдње потребно је дефинисати *градацију* (понуђени су одговори: постепено ређање осећања различите јачине; подражавање звукова из природе; поређење слика, осећања, појава међу собом по јачини). На самом крају, по угледу на реченицу: *Воз полази за минут. Пођи! Пожуре! Потрчи!*, ученици треба да појачају значења предложених реченица тако што ће уписати на линију по два глагола (предиката) који означавају интензивнију радњу (дате су реченице: *Киша ромиња. Ветар ћарлија. и Сунце сија.*).

За вежбе у вези са *метафором* одабрани су одломци из песама *Отаџбина* Ђуре Јакшића (потребно је повезати речи *камен, бедем и бусија* са *пренесеним, метафоричним значењима*: заседа, место одакле прети опасност непријатељу; истрајно одолевање непријатељу на родној земљи; заштита, заклон од могућег непријатеља) и *Кажми ми, кажми* Јована Јовановића Змаја (израз *Мој румени цвет* треба разумети као: указивање на омиљену врсту цвећа; метафорично исказивање љубави према вољеној жени Ружи; песникову несигурност због болести своје породице; указивање на време кад је настала песма; овде је потребно и заокружити слово испред понуђених одговора на питање о коме Змај пева: о својој деци; о ружама; о својој супрузи; о врту). На примеру реченице из *Горског вијенца* Петра Петровића Његоша ученици треба да протумаче *пренесено значење речи* које Селим-везир упућује владици Данилу и да одреде *значење синтагми* (реченица гласи: *Јаки зуби и тврд орах сломе*, а треба да појасне *значења синтагми јаки зуби и тврд орах*), односно ученици треба да објасне и обратну релацију – шта је у своме обраћању владика Данило поручио Селим-везиру (наведени су стихови: *Тврд је орах воћка чудновата, / не сломи га, ал' зубе поломи*).

Кроз вежбања о *алегорији*, ученици заокружују тачну или нетачну тврдњу у вези са дефинисањем ове *стилске фигуре* (њоме се мисли и појмови исказују речима које имају пренесено/скривено значење; настаје када се *метафора* развије на већи број стихова или строфа у песничкој слици или целовитом књижевном делу; њоме се подражавају звуци из природе), као и у вези са приповетком *Мртво море* Радоја Домановића (у њој је алегоријски приказана стварност Србије с почетка 20. века; Домановић критикује малограђанску ограниченост; Радоје Домановић с разумевањем и благонаклоношћу приказује некоректно понашање средине према научнику, песнику и сликару).

На основу Езопове басне *Лав и миш* потребно је да ученици допуне реченице испод текста:

У наведеној басни људске особине представљене су сликовито. Главни јунаци су _____. Баснописац ствара алегоријске слике да би приказао људске мане. Лав је оличење _____, а миш _____ . _____ се налази на крају басне.

(Станковић-Шошо и др. ⁶2015: 77)

Обједињене су вежбе у вези са *симболом* и *метонимијом*. Како „речи”, као што аутори кажу, „симболично означавају многе појаве из духовног живота” (Станковић-Шошо и др. ⁶2015: 78) , потребно је да ученици повежу речи из једне колоне са значењем речи из друге колоне, при чему је понуђена и једна реч која је вишак (наведене су речи:

небо; голуб; плава звезда; Лаура и вериге, наспрам њихових значења: мир, слобода, духовност; узвишен идеал, звезда водиља; љубав, снови, жеље, идеали; мржња, пакост; идеална драга, надахнуће, љубав). На основу датих примера (*Сви становници села су будни. = Цело село је будно. и Ирина је читала романе Иве Андрића. = Ирина је читала Андрића.*), ученици треба да напишу примере за друге две понуђене реченице (*Милица је гледала филм Емира Кустурице. и Ученици школе су на распусту.*), као и да наведу свој пример за метонимију. Потребно је, такође, подвући метонимију на још три дата примера (*Марко је појео тањир супе. Наташа је ставила 25 грама шећера и кашику соли у смесу за палачинке. Цело позориште је аплаудирало Паваротију.*).

Готово све вежбе у вези са словенском антитезом базиране су на народној балади *Хасанагиница*. Потребно је да ученици одреде из колико се делова састоји наведена песничка слика и да у одговарајућој кућици упишу значење два од три дела (на једном је већ уписана реч *питање*). Такође, ученици треба да се подсети садржаја целе песме и да подвуку реч која представља Хасанагину карактерну особину (понуђене су речи: *суровост, племенитост, импулсивност, поводљивост и правдољубивост*). Поред Хасанагиничиног и Хасанагиног имена треба да упишу слово које стоји испред односа из кога се наслућује њихово осећање којим показују одређене емоције (*према мајци; према мужу; према деци; према жени; према животињи*). На примеру одломка из посленичке народне песме *Кујунџија и хитропреља* ученици треба да, између четири понуђене стилске фигуре (*симбол, словенска антитеза, оноματοпеја и градација*), одаберу ону праву.

Обједињене су и вежбе у вези са *асонанцом* и *алитераацијом* с тим што је већи акценат на *асонанци*: потребно је заокружити тачну тврдњу (стилска фигура која се састоји у понављању истог самогласника унутар стиха, чиме се појачавају звучност и изражајност песничког језика; стилска фигура која се састоји у узастопном понављању истог сугласника или сугласничке групе у више речи у стиху или реченици; врста гласовног понављања која се појављује у правилним размацима у песми – у народној књижевности се назива припев); различитим бојама подвући самогласнике у наведеним стиховима из народне лирске песме *Опет кад игра додола* и објаснити запажања; подвући различитим бојама исте самогласнике и написати колико се пута понављају у наведеним стиховима из песме *Србија* Оскара Давича. На самом крају, у вези са *алитераацијом*, потребно је подвући сугласнике који се понављају у стиху *И цврчи, цврчи, цврчак на чвору црне смрче* и описати какав звучни ефекат настаје понављањем одређених сугласничких група.

Последња у низу *стилских фигура* – *апострофа*, доноси вежбе које се односе на дефинисање овог *стилског изражајног средства*: како се назива песничко обраћање стварима, апстрактним појмовима или одсутним ликовима као живим и присутним бићима (понуђени одговори су: *алитераација, асонанца и апострофа*), шта се њоме наглашава (блискост, непосредност у изражавању; скретање пажње на оно о чему се пева; описивање пејзажа), шта јој је својствено (обраћање у вокативу и локативу; коришћење запета; обраћање у вокативу; коришћење тачке), подвлачење апострофе на примеру песме *Србија* Оскара Давича и навођење сопствених примера за ову *стилску фигуру*.

Након понављања свих петнаест *стилских фигуративних израза*, ученике очекује обједињени тест самоевалуације који им, на основу бодовања, може донети заслужену оцелу. Ово је за ученике знатно тежа варијанта с обзиром на то да су овде аутори испреплетали *стилске фигуре* и није тако једноставно одмах одредити о којем је *стишком изражајном средству* реч.

Тест сачињавају следећи задаци:

* Пронађи две стилске фигуре у стиховима из народне песме *Највећа је жалост за братом* и заокружи тачне одговоре:

За Ђурђем је косу одрезала,
за девером лице изгрдила.
Косу реже, коса опет расте,
лице грди, а лице израста,
али очи не могу израсти,
нити срце за братом рођеним.

а) метонимија б) контраст в) градиција г) метафора

* Запази стилску фигуру у наведеним стиховима из народне песме *Љубавни растанак* и на линији напиши о којој је стилској фигури реч.

Што је небо – да је лист артије,
што је гора – да су калемови,
што је море – да је црн мурећеп,
пак да пишем три године дана,
не би моји' исписала јада!

* Улога наведене стилске фигуре у народној песми *Љубавни растанак* је да:

- а) нагласи девојчину тугу због растанка с младићем;
- б) наговести шта све девојка треба да има да би написала писмо;
- в) истакне тежину младићеве патње;
- г) укаже на значај дописивања међу младима.

Заокружи слово испред тачног одговора.

* Подвуци метафоре у народној песми *Ропство Јанковић Стојана*, а затим упиши на линију пренесено значење подвучених речи:

Вила гњиздо тица ластавица, _____
вила га је за девет година,
а јутрос га поче да развија;
Долети јој сив-зелен соколе _____
дд столице цара честитога,

па јој не да гњиздо да развија. _____

* Ако је тврдња тачна, заокружи Т, а ако није, заокружи Н:

У народној песми *Ропство Јанковић Стојана* наведеном алегоријском сликом:

а) представља се Стојан, који се враћа из вишегодишњег заточеништва и доспева на свадбу своје жене; Т Н

б) исказују се осећања Стојанове мајке; Т Н

в) Стојан сликовито изражава своје мисли и осећања у жељи да га разуме и препозна само супруга, али не и њени просци. Т Н

* Народна песма Мали Радојица почиње следећом песничком сликом:

Мили боже, чуда големога!
Јали грми, јал' се земља тресе?
јал' се бије море о мраморје?
јал' се бију на Попина виле?
Нити грми, нит' се земља тресе,
ни се бије море о мраморје,
ни се бију на Попина виле;
већ пуцају на Задру топови
шенлук чини ага Бећир-ага,
Уватио Малог Радојицу,
Па га меће на дно у тавницу.

Наведена стилска фигура зове се _____.

* Улога наведене песничке слике у песми *Мали Радојица* јесте да:

а) нагласи радост Бећир-аге због успешно обављеног посла;

б) осуди претерану буку коју ствара Бећир-ага;

в) побуди у читаоцу радозналост за даље приказивање догађаја;

г) опише једно хајдучко весеље.

Заокружи слова испред два тачна одговора.

* Препознај стилске фигуре у стиховима из песме *Вече на шкољу* Алексе Шантића и подвуци тачне одговоре:

Пучина плава

спава,

прохладни пада мрак;

врх хриди црне

а) персонификација

б) асонанца

в) епитет

г) алитерација

трне
задњи румени зрак.

д) словенска антитеза

* Прочитај следеће стихове из народне песме *Почетак буне против дахија* и допуну реченицу испод одломка:

Чувајте се раје сиротиње:
кад устане кука и мотика,
биће Турком по Медији мука,
у Шаму ће каде проплакати,
јер ће их раја уцв'јелити.

Подвучена стилска фигура зове се _____ и означава _____.

* Пронађи стилске фигуре у наведеном одломку из приповетке *Кроз мећаву* Петра Кочића и напиши на линији њихове називе:
Негдје у даљини, са планинских овраћака, разлијегало се по узнемиреној зимској ноћи језиво вијање гладних вукова, мијешајући се са урликом и ломљавом побјешњелих вјетрова који потресају земљом, носећи као невидљиви дивови на својим снажним плећима грдне сметове, и разбацујући их разљућено на све стране...

Стилске фигуре су: _____, _____,
_____, _____.

У делу радне свеске Наташе Станковић-Шошо, Драгане Ћећез-Иљукић, Јелене Срдић, Слађане Савовић и Светлане Вулић, који се односи на вежбе из граматике *Дар речи*, у оквиру области насловљене са *Значење речи*, постоје и питања која су у директној вези са стилским фигуративним изразима (Шошо и др. ⁶2015: 96–98):

* Заокружи слово испред реченице у којој је именица СТУБ метафорично употребљена:

а) Дрвени стуб се поломио и греда је пала.

б) Мост подупиру челични стубови.

в) Петар је стуб њихове куће.

* Поред подвучене речи употребљене у значењу које је добијено метонимијом упиши број 1, а поред оне са значењем добијеним метафором упиши број 2:

а) Температура је *порасла* и ми смо отишли на излет. _____

б) *Факултет* је доделио признање најбољем студенту. _____

в) Нина на часу физичког прави најбољи *мост*. _____

г) Желим да прочитам целог *Нушића*. _____

* Прочитај следећи текст и подвуци облик именице *шољица* који је употребљен у метонимијском значењу.

Мама и тата су велики љубитељи кафе. Попију бар шољицу дневно. Јуче су купили различите шољице за овај свој омиљени напатак. Једне шољице су биле шарене, друге беле, а треће црне са белим шарама.

* Значења подвучених речи у наведеним реченицама настала су:

Када видим Мају, *процветам* од среће. а) метафором

Када побесним, *експлодирам*. б) метонимијом

Заокружи слово испред тачног одговора.

На крају радне свеске аутора Наташе Станковић-Шошо, Драгане Ћећез-Иљукић, Јелене Срдић, Слађане Савовић и Светлане Вулић, кроз два завршна теста у вези са српским језиком и књижевношћу, заправо са комплетним познавањем градива осмог разреда, дато је још неколико питања која су у вези са предметом овог нашег рада.

(Станковић-Шошо и др. ⁶2015: 147–157)

* Уочи три стилске фигуре у наведеном одломку из *Потере за пејзажима* Пеђе Милосављевића. На линијама напиши њихове називе.

Пред полазак на сва места дуж прозора седа златно сунце. И ускаче рој позлаћених скакаваца. Пошли су са околних поља да траже зрела жита и до костију да оглођу све вршалице на овом путу. Колубара се крије између врба¹⁹⁵.

* Уочи стилске фигуре у следећој строфи песме Покошена ливада Десанке Максимовић:

Ливада крај реке сања.
Зрикавци тужно зричу.
Помрлих трава душе
Још лебде врх откоса
Што се лагано суше.
О, ви не знате тужну
О смрти трава причу.
Зрикавци тужно зричу.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Ученици треба да уоче: *епитет, метафору и персонификацију*.

¹⁹⁶ Овде ученици треба да уоче: *епитет, персонификацију, ономотопеју и метафору*.

* Како се зове стилска фигура у подвученим стиховима из песме *Поље* Јована Дучића?

*Јечмена жута поља зрела,
Речни се плићак зрачи;
Купина сја сунчана, врела,
Ту змија кошуљу свлачи.*

* Подвуци поређење у наведеним стиховима из песме *Кад мати меси медањак* Бранка В. Радичевића:

*И вече је као од фила.
Отвара мати прозор у шир.
Одједном букен цели свемир
Као најслађа ванила.*

* Одреди стилску фигуру у следећим стиховима из народне песме *Почетак буне против дахија*:

*Кад устане кука и мотика
Биће Турком по Медији мука – _____*

(Станковић-Шошо и др. ⁶2015: 82–84)

2.4.3. Богаћење речника

У вези са *једнозначношћу* и *вишезначношћу речи* аутори граматике *Аплауз говору* Владан Гојковић и Јелена Васиљевић упознају ученике са терминима *моносемичне* и *моносемичних речи*, односно са терминима *полисемичне* и *полисемичних речи* дефинишући их као речи које имају једно значење, па су то стога *једнозначне речи*, односно више значења, па су то *вишезначне речи*. Аутори граматике своје тврдње поткрепљују примерима *апотекар* (*моносемична реч* – фармацеут, стручно лице које справља и издаје лекове) и *рецепт* (*полисемична реч* која може означавати налог лекара апотекару да изда лек, начин припремања колача или савет за здрав живот), односно *миш* (глодар из породице ситних сисара штеточина; део рачунарске опреме; морска риба).

Такође, Владан Гојковић и Јелена Васиљевић наглашавају ученицима разлику између појмова *реч* и *лексема* дефинишући *лексему* као јединицу речника (вокабулара), а *реч* – као један облик или једно значење лексеме у конкретном контексту.

На крају, у уџбенику *Аплауз говору* аутори приређују и неколико вежбања ради утврђивања градива :

* Повежи значење речи блок из десне са одговарајућим изразом из леве колоне.

За изградњу смо користили блок са шупљинама. савез више странака

Баш је модеран овај стамбени блок. комад бетона или камена за градњу

То је најјачи политички блок у држави. елемент спортске игре

Мајка ми је купила блок за цртање. свезак састављен од посебних листова

Одбојкаш је скочио у блок. група зграда које чине засебну целину

* Испод сваке реченице заокружи број испред одговарајућег значења подвучене речи.

а) Србија је излазила на три мора у време цара Душана.

1. доба дана 2. период историјског развитака (епоха) 3. глаголски облик

б) Не могу да увучем конач у иглу.

1. алатка за шивење 2. бодља, трн 3. део инструмента

в) Ана има *нерв* за позоришну уметност.

1. живац 2. покретачка снага 3. таленат

г) Сви су знали да Влада прави најбољи пасуљ.

1. градити 2. готовити 3. стварати

* Пронађи у *Речнику* једну једнозначну реч и напиши њено значење. Потом састави реченицу у којој ћеш употребити ту реч.

* Које значење има реч *мегдан* у следећој реченици?

На мегдан ће изаћи и играчи Звезде и Партизана.

а) борба између два лица

б) битка, бој

в) такмичење, утакмица

г) бојно поље

Заокружи слово испред тачног одговора.

* Из колико лексема се састоје следеће реченице?

а) Рука руку мије.

б) Петар Петру плете плот.

в) Лежи куја жута, украј жута пута.

г) Иде црн трн да одгризе црном трну црни врх.

(Гојковић и Васиљевић 2021: 177)

Предмет уџбеника *Аплауз говору* јесу и дефинисања термина *синонимије*, *антонимије* и *хомонимије*. Владан Гојковић и Јелена Васиљевић и ове наставне јединице обрађују посредством репрезентативних примера за које ученици треба:

– да нађу друге речи са истим значењем (*веровање – уверење, мишљење, суд који се заснива на веровању да је нешто истинито; биће – створење, створ; аждаја – ала, неман; летина – усев; боја – фарба; народ – становништво, живаљ*);

– да уоче парове подвучених речи (*љубав – мржња, туга – радост, знање – незнање*);

– да разумеју речи које су исто написане, али које имају потпуно другачије значење (*лак – као придев који означава да се нешто изводи са лакоћом и лак – именица, средство којим се премазују други предмети*).

Речи различитог гласовног састава, а истоветног или сличног значења називају се *синоними*. Због истоветности основног значења синоними се у појединим контекстима могу међусобно заменити. Два синонима чине *синонимски пар* (*летина – усеви*), а три и више синонима чине *синонимски низ* (*аждаја – ала – неман*). Однос између речи које имају различит гласовни састав, а исто значење назива се *синонимија*.

(Гојковић и Васиљевић 2021: 183)

Речи које припадају истој врсти, а имају супротно значење називају се *антоними* (*лаж – истина, добро – зло...*). Својство да речи могу имати супротна значења назива се *антонимија*. Две речи супротних значења чине *антонимски пар*.

(Гојковић и Васиљевић 2021: 185)

Овде треба додати и сугестију аутора да

„антоними у српском језику могу бити *прави* и *неправи*. Прави антоними су речи исте врсте са различитим кореном, на пример: *бело – црно, горе – доле, млад – стар...* Овим антонимима супротстављена су примарна (основна) значења речи, па се супротност међу њима види и ван контекста. За разлику од правих антонима, неправим антонимима не супротстављају се примарна значења речи, па се супротност међу њима види само у одређеном контексту. (...) Антоними се према структури могу поделити на *истокоренске* (*истина – неистина, одређен – неодређен, надвожњак – подвожњак...*) и *разнокоренске* (*истина – лаж, љубав – мржња, пун – празан...*). Истокоренски антоними се граде додавањем префикса, најчешће префикса *не-*.

(Гојковић и Васиљевић 2021: 186)

Речи које имају исти облик и гласовни састав, а различито значење називају се *хомоними*. Својство речи да имају исти гласовни састав, а различито значење назива се *хомонимија*. И овде треба додати скретање пажње аутора на дистинкцију између *полисемије* и *хомонимије*: „Полисемија подразумева да реч може имати више значења тако што се из основног значења изводе остала значења. Значење полисемичне речи зависи од контекста и конкретне говорне ситуације. (...) Хомонимија се односи на две или више лексичких јединица истог облика, али потпуно различитих значења. Хомоними нису повезани значењем, већ само обликом.

(Гојковић и Васиљевић 2021: 188)

Утврђивање ове захтевне области која служи богаћењу ученичког речника и чини говор сликовитијим, сведено је на вежбања различитих типова задатака:

* Допуни реченице одговарајућим обликом једног од глагола: поправити – исправити – преправити.

Мамина хаљина ми је била велика и зато је кројачица морала да је _____.

Сања је на крају школске године _____ оцену из хемије.

Обрен је на време уочио грешку и одмах ју је _____.

Због чега си изабрао/изабрала одређене речи?

* Напиши синониме наведених речи, а потом одреди којој врсти речи припадају.

Синоними	Врста речи
ученик –	
волети –	
лепа –	
овде –	
уз –	

* Синонимски пар чине:

а) исте врсте речи,

б) различите врсте речи.

Заокружи слово испред тачног одговора.

* Повежи линијама речи истог или сличног значења.

пут

срећан

смешкати се

осмехивати се

цеста

друм

кротак

кикотати се

питом

* Напиши на линији поред сваке реченице синоним подвучене речи.

а) Мила и Јана су се слатко изразговарале.

б) Осећао се као да су на њега сручили сву беду овога света.

в) Хаљина треба да пада лежерно низ тело.

* У сваком наведеном низу прецртај уљеза.

а) ђак

студент

ученик

б) дар

оцак

поклон

в) васиона

свемир

сазвежђе

космос

г) радостан

срећан

циничан

весео

* Напиши синониме следећих речи.

а) пешачити – _____.

б) врат – _____.

в) трбух – _____.

* Напиши антониме следећих речи, а затим одреди којој врсти речи припадају.

Антоними	Врста речи
а) младост – б) живот –	
в) пристојан – г) тих –	
д) запамтити – ђ) прићи –	
е) близу – ж) добро –	
з) од – и) над –	

* Антонимски пар чине:

а) исте врсте речи,

б) различите врсте речи.

Заокружи слово испред тачног одговора.

* Подвуци антонимске парове у датим пословицама.

Боље је добро слушати, него лоше заповедати.

Паметан мало говори, а много ради.

* Заокружи антониме подвучених речи у следећим реченицама.

а) Угледали су светлост на крају тунела.

сијалица	тама	сунце
----------	------	-------

б) Сви су говорили да је сувише миран.

немиран	сталожен	смирен
---------	----------	--------

в) Јелена уђе у зграду.

упаде	отвори	изађе
-------	--------	-------

* Повежи линијама парове антонима.

брз	неискрен
-----	----------

храброст	спор
----------	------

искрен	мокар
--------	-------

сув	кукавичлук
-----	------------

* Напиши антониме датих речи.

устати _____	оштар _____
--------------	-------------

доле _____	дебео _____
------------	-------------

* Напиши антоним и синоним датих речи.

	антоним	синоним
а) леп	_____	_____
б) вредан	_____	_____
в) сиромаштво	_____	_____

* У следећем низу заокружи речи које могу имати хомонимске парове, а потом напиши на линији те хомонимне парове и њихова значења: аутомобил, број, лук, коњ, слан, сто.

* Напиши хомонимски пар који означава:

а) орган којем је дужност решавање грађанских спорова и различитих преступа

б) предмет у домаћинству у који се може улићи течност, нешто ставити или насути

а) напасање стоке

б) титула високих достојанственика у Османском царству

а) длаке на човечјој глави

б) пољопривредна алатка са дугим сечивом

а) гасовито стање воде

б) стоти део новчане јединице динара

* Повежи истакнуте хомониме са њиховим значењем.

а) Будимир Давидовић био је учесник балканских ратова и Првог светског рата, као поднаредник српске војске. Само у једном боју задобио је седамдесет рана.

б) „Крв је људска рана наопака,
на нос вам је почела скакати;
препуните мјешину гријеха!”

П. Петровић Његош

в) Бежанијска коса, део града у Београду, позната је и по чувеној болници.

г) Коврцава коса је лепа, али многе девојке са природним коврцама знају да није лако одржавати овакву косу.

косо нагнута страна брега, падина

повреда

длаке, власи

дијалек. храна

* Подвуци хомониме у датој анегдоти.

Бака кува супу, а деда једе крушку.

– Дај ми гриз – рече бака.

Деда јој пружи крушку. Бака се поче смејати.

– Не гриз крушке, него гриз да направим кнедле за супу.

(Гојковић и Васиљевић 2021: 183–189)

У сферу богаћења језика аутори уџбеника *Анализ говору* Владан Гојковић и Јелена Васиљевић сврставају и тзв. *-изме*, односно речи које не потпадају под књижевни језик, али чије познавање значења припада општој култури и информисаности. Аутори кажу да је употреба оваквих речи дозвољена у току слободног, спонтаног, неформалног и неприпремљеног разговора са блиским особама јер такав разговор има лични карактер који се појављује и у писаним облицима када је реч о приватној електронској пошти, порукама и интернет-форумима. Ученицима се скреће пажња да све ове нестандартне речи нису и не могу и не смеју бити део књижевног (и нормираног) језика уколико нису у сврху карактеризације ликова, као што је то случај са, рецимо, наратором романа *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића, код кога се *жаргонизмима* постижу аутентичност и документарност, те они доприносе реалистичности радње и употпуњују слику јунака, младог човека који припада одређеном друштвеном слоју.

Реч *жаргон* је француског порекла и значи неразумљив језик, посебан језик, покварен језик... Настао је из тежње појединих група људи да се споразумевају језиком који други не разумеју, чиме потврђују припадност датој групи. Тако се може говорити о разним врстама жаргона: уличном, војничком, спортском, ђачком... У разговорном функционалном стилу примењује се и *тајни језик*. Тајним језиком комуницирају лица која су у сукобу с друштвеним нормама – лопови, скитнице, наркомани... Групе и појединци који су у сукобу са законом стварају језичку варијанту (језички израз) која је у функцији њихове активности. Уз појам жаргон код нас се одомаћио назив *шатровачки говор*, а у истом значењу употребљава се и енглеска реч *сленг*. Назив *шатровачки* настао је од речи *шатровац* у значењу скитница, пробисвет, номад који живи под шатрама. Речи или изрази који припадају жаргону неког језика називају се *жаргонизми*. Настају променом значења речи (*кртица* – доушник), преузимањем посуђеница из других језика, најчешће енглеског (*фаца*, *кул*), скраћивањем речи (*профа*), преметањем слогова (*воздра* – здраво), уметањем слогова (*штапа рападиши* – шта радиш) и сл. За разлику од жаргона, који одређује друштвена припадност, *дијалектизми* су одређени географским простором. То су речи и изрази карактеристични за неки дијалекат. У Војводини, на пример, *шор* је улица, а *бећар* је веселац. На просторима јужне Србије *ћутек* је батина, а глагол *оратити* значи разговарати. *Локализми* су речи и изрази својствени говору одређеног места. Шапчани употребљавају реч *баро* у значењу добро, лепо (*Баи ти је баро фризура*). У Мачви се употребљава реч *рашљикав* у значењу штркљаст, а *сманути* у значењу спустити

(склонити); у Пожаревцу употребљавају реч *будзе* у значењу усне и сл. *Вулгаризми* су непристојне речи и изрази, псовке и пошташалице којима није место у говору пристојних људи. Нема ситуације у којој би се могла оправдати употреба вулгаризама.

(Гојковић и Васиљевић 2021: 170–171)

Како би упутили ученике и у само један од многобројних начина приказивања и дочаравања света прошлости, аутори уџбеника Похвала говору служе се одломком из аутобиографије *Живот и прикљученија* Доситеја Обрадовића. На овом примеру Владан Гојковић и Јелена Васиљевић изводе закључак да се

застарела реч, облик или израз назива *архаизам* (*магистер* – учитељ, професор; *толковати* – тумачити, објаснити; *мњеније* – мишљење; *полезна* – корисна)

(Гојковић и Васиљевић 2021: 190–191)

а њима прикључују и *историзме* –

речи које означавају занимања која више не постоје, као и предмете који су престали да се производе или користе (*дужд* – представник власти у Млетачкој држави; *ставилац* – дворска титула у средњовековној Србији; *логотет* – особа на челу дворске канцеларије).

(Гојковић и Васиљевић 2021: 190–191)

Оно што је ученицима знатно блискије од свих претходних нестандартних речи, а што и даље припада домену *-изама*, јесу *неологизми*, које бисмо могли дефинисати као „нове речи, обично начињене за нове предмете, појаве и појмове, од којих поједини настају позајмљивањем речи из других језика (позајмљенице)”. (Гојковић и Васиљевић 2021: 192) Аутори истичу и да се поједини *неологизми* у неком језику устале и буду прихваћени док други ишчезну (то се, на пример, десило са речима *пароброд*, *ваздухоплов* и *приручник*, које су некада биле неологизми, али се данас таквим, новим, не сматрају). Од популарних *неологизама* Владан Гојковић и Јелена Васиљевић издвајају лексеме *Гугл*, *кечеп* и *хоби* (које се изговарају на исти начин као и у језику из кога су преузете), односно *блогер*, *лајковање*, *логовати се* (настале додавањем суфикса на основу стране речи) и *веб-страница*, *филтер кесица* (као својеврсне спојеве англицизама и српских речи које су тако, саградивши јединствени појам, постале међусобно нераскидиве).

Задаци у вези са свим горепоменутих *-измима*:

* Повежи речи из леве колоне са одговарајућим термином на који се односе.

цимнут	шатровачки говор
Мунзе	жаргон
не волем	дијалектизам

б) У једној епској народној песми о Новаку хајдуку опевају се задуживање хајдука и продаја једног хајдука да би се платио дуг крчмару.

в) „Тако је, године 1744, у пролеће, Вук Исакович пошао на војну...”

* Повежи речи из леве колоне са одговарајућим значењем из десне (једно значење је вишак).

адвертајзинг

утицање

лобирање

једнак

егал

оглашавање

представљање

* Заокружи слово испред речи која је заменила подвучени архаизам у реченици:

Главна улога жила крвница јесте да преноси крв од свих делова тела до срца.

а) апарат

б) вена

в) орган

* Подвуци архаизам у строфи из песме *О класје моје* Алексе Шантића.

Сву муку твоју, напор црног роба,
Појешће силни при гозби и пиру...
А теби само, ко псу у синциру,
Бациће мрве... О, срам и грдоба!...

* У свакој од реченица подвуци по један неологизам.

а) Не могу сада да причам – у ромингу сам!

б) За опстанак људске врсте коегзистенција је једино решење.

в) Само још један селфи па идемо да играмо!

(Гојковић и Васиљевић 2021: 172–173; 193)

У оквиру вежби за *контраст (антитезу)*, у радној свесци Наташе Станковић-Шошо, Драгане Ћећез-Иљукић, Јелене Срдић, Слађане Савовић и Светлане Вулић, као прво је, заправо, наведено питање у вези са *антонимима* (уз кратко подсећање да су то речи које имају супротно значење). Аутори ове радне свеске (Станковић-Шошо и др. ⁶2015: 72) упућују ученике на *Речник српскога језика* Матице српске у коме треба да пронађу значења наведених речи, а потом да напишу њихове *антониме* (излистане су речи: *независно, самостално, завидно, доследност, рационално и себичност*).

У делу вежбања под називом *Из ризнице речи* исти аутори постављају ученицима низ задатака који се односе на богаћење речника и то оним речима које су данас заборављене, али које се и даље налазе у Вуковом *Рјечнику*, па је тако потребно да, за почетак, ученици повежу речи на основу примера који је већ урађен:

заход	познат
исправдати	залазак сунца, месеца
гласан	двоцевка
даровина	забавити се, остати
затрајати	добити на суду расправом

* Нека значења речи се с временом мењају. Повежи реч из леве колоне са одговарајућим значењем из десне колоне, као што је започето:

бешика	лутка
балчак	место где се држи сабља или мач
бедевија	младеж
бен	кобила
бепка	колевка

* Речи које имају различит облик, али исто или приближно значење називају се *синоними*. Повежи речи из леве и десне колоне тако да добијеш парове синонима, као што је започето:

бременита	човечна
довитљива	трудна
хумана	часна
честита	досетљива
стидљива	предострожна
опрезна	срамежљива
паметна	брза
хитра	мудра
храбра	кротка
питома	одважна

тмурна

вредна

радна

суморна

* Уз следеће речи напиши њихове синониме:

вејавица – _____

веђа – _____

врело – _____

бакрач – _____

целивати – _____

* *Антоними* су речи које имају супротно значење. Повежи речи из леве и десне колоне тако да добијеш парове антонима:

неопрезан

радостан

нехуман

хуман

нечастан

опрезан

сетан

неодговоран

ревностан

частан

* Заокружи слова испред парова антонима:

а) умешан, спретан;

б) својеглав, тврдоглав;

в) паметан, глуп;

г) речит, ћутљив;

д) грађ, грађ.

* У српском језику постоје речи које су преузете из других језика. Такве речи страног порекла зову се *позајмљенице*. Уз следеће речи страног порекла напиши домаће синониме. За речи чија значења не познајеш, потражи објашњење у *Речнику српскога језика* Матице српске.

емоција – _____

рефлексија – _____

егоизам – _____

креативно – _____

меморија – _____

лицемерје – _____

сугестивно – _____

(Станковић-Шошо и др. ⁶2015: 85–86)

Након одломка из романа *Сеобе* Милоша Црњанског исти аутори у оквиру вежбања постављају ученицима питање које се односи на проналажење *архаичног, застарелог* облика глаголског прилога прошлог и записивање његовог данашњег облика¹⁹⁷ (Станковић-Шошо и др. ⁶2015: 35), тако да аутори радне свеске и на овај начин обогаћују ученички фонд речи.

Иако су у радној свесци Наташе Станковић-Шошо, Драгане Ћећез-Иљукић, Јелене Срдић, Слађане Савовић и Светлане Вулић и физички (просторно) одвојене вежбе које се односе на појмове из књижевности од вежби које се односе на граматичке појмове, у оквиру ове друге области такође постоји низ вежбања која су у вези са значењем речи.

Примери задатака:

* Прочитај значења следећих речи у *Речнику српског језика* Матице српске и разврстај их на једнозначне и вишезначне. Наведене су речи: *мрежа, гитара, мост, глава, сугласник, ујак, књига и перо*.

* Поред речи из леве колоне допиши број који се налази испред њеног значења у десној колони:

кућа	_____	1. власник куће
кућеван	_____	2. стицати имање, оно што је потребно за кућу
кућерак	_____	3. огромна кућа
кућетина	_____	4. привржен кући, домаћинству
кућити	_____	5. мала (често трошна) кућа
кућевласник	_____	6. грађевина за становање
кућни	_____	7. који припада кући, који се односи на кућу

* Потребно је да ученици напишу шта значе речи: *столица, оловка и пас*.

* Заокружи слово испред значења које не припада именици *табла*:

а) плоча с неким натписом (нпр. с називом улице);

¹⁹⁷ Реч је о глаголском облику *опростив – опростивши*.

- б) већа зелена плоча на којој се у школи пише кредом;
- в) табела која служи за учење рачунске опрације множења;
- г) плоча за шах.

* Прецртај у сваком низу реч која му не припада:

- а) откључати, прокључати, закључати;
- б) прикључити, укључити, закључити.

* Пронађи међу следећим примерима пар хомонима и обележи га степеновањем:

- а) венац: Исплела је венац о д цвећа и лишћа.

венац: Мама јој је направила венац од кика.

- б) конач: Увукла је конач у иглу и ушила блузу.

конач: Постало је хладније на концу лета.

- в) корито: Пред кућом је стајало корито пуно воде.

корито: То речно корито је веома дубоко.

* Пронађи у којем се од следећих примера налази пар хомонима и обележи га степеновањем:

- а) кључ: метално оруђе за затварање и отварање браве

кључ: решења задатака

- б) кључ: метално оруђе за затварање и отварање браве

кључ: мехурићи који избијају на површину воде која ври.

* Подвуци у следећем тексту пар хомонима:

Легендарни грчки јунак Атлас познат је у географији по томе што је његовим именом назван атлас, збирка географских карата. Међутим, Атлас је и име једне планине у северној Африци. (М. Шипка, *Приче о речима*, прилагођено)

* Користи *Речник српскога језика* Матице српске и утврди да ли су значења: бела хранљива течност, бела течност у плодовима неких воћака и беличаста течност као козметичко средство представљена (заокружи тачан одговор):

- а) као значења именице *млеко*¹;
- б) као значења именица *млеко*¹, *млеко*², *млеко*³;

в) као значења имеица *млеко*¹ и *млеко*².

(Станковић-Шошо и др. ⁶2015: 96–98)

На крају радне свеске аутора Наташе Станковић-Шошо, Драгане Ћећез-Иљукић, Јелене Срдић, Слађане Савовић и Светлане Вулић, кроз два завршна теста у вези са српским језиком и књижевношћу, заправо са комплетним познавањем градива осмог разреда, дато је још неколико питања која су у вези са предметом овог нашег рада:

* Повежи примере из леве колоне са одговарајућим лексичким односом из десне колоне:

а) пђл и пђл	паронимија
б) рећи и казати	антонимија
в) дубок и плитак	синонимија
г) носач и носилац	хомонимија

* Заокружи слово испред парова синонима:

- а) нарезан / нарезак,
- б) непрецизно / нејасно,
- в) лов / лова,
- г) раставити / растављив,
- д) даровит / талентован.

* Када се за некога каже да је одреаговао као да је накрај срца, то значи да је он (заокружи слово испред тачног одговора):

- а) заљубљен, б) љут, в) љубоморан, г) досадан.

* Заокружи слово испред реченице у којој реч *сунце* има пренесено значење:

- с) Стајао сам и гледао како сунце залази.
- б) Нисам знао да је сунце јутрос рано изашло.
- в) Нисам знао колико си сунце.

* Напиши синоним за реч *исцељење* – _____

(Станковић-Шошо и др. ⁶2015: 147–157)

2.4.4. Закључне напомене о осмом разреду

Анализом претходне грађе утврдили смо да на нивоу завршног разреда основне школе постоје само терминологизирани *стилске фигуре* (за разлику од претходних разреда, када је растао број нетерминологизираних *стилских изражајних средстава* – био у предности над бројем терминологизираних *стилских фигуративних израза*).

С обзиром на то да би требало да су ученици, на нивоу осмог разреда основне школе, већ усвојили многе *стилске фигуративне изразе*, закључујемо да је то један од основних разлога што аутори уџбеника поједине *стилске фигуре* уопште не дефинишу, већ ученике упознају само са неколицином потпуно нових *стилских изражајних средстава* (као што су, на пример, *анафора*, *епифора*, *метонимија* и *синестезија*). Своје место у *стилским анализама* књижевних текстова нашли су следећи *фигуративни изрази*: *ономатопеја*, *епитет*, *поређење*, *контраст*, *градиација*, *хипербола*, *метафора*, *персонификација*, *словенска антитеза*, *алегорија*, *симбол*, *иронија*, *апострофа*, *асонанца* и *алитерација*.

Примећујемо још једну новину у уџбеницима за осми разред: ученицима је предочена шира подела *стилских фигура* – она која је карактеристична за савремену/модерну *стилистику*, а према којој се све *језичке фигуре* условно разврставају на: *фигуре дикције* (*гласовне* или *звучне фигуре*); *фигуре исказа* [а) *фигуре речи* или *тропи* и б) *фигуре конструкције* или *синтаксичке фигуре*]; и *фигуре мисли*, како то наводе, на пример, Љиљана Бајић и Зона Мркаљ (Бајић и Мркаљ 2010: 116).

У области *богаћења речника* акценат је на *моносемичним* и *полисемичним речима* (рецимо, *фармацеут* : *рецепт*), потом на *синонимији*, *антонимији* и *хомонимији*; *неологизмима*; *жаргон(изм)има* и *вулгаризмима*; односно *дијалектизмима*, *архаизмима* и *позајмљеницама*.

Најчешћи захтеви који су упућени ученицима односе се на *проналажење*, *подвлачење*, *заокруживање*, *издвајање* или *одређивање* конкретних *стилских фигура*.

VIII Стање у српским приручницима

Анализа обухвата следеће приручнике: *Бачки језички приручник: српски језик и језичка култура од петог до осмог разреда* – Јелена Журић; *Српски језички приручник* – Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић; *Српски језик и књижевност од 5. до 8. разреда основне школе: репетиторијум градива са задацима за вежбање и проверу знања* – Добрила Летић и Јован Вуксановић; *Методика креативне наставе српског језика и књижевности* – Симеон Маринковић; *Стилске вежбе: 123 вежбања за самосталну обуку у писменом и усменом изражавању* – Милија Николић; *Практикум из методике наставе српског језика и књижевности (електронски извор)* – Милка Николић; *Књижевни појмовник (традиционални, теоријски и функционални појмови)* за ученике од петог до осмог разреда основне школе – Оливера Радуловић.

Постојао је знатно шири опсег могућности избора приручника од ових које смо уврстили у нашу анализу, али управо горенаведени приручници имају различите намене: једни су предвиђени за ученике, други за студенте, трећи обилују примерима који треба да инспиришу наставнике како да буду што бољи у својој наставној пракси, а четврти су намењени и једнима, и другима, и трећима.

С обзиром на различите типове, и садржај приручника варира од једног до другог (неки укључују говор о *стилским фигурама*, а неки га искључују; појединим приручницима није у првом плану анализа *стилских фигуративних израза* – посвећују им мању пажњу, или они уопште нису предмет њиховог садржаја; други се баве и ширим темама од *стилских фигура*, а неки се њима уопште не баве; постоје и они који доминантну пажњу посвећују управо *стилским изражајним средствима*). Сви наведени приручници одговарају методолошким и теоријским премисама и принципима на којима смо засновали интерпретацију овога рада, а њиховом анализом закључено је следеће:

Пример најједноставнијег приступа у обради неколицине најосновнијих *стилских фигуративних израза* са чијим се терминима ученици упознају кроз основну школу (ономатопеја, епитет, поређење, метафора, персонификација, контраст, градиција, хипербола, иронија, симбол, алегорија) пружа Милија Николић својим *Стилским вежбама* (Николић 2002: 39–75). Осим *стилским фигурама*, Милија Николић придаје велики значај и избору речи, односно појашњењима речи којима се богати речник (међу њима су синоними, хомоними, антоними, деминутиви и аугментативи; хипокористици и пејоративи; вишезначне речи; и фразеологизми). (Николић 2002: 14–27; 35–38; 25–27; 40–41)

Овај приручник Милије Николића садржи теоријске делове у оквиру којих су дефинисане *стилске фигуре* и вежбе самопровере знања и пример је *поступности и систематичности појављивања* појединих типова *фигуративних израза*.

О *стилским фигурама* су Добрила Летић и Јован Вуксановић направили један кратки преглед у свом *Репетиторијуму*. Ови аутори *стилске фигуре* дефинишу као „*средства уметничког изражавања* (за која кажу да) представљају посебан начин

саопштавања песничким језиком. То могу да буду необично груписане речи и реченице, или су речи употребљене у *п р е н е с е н о м* значењу (такве речи се називају *т р о п и*). Постоји велики број стилских фигура, па самим тим оне се различито и деле”. (Летић и Вуксановић ⁶1998: 208–217) Овде аутори *Репетиторијума* кроз кратак преглед *поредбених фигура, фигура замене и музичких фигура* исто тако (кратко) дефинишу осамнаест *стилских фигура (епитет, компарацију, метафору, персонификацију, симбол, градацију, словенску антитезу, контраст; хиперболу, алегорију, иронију, сарказам; оноματοпеју, асонанцу, алитерацију, анафору, епифору и симплоху)* – махом оних које и јесу предмет уџбеничких комплета у основној школи. На крају систематизације ове врсте градива, шароликим начином постављања задатака, аутори омогућавају ученицима самоевалуацију. (Летић и Вуксановић ⁶1998: 218–219) Ученици могу проверити своја знања у вези са *стилским изражајним средствима* и на крају утврђивања народне књижевности, кроз питања која се односе на *стилска средства* која су присутна у тематским круговима усмене књижевности. (Летић и Вуксановић ⁶1998: 173–176)

Један невелики део *Репетиторијума* Добриле Летић и Јована Вуксановића посвећен је *лексици и врстама лексичких значења*, па тако аутори пишу о *основном и пренесеном значењу*; о *синонимима и хомонимима* (под које сврставају *многозначност и парониме*); о *антонимима*; о *идиомима (устаљеним изразима)*; о *жаргонима*; и *стилским грешкама* попут *плеоназма и таутологије*, а на крају и ове систематизације градива задају ученицима различите типове вежбања. (Летић и Вуксановић ⁶1998: 126–129; 201)

Анализирани *Репетиторијум* има и друге садржаје који се не односе само на област *стилистике*. Овај приручник представља средство које ученицима треба да омогући обнављање комплетног градива из наставе језика и књижевности од петог до осмог разреда.

Приручник Симеона Маринковића *Методика креативне наставе српског језика и књижевности* представља управо такав – креативан подстицај за наставнике у облику различитих идеја у вези са приступом градиву које се обрађује, али садржи и низ *лексичких* (Маринковић ³2003: 114–120) и *стилских* вежби (Маринковић ³2003: 120–123) намењених ученицима за развијање њихове културе тражења речи и бирања и неговања израза јер је „највећи домет наставе ако ђак осети укус речи, ако осети да може да их меси, да се правилно и неправилно игра речима и да их користи” (Маринковић ³2003: 114). Овај је приручник један од оних коме анализа *стилских фигуративних израза* није у првом плану, већ има за циљ *богаћење лексике* указивањем на истраживачке и стваралачке домете заинтересованог појединца.

Још једна од многобројних књига које се баве српском говорном културом и, самим тим, *богаћењем речника* свакако је *Српски језички приручник* Павла Ивића, Ивана Клајна, Митра Пешикана и Бранислава Брборића. С обзиром на садржај и велики број питања која се у њој разматрају, ова књига је увек актуелна иако је, условно речено, ускообразовног карактера. Свевременост *Српског језичког приручника*, свакоме ко жели правилно да говори, омогућава унапређивање говорне културе и то не само њега као појединца, већ и свих оних који се језиком баве (наставника у школама, ученика, оних који говоре и пишу

српским језиком, односно оних који га проучавају) јер „језик се стално развија и мења”. (Ивић и др. ⁵2011: 22)

Ова књига је пример за приручнике код којих доминантна пажња није усмерена на *стилске фигуре* (осим успутног помена *метафоре* у позитивном контексту – као термина који је заједнички на међународном нивоу). С друге стране, велики је значај овог приручника у домену *богаћења речи* јер више простора даје варијантној *лексици*, па из тог (*лексичког*) угла појашњава *живописност*, *вулгарност*, *жаргон*; *туђице* и *пуризам* (*провинцијализме* или *архаизме* и *интернационализме*); *помодне речи* (*англицизме*); *неологизме*; *плеоназам* и *таутологију*; односно са гледишта *семантике*, као науке о значењу – *контаминацију* и *еуфемизме*.

У *Књижевном појмовнику* Оливера Радуловић детаљно су излистани сви *стилски фигуративни изрази* који су предмет изучавања у основној школи. Аутор прави поделу *стилских фигура* на само две основне врсте – *фигуре* и *тропе* и каже:

Тропи су оне фигуре које се заснивају на промени значења речи: метафора, персонификација, метонимија, синегдоха, алегорија, симбол, хипербола, иронија. Фигуративност неких речи постиже се **карактеристичним повезивањем речи (стилске фигуре у ужем смислу), истицањем појединих звукова** у речима (звучне фигуре или **фигуре дикције** – асонанца, алитерација, ономатопеја, анафора, епифора, симплоха, анадиплоза), **необичним распоредом речи у реченици (фигуре конструкције** – инверзија, реторско питање, асиндет, полисиндет, елипса), и **нарочитим начином изражавања мисли (фигуре мисли:** поређење, антитеза, градација, парадокс, оксиморон). Све фигуре које су везане за облик или звук речи, за понављања, за промену речи у смислу појачавања и истицања – не спадају у тропе, а то су: апострофа, анафора, епифора, ономатопеја, понављање, асонанца и алитерација.

(Радуловић 2013: 219)

Међу наведеним фигурама нема *епитета* иако га Оливера Радуловић у *Појмовнику* посебно и детаљно дефинише наводећи, чак, и његове четири врсте: *стални*, *банални*, *персонификовани* и *метафорични епитети* (Радуловић 2013: 73).

Примере *стилских изражајних средстава* које наводи дефинишући синтагму *стилске фигуре* Оливера Радуловић објашњава засебно, сваки детаљно понаособ, али то није случај са свим наведеним *стилским фигуративним изразима*. Међу њима нема детаљних појашњења за: *анафору*, *епифору*, *симплоху*, *анадиплозу*; *реторско питање*, *асиндет*, *полисиндет*, *елипсу*; *антитезу*, *парадокс*, *оксиморон*; *синегдоху*. С обзиром на то да многи од ових *фигуративних израз*а нису предвиђени планом и програмом наставе и учења за основну школу, њихов недостатак није од пресудног значаја за квалитет овог приручника.

С друге стране, у *Књижевном појмовнику* дате су дефиниције само оних појава које у језику познајемо као: *синоними* и *антоними*; *вишезначност*; *туђице*; *архаизми*; и *анахронизми*.

Приручник Оливере Радуловић намењен је ученицима старијих разреда основне школе, али му примена може бити знатно шира – може бити извесна врста репетиторијума за ученике основне школе, подсетник за средњошколски и студентски узраст и свакодневно приручно средство за наставнике.

У *Бачком језичком приручнику* Јелене Журић, који треба да сажме области језика и језичке културе изучаване од петог до осмог разреда, анализом је установљено присуство само два *стилска фигуративна израза* и то не са становишта *стилистике*, већ из угла *лексикологије* чији су предмет изучавања *метафоричка* и *метонимијска* значења речи. (Журић 2014: 124–125)

Јелена Журић подсећа ученике и на оне *лексеме* чијом се употребом уноси промена у значење речи, па тако садржај овог приручника чине и: *полисемија* (*вишезначност*) – *једнозначне* и *вишезначне речи*; *хомонимија* (*разнозначност*); *синонимија* (*истозначност*); *антонимија* (*супротна значења*), али и *лексика* *страног порекла* (*позајмљенице*), односно: *романизми*, *грецизми* (*грцизми*), *турцизми*, *германизми*, *бохемизми* (*чехизми*), *русизми*, *хунгаризми*, *англицизми*, *црквенословенизми* и *интернационализми*. (Журић 2014: 120–123; 126–128; 129–130). *Историзми*, *архаизми*, *неологизми*, *дијалектизми* и *термини* поменути су само у контексту припадности одређеним сферама употребе и одређеним функционалним стиливима. (Журић 2014: 130)

Фразеологизми су у *Бачком језичком приручнику* представљени као устаљене језичке јединице састављене од најмање двеју речи које имају једно значење, односно које се могу јавити као предлошко-падежне конструкције (*преко ноћи*), синтагме (*бела ворана*) или као целе реченице (*кад на врби роди грожђе*). Истакнуто је и то да су многи од фразеологизама настали *метафором* (Он је злато од човека = диван, изванредан човек) или *метонимијом* (Треба засукати рукаве = отпочети посао). (Журић 2014: 131–132)

Бачки језички приручник је најсадржајнији приручник за ученике који редовно могу користити и наставници.

У *Практикуму из Методике наставе српског језика и књижевности* (*електронски извор*) Милке Николић јасно се види повезаност дидактичко-методичких вештина са знањима из лингвистике и науке о књижевности. *Практикум* садржи припреме студената на практичним испитима из Методике наставе српског језика и књижевности као пример адекватних методичких поступака, али и оних методичких решења која би се могла повољније, другачије или креативније осмислити у настави језика и књижевности (Николић 2016: 7). Вредност овог приручника чини шаролики избор наставних јединица (лекција) обрађиваних у основној и средњој школи, а које су исте структуре и различитих типова и тежине задатака тако да олакшавају учење и чине га ефикаснијим.

Иако, према речима аутора, намењен искључиво студентима, с обзиром на садржај наставних јединица које су у њему обрађене, *Практикум* је вишеструко користан јер на његовом примеру своја знања у вези са свим областима наставе српског језика и књижевности (језиком, културом изражавања и књижевношћу), могу проширивати и ученици у основним и ученици у средњим школама, а *Практикум* може бити инспиративан и за наставнике који предају матерњи језик јер представља „школски

пример“ усклађености садржаја са постављеним циљевима наставе, односно примерености садржаја развојним карактеристикама узраста и нивоима знања ученика који даље воде ка остваривању очекиваних исхода наставе.

1. Закључне напомене о српским приручницима

Као што без читања књижевног дела у целости нема потпуног тумачења књижевног текста у настави књижевности, тако и без адекватног методичког полазног текста (лингвометодичког текста) нема остварености садржаја из граматике и језичке културе. За ученике основношколског узраста све ће бити мање апстрактно ако аутори употребљавају одговарајуће полазне текстове. Анализирани приручници у настави српског језика и књижевности показују оствареност многобројних принципа међу којима су најзаступљенији принципи методичке адекватности, поступности и систематичности, принципи јединства анализе и синтезе, примерености узрасту, занимљивости и очигледности.

Текстови су у анализираним приручницима (у зависности од области изучавања) вишеструко функционални и засићени језичким појавама које се обрађују.

Материја у наведеним приручницима презентована је на методички утемељен начин, тако да је њихов стручно-научни аспект веома висок (за разлику од уџбеничких комплеката за српски језик за основну школу).

На примеру неколико приручника анализа је показала да типови приручника могу бити различити. Наставници и студенти могу користити све набројане приручнике док ученици могу користити само одређене, а међу наведеним то су: *Српски језик и књижевност од 5. до 8. разреда основне школе: репетиторијум градива са задацима за вежбање и проверу знања* Добриле Летић и Јована Вуксановића, *Бачки језички приручник: српски језик и језичка култура од петог до осмог разреда* Јелене Журић и *Књижевни појмовник* Оливере Радуловић. С обзиром на методологију којом је сачињен и оствареност принципа, приручник који је једнако добар за оно на шта и сâм наслов указује и за све три циљне групе, свакако је приручник Милије Николића *Стилске вежбе: 123 вежбања за самосталну обуку у писменом и усменом изражавању*.

Имајући у виду све претходнонаведено, анализа приручника у настави српског језика и књижевности показала је следеће:

Сва четири наведена приручника намењена трима циљним групама омогућују учење, обнову и систематизацију пређеног градива и укључују говор о *стилским фигуративним изразима*, у већем или мањем обиму. Попис и опис стилских фигура варира од приручника до приручника. Најмање их је дефинисано 11 (*ономатопеја, епитет, поређење, метафора, персонификација, контраст, градација, хипербола, иронија, симбол и алегорија*), а највише – 16 (списку већ побројаних *стилских фигура* придружене су још *словенска антитеза, метонимија, анафора, асонанца и алитерација*). Поједини приручници садрже и оне *фигуре* које нису предвиђене планом и програмом наставе и учења као што су *епифора, симплоха, инверзија и понављање*.

Принцип појављивања *стилских фигуративних израза* у приручницима врло је сличан – они су набројани *таксативно*, кроз тзв. *регистре појмова*, или у оквиру мањих засебних целина као: *поредбене фигуре*, *фигуре замене* и *музичке фигуре*, односно као: *фигуре дикције*, *фигуре конструкције*, *фигуре мисли* и *тропе*. Два од четири приручника пружају ученицима могућност самоевалуације.

Анализа *стилских фигура* није у првом плану када је реч о остала три приручника.

Осим *Практикума*, сви анализирани приручници у свом садржају бележе примере који се односе на врсте *лексичких* и *семантичких* значења. Аутори су сагласни око *фразеологизама* (дефинишу их као *устаљене изразе*, *идиоме*) и остале *лексице* којом се богати језички фонд, а међу којом су са једне стране термини који јесу предмет плана и програма наставе и учења у основној школи (*синоними*, *антоними*, *хомоними*, *деминутиви*, *аугментативи*, *хипокористици*, *пејоративи*; *вишезначне речи*; *туђице*; *архаизми*; *анахронизми*; *жаргонизми*), а са друге – нису (*вулгаризми*; *пуризми*; *неологизми*; *плеоназми*, *таутологија*; *контаминација*, *еуфемизми*).

Сви делови приручника изложени су информативно (некада више, а некада мање детаљно), поуздано и примерено ученицима основне школе, а имајући у виду то да настава српског језика и јесте углавном сведена на основну школу, анализа је показала да су наведени приручници значајан, драгоцен подсетник за ученике када је реч о *стилским фигуративним изразима*.

IX Закључак

Циљ овог истраживања био је усмерен на осветљење структуре система *стилских фигуративних израза* (а у контексту времена појављивања и разлога њиховог појављивања) у читанкама, граматикама и радним уџбеницима за ученике млађих и старијих разреда основне школе. Осим поменутог, циљ истраживања био је усмерен и на одступања која су препозната у наведеним уџбеницима када је реч о њиховим садржајима и релацијама са плановима и програмима наставе и учења, односно са једним од најосновнијих принципа – принципом примерености узрасту, а потом и принципом концентричних кругова у обради сродних садржаја.

Ово истраживање имало је за циљ да покаже модусе приближавања *стилских фигуративних израза* ученицима и да установи на којем се узрачном нивоу и којим редоследом ученици упознају са *језичкостилским средствима*. Још један од битнијих циљева био је да се објасне начини на које ученици уопште разликују поједине *стилске фигуре* (попут *метафоре*, *метонимије*, *симбола* и *алегорије*).

Најзад, али ништа мање важан, циљ овог истраживања био је да се установи како и колико *фигуративни изрази* стварно доприносе самосталним стваралачким и истраживачким тенденцијама ученика, тј. у којој мери заиста утичу на ученички вокабулар и стил којим говоре ван школског простора.

Приликом овог истраживања примарно су коришћене *лингвостилистичка* и *књижевностилистичка метода*, а у нешто слабијем, па ипак присутном интензитету – *deskriptivна* и *иманентнокњижевна метода*.

Извор за ово истраживање представљало је 87 уџбеника и 7 приручника за српски језик и књижевност у основној школи. Анализа је спроведена уз помоћ два критеријума, односно два плана посматрања – *вертикалног* и *хоризонталног*. *Вертикални* је спроведен анализирањем уџбеника од првог до осмог разреда, а *хоризонтални* – у оквиру сваког разреда понаособ, разматрањем читанки, граматика, радних свезака и/или наставних листова и приручника, у области књижевности, језика и културе изражавања, не би ли се дошло до јасних закључака који су у вези са циљевима истраживања.

Анализа је показала да је уџбеник једно веома важно наставно средство – основна литература и за ученике и за наставнике и то из најмање два разлога: као прво, уџбеник мора пратити план и програм наставе и учења, а као друго – мора бити квалитетно написан и уређен према посебним стручним и методичким критеријумима. Анализом грађе уз помоћ, преваходно, *лингвостилистичке* и *књижевностилистичке* методе, уочено је много добрих страна уџбеника, али и неколицина пропуста у садржајима уџбеничких комплета и приручника и дати су предлози како да се уочени пропусти отклоне.

Готово сви аутори уџбеника за основну школу, у зависности од разреда за који су израђивали уџбеничке комплете, користе *идентичне текстове* да објасне *исте изразе* и

износе *једнаке закључке* у вези са *истим стилско-језичким терминима*, што је донекле и разумљиво с обзиром на то да избор текстова не зависи од аутора и да се „при одређивању типова текстова у настави српског језика и књижевности полази од разликовања уметничког од неуметничког типа текста”, те да сваки од њих има своје опште карактеристике (Мркаљ 2016: 167–168), а да су сви прописани плановима и програмима наставе и учења за сваки разред понаособ. Све је чешћа тенденција да садржаје читанки сачињавају одломци из књижевних текстова којима се приступа једнако као и другим текстовима који се не морају скраћивати. На тим текстовима аутори износе закључке у вези са *стилским фигурама* које јесу, а веома често – и нису предмет проучавања одређеног разреда према плановима и програмима наставе и учења који, даље, *фигуративне изразе* не посматрају *системски, у целини целокупног образовања*, него пре свега *појединачно*, у вези са одређеним тематским језичким или књижевним садржајима.

Од савремене наставе очекује се да буде интелектуално подстицајна за ученика, интересантна, разнолика и динамична (Николић 2016: 296) што она, судећи према многим анализираним случајевима, и јесте. С друге стране, квалитет наставе зависи од примерености садржаја ученицима, односно заснива се на одмерености према развојним карактеристикама узраста и нивоу знања ученика. Велики број задатака у анализираним уџбеницима није примерен узрасту (рецимо, када се од ученика трећег разреда захтева да напишу речи које имају исто или слично значење као и речи *чун, луг, ћердан, буре, мочвара, астал, јава* и *остава*, а да при томе нигде у уџбенику нису дата ни приближна појашњења наведених речи, или када треба да напишу како гласе *умањенице* настале од синтагми *мало око* и *мало окно*).

„О одломку као одабраном делу уметничког текста, који репрезентује књижевно дело коме припада, о његовој неопходности и улози у наставном раду, писали су многи угледни методичари (Мамузић, Росандић, Димитријевић, Николић, Илић и др.), најчешће помињући одломак у поглављима која говоре о локализовању текста, месту одломка у наставним програмима, његовој појави у школским читанкама и сл.” (Мркаљ 2016: 179) Од вичности наставника да заинтересује ученике, с једне стране, и од воље ученика да послушају наставнике, с друге стране, зависи да ли ће ученици прочитати неко књижевно дело у целости. Анализа је показала да, на пример, на само једном књижевном тексту (уџбеничком примеру – у целини или његовом одломку), нису приказани сви могући сегменти који се односе на *фигуративност стилских израза*. Рецимо, на примерима одломака народне епске песме *Женидба Душанова* и народних бајки *Аждаја и царев син* и *Биберче*, поред већ постојећих (сталних) *епитета*, могуће је ученицима указати и на постојање *хиперболе* иако она није предмет изучавања у петом разреду. Дакле, могуће је да на примеру једног књижевног дела (или његовог одломка) буду издвојене и видно истакнуте (маркиране) све *стилске фигуре* које се у том тексту могу срести укључујући и оне лексеме које се тичу *богаћења језика*. Ово би се, у начелу, могло сматрати непоштовањем планова и програма наставе и учења, као и принципа примерености узрасту да није једног олакшавајућег детаља – ученици на овај начин, на каснијем (старијем) узрасном нивоу, брже препознају/уочавају и именују *стилска изражајна средства*. Ово би убудуће могла постати пракса за све ауторе уџбеника јер *дуготрајним и доследним понављањем карактеристика стилских изражајних средстава*, а на

конкретним примерима, постиже се запамћивање њихових назива, значења и улога, односно уочава се значај њихових улога у књижевним делима.

У млађим разредима основне школе садржаји се у вези са предметом овог истраживања усвајају тако што су термини најпре описани без именовања, потом су именовани, а на крају – дефинисани, уз појашњење њихових функција и облика. Дакле – усвајање функционише према принципу цикличних кругова сазнања, када ученици у континуираним низовима изучавају и постепено усвајају језичке садржаје који су били предмет овог истраживања. На пример, када је реч о *фразеологизмима*, на почетку школског изучавања српског језика нема увођења самог термина. Ипак, захваљујући пажљиво одабраној дидактичко-методичкој апаратури, ученици ће моћи да схвате све најважније црте *фразеолошких јединица*, а потом ће на каснијем узрасту, опет захваљујући великом броју адекватних примера, моћи да систематизују своја знања и уоче *идиоматичност* као главну особину *фразеологизама* (rekli бисмо – њихову чврстину и јединственост). Значи, у потпуности је испоштован принцип хијерархизације према коме се пошло од тога каква су дечја искуства у свакодневној комуникацији када је реч о *фразеологизмима*, од чега су они састављени, шта се њима означава и која им је *стилистичка функција*, па самим тим и вредност у књижевном делу.

Фразеологизми се јављају у свим уџбеничким комплетима и појединим приручницима, што значи да је ученицима омогућено упознавање са овим садржајима и на часовима обраде књижевних дела и на часовима језика, што даље *не значи* да се на њих увек експлицитно указује. Одговарајући на различите захтеве аутора, ученици запажају значења *фразеологизама*, уочавају њихове структурне и семантичке одлике (да постоје у готовом облику, односно да су њихови делови нераскидиви) и на крају (не и најмање важно) – схватају *стилистичке функције фразеологизама* у књижевним текстовима и када се они употребљавају у свакодневном говору.

Анализом мотивационих текстова дошло се до закључака да у многим уџбеницима, након обраде појединих књижевних дела, нема дубљих *стилистичких анализа* текстова, већ само површних питања у вези са обрађеним делима. Ово је даље одвело истраживање ка закључку да актуелни планови и програми наставе и учења за извођење наставе Српског језика и књижевности не дају довољно простора *стилским изражајним средствима* (ако се изузме *метонимија* у неколико уџбеника осмог разреда), а то за резултат има незасебно појављивање *стилских фигуративних израза* у уџбеницима, па самим тим и недовољно разумевање, прихватање и препознавање од стране ученика. Обради *стилских фигуративних израза* приступа се приликом обраде одређених тематских језичких или књижевних садржаја, дакле *парцијално*, а не *системски*, онако како је једино исправно да би ученици могли стећи шири увид у број и сврху постојања *стилских изражајних средстава*.

Планови и програми наставе и учења у основној школи прописују јасан *редослед појављивања стилских фигура* у зависности од разреда. Та поступност и селективност требало би да буде у уској вези са узрастом ученика и са плановима и програмима наставе и учења. Међутим, у том „јасном редоследу” није јасан хијерархијски редослед појављивања *фигуративних израза*, па је тако анализа потврдила да уместо *ономатопеје*,

изворно најприближније ученицима млађих разреда основне школе, у уџбеницима млађих основаца има примера код којих је акценат више на *епитету*, но на *ономатопејским речима*.

Анализа је показала и да су *тропи* – најфреквентније *фигуре* у уџбеницима основне школе, па стога не чуди што је њима дат највећи значај. Иако је и *поређење* веома заступљена *фигура мисли*, како у млађим, тако и у старијим разредима основне школе, превага је, ипак, дата *епитету*, *персонификацији*, *метафори*, *алегорији*, *метонимији* и *симболу* над већ наведеним *поређењем*, а потом и над *контрастом*, *словенском антитезом*, *градацијом*, *хиперболом*, *апострофом*, *иронијом* и *сарказмом*. Од *фигура конструкције* помиње се једино *реторичко (реторско) питање* и то у малом броју уџбеника. Наведено доказује да у плановима и програмима наставе и учења, па самим тим и у уџбеницима, не постоји јасан редослед/распоред/систем појављивања *фигуративних израза* који мора зависити од нивоа образовања (ученика) и лингвистичке терминологије.

На основу свега претходнонаведеног дошло се до закључка да *постоји раскорак* у програмским садржајима и садржајима уџбеничких комплета и приручника за основну школу када је реч о *стилским фигуративним изразима*. Аутори уџбеника не прате наведене програме и у садржајима уџбеника (нарочито у читанкама) могу се наћи и она *стилска језичка средства* која нису предвиђена планом и програмом наставе и учења.

Нека старија издања уџбеника садржала су боље примере за поткрепљивање тврдњи аутора о неком *стилском фигуративном изразу* (такав је случај, на пример, са читанком за четврти разред Миленка Ратковића, најстаријим анализираним уџбеником). У таквим уџбеницима видно су изражени принцип примерености узрасту и занимљиви начини представљања садржаја.

Утврђено је и да су *стилски фигуративни изрази* саставни део читанки, а *речи којима се богати лексички фонд* – граматика и радних свезака. Поједине граматике не садрже нити једно *стилско изражајно средство*, за разлику од читанки које, ипак, бележе извесну *лексику* којом се богати (ученички) речник.

Један од предуслова да уџбеник буде сврсисходно средство за учење јесте да буде разумљив. Знање стечено на основу уџбеника мора бити применљиво, а применљивост знања јесте циљ образовања. Међутим, истраживање је показало да су, када је реч о *богаћењу језика*, поједини уџбеници написани потпуно неразумљиво. Аутори не наводе довољно примера за *архаичне речи и изразе* и не појашњавају их, а задаци предвиђени за самосталну израду ученика садрже управо такву *лексику* која је данашњим ученицима потпуно неразумљива. Очекивати да данашњи основци тачно одговоре на значења *архаизама* (макар то било и у контексту, а не само ван њега), једнако је очекивању да разумеју *лексику* страног језика који нису учили. С друге стране, уџбеницима недостаје она модернија лексика. Ретки су они који бележе *неологизме*. Упркос томе што су *неологизми* одраз времена у коме живимо јер означавају нове, у речницима још незабележене појмове, у анализираним уџбеницима нема много овакве *лексики* која такође многим ученицима, нарочито онима на млађем узрасту, може бити неразумљива, па би је требало појаснити.

Анализа уџбеника показала је и да поједини уџбеници не садрже индекс појмова или га садрже, али он није нумерисан, па се не може брзо потражити жељена одредница нити установити њено значење. Други уџбеници, пак, на почетку садрже кратки преглед – систематизацију свих појмова са којима су се ученици сусретали током претходне школске године, а међу њима су и *стилски фигуративни изрази*.

Ово истраживање, спроведено на основу *стилистичког* (односно *лингвостилистичког* и *књижевностилистичког*) приступа проблему постојања и вредновања *стилских фигуративних израз*а у основној школи, показало је следеће:

1. У најмлађем узрастном периоду, дакле на нивоу првог разреда, уочено је да нема терминологизираних *стилских фигура*, већ се у оквиру вежби слушања, говорења, читања и писања запажају језичке појаве без њиховог именовања. Различитом дидактичко-методичком апаратуром ученици се упућују на постојање *ономатопеја*, *хипербола* и *персонификација* на примерима из букварā, односно *епитета*, *поређења*, *персонификација* и *ономатопеја* – на примерима из читанки.

На почетку школског изучавања српског језика приступа се и садржајима којима се *богати речник* (деминутивима и хипокористицима; аугментативима и пејоративима; полисемији; фразеологизмима).

2. За други разред карактеристично је исто што и за први, с тим што се наведеним нетерминологизираним фигурама прикључују *контраст* и *метафора*, а званична именовања *стилских фигура* почињу од „полудефиниције” *поређења* (које се посматра као нешто што карактерише реч *као* и уз помоћ чега се граде лепе песничке слике) и праве дефиниције *ономатопеје* [опонашање (имитирање) гласова, звукова из природе].

У области богађења речника једнаким одредбеним синтагмама, појављују се *синоними*, *антоними*, *хомоними*; *деминутиви/хипокористици*, *аугментативи/пејоративи*; *право* и *преносно значење именица* и *придева* (у ову сферу лексику ученици се уводе преко именица и придева – који одређују особину неке друге именице, односно прилога – којима се одређују глаголи).

3. У трећем разреду присутни су *полисемија* (у наставне садржаје уводи се као *вишезначност одређених лексема*) и *фразеологизми* – ученици се у оба термина упућују на *права* и *преносна значења речи* и продубљују се садржаји у вези са *деминутивима*, *аугментативима*, *синонимима*, *хипокористицима*, *пејоративима* и *хомонимима*, и даље само на нивоу препознавања, а не дефинисања.

Постепено се уочавају *језичкостилске* карактеристике. Скретањем пажње на речи којима се нешто улепшава, ученицима се без именовања приближавају *епитети*. Надограђује се дефиниција изречена о *поређењу* у другом разреду и дефинише се нова *стилска фигура* – *ономатопеја*. Обради *стилских фигуративних израз*а у трећем разреду приступа се вишекритеријално – *епитет*, *поређење* и *контраст* приближени су ученицима кроз описне придеве, *ономатопеја* – кроз глаголе и указано је на *семантичку страну фигуративних израз*а, а неименованим *персонификацијама* и *метафорама* из

другог разреда придружују се, такође само на основу препознавања, дакле без именовања, *хипербола*, *контраст* и *иронија*.

4. И у четвртом разреду се *језичкостилским изражајним средствима* прилази са доживљајног становишта – од изазваних уметничких утисака и естетичке сугестије, до *језичкостилске* условљености, па се стога свим описно наведеним *фигурама* у трећем разреду основне школе придружују *асонанца* и *иронија*, продубљује се појам *поређења*, а дефинише се *персонификација*.

У вези са лексиколошким јединицама ученицима се приближавају *основно/пренесено* и *истозначно/блискозначно/вишезначно*; потом *речи које значе нешто умањено/увећано*; *синоними*, *антоними*, *хомоними*; *некњижевне речи*, *туђице* и *фразеологизми*.

5. Како је на нивоу петог разреда и ниво когнитивног и језичког развоја виши, поступношћу и селективношћу се продубљују већ дефинисана *поређења*, *ономатопеје* и *персонификације*, а терминологички се одређује чак седам *стилских фигуративних израза*: *епитет*, *хипербола*, *градација*, *контраст*, *метафора*, *алузија* и *иронија*. До законитости појављивања и условљености настајања *метафора* ученици долазе поступно јер су још у претходним разредима откривали изражајност извесног броја *метафоричких слика*, па ће преко њих даље бити изведени закључци у вези са *алузијом*, а преко *поређења* – са *градацијом* и *контрастом*. Ове две *стилске фигуре* даље ће послужити за дефинисање још два *стилска фигуративна израза*: *хипербола* се објашњава уз помоћ *градације* (и увелико усвојеног *поређења*), а *иронија* се објашњава уз помоћ *контраста*.

Пети разред је прекретница и по питању терминологизираних *лексики* која је у вези са *богаћењем речника*. Дефинисани су *деминутиви*, *синоними* и *антоними*; *некњижевне речи*, *туђице*, *позајмљенице*, *турцизми*, *дијалектизми*, *архаизми* и *анахронизми*.

6. У шестом разреду утврђује се градиво из претходних разреда, па су тако поновљене и продубљене дефиниције следећих *стилских фигуративних израза*: *поређење*, *ономатопеја*, *персонификација*, *епитет*, *градација*, *контраст*, *хипербола* и *иронија*. Анализирана грађа овог разреда није показала присуство *метафоре*, али је забележена терминологизација *апострофе*. Појављује се и наговештај *алитерације* кроз нешто налик дефиницији (понављање сугласника у реченици и стиху).

Аутори уџбеника за шести разред посебну пажњу посвећују дефинисању *туђица* (*позајмљенице* – *романизми*, *грцизми*, *германизми*, *турцизми*) и *некњижевних речи* (*дијалектизми*, *жаргонизми*, *плеоназми*, *поштапалице* и *узречице*), а још су више продубљена сазнања у вези са *деминутивима* (*хипокористцима*) и *аугментативима* (*пејоративима*).

7. Када је реч о *лексиколошким* садржајима у седмом разреду, акценат је на препознавању непознатих речи на основу контекста. Дате су веома јасне и прецизне дефиниције *деминутива/хипокористика*, *аугментатива/пејоратива*, *жаргона/сленга* и *фразеологизама/идиома*, опет вишекритеријално (преко морфолошке, синтаксичке и семантичке линије истакнуто је да се *фразеологизми* јављају у виду предлошко-падежних

конструкција, синтагми или целих зависних односно независних реченица). Међу појавама које нарочито кваре језик посебан простор дат је *поштапалицама* као речима које додатно оптерећују и отежавају комуникацију, а које користе људи који имају сиромашан речник, али и многи други када су несигурни, уплашени, под стресом или им је попустила концентрација.

На нивоу претпоследњег разреда основношколског образовања излистано је свих једанаест *стилских фигура* обрађиваних у претходним разредима и употпуњене су њихове дефиниције. Преко *поређења* и *контраста* ученицима је објашњена *словенска антитеза* (као *продужено поређење по супротности*), а посредством *метафоре* дефинисани су *симбол* и *алегорија*. С обзиром на већ усвојен термин *ономатопеје*, лако и једноставно су представљене још две *фигуре дикције* – *асонанца* и *алитерација*. Иако нису предвиђени Планом и програмом наставе учења у осмом разреду, поједини аутори дефинишу *парафразу*, *парадокс*, *реторско питање* и *синестезију*.

8. На крају осмог разреда ученици су постали богатији за познавање *ДВАДЕСЕТ стилских фигуративних израза*. Продубљена су знања у вези са *симболом* и *алегоријом*, довођењем у директну везу са *метафором* и њима је придружена још једна нова *стилска фигура* – *метонимија*. О *апострофи* се говори у контексту *персонификације*, о *контрасту* – са гледишта *поређења*, а о *словенској антитези* – са тачке *проширеног драматичног поређења*.

Детерминисана је разлика између *моносемije* и *полисемije*, проширивањем сазнања у вези са *једнозначним* и *вишезначним речима*, и утврђени су наставни садржаји који се односе на *синонимију/антонимију/хомонимију*, те *жаргонизме* и *архаизме*. Уведена су још два нова појма – *историзми* и *неологизми*.

9. У приручницима је утврђено *ДВАДЕСЕТ СЕДАМ стилских фигуративних израза* од којих је прецизно и јасно дефинисано *СЕДАМНАЕСТ*.

Из *лексичког* угла дефинисано је *СЕДАМНАЕСТ* начина *богаћења језика* од укупно *ДВАДЕСЕТ ЧЕТИРИ* колико их је присутно у приручницима [*синоними*, *антоними*, *хомоними*, *деминутиви*, *аугментативи*, *хипокористици*, *пејоративи*; *вишезначне речи*; *туђице*; *позајмљенице* – *романизми*, *грецизми* (*грцизми*), *турцизми*, *германизми*, *бохемизми* (*чехизми*), *русизми*, *хунгаризми*, *англицизми*, *црквенословенизми* и *интернационализми*; *дијалектизми*; *архаизми*; *провинцијализми*; *анахронизми*; *жаргонизми*; *фразеологизми*; *термини*].

10. Анализом грађе ексцерпираних из 94 наслова који су коришћени у основној школи показано је да су управо *фигуративни изрази* најзначајнији интегришући део садржаја трију области предмета Српски језик и књижевност у основној школи: граматике, језичке културе и књижевности.

11. Анализа је показала да су многи уџбеници пример да се обради *стилских фигура* у настави приступа са становишта принципа ситематичности и поступности, као и принципа примерености узрасту, с тим што у случају овог последњег постоје извесна одступања.

Истраживање је показало да је неоспорно да су говорни и писани језик у међусобној вези и да је задатак школског образовног система да код ученика развије (и то подједнако), оба сегмента – и способност усменог и спобност писменог изражавања. Само неговањем језичке (говорне) културе неговаће се и општа култура, а она је одраз језичког богатства. Што је говорник у наставном процесу на вишем нивоу говорне културе, производиће виши ниво опште културе¹⁹⁸.

На основу свега наведеног да се закључити да су главни недостаци у настави предмета Српски језик и књижевност – недовољно читања и слаба језичка култура код ученика, с једне стране, односно – недовољна повезаност наставе књижевности и наставе језика, с друге стране. Ове две области понашају се потпуно аутономно, па је то разлог што је унутар читанки већи акценат на *стилским фигурама*, а у уџбеницима за граматику и радним свескама – на *богаћењу речника*. Иако се на овај проблем и у самој науци више пута скретала пажња, пракса је и даље у раскораку са потребама и тежњама да се ове две области приближе. Један од начина превазилажења ове ситуације јесте да сви уџбеници (без обзира на то да ли је реч о читанкама, граматикама или приручницима), у *кључним речима* у оквиру наставних садржаја *морају* једнообразно *поседовати термине који се односе на стилске фигуративне изразе*, односно *лексику* којом се богати речник. Између осталог, намера истраживања била је да се, указивањем на досадашње пропусте у уџбеницима и приручницима, утиче на наведене пропусте како се они не би понављали у новим издањима.

Огроман је значај постојања *стилских фигуративних израза* јер без *језичкостилских изражајних средстава* – *стилских фигура*, било би немогуће обликовати песнички језик у поезији, па самим тим и онај у прози. С друге стране, када се говори о *богаћењу језика*, обично се мисли на *богаћење речника*, тј. на *увећавање броја речи и броја значења речи* одређеног језика. То не мора да буде тако. Различита *језичка средства* и *богата лексика* омогућавају нам да скоро све што желимо да кажемо – искажемо на различите начине. Тако побољшавамо живописност и ефективност сопственог израза. Овладавање нормативном граматиком поступно доводи и до овладавања могућностима српског језика – граматичка правила и слобода песничког језика морају бити у каузално-консекутивној вези; не може се једно развијати без другог или једно науштрб другог.

Ово истраживање показало је недовољну заступљеност *стилских фигуративних израза* у основној школи, чиме се директно утиче на ниво културе изражавања. Како нема анализе књижевних дела нити експресивног говора без *стилских фигуративних израза*, спроведено истраживање може бити основа да се у наставу предмета Српски језик и књижевност, у основним школама у Србији, уведе другачији приступ *стилским фигурама*. Наредни уџбеници не би требало да садрже грешке уочене у уџбеницима који су анализирани већ да, превасходно, већи значај придају *стилским фигуративним изразима*. Њихова обрада требало би да буде подједнако заступљена у све три области (књижевност, граматика и језичка култура), али не овако као до сада – „успут” и појединачно (у оквиру анализа појединих књижевних текстова и/или њихових одломака), већ систематски и у

¹⁹⁸ Да и у овом случају постоје изузеци који потврђују правила сведочи и истраживање Хасније Муратагић-Туне (1998), в. *Култура говора на Универзитету у Приштини*, у: *Језик и култура говора у образовању*, Београд, 359–369.

целини током читавог образовања тако да ученици имају довољно времена да разумеју, препознају, прихвате, усвоје и у свој (свакодневни) речник уврсте *стилске фигуре*.

Извори

- **Аранђеловић ⁴2015:** Мирјана Ј. Аранђеловић, *Читанка за четврти разред основне школе*, Београд: BIGZ школство
- **Бајић и Мркаљ 2010:** Љиљана Бајић, Зона Мркаљ, *Читанка за осми разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике
- **Божих и др. 2018:** Снежана Божић, Снежана Милосављевић Милић, Јелена Јовановић, Мирјана Бојанић Ћирковић, *Похвала, Читанка за пети разред основне школе*, Београд: Герундијум
- **Божих и др. 2019:** Снежана Божић, Снежана Милосављевић Милић, Јелена Јовановић, Мирјана Бојанић Ћирковић, *Одсјај, Читанка за седми разред основне школе*, Београд: Герундијум
- **Божих и др. 2021:** Снежана Божић, Снежана Милосављевић Милић, Јелена Јовановић, Мирјана Бојанић Ћирковић, *Аплауз, Читанка за осми разред основне школе*, Београд: Герундијум
- **Бошковић и Шиповац 2019а:** Зорана Бошковић, Милан Шиповац, *Читанка 5, Српски језик и књижевност за пети разред основне школе*, Београд: БИГЗ школство
- **Бошковић и Шиповац 2019б:** Зорана Бошковић, Милан Шиповац, *Читанка 7, Српски језик и књижевност за седми разред основне школе*, Београд: БИГЗ школство
- **Влаховић и Влаховић 2020:** Гордана Влаховић, Јагош Влаховић, *Српски језик и књижевност, Читанка за седми разред основне школе*, Београд: Едука
- **Вукић и др. 2018:** Маја Вукић, Сузана Петровић, Снежана Савић, Јулијана Ћоровић, *Похвала језику, Уџбеник српског језика за пети разред основне школе*, Београд: Герундијум
- **Гојковић и Васиљевић 2021:** Владан Гојковић, Јелена Васиљевић, *Аплауз говору, Уџбеник српског језика за осми разред основне школе*, Београд: Герундијум
- **Драгићевић ²2011:** Рајна Драгићевић, *Српски језик и језичка култура за четврти разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике
- **Ђукановић 2015:** Владо Ђукановић, *Српски језик, Граматика за шести разред основне школе*, Београд: БИГЗ школство
- **Ђукановић 2018:** Владо Ђукановић, *Граматика, Српски језик за пети разред основне школе*, Београд: BIGZ
- **Ђукановић и др. 2018:** Владо Ђукановић, Ивана Андрић, Дина Томић Анић, Оливера Радуловић, *Радна свеска, Српски језик и књижевност за пети разред основне школе*, Београд: BIGZ
- **Жежељ Ралић ³2015:** Радмила Жежељ Ралић, *Маша и Раша, О језику, Српски језик за трећи разред основне школе*, Београд: Klett
- **Жежељ Ралић 2015:** Радмила Жежељ Ралић, *Маша и Раша, О језику, Српски језик за четврти разред основне школе*, Београд: Klett
- **Жежељ Ралић ²2015:** Радмила Жежељ Ралић, *Маша и Раша, Река речи, Читанка за трећи разред основне школе*, Београд: Klett
- **Жежељ Ралић ⁴2015:** Радмила Жежељ Ралић, *Маша и Раша, Речи чаробнице, Читанка за четврти разред основне школе*, Београд: Klett

- **Жежељ Ралић ³2016:** Радмила Жежељ Ралић, *Маша и Раша, Наставни листови за други разред основне школе*, Београд: Klett
- **Жежељ Ралић 2016:** Радмила Жежељ Ралић, *Маша и Раша, Царство речи, Читанка за други разред основне школе*, Београд: Klett
- **Жежељ Ралић 2018:** Радмила Жежељ Ралић, *Маша и Раша, О језику, Српски језик за други разред основне школе*, Београд: Klett
- **Журић 2018:** Јелена Журић, *Српски језик и књижевност, У трагању за плавом звездом, Читанка за шести разред основне школе*, Београд: Едука
- **Журић и Ангеловски ⁴2015:** Јелена Журић, Јелена Ангеловски, *Жубор језика, Српски језик и језичка култура, Уџбеник за пети разред основне школе*, Београд: Едука
- **Журић и Ангеловски 2018:** Јелена Журић, Јелена Ангеловски, *Говор и језик, Српски језик и језичка култура за шести разред основне школе*, Београд: Едука
- **Журић и Ангеловски 2020:** Јелена Журић, Јелена Ангеловски, *Српски језик и језичка култура, Уџбеник са вежбањима за седми разред основне школе*, Београд: Едука
- **Журић и др. 2018:** Јелена Журић, Јелена Ангеловски, Драгана Цуцић, *Радна свеска, Српски језик и књижевност за шести разред основне школе*, Београд: Едука
- **Журић и др. 2020:** Јелена Журић, Јелена Ангеловски, Драгана Цуцић, *Српски језик, Радна свеска за седми разред основне школе*, Београд: Едука
- **Јерков и др. 2020:** Александар Јерков, Анђелка Петровић, Катарина Колаковић, *Читанка, Српски језик и књижевност за седми разред основне школе*, Београд: Вулкан знање
- **Јовић ⁵2017:** Моња Јовић, *Радна свеска уз читанку са поукама о језику за први разред основне школе*, Београд: Едука
- **Јузбашић и Тркуља ³2015:** Миланка Јузбашић, Натали Тркуља, *Читанка 2 за други разред основне школе*, Београд: BIGZ школство
- **Јухас ¹¹2017:** Ивана Јухас, *Радна свеска уз буквар и читанку за први разред основне школе*, Београд: Едука
- **Касаповић и др. ⁵2015:** Мира Касаповић, Весна Шојић, Ана Пејовић, *Српски језик, Наставни листови за трећи разред основне школе*, Београд: BIGZ школство
- **Ковачевић 2004:** Мирјана Ковачевић, *Радна свеска за српски језик за други разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- **Ковачевић и Гојковић 2019:** Јелена Ковачевић, Владан Гојковић, *Одсјај израза, Уџбеник српског језика за седми разред основне школе*, Београд: Герундијум
- **Којић и Јаковљевић 2015:** Мирјана Којић, Татјана Јаковљевић, *Грамматика српског језика са језичком културом за осми разред основне школе*, Београд: BIGZ
- **Колаковић и др. 2019:** Катарина Колаковић, Анђелка Петровић, Сунчица Ракоњац Николов, Данијела Милићевић, *Радна свеска, Српски језик и књижевност за седми разред основне школе*, Београд: Вулкан знање
- **Ломпар 2010:** Весна Ломпар, *Грамматика 6, Српски језик и књижевност за шести разред основне школе*, Београд: Klett
- **Ломпар 2012:** Весна Ломпар, *Радна свеска уз Граматику 6, Српски језик за шести разред основне школе*, Београд: Klett

- **Ломпар 2018:** Весна Ломпар, *Грамматика 5, Српски језик и књижевност за пети разред основне школе*, Београд: Klett
- **Ломпар 2020:** Весна Ломпар, *Грамматика 7, Српски језик и књижевност за седми разред основне школе*, Београд: Klett
- **Ломпар и др. 2018:** Весна Ломпар, Зорица Несторовић, Зона Мркаљ, *Радна свеска 5 уз уџбенички комплет српски језик и књижевност за пети разред основне школе*, Београд: Klett
- **Ломпар и др. 2020:** Весна Ломпар, Зорица Несторовић, Зона Мркаљ, *Радна свеска 7 уз уџбенички комплет српски језик и књижевност за седми разред основне школе*, Београд: Klett
- **Лукић ¹⁷2003:** Живан Лукић, *Читанка за 7. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- **Манојловић и Бабуновић ³2009:** Марела Манојловић и Снежана Бабуновић, *Читанка за други разред основне школе*, Београд: Eduka
- **Маринковић и др. ⁵2009:** Симеон Маринковић, Љиљана Маринковић, Славица Марковић, *Читанка за други разред основне школе*, Београд: Креативни центар
- **Маринковић 2011:** Симеон Маринковић, *Српски језик, Наставни листови за трећи разред основне школе*, Београд: Креативни центар
- **Маринковић и Марковић ⁴2013:** Симеон Маринковић, Славица Марковић, *Читанка 1 за први разред основне школе*, Београд: Креативни центар
- **Матијевић и др. ⁸2017:** Бранка Матијевић, Љиљана Вдовић, Ранка Јанаћковић, *Нови буквар за први разред основне школе*, Београд: Едука
- **Милатовић ⁹1995:** Вук Милатовић, *Читанка са основним појмовима о језику за трећи разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- **Миленковић ²2011:** Светлана Миленковић, *Огледалце знања, Српски језик 3, Радна свеска за трећи разред основне школе*, Београд: Публик Практикум
- **Милићевић и Николов 2019:** Данијела Милићевић, Сунчица Ракоњац Николов, *Грамматика, Српски језик и књижевност за седми разред основне школе*, Београд: Вулкан знање
- **Мркаљ ³2015:** Зона Мркаљ, *Маша и Раша, Језичка ризница, Српски језик и језичка култура у трећем разреду основне школе*, Београд: Klett
- **Мркаљ и Несторовић 2018:** Зона Мркаљ, Зорица Несторовић, *Расковник, Читанка за пети разред основне школе*, Београд: Klet.
- **Мркаљ и Несторовић 2020:** Зона Мркаљ, Зорица Несторовић, *Плетисанка, Читанка за седми разред основне школе*, Београд: Klett
- **Новокмет и др. 2019а:** Слободан Новокмет, Весна Ђорђевић, Ива Златић, *С речи на дела, Грамматика српског језика за пети разред основне школе*, Београд: БИГЗ школство
- **Новокмет и др. 2019б:** Слободан Новокмет, Весна Ђорђевић, Јасмина Станковић, Светлана Стевановић, Јоле Булатовић, *С речи на дела, Грамматика српског језика за седми разред основне школе*, Београд: БИГЗ школство
- **Опачић и Васиљевић 2021:** Зорана Опачић и Јелена Васиљевић, *Систематизација градива из књижевности, Додатак уз читанку Аплауз*, Београд: Герундијум

- **Пејовић ⁴2015:** Ана Пејовић, *Српски језик 3, Уџбеник за трећи разред основне школе*, Београд: BIGZ школство
- **План и програм наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања 2017:** *Први разред*, <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=f5a145fb-96a0-44ed-bcb3-b00cfb189a72>
- **План и програм наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања 2017:** *Други разред*, <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?regactid=426661&doctype=reg&findpdfurl=true>
- **План и програм наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања 2019:** *Трећи разред*, <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=1cd9f883-ccfe-4a73-8ccd-95bc212169e1>
- **План и програм наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања 2019:** *Четврти разред*, <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=7f60db16-8760-4e25-bc8a-f69fe1fb2e2c>
- **План и програм наставе и учења за други циклус основног образовања и васпитања 2018:** *Пети разред*, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=39629e1d-f299-4641-896c-22822d565c3a>
- **План и програм наставе и учења за други циклус основног образовања и васпитања 2018:** *Шести разред*, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=39629e1d-f299-4641-896c-22822d565c3a>
- **План и програм наставе и учења за други циклус основног образовања и васпитања 2019:** *Седми разред*, <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=1cd9f883-ccfe-4a73-8ccd-95bc212169e1>
- **План и програм наставе и учења за други циклус основног образовања и васпитања 2019:** *Осми разред*, <https://citalici.files.wordpress.com/2019/01/8.-nastavni-program-za-osmi-razred-osnovnog-obrazovanja-i-vaspitanja.pdf>
- **Радуловић ⁴2012:** Оливера Радуловић, *Језик је дрво живота, Читанка за седми разред основне школе*, Београд: Нови Логос
- **Радуловић и др. 2018:** Оливера Радуловић, Мирјана Станић, Оливера Ђурчић, *Од злата јабука, Читанка, Српски језик и књижевност за пети разред основне школе*, Београд: BIGZ
- **Ратковић ¹¹1998:** Миленко Ратковић, *Читанка за 4. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- **Савић и др. 2008:** Милорад Савић, Дарко Јованетић, Драган Кувелић, *Ризница 5, Читанка за пети разред основне школе*, Београд: BIGZ
- **Савовић и др. ⁴2015:** Слађана Савовић, Јелена Срдић, Драгана Ћећез-Иљукић, *Дар речи, Граматика за седми разред основне школе*, Београд: Нови Логос
- **Слијепчевић и др. 2018:** Светлана Слијепчевић, Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајџић, *Језичко благо, Граматика за пети разред основне школе*, Београд: Нови Логос
- **Срдић 2018:** Јелена Срдић, *Дар речи, Граматика за пети разред основне школе*, Београд: Нови Логос
- **Срдић и Петковић-Живановић 2014:** Јелена Срдић, Зорана Петковић-Живановић, *Дар речи 4, Граматика за четврти разред основне школе*, Београд: Нови Логос

- **Стандарди 2010:** *Образовни стандарди за крај обавезног образовања за наставни предмет Српски језик, Министарство просвете Републике Србије; Завод за вредновање квалитета, образовања и васпитања, Београд*
- **Станковић и др. 2019:** Јасмина Станковић, Светлана Стевановић, Јоле Булатовић, *С речи на дела 6, Српски језик и књижевност за **шести** разред основне школе, Граматика, Београд: БИГЗ школство*
- **Станковић-Шошо 2011:** Наташа Станковић-Шошо, *Машитарија речи, Читанка за **шести** разред основне школе, Београд: Klett*
- **Станковић-Шошо 2012:** Наташа Станковић-Шошо, *Радна свеска уз читанку 6, Српски језик за **шести** разред основне школе, Београд: Klett*
- **Станковић-Шошо и др. 2014:** Наташа Станковић-Шошо, Јелена Срдић, Зорана Петковић-Живановић, Соња Чабрић, *Радна свеска уз уџбенички комплет српског језика за **четврти** разред основне школе, Београд: Нови Логос*
- **Станковић-Шошо и др. 2015:** Наташа Станковић-Шошо, Бошко Сувајџић, Слађана Савовић, Јелена Срдић, Драгана Ћећез-Иљукић, *Радна свеска за српски језик за **седми** разред основне школе, Београд: Нови Логос*
- **Станковић-Шошо и др. 2015:** Наташа Станковић-Шошо, Драгана Ћећез-Иљукић, Јелена Срдић, Слађана Савовић, Светлана Вулић, *Радна свеска за српски језик за **осми** разред основне школе, Београд: Нови Логос*
- **Станковић-Шошо и др. 2016:** Наташа Станковић-Шошо, Бошко Сувајџић, Јелена Срдић, *Радна свеска 5 уз уџбенички комплет српског језика и књижевности за **пети** разред основне школе, Београд: Нови Логос*
- **Станковић-Шошо и Чабрић 2014:** Наташа Станковић-Шошо, Соња Чабрић, *Бескрајне речи, Читанка за **четврти** разред основне школе, Београд: Нови Логос*
- **Станковић Шошо и др. 2018а:** Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајџић, Јелена Срдић, *Радна свеска 5 уз уџбенички комплет српског језика и књижевности за **пети** разред основне школе, Београд: Нови Логос*
- **Станковић Шошо и др. 2018б:** Наташа Станковић Шошо, Светлана Слијепчевић, Бошко Сувајџић, *У потрази за језичким и књижевним благом, Радна свеска за **пети** разред основне школе, Београд, Нови Логос*
- **Станковић Шошо и Костић 2018:** Наташа Станковић Шошо, Маја Костић, *Реч по реч, Читанка за српски језик за **први** разред основне школе, Београд: Нови Логос*
- **Станковић Шошо и Сувајџић 2018а:** Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајџић, *Уметност речи, Читанка за **пети** разред основне школе, Београд: Нови Логос*
- **Станковић Шошо и Сувајџић 2018б:** Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувајџић, *Чаролија стварања, Читанка за **пети** разред основне школе, Београд: Нови Логос*
- **Тадијин 2006а:** Александра Тадијин, *Језичка радионица, Радна свеска из српског језика за **трећи** разред, Нови Сад: Школска књига*
- **Тадијин 2006б:** Александра Тадијин, *Језичка радионица, Радна свеска из српског језика за **четврти** разред, Нови Сад: Школска књига*
- **Томић Анић и др. 2015:** Дина Томић Анић, Ивана Андрић, Владо Ђукановић, *Српски језик, Радна свеска уз граматику за **шести** разред основне школе, Београд: БИГЗ школство*

- **Ћук и Петровић Периц 2006:** Милица Ћук, Вера Петровић Периц, *Свет маите и знања, Читанка за четврти разред основне школе са основним појмовима из књижевности, граматике и правописа*, Београд: Нова школа
- **Хамовић и Слобода 2019:** Валентина Хамовић, Марија Слобода, *С речи на дела 6, Српски језик и књижевност за шести разред основне школе, Читанка*, Београд: БИГЗ школство
- **Цанић и др. 2014:** Милка Цанић, Наташа Антонић, Сандра Софронић, *Радна свеска уз читанку и граматiku за 5. разред основне школе*, Београд: Школа плус
- **Цветковић и Првуловић 2012:** Милован Б. Цветковић, Борислав Првуловић, *Поуке о језику за 4. разред основне школе*, Београд: Eduka
- **Шојић и Касаповић 2015:** Весна Шојић, Мира Касаповић, *Читанка за трећи разред основне школе*, Београд: БИГЗ школство

Приручници

- **Журић 2014:** Јелена Журић, Ђачки језички приручник, Српски језик и језичка култура од петог до осмог разреда, Београд: Едука
- **Ивић и др. 2011:** Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, Српски језички приручник, Београд: Београдска књига; Службени гласник
- **Летић и Вуксановић 1998:** Добрила Летић, Јован Вуксановић, Српски језик и књижевност, Репетиторијум градива са задацима за вежбање и проверу знања, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- **Маринковић 2003:** Симеон Маринковић, Методика креативне наставе српског језика и књижевности, Београд: Креативни центар
- **Николић 2002:** Милица Николић, Стилске вежбе: 123 вежбања за самосталну обуку у писменом и усменом изражавању, Београд: Просветни преглед
- **Николић 2016:** Милка Николић, Практикум из методике наставе српског језика и књижевности, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет
- **Радуловић 2012:** Оливера Радуловић, Књижевни појмовник (традиционални, теоријски и функционални појмови) за ученике од петог до осмог разреда основне школе, Београд: Едука

Литература

- **Аврамовић 1998:** Зоран Аврамовић, *Може ли се језик уџбеника побољшати?*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 509–518.
- **Бабић 2012:** Миланка Бабић, *О стилистици, из лингвостилистике*, у: Узданица 9/1, Јагодина, 313–320.
- **Багић 2015:** Krešimir Bagić, *Rječnik stilskih figura*, Zagreb: Školska knjiga
- **Баковљев 1998:** Милан Баковљев, *Узроци недовољног доприноса школе развоју културе говора*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 103–115.
- **Беговић 2012:** Катарина Беговић, *Значај метафоре за лингвокултуролошка истраживања*, у: Свет речи 33–34, Београд, 43–54.
- **Брборић 1998:** Вељко Брборић, *Језичка култура у наставним плановима и уџбеницима за основну школу*, у: Језик и култура говора у образовању, 519–526

- **Брборић 2011:** Вељко Брборић, *Правопис и школа*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије
- **Бугарски 1998:** Ранко Бугарски, *Од културе говора до језичке културе*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 359–369.
- **Васић 1998:** Смиљка Васић, *Развој језика, култура говора и њихов значај*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 55–61.
- **Velek i Voren 2004:** Rene Velek, Ostin Voren, *Teorija književnosti*, Beograd: Utopija
- **Вељковић Станковић 2009:** Драгана Вељковић Станковић, *Један облик примене текста у настави српског језика*, у: Српски језик XIV/1–2, Београд, 259–274.
- **Вујаклија 1997:** Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета
- **Vuković 1972:** Jovan Vuković, *Književni jezik danas*, Sarajevo: Veselin Masleša
- **Вучковић 1998:** Мирољуб Вучковић, *Култура језичког изражавања и могућности њеног побољшања*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 445–460.
- **Гортан-Премк 1990:** Даринка Гортан-Премк, *О месту термина у лексичком фонду*, у: Научни састанак слависта у Вукове дане XVIII/1, Београд, 15–21.
- **Гортан-Премк 2004:** Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- **Грицкат 1961:** Ирена Грицкат, *О антонимији*, у: Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 87–91.
- **Грицкат 1967:** Ирена Грицкат, *Стилске фигуре у светлу језичких анализа*, у: Наш језик XVI/4, Београд, 217–235.
- **Gennet 1985:** Gérard Gennet, *Figure*, Beograd: Vuk Karadžić
- **Guiraud 1964:** Pierre Guiraud, *Stilistika*, Sarajevo: Veselin Masleša
- **Даниловић 1998:** Мирчета Даниловић, *Функција медија, порука и компјутерских симулација у језику и култури говора*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 116–126.
- **Дешић 1990:** Милорад Дешић, *Еуфемизми*, у: Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 35–43.
- **Дешић 1998:** Милорад Дешић, *Говор у школи*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 432–435.
- **Димитријевић 1962:** Радмило Димитријевић, *Теорија књижевности са примерима*, Београд: Савремена школа
- **Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- **Драгићевић 2010:** Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије
- **Драгићевић 2017:** Рајна Драгићевић, *И аутомобили су људи (о једној метафори)*, у: Свет речи 43–44, Београд, 21–22.
- **Думић 2010:** Јелена Думић, *Једна вежба из лексикологије: семантичка структура лексеме „књига”*, у: Свет речи 29–30, Београд, 61–70.
- **Думић 2011:** Јелена Думић, *Метонимија у мишљењу и језику*, у: Свет речи 31–32, Београд, 50–62.
- **Živković¹⁰1992:** Dragiša Živković, *Teorija književnosti sa teorijom pismenosti (stilistika – književni rodovi i vrste – književni periodi i književni pravci – o kompoziciji i stilu*

- pisanih sastava), Priručnik za nastavnike i učenike*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika
- **Zima 1988:** Luka Zima, *Figure u našem narodnom pjesništvu: s njihovom teorijom*, Zagreb: Globus
 - **Плић 1991:** Pavle Плић, *Nastava srpskohrvatskog jezika i književnosti*, Novi Sad: Dnevnik
 - **Илић 2003:** Павле Илић, *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси*, Нови Сад: Змај
 - **Јањић 2009:** Марина Јањић, *Култура говора ученика основних школа*, у: Српски језик XIV/1–2, Београд, 479–494.
 - **Кисић 1998:** Угљеша Кисић, *Језик и стил књижевне интерпретације у настави*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 180–193.
 - **Клајн и Шипка 2006:** Иван Клајн и Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј
 - **Кликовас 2004:** Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek; Knjižara Krug
 - **Кликовац 2017:** Душка Кликовац, *Метафоре наше насушине*, у: Свет речи 43–43, Београд, 14–17.
 - **Ковачевић 2016:** Јана Ковачевић, *Фразеологизми с лексемом „нос” у Речнику САНУ*, у: Свет речи 41–42, Београд, 32–41.
 - **Ковачевић 1987:** Милош Ковачевић, *Прескрипцијом против језичких и стилских законитости*, у: Књижевност и језик XXXIV/3–4, Београд, 158–173.
 - **Ковачевић 1988:** Miloš Kovačević, *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo: Svjetlost
 - **Ковачевић 1989:** Miloš Kovačević, *Semantička utemeljenost stilogenosti kumulacije*, у: Književni jezik XVIII/2, Sarajevo, 63–73.
 - **Ковачевић 1991a:** Miloš Kovačević, *Gramatika i stilistika stilskih figura*, Sarajevo: Književna zajednica „Drugari”
 - **Ковачевић 1991b:** Miloš Kovačević, *Harmoničnost protivurjeđa*, у: Književna revija, Sarajevo, 8–9.
 - **Ковачевић 1991v:** Miloš Kovačević, *Stilogene i nestilogene perifraze*, у: Književni jezik XX/1–2, Sarajevo, 57–72.
 - **Ковачевић 1991g:** Miloš Kovačević, *Funkcionalnost „nefunkcionalnih” sinonima i njihov normativni status u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, у: Književni jezik XX/3–4, Sarajevo, 211–225.
 - **Ковачевић 1993a:** Miloš Kovačević, *Od antonimije do gradacije posredstvom negacije*, у: Rječnik i društvo, Zagreb, 189–200.
 - **Ковачевић 1993b:** Милош Ковачевић, *Антиципација неких текстуалнолингвистичких рјешења у теорији реторичких фигура*, у: Научни састанак слависта у Вукове дане XXI/2, 46–56.
 - **Ковачевић 1995a:** Милош Ковачевић, *Карактеристични језички поступци у оформљењу синтаксостилема*, у: Научни састанак слависта у Вукове дане, XXIII/2, Београд, 19–33.
 - **Ковачевић 1995b:** Милош Ковачевић, *Лингвистичка и стилистичка нормативност силепсичких координираних конструкција*, у: Научни састанак слависта у Вукове дане XXIV/1, Београд, 43–59.

- **Ковачевић 1996:** Милош Ковачевић, *О школској синтаксичкој терминологији*, у: Стандардизација терминологије, Београд: Савезни завод за стандардизацију терминологије; САНУ, 83–87.
- **Ковачевић 1997:** Милош Ковачевић, *Актуелне странпутице српске језичке политике*, Актуелности 1/3, Бања Лука, 27–33.
- **Ковачевић 1998:** Милош Ковачевић, *Стилске фигуре и књижевни текст*, Београд: Требник
- **Ковачевић 1999а:** Милош Ковачевић, *Автономазија као стилска фигура*, у: Рашка 33, Рашка, 154–164.
- **Ковачевић 1999б:** Милош Ковачевић, *Стилистички аспект граматичких категорија*, Научни састанак слависта у Вукове дане XXVIII/2, Београд, 58–59.
- **Ковачевић 1999в:** Милош Ковачевић, *Метонимија и синегдоха*, у: Српски језик IV/1–2, Београд, 171–203.
- **Ковачевић ²1999г:** Милош Ковачевић, *У одбрану језика српскога – и даље: са Словом о српском језику*, Београд: Требник
- **Ковачевић 2000:** Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин
- **Ковачевић 2007:** Милош Ковачевић, *О структурно-семантичким особеностима реторичког питања*, у: Српски језик XII/1–2, Београд
- **Ковачевић 2011:** Милош Ковачевић, *Стилска значења и зрачења*, Ниш: Филозофски факултет
- **Ковачевић 2012:** Милош Ковачевић, *Лингвостилистика књижевног текста*, Београд: Српска књижевна задруга
- **Ковачевић 2013а:** Милош Ковачевић, *Лингвистика као србистика*, Пале: Филозофски факултет
- **Ковачевић 2013б:** Милош Ковачевић, *Српски писци у озрачју стилистике*, Београд: Филип Вишњић; Гацко: Српско културно и просвјетно друштво Просвјета
- **Ковачевић ⁴2015а:** Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Београд: Јасен
- **Ковачевић 2015б:** Милош Ковачевић, *Стил и језик српских писаца*, Београд: Завод за уџбенике
- **Ковачевић 2017:** Милош Ковачевић, *Српски језик под лупом науке*, Београд: Завод за уџбенике
- **Ковачевић ²2019:** Милош Ковачевић, *Кроз синтагме и реченице*, Београд: Јасен
- **Којен 1986:** Leon Kojen, *Dva pristupa metafori u: Metafora, figure i značenje*, Zbornik teorijskih radova, Beograd, 7–17.
- **Kristal 1988:** Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit
- **Куртеш 1998:** Светлана Куртеш, *Конвенционална фразеологија из угла социолингвистике*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 393–398.
- **Lešić 1971:** Zdenko Lešić, *Pojam „izbora” kao instrument analize stila*, u: Izraz XV/1, Sarajevo, 18–30.
- **Lešić 1971:** Zdenko Lešić, *Jezik i književno djelo*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika
- **Лешић ²2010:** Зденко Лешић, *Теорија књижевности*, Београд: Службени гласник

- **Лукинић 2014:** Невена Лукинић, *Англицизми у штампаним медијима*, у: Свет речи 37–38, Београд, 74–77.
- **Maretić ²1931:** Tomo Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Obnova
- **Маринковић и Маринковић 2012:** Јелена Маринковић и Милица Маринковић, *Зоонимска метафорика у српском језику*, у: Свет речи 33–34, Београд, 80–84.
- **Милатовић 1998:** Вук Милатовић, *Књижевни текст у настави богаћења речника и развоја језичке културе ученика*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 436–444.
- **Милатовић ³2019:** Вук Милатовић, *Методика наставе српског језика и књижевности у млађим разредима основне школе*, Београд: Учитељски факултет
- **Милосављевић 1996:** Петар Милосављевић, *Систем српске књижевности*, Приштина: Народна и универзитетска библиотека
- **Милосављевић 2009:** Петар Милосављевић, *Теорија књижевности*, Београд: Мирослав; Грачаница: Логос
- **Михајловић 2008:** Милена Михајловић, *Замена описних придева жаргонским речима*, у: Свет речи 25–26, Београд, 99–101.
- **Мркаљ 2011:** Зона Мркаљ, *На часовима српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике
- **Мркаљ 2016:** Зона Мркаљ, *Од буквара до читанки, Методичка истраживања*, Београд: Учитељски факултет
- **Муратагић-Туна 1998:** Хаснија Муратагић-Туна, *Култура говора на Универзитету у Приштини*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 359–369.
- **Николић 1998:** Милија Николић, *Језичко надахнуће у настави граматике и говорне културе*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 413–425.
- **Николић ⁴2006:** Милија Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- **Николић 2012:** Милка Николић, *Садржаји о фразеологизмима у уџбеницима српског језика за млађе разреде основне школе*, у: Узданица, Јагодина, 49–64.
- **Николић и Петковић 2018:** Милка Николић и Јелена Петковић, *Настава српског језика у контексту савремених лингвистичких истраживања*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет
- **Оташевић 2012:** Ђорђе Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј
- **Павићевић 1998:** Светислав Павићевић, *Језик у култури*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 304–308.
- **Панић-Кавгић 2011:** Олга Панић-Кавгић, *Разумемо ли значење позајмљеница из енглеског језика? Англицизми у српским медијима до 2005. године и данас*, у: Свет речи 31–32, Београд, 23–27.
- **Пејовић 2009:** Анђелка Пејовић, *О могућности израде тематских фразеолошких речника*, у: Српски језик XIV/1–2, Београд, 549–556.
- **Петровачки 2008:** Љиљана Петровачки, *Методичка истраживања у настави српског језика и књижевности*, Нови Сад: Филозофски факултет

- **Петровачки и Штасни 2010:** Љиљана Петровачки и Гордана Штасни, *Методички системи у настави српског језика и књижевности*, Нови Сад: Филозофски факултет
- **Петровић 1997:** Михаило Петровић, *Метафоре и алегорије*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- **Pranjić 1968:** Krunoslav Pranjić, *Jezik i književno djelo, Ogledi za lingvostilističku analizu književnih tekstova*, Zagreb: Školska knjiga
- **Продановић-Станкић 2008:** Диана Продановић-Станкић, *Појмовна метафора у пословицама или зашто су људи животиње*, у: Свет речи 25–26, Београд, 16–18.
- **Prokić 1989:** Bogoljub Prokić, *Udžbenici i nastavna sredstva u teoriji i praksi*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- **Радић 2009:** Јованка Радић, *Метафора и метонимија у детињству речи*, у: Српски језик XIV/1–2, Београд, 347–360.
- **Радовановић 2010:** Милорад Радовановић, *Списи из синтаксе и семантике*, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића
- **Радуловић 2011:** Оливера Радуловић, *Нове научне методологије у настави књижевности*, Нови Сад: Orpheus
- **Раичевић 1998:** Горана Раичевић, *Тумачење књижевног дела и култура говора*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 497–508.
- **Ранђеловић 2012:** Ана Ранђеловић, *Лексичко-стилске особености језика у београдским културним водичима*, у: Свет речи 33–34, Београд, 31–34.
- **Ранђеловић 2013:** Ана Ранђеловић, *Језички зоо-врт*, у: Свет речи 35–36, Београд, 51–53.
- **Расулић 2017:** Катарина Расулић, *О високим чиновима и ниским оценама: оријентационе метафоре*, у: Свет речи 43–44, Београд, 17–20.
- **Ребић 1998:** Чедомир Ребић, *Духовна начела за развијање осјећања одговорности за употребу писане ријечи*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 309–321.
- **Ристић 2004:** Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ
- **RKT 1985:** *Rečnik književnih termina*, Beograd: Nolit
- **РСЈ 2007:** *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска
- **Rosandić 1986:** Dragutin Rosandić, *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*, Zagreb: Školska knjiga
- **Савић 1998:** Бранко Савић, *Наставников говор у учионици*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 468–475.
- **Simeon 1969:** Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, tom 1 i 2*, Zagreb: Matica hrvatska
- **Симић 1991:** Радоје Симић, *О нашем књижевном језику*, Никшић: Универзитетска ријеч
- **Simić 1991:** Radoje Simić, *Uvod u filozofiju stila*, Sarajevo: Svjetlost
- **Симић 1993:** Радоје Симић, *Лингвистика стила*, Никшић: Унирекс
- **Симић 1998:** Радоје Симић, *Српска граматица у програмима и уџбеницима за основну школу*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 426–431.
- **Симић 2010:** Радоје Симић, *Стилистика српског језика I*, Београд: Јасен

- **Стојановић:** Драган Стојановић, *Иронија и значење*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства
- **Solar ²1977:** Milivoj Solar, *Teorija književnosti*, Zagreb: Školska knjiga
- **Стоканић 2016:** Владица Стоканић, *Речи страног порекла у функцији интелектуализације стила у роману „Невидљиви“ Александра Гаталице*, у: Свет речи 41–42, Београд, 42–47.
- **Танасић 1998:** Срето Танасић, *Настава граматике и говорна култура*, у: Језик и култура говора у образовању, Београд, 297–303.
- **Терзић 2005:** Богдан Терзић, *Приказ студије „Polskie gadanie. Podstawowe cechy i funkcje potocznej odmiany polszczyzny Wladyslaw Lubas”* у: Јужнословенски филолог, LXI, Београд, 267–271.
- **Тартаља 1998:** Ивана Тартаља, *Теорија књижевности: за средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- **Тодић 2015:** Бојана Тодић, *Анализа лексеме „човек” у српским народним пословицама*, у: Свет речи 39–40, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 25–31.
- **Тодоров 1988:** Цветан Тодоров, *Поетика*, Београд: Филип Вишњић
- **Ћорас 1974:** Milorad Ćorac, *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Beograd: Naučna knjiga
- **Ћорас 1982:** Milorad Ćorac, *Metaforski lingvostilemi*, Beograd: Privredno-finansijski zavod
- **Ћорић 2009:** Божо Ћорић, *Лингвомаргиналије*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије
- **Ћосић и сарадници 2008:** Павле Ћосић, Мирослава Анђелковић, Биљана Омчикус, Растко Јовановић, Горан Лакићевић, Милана Врговић, Душка Рајковић, Ана Поповић, Александар Белчевић, Бојана Ђорђевић, Мина Тимотијевић, Наташа Герзић, Боривој Герзић, Вера Ракић, Јелена Крговић, Милош Ранчић, *Речник синонима*, Београд: Корнет
- **Њунјак 1976:** Đurđica Nunjak, *Oblici ponavljanja u epskoj narodnoj poeziji*, Sarajevo: Institut za jezik i književnost, Odeljenje književnosti
- **Чаркић 2002:** Милосав Ж. Чаркић, *Увод у стилистику*, Београд: Научна књига
- **Чаркић 2006:** Милосав Ж. Чаркић, *Стилистика стиха*, Београд: Међународно удружење Стил; Институт за српски језик САНУ
- **Чаркић 2013:** Милосав Ж. Чаркић, *Стих и језик*, Београд: Институт за српски језик САНУ; Међународно удружење Стил
- **Škreb 1949:** Zdenko Škreb, *Značenje igre riječima*, u Rad, Zagreb, 77–193.
- **Штасни 2017:** Гордана Штасни, *Методика наставе српског језика и књижевности, Методичка обрада књижевног дела*, Београд: Завод за уџбенике; Нови Сад: Сајнос

Биографија

Снежана Т. Милић (девојачко – Таталовић) рођена је 29. IV 1974. године у Крагујевцу, где је завршила основну и средњу школу. Звање професора српског језика и књижевности стекла је на Универзитету у Приштини, 11. XI 1998. године. Од 3. II 1999. до 18. IX 2018. била је члан колектива Основне школе „Станислав Сремчевић” у Крагујевцу, где је као наставник српског језика и књижевности са својим ученицима кроз пет генерација постизала запажене резултате на верификованим такмичењима. Паралелно са радом у просвети, седам година радила је као аутор и водитељ емисија на приватној крагујевачкој радио-станици „Радио 9“. Школске 2010/2011. постала је докторанд Филолошког факултета Универзитета у Београду, на модулу Српски језик. Тренутно је члан колектива Основне школе „Франце Прешерн” у Раковици, Београд, и поносна мајка деветогодишњег дечака.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Снежана Милић

Број досијеа 101080

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Стилистика фигуративних израза у одазној школи

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 31. III 2021.

Снежана Милић

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Снежана Милић

Број досијеа 101081

Студијски програм Језик, књижевност, култура

Наслов рада СТИЛИСТИКА ФИГУРАТИВНИХ ИЗРАЗА У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ

Ментор ПРОФ. ДР МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 31. III 2021.

Снежана Милић

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Стилистика фигуративних израза у основној школи

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- ③ Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 31. III 2021.

Снежана Милић